

TESAM AKADEMİ DERGİSİ
Turkish Journal of TESAM Academy
CİLT VOLUME: 9 SAYI ISSUE: 2 TEMMUZ JULY 2022
ISSN: 2148 - 2462 E-ISSN: 2458 - 9217 DOI: 10.30626/tjbe

TESAM (Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi)
Adına İmtiyaz Sahibi Owner
Yıldırım DENİZ

Yazı İşleri Müdürü Chief Executive Officer
Yıldırım DENİZ

Editör Editor
Muhammet AYDOĞAN

Alan Editörleri Section Editors*
Doç. Dr. Burak Hamza ERYİĞİT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇCİ (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Turgay MÜNYAŞ (Okan Üniversitesi)
*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Çeviri Editörleri Translation Editors
Bülent KARAKUŞ, Neslihan KAYALI

Yardımcı Editör Associate Editor
Ferzan TAŞPINAR

Yayın Kurulu Editorial Board*
Prof. Dr. Barış ÖZDAL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir PARLAK (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KÖNİ (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Yayın Türü Publication Type
Yerel Süreli Yayın

Yayın Periyodu Publication Period
Altı ayda bir Ocak (Kış) ve Temmuz (Yaz) aylarında yayımlanır.
Biannual (Winter & Summer)

TESAM Akademi Dergisi uluslararası katılımlı ve hakemli bir dergidir.
Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.
TESAM Academy Journal is an official peer-reviewed journal with international participation.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Hakem ve Danışma Kurulu Board of Reviewing Editors*

- Prof. Dr. Adem ÇAYLAK (Kocaeli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU (N. Erbakan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Ali Z. SAĞIROĞLU (A. Yıldırım Beyazıt Üni.)
- Prof. Dr. Alparslan CEYLAN (Manas Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Atasay ÖZDEMİR (Milli Savunma Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Aynur ERDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. A. Yasemin YALTA (Hacettepe Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLI (Dumlupınar Üni.)
- Prof. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ (Ankara Hacı B. V. Üni.)
- Doç. Dr. Cüneyt ÖZŞAHİN (N. Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU (Uludağ Üni.)
- Doç. Dr. Deniz Şenol SERT (Özyeğin Üniversitesi)
- Dr. Ekaterina CLİMENKO (Stanford University)
- Prof. Dr. Elmira KHABİBULLİNA (Kazan Fed. Üni.)
- Doç. Dr. Erdal BAYRAKÇI (N. Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ (Gelişim Üni.)
- Prof. Dr. Fadıl HOCA (International Vision University)
- Prof. Dr. Fatih MANGIR (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı B. V. Üni.)
- Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ferudun YILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fırat Purtaş (Ankara Hacı B. V. Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ferhat TEKİN (N. Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ (Sakarya Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ (Adnan Menderes Üni.)
- Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL (Ankara HBV. Üni.)
- Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR (Pamukkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. İlhami DURMUŞ (Ankara Hacı B. V. Üniversitesi)
- Doç. Dr. İlsur Nafikov (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. İmam Bakır KANLI (Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üniversitesi)
- Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üni.)
- Prof. Dr. I. S. WEKKE (Sekolah Tinggi Agama Islam Negeri)
- Prof. Dr. Kamuran REÇBER (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER (İstanbul Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI (Hacı B. V. Üni.)
- Doç. Dr. Mehmet A. AYDEMİR (Muş Alparslan Üni.)
- Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM (International Balkan Uni.)
- Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet S. DİLEK (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet YÜCE (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Meral SERARSLAN (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR (Uludağ Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer DEMİREL (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. M. Afandi SALLIH (University of Soltan Zainal A.)
- Prof. Dr. Mohammed SHAHRİARİ (University of Asia Pacific)
- Prof. Dr. Mustafa LAMBA (Mehmet Akif Ersoy Üni.)
- Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN (Ankara Hacı B. V. Üni.)
- Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. M. Murat ERDOĞAN (Türk-Alman Üni.)
- Doç. Dr. M. Nazan ARSLANEL (G.Osmanpaşa Üni.)
- Doç. Dr. M. Ozan BAŞKOL (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Murat SABIR (Batı Kazakistan İnovasyon ve Tek. Üni.)
- Prof. Dr. Nejat DOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
- Doç. Dr. Öner AKGÜL (Ahi Evran Üniversitesi)
- Prof. Dr. Özlem OĞUZHAN (Medeniyet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA (İstanbul Aydın Üni.)
- Doç. Dr. Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN (Marmara Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Sertaç SERDAR (Uludağ Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sevinç RUİNTAN (Bakü Devlet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Stephen WİLKS (University of Exeter)
- Prof. Dr. Tuncay ÖGÜN (Muğla Üniversitesi)
- Prof. Dr. Turgay UZUN (Muğla Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne Amerikan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Umut KEDİKLİ (Karabük Üniversitesi)
- Doç. Dr. Veysel KURT (İstanbul Medeniyet Üni.)
- Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL (Sakarya Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zehra ODYAKMAZ (Ankara Hacı B. V. Üni.)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Bu Sayıda Görev Alan Hakemler Reviewers*

Prof. Dr. Gökhan ORHAN (İstanbul Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Hasan BOZTOPRAK (Beykent Üniversitesi)
Prof. Dr. Gökhan ÖZKAN (Bursa Teknik Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mehlika SARAÇ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Adem BAŞPINAR (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gülce UYGUN (Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)
Prof. Dr. Kamuran REÇBER (Uludağ Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Cemal KAKIŞIM (Recep Tayyip Erdoğan Üni.)
Prof. Dr. Sema AY (Uludağ Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Engin KOÇ (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdülkadir TUNA (İstanbul Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Fahriye Begüm YILDIZELİ (Bilecik Şeyh Edebali Üni.)
Doç. Dr. Ali Burak DARICILI (Bursa Teknik Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Furkan KAYA (Yeditepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Baki DEMİREL (Yalova Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Hale KIRMIZIOĞLU (Kırşehir Ahi Evran Üni.)
Doç. Dr. Cemre PEKCAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Ilgın ÇAKIROĞLU (Recep Tayyip Erdoğan Üni.)
Doç. Dr. Elif GENÇ (İstanbul Ticaret Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Işıl DEMİRTAŞ (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Fulya KÖKSOY (Batman Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN (Bolu Abant İzzet Baysal Üni.)
Doç. Dr. Gökhan TELATAR (Recep Tayyip Erdoğan Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi İskender KARAKAYA (Yozgat Bozok Üni.)
Doç. Dr. Kaan Kutlu Ataç (Mersin Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Kadir TEMİZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent YİĞİTTEPE (Karamanoğlu MehmetBey Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Cemal ŞAHİNOĞLU (Gümüşhane Üni.)
Doç. Dr. Raif CERĞİBOZAN (Kırklareli Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Rüştü Salim Savaş BIÇER (Nişantaşı Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevim BUDAK (İstanbul Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Sıla Turaç BAYKARA (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Cansu GÜLEÇ (MEF Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Turgay MÜNYAS (İstanbul Okan Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Samet YILMAZ (Uludağ Üniversitesi)	Dr. Yeşim DEMİR (ANKA Enstitüsü)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Indexing-Abstracting

ULAKBİM	CiteFactor	I2OR	EBSCO
Academic Keys	DRJI	Journal Factor	DOAJ
Acar Index	ESJI	Open AIRE	
Araştırmacı	INFOBASE INDEX	SOBİAD	
ASOS	INDEX COPERNICUS	TEI	

ile indekslenmekte ve / veya özetlerine yer verilmektedir.

Tasarım ve Uygulama Graphic Design
RMG Medya

Baskı ve Cilt Publisher

Adres: Anadolu Mahallesi Karlıdağ Caddesi No:32 Yıldırım/BURSA
Tel: 0 224 251 04 14

İletişim Correspondence

Küçükbakkalköy Mah. Kayışdağı Cad. No:111 Bilgi Plaza Ataşehir / İstanbul
TEL: (0216) 461 00 47

E-Posta tesamakademi@gmail.com
hakemlidergi.tesam.org.tr / www.tesam.org.tr

İÇİNDEKİLER Table of Contents

VI Editörden / Editorial

IX MAKALELER / ARTICLES

349 İran ile Nükleer Müzakereler ve Türkiye'nin Avrupa'ya Uzanan Enerji Merkezi Rolü

Nuclear Negotiations with Iran and Turkey's Role as an Energy Corridor Reaching Europe

Araştırma Makalesi / Research Article

Akif Bahadır KAYNAK

377 This Gorgeous Bag is Just a Click Away! The Influence of Impulse and Hedonic Buying Tendencies on Online Compulsive Buying

Bu Göz Kamaştırıcı Çanta Sadece Bir Tık Uzaklıkta! Sanal Kompulsif Satın Alma Üzerinde Anlık ve Hazcı Satın Alma Eğilimlerinin Etkisi

Araştırma Makalesi / Research Article

Ebru BİLGEN KOCATÜRK - Filiz EROĞLU

407 Sivil Katılımın ve Ulusötesi Yaşlanmanın Sosyal Güvene Etkisi: Avrupa Örneği

The Effect of Civic Participation and Transnational Aging on Social Trust: The Case of Europe

Araştırma Makalesi / Research Article

Ferhan Saniye PALAZ - Murat ŞENTÜRK

443 Finansallaşma ve Gelir Eşitsizliği: Türkiye ve Avrupa Birliği Üzerine Dinamik Panel Veri Analizi

Financialization and Income Inequality: A Dynamic Panel Data Analysis on Turkey and European Union

Araştırma Makalesi / Research Article

Gülbahar ATASEVER

465 Milliyetçilik Duygusu: Türkiye ve İran Örneklerinin Karşılaştırmalı Analizi (1999-2004)

Sense of Nationalism: Comparative Analysis of Turkey and Iran Examples (1999-2004)

Araştırma Makalesi / Research Article

Hamza ATEŞ - A. Muhammet BANAZILI

503 Mevduat ve Katılım Bankalarının Güçlü ve Zayıf Yönleri ve Türkiye Ekonomisine Katkıları (2005-2020)

Strengths and Weaknesses of Deposit and Participation Banks and Their Contributions to the Turkish Economy (2005-2020)

Araştırma Makalesi / Research Article

İlyas BOZKURT

537 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde İfade Özgürlüğü ve Sınırları

Freedom of Expression and Limits in the European Convention on Human Rights

Araştırma Makalesi / Research Article

Levent Ersin ORALLI

573 Turkey, D-8 and Its Role in International Politics

Türkiye, D-8 ve Uluslararası Siyasetteki Yeri

Araştırma Makalesi / Research Article

Mustafa YILDIZ

595 ABD'nin Dış Politikasında Dini Diskur ve Lobilerin Rolü

The Role of Religious Discourse and Lobies in US Foreign Policy

Araştırma Makalesi / Research Article

M. Ercan YILMAZ - Kafiye BEKFELAVİ

621 İkinci Dünya Savaşı'nda Bilimsel ve Teknolojik İstihbarat

Scientific and Technological Intelligence in the World War II

Araştırma Makalesi / Research Article

Nigar Neşe KEMİKSİZ

649 Yükselen Ekonomilerde İnovasyon ve Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme Analizi

The Relationship Between Innovation and Growth in Emerging Economies: A Panel Cointegration Analysis

Araştırma Makalesi / Research Article

Pınar TOKAL

**683 Covid-19's Fever on Financial Markets in China: The Interaction
Between Foreign Exchange Market and the Stock Market**

*Çin Finansal Piyasalarında Covid-19 Ateşi: Döviz Piyasası ve Hisse Senedi
Piyasası Arasındaki Etkileşim*

Araştırma Makalesi / Research Article

Serpil KAHRAMAN - Görkem SARIYER

**703 Bireyin Sosyal Sermayesinin Kariyer Başarısına Olan Katkısı Üzerine
Bir İnceleme**

*A Review on the Contribution of an Individual's Social Capital to Career
Success*

Araştırma Makalesi / Research Article

Yasemin KARATEKİN ALKOÇ

**719 Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası Çerçevesinde Birleşmiş Milletler
Barışı Koruma Operasyonlarına Katılım**

*Participation in United Nations Peacekeeping Operations in the Framework
of the Foreign Policy of the People's Republic of China*

Araştırma Makalesi / Research Article

Zeynep ARIÖZ

748 Yayın İlkeleri

Editorial Policy

EDITÖRÜN NOTU

Değerli Okurlar,

Geçmişten günümüze gelişmiş ülkelerin, geri kalmış yahut gelişmekte olan ülkelere nazaran farkını bilimsel çalışmaların ve bu çalışmaların niceliği ve bilhassa niteliğinin belirlediğini görmekteyiz. Bu durum gelişmiş ülkeleri bilgi ihracatçısı konumuna getirirken, az gelişmiş ülkeleri bu ülkelere bağımlı hale getirmektedir.

Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşması ve hedeflerini gerçekleştirmesi için bilim dünyasına katkı sağlayacak özgün çalışmaların artırılmasına ihtiyaç vardır. Bu nedenle nitelikli bilginin üretilmesinde önemli role sahip *think-tank* (düşünce kuruluşu) ve üniversitelere, aktarılması sürecinde ise bilimsel araştırmalara gerekli önem verilmelidir. Yapılan araştırmalar ve yayımlanan akademik çalışmalar bu sürecin temel taşlarını oluşturmaktadır. Araştırma yapmak kadar araştırmamanın duyurulması ve bilginin yayılması da önemlidir. Bu bağlamda akademik dergiler araştırmacıların yapmış oldukları araştırmayı duyurabilmeleri için en etkin yöntemlerden birisidir.

TESAM Akademi Dergisi, 9 yıllık yayın hayatı boyunca bilimin geniş kitlelere ulaşmasını amaç edinmiştir. Bilgi üretilmesine katkı sağlayan dergimiz hem ulusal hem de uluslararası akademik camiada referans kaynağı olma hedefini gerçekleştirmek için emin adımlarla ilerlemektedir.

Bu vizyon çerçevesinde TESAM Akademi Dergisi; yayına kabul öncesinde makaleleri, özgünlüğü ve bilime katkı anlamında titizlikle değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu doğrultuda alanında uzman Türkiye'nin en önemli akademisyenleri ile birlikte çalışmalarını yürütmektedir.

Bu sayımızda, Sosyal Bilimler alanında on dört makale bulunmaktadır. Dr. Öğr. Üyesi Akif Bahadır KAYNAK'ın makalesinde, İran ile Nükleer Müzakereleri incelemiş ve Türkiye'nin, Orta Asya ve Ortadoğu ülkelerinden Avrupa'ya uzanan bir enerji köprüsü olarak rolünü incelemiştir. Dr. Öğr. Üyesi Ebru BİLGİN KOCATÜRK ve Dr. Öğr. Üyesi Filiz EROĞLU'nun yazdığı makalede anlık/plansız ve haccı satın alma eğilimlerinin sanal kompulsif satın alma için açıklayıcı güçlerinin olup olmadığını ortaya koymuş, yeni çağın teknolojik, ekonomik ve sosyal trendleri bağlamında bu rollerin önemini tartışmıştır. Dr. Ferhan Saniye PALAZ ve Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK makalesinde Avrupa'da 50 yaş ve üzeri nüfusun sosyal sermayesini yerli ve göçmen ayrımı ile ele almış ve bunu yaparken sivil katılım ile sosyal güven ilişkisine odaklanmıştır. Dr. Öğr. Üyesi Gülbahar

ATASEVER'in yazdığı makalede ise Avrupa Birliği ve Türkiye'de gelir eşitsizliği ve finansallaşma arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Prof. Dr. Hamza ATEŞ, Dr. A. Muhammet BANAZILI'nın makalesinde, Türkiye ve İran ülkeleri vatandaşları tarafından beslenen milliyetçilik duygusunu üzerinden ele almaktadır. Dr. İlyas BOZKURT'un yazdığı makalede, katılım bankaları ile mevduat bankalarının aktif ve pasif yapılarındaki güçlü ve zayıf yönlerini incelenmiş, katılım bankalarının Türkiye ekonomisine katkıları analiz edilmiştir. Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI'nın makalesinde ise ifade özgürlüğünün kapsamını, bu kapsama ilişkin sınırları ve özgürlük alanına ilişkin müdahalelerin çerçevesini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki düzenlemeler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında ele alınmıştır. Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ'ın makalesinde, Türkiye'nin D-8'deki yeri ve geleceği ve D-8'lerin yeni bir dünyanın kuruluşuna katkısının olup olamayacağı uluslararası ilişkiler açısından ele alınmıştır. Prof. Dr. M. Ercan YILMAZ ve Kafiye BEKFELAVİ, makalesinde ABD dış politikasında dinin rolü ve etkisi üzerine analitik bir tartışma ortaya koymuştur. Dr. Nigar Neşe KEMİKSİZ'in yazmış olduğu makalede ise bilimsel ve teknolojik istihbaratın sadece İkinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmeleri değil, savaş sonrasındaki gelişmeleri de etkilediği, özellikle Soğuk Savaşın ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki silah yarışının başlaması üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Dr. Pınar TOKAL'ın makalesinde, yükselen ekonomilerde teknolojik gelişmelerin büyümeye etkisini panel eşbütünleşme analizinden yararlanarak ortaya koyma amaçlanmıştır. Doç. Dr. Serpil KAHRAMAN, Doç. Dr. Görkem SARIYER'in makalesinde pandemi öncesi ve pandemi sonrası dönemleri karşılaştırarak, pandeminin Çin borsası ve döviz piyasası üzerindeki ön etkisini COVID-19 verileri ve ilgili istatistikler (günlük yeni vaka sayısı, yeni ölüm oranları), Pearson korelasyon testi uygulayarak araştırmış, Arş. Gör. Yasemin KARATEKİN ALKOÇ'un makalesinde bireyin sahip olduğu sosyal sermayesinin, onun kariyer başarısı üzerine olan katkısı ilgili literatür bağlamında incelenip değerlendirilmiştir. Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ARIÖZ makalesinde Çin'in Birleşmiş Milletler barışı koruma operasyonlarına son dönemdeki artan katılımı ile barışçıl gelişim stratejisi arasında bir ilişki kurmaktadır.

Son olarak gerek yayınladığımız -veya yayınlamadığımız- makaleleriyle, gerek bilimsel hakemlikleri ve danışmanlıkları ile destek olan akademisyenlerimize, dergimiz yayın kurulu ve TESAM çalışanları adına teşekkürü bir borç biliriz.

Editör

Muhammet AYDOĞAN

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

İran ile Nükleer Müzakereler ve Türkiye'nin Avrupa'ya Uzanan Enerji Merkezi Rolü

Nuclear Negotiations with Iran and Turkey's Role as an Energy Corridor Reaching Europe

Öz

Türkiye'nin, Orta Asya ve Ortadoğu ülkelerinden Avrupa'ya uzanan bir enerji köprüsü olarak rolü son on yılların en tartışmalı gündemlerinden biri olmuştur. Hem Avrupa'nın enerji arz güvenliği hem de üretici ülkelerin karlı pazarlara ulaşımı bakımından Türkiye önemli bir fırsat sunmaya devam etmektedir. Türkiye'nin öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretici ülkelerle kurduğu enerji köprüleri, zamanla Avrupa pazarına ulaşacak Güney Enerji Koridorunun şekillenmesine sebep olmaktadır. 2020 yılı kapanırken faaliyete geçen TANAP ve Güney İtalya'ya uzanan TAP ile birlikte önce Azeri gazının Avrupa pazarına ulaşımında ilk adım atılmıştır. Son Ukrayna-Rusya çatışması ile birlikte enerji piyasalarında yaşanan çalkantı ve Rusya'nın güvenilir tedarikçi rolünün sarsılması alternatif tedarik yollarının önemini tekrar vurgulamaktadır. Nükleer müzakereler başarıya ulaştığı takdirde İran'ın yeniden doğalgaz piyasalarına dönüşü bu koridorun önemini artırıyor olacaktır. Üretiminin bir kısmını sıvılaştırılmış gaz olarak satmayı tercih edecek İran, botu hatları yoluyla Hindistan pazarına ve Avrupa'daki tüketicilere de ulaşmak isteyecektir. Dünyanın en büyük konvansiyonel rezervlerine sahip ülkesinin Avrupa pazarına ulaşması için Türkiye'nin coğrafi konumu eşsiz bir imkân sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran Nükleer Müzakereler, Güney Enerji Koridoru, TANAP, Enerji Arz Güvenliği.

Abstract

Turkey's role as an energy conduit connecting Central Asia and the Middle East with European markets has been one of the most controversial topics of the last decades. Turkey offers a unique opportunity not only to the EU which seeks to diversify its energy suppliers but also to producer

Akif Bahadır KAYNAK

Dr. Öğr. Üyesi,
Altınbaş Üniversitesi,
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü.
bahadir.kaynak@altinbas.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0300-3728

Cilt / Issue: 9(2), 349-374
Geliş Tarihi: 13.03.2022
Kabul Tarihi: 15.06.2022

Atf: Kaynak, A. K.(2022). İran ile nükleer müzakereler ve Türkiye'nin Avrupa'ya uzanan enerji merkezi rolü. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 349-374. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1087289>

countries that need access to markets. The oil and gas pipelines that were first laid out to reach the national grid have become the backbone of the Southern Corridor reaching into European markets. TANAP, which started operations at the end of 2020, and TAP which will reach out to southern Italy from the Turkish border, were the first steps to bring Azeri gas into Europe. The latest Russia-Ukraine military confrontation and compromising the status of Russia as a reliable energy supplier underlines the importance of alternative supply routes once again. A probable entry of Iran into natural gas markets after the conclusion of nuclear negotiations will increase the significance of this corridor. Iran may prefer to sell some of its production in the form of liquified gas while the rest will be delivered through pipelines to India and to the European consumers. Turkey can be a valuable energy venue to the country with the largest proven conventional natural gas reserves in the world in terms of access to the markets.

Keywords: Iran Nuclear Negotiations, Southern Energy Corridor, TANAP, Energy Security

Extended Abstract

Even though there are carbon reduction targets in line with Paris Climate goals, usage of natural gas is expected to increase over the Globe in the coming years. Not only natural gas is a key input for economic welfare, but it is also becoming a strategic asset as well, occasionally used as political leverage. European countries, including Turkey, are heavily reliant on Russian gas, a fact that is much more disconcerting after the invasion unleashed by Putin in the winter of 2022. This major event once again underlines the fact that the Continent must find alternative suppliers to diversify its energy needs.

This target not only entails the inclusion of various producer countries as suppliers but at the same time requires alternative supply routes in order to mitigate the risk of disruptions. In other words, Europe needs non-Russian gas transferred via routes not controlled or threatened by Moscow. Turkey offers the best answer to this requirement as Ankara itself is the market share of Russia.

So far, natural gas resources in both Iran and Eastern Mediterranean remained relatively untapped due to political problems and a lack of economic justification. Although Israeli and Egyptian gas fields are operational there is ample room to expand exports to the region and beyond. Similarly, Iran is an important producer but as a result of sanctions related to its nuclear program and mismanagement, it lags

way below its potential. Hence, when the Russia-Ukraine crisis brought urgency to the search for alternative suppliers these two sources came to the fore as options.

Eastern Mediterranean seems to be an easier source to tap once Turkey resolves problems with the region's producers. Iran, though, is a harder issue to tackle but in the end, offers a valuable opportunity to solve the gas supply crisis that the West has found itself in. Once the nuclear negotiations are terminated successfully and sanctions are lifted, Iranian gas may be brought to the energy markets after substantial investment. Being the second-largest country in terms of reserves Iran is well poised to substitute Russia.

Then the next question comes on how to bring natural gas to its target markets in Europe. Here, the Southern Corridor offered by Turkey comes into the picture if LNG is not to be used as the sole option. Economic imperatives and risk management dictate that a pipeline through Turkey should supplement LNG sales from Iran. Already Turkey hosts pipelines that bring Azeri gas to its domestic grid as well as the transit gas to Southern Europe. Supplies from Eastern Mediterranean, Iraq and more importantly Iran may bolster Turkey's role as a gaseous from producer countries into Europe.

Although there are still serious political and economic obstacles to establishing Iran as a sourcing country and Turkey as a transit route to Europe, incentives to overcome those issues have never been greater.

Giriş

Türkiye'nin enerji koridoru olarak rolünün 1970'li yıllarda Irak petrolünün Akdeniz limanlarına taşınması ile başladığı söylenilebilir. Suriye üzerinden geçen boru hatlarının politik sebeplerle kesintiye uğramasını fırsat bilen Türkiye bu dönemde Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının yapılmasını sağlayacak şekilde (Styan, 2006, ss. 69-71) enerji trafiğinde yer alarak hem transit ücrete hak kazanma hem de arz güvenliği açısından avantajlı bir durum elde etme fırsatı yakalamıştır. Bu boru hattı daha sonra, Birinci Körfez Savaşı sırasında ve savaş sonrası Irak'a uygulanan ambargolar sebebiyle kapalı kalmış ve ilerleyen yıllarda hem Türkiye'nin hem de Irak'ın iç çatışmalarından kaynaklanan sabotajlara ve kesintilere uğramıştır. Bugün boru hattının Irak kesimi Kürdistan Bölgesel Yönetimi kontrolündeki bölgelere yönlendirilse de (Özdemir ve Raszewski, 2016), önemli bir enerji transit yolu olmaya devam etmektedir.

2000'li yıllarda ise Türkiye'nin bu rolünü güçlendiren en önemli olay Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının tamamlanması ve Azeri petrolünün Ceyhan limanına ulaşması olmuştur (Cornell ve İsmailzade, 2005). Bu boru hattına paralel olarak inşa edilen Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı Türkiye'nin kendi iç tüketimine yönelik olmakla beraber daha sonra Anadolu'yu bir doğalgaz transit merkezi yapabilmek adına önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Anlaşması 1996'da yapılan İran'dan gelen Doğu Anadolu doğalgaz boru hattı ise çeşitlendirme adına önemli bir adım olmakla birlikte zaman zaman terör saldırılarının hedefi olduğu kadar, tedarikçi ülkenin kesintilerinden dolayı da tam verime ulaşamamaktadır.

BTE'nin devamı olarak tasarlanan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı (TAP) ise Türkiye'nin enerji merkezi rolü açısından kritiktir. İleride kapasite artırımını projelendirilen TANAP (Sopilko ve Illeritsky, 2019, s. 241) sadece Azeri doğalgazını değil, aynı zamanda diğer çevre ülkelerden gelecek miktarları da Avrupa'ya aktarmak üzere geliştirilme kapasitesine sahiptir. Güney Koridoru olarak da isimlendirilen bu mega proje Avrupa'ya Rusya, Norveç ve Kuzey Denizi'nden ve Kuzey Afrika'dan sonra dördüncü doğalgaz koridorunu (Truscott, 2009) açmayı da sağlamış olacaktır.

İran ise dünyanın en büyük rezervlerine sahip ülkelerinden birisi olduğu halde üretim kapasitesinin yetersizliği sebebiyle Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaşma fırsatını değerlendirememektedir. Zira on yıllardır Batı ile olan mücadelesinin sonucunda dünya ekonomilerinden soyutlanmış (Carter, 2014; Katzman ve Kerr, 2014) ve büyük ölçüde enerji

piyasalarından izole edilmiştir (Ahmadi, 2018). İran için son yılların en büyük problemi, nükleer silah geliştirmeye çalıştığı iddiasıyla Batı tarafından uygulanan ekonomik ambargolara maruz bırakılmasıdır. Obama yönetiminin en önemli uluslararası adımlarından biri olan nükleer anlaşma Trump tarafından tekrar rafa kaldırılmış ve yaptırımların devamına karar alınmıştır (Kroenig, 2018). Biden'ın başkanlığının ilk yılı dolarken de müzakerelerin olumlu geliştiğine dair bir belirti görülmemektedir.

İran'ın gelecekte dünya enerji piyasalarında rol oynaması için gerekli en önemli maddelerden birinin Türkiye'nin Avrupa pazarları için enerji koridoru ve hatta merkezi olma yönündeki çabası olacağı düşünülebilir. Doğalgaz piyasalarının hâkim oyuncusu Rusya, üretimden, iletme ve dağıtımına kadar tüm süreçleri kendi kontrolü altına almak istediği için (Rosner, 2006, ss.15-16) Türkiye'nin enerji koridoru olma yolundaki hevesine uzun süre soğuk bakmıştır. Kaya gazı devrimi ile enerji piyasalarında yaşanan devrim ve Güney Akım projesinin başarısızlığı ile Rusya'nın tutumunda esneme görülmüş, Türk Akım projesi sayesinde iki ülke arasında iş birliğinin önü açılmıştır. Öte yandan diğer doğal gaz devi İran'ın hedef piyasalara uzanan bu yeni rotayı, ekonomik ve politik sebeplerle, henüz değerlendiremediği söylenebilir.

Bu çalışma, İran'ın nükleer müzakerelerin başarıya ulaşması halinde bu ülkenin yer altı kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırılmasının Türkiye'nin enerji merkezi rolüne katkılarını ele almaktadır. Önümüzdeki on yıllarda enerji piyasalarının alacağı biçime ilişkin yapılan projeksiyonlar ve Türkiye'nin bu yeni enerji mimarisindeki rolüne yönelik tahminler temel ekseni oluşturmaktadır. Elbette teknik verilere müracaat edilmekle birlikte çalışmanın hedefi bu dönüşümün muhtemel siyasi etkilerini incelemek olacaktır.

Avrupa Enerji Arz Güvenliği

İran'ın yeraltı kaynaklarından ve Türkiye'nin transit rolünden bahsederken hedef pazar Avrupa kıtasının enerji ihtiyacından ve bu alandaki politikalarından konuya başlamak doğru olacaktır. Avrupa kıtası yer altı kaynakları bakımından zengin sayılamayacağından enerji arz güvenliği politika yapımcılar açısından her zaman öncelikli konular arasında yer alagelmıştır. 20. yüzyılın başında İngiliz donanması kömürlü gemilerden, dretnot tipi mazot tüketen gemilere geçiş yaparken, İngiltere sınırları içinde petrol bulunmaması şiddetli tartışmalara sebep olmuştur. Dönemin Donanma Bakanı Winston Churchill'e göre sıvı yakıtlar donanmaya öyle bir avantaj sağlayacaktır ki bunun için sınırlarının binlerce kilometre ötesinde bir kaynağa bağımlı hale gelmek bile göze

alınabilecektir (Yergin, 2003, ss. 150-157). Sonuç olarak İngiliz donanması I. Dünya Savaşı'nda İran petrolünü kullanarak, dış bir kaynağı kullanma pahasına teknolojik yenilenmeyi tercih etmiştir. II. Dünya Savaşı'nda Alman ordularının bütün güçleriyle doğuya, Rusya'nın derinliklerine yüklenmesinin altında da savaş makinalarının dışlilerini yağlayacak petrol ihtiyacı yatmaktadır. Rusya seferinin en parlak aşamalarında Hitler'e doğum günü sürprizi olarak Kafkaslar haritalı bir pasta verildiğinde, ilk dilimi petrolerleyle iştah kabartan Bakü'den kesmiştir. Avrupa'nın enerjiye olan açlığı II. Dünya Savaşı'nın kaderini çizmiş (Yergin, 2003, ss. 368-388), muzaffer güçler ABD, İngiltere ve Sovyetler aynı zamanda dünyanın en büyük yeraltı kaynaklarını kontrol eden ülkeler olarak yeni döneme girmiştir. Bu örnekler petrolün stratejik bir emtia olarak kıta Avrupası'nın gündemine kalıcı olarak girdiğini göstermektedir.

Soğuk Savaş ilerlerken Sovyetler Birliği, Avrupa'nın enerji tedarikçisi olarak bir yandan Batı ittifakında gedik açmak diğer yandan ise çok ihtiyaç duyduğu döviz girişini sağlamayı hedeflemiştir. 1970'ler, Avrupa ile Rusya arasında bugün gözlemlediğimiz enerji ilişkisinin kurulmaya başlamasında ilk adım olacaktır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla beraber Rusya enerji stratejisini çok daha merkezi bir konuma oturtmuştur. Moskova, sadece AB'nin değil, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin ve Türkiye'nin de doğalgaz müşterisi olması için boru hatları yatırımlarıyla kalıcı ilişkiler tesis etmeyi amaçlayacaktır. Özellikle 1999'da Putin'in Rusya Devlet Başkanı olarak göreve gelmesiyle, devletin kontrolü altında olmayan enerji şirketlerinin üzerine gidilmesi, yeri geldiğinde Batılı dev şirketlerin Rus devlet şirketleri ile ortaklığa zorlanması Putin Rusya'sının petrol ve doğalgazı sadece bir emtia olarak görmeyip siyasi hedefler de gözettiği iddialarına yol açacaktır (Rutland, 2008). Rusya sadece petrol ve doğalgaz çıkarma faaliyetlerinde kontrolün kendisinde olmasını talep etmeyecek aynı zamanda transit hatlar ve dağıtım şirketlerini de kontrol etmek suretiyle tüketiciye kadar her alana nüfuz eden bir yapı tasarladığını ortaya koyacaktır (Rosner, 2006, ss. 39-47). Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan gibi diğer üretici ülkelerin de Avrupa pazarlarına ulaşmak için Rusya'ya satış yapmaya zorlanmasıyla (Umbach, 2010) bu alandaki hâkim konumunu pekiştirmiştir.

Rusya'nın bu stratejisinin ilk büyük zorlukları ve Avrupa arz güvenliği açısından bu ülkeye bağımlılığın sorgulanmasına yol açan en ciddi krizler Ukrayna'da görülmüştür. 2006 ve 2009 yıllarında Ukrayna üzerinden Avrupa'ya giden doğalgaz hatlarında yaşanan kesintiler AB'nin enerji güvenliği açısından ne kadar kırılğan bir noktada olduğunu ortaya koymuştur (Umbach, 2010). Turuncu Devrim'le beraber yavaş yavaş

Rusya'nın yörüngesinden çıkma eğilimine giren Ukrayna'ya Gazprom'un doğalgaz satış fiyatlarını artırması ve ardından Kiev'in birikmiş enerji faturalarını ödeyemez hale gelmesi krizin tetikleyicisi olmuştur. Gazprom'un Ukrayna'ya verilen gazı kesmesi üzerine, Kiev yönetimi ihtiyaçlarını kendi toprakları üzerinden Avrupa'ya giden hatlardan karşılamaya başlayınca nihai alıcılarda, yani kıta Avrupası'nda, kısa süreli de olsa kesintiler yaşanmıştır. Böylece Rusya'nın Avrupa'nın tek ve güvenilir tedarikçisi olmak üzere yaptığı kurgu ölümcül bir yara almıştır (Stegen, 2011).

Ancak bu noktaya varmadan önce bile AB, Üçüncü Enerji Paketi ile Rusya'ya olan bağıllığın azaltılmasına yönelik hedefler geliştirmeye başlamıştır. Pakette talep edilen üretim, iletim ve dağıtım şirketlerinin ayrıştırılması ve boru hatlarına üçüncü tarafların eşit şartlarda erişiminin sağlanması gibi koşullar (Eikeland, 2011) Rusya'nın piyasayı tam kontrole yönelik politikaları ile çelişen, hatta daha doğru bir ifade ile doğrudan bu politikaları başarısızlığa uğratmayı hedefleyen bir yapıya sahiptir.

Avrupa'nın arz güvenliği alanındaki hedeflerini karşılayacak en önemli adım ise Rusya dışında tedarikçi ülkelerden gelen ve Rusya'yı transit olarak kullanmayan kaynakların çoğaltılması ve çeşitlendirilmesi olacaktır (Ratner ve arkadaşları., 2013, ss. 5-13). Norveç'ten ve Kuzey Denizi'nden gaz akışının azalma eğilimine girmesi önümüzdeki on yıllar için bu ihtiyacı daha da belirgin hale getirmektedir. Kuzey Afrika bir diğer üretici bölge olmakla beraber Avrupa'nın artan ihtiyacını karşılamaktan uzak görünmektedir. Bu durumda AB'nin ithalatının 2021 itibariyle %47'sini karşılayan Rusya (Statista, 2021) kritik rolünü korumuş olacaktır ama özellikle Doğu Avrupa'da Moskova'ya bağımlılık oranının %100'lere varması bölgesel olarak sorunun çok daha derin olabileceğini göstermektedir. Böylelikle Doğu Avrupa ülkeleri hem Rusya'nın enerji tedarikçisi konumunu silah olarak kullanma riskine hem de transit ülke Ukrayna'daki siyasal istikrarsızlıktan etkilenme ihtimaline maruz kalmıştır. Her ne kadar Rus siyasetçiler petrol ve doğalgaz satışlarının ticari bir mantıkla gerçekleştirildiğini söyleseler bile, Rusya'nın kendisine siyaseten daha yakın ülkelere fiyatlama bakımından çok daha büyük avantajlar sağladığı bilinmektedir (Williams, 2007). Öte yandan Polonya gibi kendilerine siyaseten mesafeli ülkeler yüksek faturalar ödemek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca Gazprom'un Rusya'daki siyaset elitiyle olan fazlasıyla içli dışlı durumu (Aslund, 2008; 2010) doğalgaz piyasalarının siyasi kaygılardan arındırılmış bir şekilde yürüdüğü tezine inanılmasını zorlaştırmaktadır.

Bu duruma rağmen Rusya'nın Avrupa'nın doğalgaz tedarikçisi konumunun tamamen ortadan kalkacağını öne sürmek gerçekçi olmayacaktır. Mevcut durumda Rusya, 2012'de tamamladığı ve Baltık Denizi'nin altından doğrudan Almanya terminallerine ulaştığı için Kuzey Akım boru hattı ile zaten 55 milyar metreküp kapasiteli önemli bir koridor açmıştır. Rusya tarafından bu boru hattının kapasitesinin iki katına çıkarılmasına ilişkin Kuzey Akım II projesi de ABD'nin bütün muhalefetine rağmen son aşamaya ulaşmıştır. Böylelikle Rusya Almanya üzerinden Avrupa'nın ana tedarikçisi konumunu sağlamlaştırmakta ve iki ülke arasındaki eşgüdüm kıtanın enerji tedarikinde temel bir parametreye dönüşmüştür (Zhiznin ve Timokhov 2019). Rusya'nın Ukrayna saldırısıyla Kuzey Akım II'nin sertifikasyon sürecinin askıya alınması durumun belirsizliğini daha da artırmaktadır. 10 milyar doları aşkın bir maliyete sahip hattın âtl kalması, Moskova açısından doğrudan bir ekonomik kaybın ötesinde Avrupa'da önemli bir pazar payı kaybı anlamına gelecektir.

Rusya, yine geçtiğimiz yıllarda Ukrayna'yı by-pass etmek amaçlı Güney Akım Projesi ile doğrudan Bulgaristan üzerinden AB'ye giriş yapmayı hedeflemiştir. Ancak projenin Avrupa için ekonomik bir katkısının olmaması (Umbach, 2015) ve AB'nin tek kaynağa bağımlılığın artması endişesiyle Bulgaristan'a baskı yapması sonucu proje rafa kaldırılmıştır. Putin, 2015'de yine Karadeniz'in altından geçecek bir boru hattı ile Türkiye üzerinden Yunanistan'a ve Avrupa'ya ulaşmayı hedefleyen Türk Akım projesini ortaya atmıştır (Gurbanov, 2015). Zaten Güney Akım projesi sebebiyle belirli sabit maliyetler üstlenildiğinden, Türk Akım projesi Bulgaristan yerine Türkiye'yi ikame etmek suretiyle yine aynı hedef pazara yönelmiştir. Daha önce Türkiye'nin Rusya'ya alternatif bir enerji koridoru olma ihtimalinden rahatsızlığını gizlemeyen Rusya için bu ikinci en iyi alternatife yönelmek anlamına gelmektedir. Ancak Türk Akım projesi birdenbire ortaya çıkmış bir proje değildir. Rusya'nın bu projeye ortaya çıkmasının altında Türkiye'nin yeni tedarikçi ülkeleri Avrupa pazarına ulaştırmak üzere attığı somut adımlara karşı ön alma isteği olduğunu söyleyebiliriz.

Avrupa Birliği için farklı transit koridorlar kullanılsa bile Rus kaynaklı gazın tek başına pazara hâkim olması risk algısını azaltmamaktadır. Enerji güvenliğinin sağlanabilmesi için temel beklenti farklı kaynakların, çeşitli transit yollar üzerinden kıtaya aktılabilmesi olacaktır. Rusya'ya alternatif tedarikçi arayışları için geçmişte ortaya atılan en radikal proje Nabucco boru hattı olmuştur. Azerbaycan'da Şah Deniz II bölgesinde keşfedilen yaklaşık 1.4 trilyon metreküp doğalgazın Avrupa'ya ulaştırılması için önce Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattına paralel bir hatla Türkiye'ye ulaşılması, daha

sonra tüm Anadolu ve Trakya'yı geçtikten sonra Bulgaristan, Romanya, Macaristan üzerinden Avusturya'da Baumgarten dağıtım merkezine varması hedeflenmiştir. Ancak bu hat finansal açıdan anlamlı olmadığı için (Skalamera, 2016) TANAP daha sonra nihai hedefi Güneydoğu Avrupa olacak şekilde Trans Adriyatik Projesine eklenmiştir. 2015 yılında inşasına başlanan bu dev projede, Güney Kafkas Boru Hattı (ya da BTE) ile Türkiye sınırlarına girildikten sonra Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) ile Anadolu'yu geçip Yunanistan üzerinden İtalya'ya uzanılarak 2020'de faaliyete alınan Trans Adriyatik Boru Hattı'na (TAP) entegre olunmuştur. Mevcut haliyle enerji ihtiyacı yüksek bir bölgeye hizmet verdiği için bu kapasitesiyle TAP, Enerji Paketi'nde yer alan üçüncü taraflara açık olma koşulundan muaf olabilmektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde serbest bir enerji piyasası oluşturma hedefine uygun olarak bu hatlar diğer üreticilere de açık olacaktır.

Rusya'nın rafa kaldırılan Güney Akım projesinin de önemli handikaplarından biri olan AB'nin piyasaları serbestleştirme ve doğalgaz boru hatlarını eşit koşullarla tüm üreticilere açma hedefi, piyasaya girebilecek diğer üreticiler için umut doğurmaktadır. Avrupa Birliği bu koşulu üretici ülkeleri desteklemek amacıyla koymuş olmasa bile, kaynak çeşitlendirmesi suretiyle uzun vadeli kontratlar yerine rekabetçi piyasa koşulları ile alım yaparak hem arz güvenliği hem de maliyetler açısından çok önemli bir adım atmış olacaktır (Umbach, 2010). AB, böylelikle dört ayrı doğalgaz koridoruna ek olarak LNG ile de hem temiz hem de ucuz doğalgaz kaynaklarına kavuşmak suretiyle, riskleri minimize etmiş olacaktır. Ayrıca, kaya gazı devrimi (Yergin, 2012, ss. 327-334) sayesinde ABD'nin ele geçirdiği muazzam enerji maliyeti avantajını kısmen telafi etme imkanına sahip olunabilecektir. Amerikan sıvılaştırılmış doğalgazının Avrupa pazarında artan payı, sınırlı da olsa bu yönde bir adım olarak görülebilir (Selden, 2020). Daha da önemlisi, önümüzdeki on yılların yenilenebilir enerji kadar doğalgaz çağı olacağı iyice belli olduğuna göre AB'nin arz güvenliği adına atacağı adımlarda sağlayacağı başarı bölgenin dünya ekonomisindeki yeri açısından belirleyici olacaktır.

Enerji Piyasalarında İran

İran'ın enerji piyasalarında rolü yüzyılın da ötesine giden, Britanya İmparatorluğu'nun ana petrol tedarikçisi olmakla başlayan bir geçmişten gelmektedir (Yergin, 2003, ss. 134-149). Yine İran'ın 20'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'yla olan çelişkilerinin de doğal kaynaklarının uluslararası şirketler tarafından sömürülmesine karşı gelişen milliyetçi dalgadan kaynaklandığı söylenilebilir (Bunton ve Cleveland, 2013, ss.

268-273). 1950'li yıllarda milliyetçi Başbakan Musaddık tarafından İran petrolünün millileştirilmesi ve devamında ABD destekli bir darbeyle iktidardan indirilip Şah'ın tekrar başa geçmesi İran Devrimi'ne giden yolun taşlarını döşemiştir (Kinzer, 2008, s. xxvi). 1979'da Şah, geniş katımlı bir halk hareketiyle görevden uzaklaştırılırken, ülkenin doğal kaynaklarının yabancı güçler tarafından sömürüldüğüne duyulan inanç sebebiyle, Batı'yla olan öfke de dışa vurulmaktadır. Başta ABD olmak üzere İngiltere ve Avrupa ülkeleri İran halkının fakirliğinin, çaresizliğinin müsebbibi olarak görülmüş, dünyanın en zengin doğal kaynaklarına sahip toprak parçalarından birinin üzerinde yaşayan bir halkın haklarını gasp ettiği inancı geniş kitlelerce benimsenmiştir. Beklentiler devrimin bu zenginliği asıl sahiplerine iade etmesine yönelik olacaktır (Pollack, 2004, ss .110-114).

Ancak olaylar İranlıların beklediği gibi gelişmemiştir. Irak'la sekiz yıl süren savaş, ülkenin enerjisini ve kalkınma için kullanabileceği kaynakları tüketirken, Rehine Krizi sonrasında ABD ile atılan köprüler İran'ı yalnızlaştırmıştır. 11 Eylül saldırıları ve 2003'teki Irak Savaşı sonrasında ABD ile ilişkilerinde geçici bir düzelme görülen İran'ın sisteme entegre olma çabaları da karşılık bulmayacaktır. Reformcu Devlet Başkanı Hatemi'nin dışa açılma politikaları hem içerideki muhafazakâr gruplar tarafından baltalanmış hem de dönemin ABD Başkanı George W. Bush İran'ı tekrar "şeytan eksenli" içinde değerlendirerek bu yakınlaşmayı reddetmiştir (Pollack, 2004, ss. 351-354). Arkasından İran'da şahinlerin adayı Ahmedinejad'ın iki tur üst üste Cumhurbaşkanı seçilmesi ve nükleer program sebebiyle Batı tarafından şiddeti artırılarak sürdürülen ambargolar İran'ı sistem dışına itelecektir.

Bir dönem İran'ın nükleer tesislerine saldırının ciddi şekilde düşünülmesi ve karşılık olarak İran tarafından Basra Körfezi'ndeki petrol trafiğine müdahale tehdidinin ardından ABD'de Obama'nın Başkanlık döneminde savaş ihtimali azalmış, müzakerelerin önü açılmıştır. Obama yönetiminin İran'ın nükleer programına karşı tutumu ilk aşamada amaçlardan çok araçlarla ilgili görülebilir. Askeri müdahalenin başarı şansının yüksek olmadığını ve İran'daki aşırıların elini güçlendireceğini düşünen Amerikan yönetimi, ekonomik araçlarla hedefine ulaşma yolunu seçmiştir (Mattair, 2010; Jervis, 2013). Aslında İran'dan ürün ithal edilmesine ve bu ülkede yatırım yapılmasına yönelik kısıtlamalar 1990'larda Clinton yönetimi döneminde başlamıştır. Yeni yaptırım paketiyle İran'ın enerji sektörüne 20 milyon \$ üzerinde yatırım yapılması yasaklanacaktır ki bunun anlamlı miktarda ABD sermayesinin ülkeye girişinin önünü kestiği söylenebilir. Eş zamanlı olarak İran'da yatırım yapan yabancı firmalara da müeyyide

uygulanmasıyla kapsam genişleme başlamıştır.

2000'li yıllarda ise nükleer zenginleştirme programında adı geçen bireylerin mal varlıklarının dondurulması ardından yaptırımlar şiddetlenecektir. Obama döneminde yaptırımların dördüncü dalgasıyla İran'ın enerji ve finans sektörleri hedeflenerek Tahran'ın petrol ve doğalgaz sektöründe iş yapılmasını imkânsız hale getirme yolunda daha da ileri gidilmiştir. İran'la iş yapan ülkelerin bankalarının uluslararası finansal sistemden dışlanması tehdidinin ortaya çıkması ile enerji satışlarının gerçekleştirilebilmesi için altyapı da ortadan kalkacaktır. Bundan dolayı başta Türkiye olmak üzere İran'a uygulanan ambargoya rağmen ticareti sürdürmenin yan yolları aranmış ancak bu müeyyidelerin Tahran'a olan ciddi olumsuz etkisi de bir yandan gerçekleşmiştir.

Temmuz 2015 itibariyle İran ve P5+1 arasında yürütülen müzakerelerin anlaşma ile sonuçlanması sonucu uygulanan yaptırımların tedricen ortadan kaldırılması buna karşılık İran'ın nükleer programının tamamıyla denetime açılması öngörülmüştür. Buna göre İran, nükleer yakıt olarak kullanılacak zenginleştirilmiş uranyumu yurt dışından tedarik ederken, kendi elindeki nükleer materyali devretme ve zenginleştirmede belirli oranların üzerine çıkmamayı taahhüt etmektedir. Bu haliyle özü itibariyle 2010'da Türkiye ve Brezilya öncülüğünde İran'la varılan anlaşmaya (Özkan, 2010) benzese de o gün için ABD yönetimi farklı gerekçelerle bu çözüme karşı çıkmıştır. Sonuçları itibariyle beş sene gecikmeli de olsa İran'ın dünya enerji piyasalarına dönüşü gerçekleşme yoluna girme umudu doğmuştur. Ancak, Trump yönetiminin bu tarihi anlaşmayı rafa kaldırması bir kez daha İran'ı başta enerji piyasaları olmak üzere ekonomik açıdan küresel sistemin dışında itmiştir.

Yıllarca uygulanan ambargolar ve uluslararası şirketlerin yatırım yapamaması sebebiyle İran'ın yeraltı kaynaklarını geliştirmesi engellenmiştir (Çubukçuoğlu ve Karakurt, 2016, s. 24). Rusya, eski Sovyet Cumhuriyetleri ve bir dizi Ortadoğu ülkesi enerji ihracatıyla zenginleşirken 1970'ler boyunca bölgenin başat ülkelerinden olan İran gerilerde kalmıştır.

Nükleer programa ilişkin anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte İran'ın piyasalara dönmesinin petrol fiyatları üzerinde nasıl bir etki yapacağına dair tartışmalar başlamıştır (Cordesman, 2015; Ianchovichina ve Devarajan, 2016). Dünyanın altıncı en büyük rezervlerine sahip İran'ın petrol üretimini kapasitesi ile uyumlu hale getirmesi hem anlaşmanın sorunsuz uygulanmasına bağlıdır hem de büyük çaplı yatırımlar gerektiğinden uzun yıllara yayılacak bir süreçten bahsedilmektedir.

İran'ın 157 milyar varillik bir petrol rezervi olduğu tahmin edilirken 2017 yılı itibariyle günlük 213 milyon tona ulaşan üretimi 2020'de tekrar 142 milyon ton seviyesine gerilemiştir. (BP, 2021, s. 19). Bu rakam son otuz yılda ulaştıkları en düşük seviyeye olan 2013 yılı üretimi 170 milyon tonun da altındadır. Nükleer anlaşma sonrası başlayan enerji piyasalarına dönüşün ciddi biçimde kesintiye uğradığını da göstermektedir.

Diğer taraftan dünyada birincil enerji kaynağı olarak doğalgazın 21. yüzyıla damgasını vuracağı aşikâr iken, dünyanın en büyük konvansiyonel rezervlere sahip ülkesinin bugüne kadar bu furyadan istifade edemediği de görülmüştür. İran'a uygulanan yaptırımların tamamen kalkması halinde en büyük etkinin uzun vadede doğalgaz pazarında olacağı söylenebilir. Çok büyük rezervlere sahip olmasına rağmen yatırım çekememesi ve uluslararası finansal piyasalardan soyutlanması sebebiyle İran'ın üretim rakamları benzer ülkelerin çok gerisinde kalmıştır. Uzun vadeli yatırımlar olan doğalgaz çıkarma ve nakil işlemleri için bugünden çokuluslu şirketlerin görüşmelere ve yatırımlar başlaması halinde 2020'li yıllarda ancak enerji piyasalarında etkisi görülmesi beklenmektedir (US, EIA 2016, s. 55) ki yatırım sürecinin devam etmesinin bu tarihi daha da ileri attığı söylenebilir.

Siyasi kısıtlamaların ortadan kalkması halinde, özellikle tüketici talebinin de hızla artış gösterdiği bir dünyada çokuluslu şirketlerin iştahını kabartan bir potansiyel uzun süre değerlendirilmeden kalmayacaktır. Ancak bu potansiyelin kullanılabilmesi çok büyük miktarda yatırıma ve teknolojiye ihtiyaç duymaktadır. 2020'lerin ortasına kadar İran'ın enerji sektörüne yapması gereken meblağın 185 milyar doları bulacağı söylenmektedir. Bunun sadece 50 milyar dolarlık kısmının ise çıkarma faaliyetlerine harcanması gerekmektedir (Karbuç, 2015). Dolayısıyla İran'ın doğalgaz kaynaklarının dünya pazarlarına çıkması hem zaman alacak hem de Batı ile uyumlu çalışılmasını gerektiren bir sürece ihtiyaç duyacaktır. Ayrıca İran'ın 2020'de 233 milyar metreküpe, 2021'de de 239 milyar metreküpe ulaşması ihracat için geriye pek bir miktar kalmadığını göstermektedir.

Tablo 1

İran ve Diğer Üretici Ülkeler için Doğalgaz Rezerv ve Üretim Miktarları

	Rezervler (trilyon metreküp)	Pay	Rezerv / Üretim Rasyosu (Milyar metreküp)
ABD	12.6	% 6.7	13.8
Rusya	37.4	% 19.9	58.6
İran	32.1	% 17.1	128
Azerbaycan	2.5	% 1.3	96.7
Katar	24.1	% 13.1	144
Türkmenistan	13.6	% 7.2	731

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2020

Öncelikli olarak doğalgaz talebinin en hızlı şekilde artış gösterdiği Asya pazarları İran'ın doğal hedefi olmaktadır (Carter, 2014). Nüfusu ve ekonomisindeki büyümeye paralel olarak enerji talebi de hızlı artış gösteren Hindistan, İran'ın Pakistan üzerinden geçecek bir boru hattıyla ulaşımı mümkün bir pazar olacaktır. Projelendirilen İran-Pakistan-Hindistan Boru Hattı (IPI) çatışmaların sürdüğü ve siyasi olarak çalkantılı bölgeleri kat ederek hedef pazara ulaşmayı amaçlamaktadır. İran'a sürdürülen yaptırımların etkilediği projenin Pakistan bacağındaki belirsizlik tamamlanma süresini giderek daha ileri atmaktadır (Pradhan, 2020). Ancak Asya'nın diğer ülkelerine ulaşmak için sıvılaştırma ve LNG olarak İran doğalgazını ihraç etme yöntemini tercih edebilecektir. Asya piyasalarında LNG fiyatlarının yüksek seyretmesi İran için bu seçeneğin gayet makul olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan İran coğrafi yakınlığı sebebiyle ve pazar çeşitlendirmesi sağlayabilmek için Avrupa pazarını da hedeflemek isteyebilecektir. Hâlihazırda yatırımların yetersizliği sebebiyle az miktarda gazı çok yüksek fiyatlarla Türkiye'ye satabilen İran, hem bu pazardaki payını artırmak hem de Türkiye üzerinden Güney Koridorunu kullanmak suretiyle Avrupa'ya ulaşmayı hedefleyebilir. Azeri gazının son olarak TANAP-TAP boru hatları ile hedef pazarlara ulaşması için ilk adımlar atılmışken (Özdemir, 2015) İran için de küresel siyasi iklimin düzelmesi halinde uzun vade bu seçenek değerlendirilebilir. Mevcut boru hattı kapasitesi ancak Hazar açıklarındaki Şah Deniz II'den sevk edilecek miktarları taşıma kapasitesine sahip olmakla beraber TANAP'ın ölçeklenebilir bir proje

olmasıyla ve ilave yatırımlarla İran'ın bu koridorun tedarikçilerinden olması ihtimali mümkün görünmektedir.

Boru hatları ile yapılan doğalgaz satışında çok önemli bir paya sahip olan Rusya ise, satışlarının önemli bir kısmını Avrupa'ya yapmaktadır. Diğer büyük boru hattı ihracatçısı Norveç için de tek pazar AB olarak görünmektedir. İran'ın hem boru hattıyla hem de LNG olarak satışlarda çok geride kalması iki alanda da süratle hamle yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. Eğer Tahran, Avusturalya ve Katar gibi sadece LNG'ye bağlı kalmak istemiyorsa öncelikli olarak Pakistan geçişi ile Hindistan ve Türkiye geçişi ile Avrupa pazarına yoğunlaşılması gerekecektir. Her iki koridoru da kullanabilmesi halinde şu andaki ihracat hacimleri çok düşük seviyelerde seyreden İran'ın diğer birçok üretici ülkeye göre boru hattı ile yapılan ihracatta çeşitlendirme yapabilmesi mümkün olacaktır.

Tablo 2

Boru Hatları (BH) Üzerinden Yapılan Doğal Gaz Ticareti:

İhracatçı Ülke	BH ile Yapılan Toplam İhracat milyar m3	LNG ile Yapılan Toplam İhracat milyar m3	BH İhracatındaki Pay
Rusya	194.0	13.5	%93
ABD	1.5	29.2	%5
Afrika	48.2	58.8	%45
Ortadoğu	8.2	103.8	%7
İran	5.3	7,4	%43

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2020, CEIC

İran için her zaman doğalgaz satışlarını LNG olarak yapmak seçeneği mevcuttur ve hatta bu yöntemin toplam satışlar içinde önemli bir payı olması kaçınılmaz olarak değerlendirilebilir. Ancak bir yandan konumlandırma olarak Avrupa ve Hint alt kıtasına coğrafi yakınlığı, diğer yandan da yakın mesafeler için sıvılaştırma ve tekrar gaz haline getirme süreçlerinin boru hattı maliyetlerinin üzerinde olması sebebiyle (Cornot-Gandolphe ve arkadaşları, 2003) İran için boru hatları ile pazarlara ulaşımın cazibesi sürmektedir. Benzer bir konuma sahip Rusya'nın da, her ne kadar LNG'nin toplam satışlar içerisindeki azlığından şikâyet etse de, boru hatlarına ağırlık vermesi önümüzdeki dönemde İran'ın satış kırılımı açısından fikir verebilir.

Ancak İran'ın en büyük sorunu olan yaptırımlara ilişkin belirsizlik ve bunun sonucu olarak uzun vadeli, yüksek maliyetli enerji projelerine özel sektörün mesafeli tutumu, yatırımların yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Bir yandan doğalgazın dünyada birincil enerji kaynağı olarak payının artacağı görülse de bu durumun diğer potansiyel üretici ülkelere fırsat sunduğu düşünülebilir. Doğalgazın toplam enerji tüketimindeki payı Uluslararası Enerji Ajansı'na göre 1973'te %16'dan 2018'te %23'e yükselmiştir (IEA, 2020, s. 35) ve 2040 yılına giderken fosil yakıtlardaki trendin aksine her dört birim enerjinin biri bu kaynaktan karşılanacak gibi görünmektedir.

Nükleer müzakereler bir noktada başarıya ulaşırsa ve yaptırımlar sonlandırılrsa bile bu ara dönemde diğer ülkelerin yatırımlarını hızlandırmak suretiyle pazara yerleşmekte olması Tahran'ı zorlamaktadır. Rusya'nın Avrupa doğalgaz pazarındaki hakimiyetini kırmak isteyen Azerbaycan, TANAP-TAP ile önemli bir adım atmıştır Fakat Rusya da bir yandan Ukrayna'yı transit ülke olarak kullanmasından kaynaklanan sorunlardan kurtulmak öte yandan da Avrupa'daki pazar payını korumak için hamleler yapmaya devam etmektedir. İlk tercihi olarak Güney Akım projesi ile Bulgaristan üzerinden doğrudan Avrupa'ya ulaşmayı hedefleyen Rusya, AB'nin bu konudaki olumsuz yaklaşımından dolayı konuyu rafa kaldırmak zorunda kalmıştır (Franza, 2015). Hemen ardından gündeme getirdikleri Türk Akım projesi İran'ın da muhtemel pazarı olabilecek Güneydoğu Avrupa'ya yönelik olarak tasarlanmış görünmektedir. Buna göre Karadeniz'i geçtikten sonra Türkiye'yi transit koridor olarak kullanmak suretiyle Yunanistan üzerinden Avrupa pazarına girecek boru hattı İran'ın önümüzdeki yıllarda geliştirebileceği projelerin önünü kesebilir. Türk Akım'la ilgili olarak bir dizi iniş çıkıştan sonra Ekim 2016 itibarıyla Türkiye ve Rusya arasında bir anlaşmanın imzalanması ve üç yıllık inşaat sürecinin sonunda 2020'de Avrupa'ya gaz akışının başlaması İran'ın zamana sıkışmasını kanıtlamaktadır.

Her halükârda İran'ın petrol ve doğalgaz piyasalarına muhtemel dönüşünün önemli etkiler yaratabilecek bir durum olduğu söylemek mümkündür. Böyle bir gelişmenin dünya enerji arzına yapacağı olumlu etkiyle de fiyatlarda aşağı yönlü bir baskı yaratması beklenebilir. Bu senaryonun gerçekleşmesi halinde İran'ın tekrar ihracat kapasitesini artırması ülkenin ihracat gelirinde ve ekonomik refah seviyesinde istikrarlı bir yükselişe sebep olacaktır. Sonuç olarak Tahran'ın güç kazanması şimdiden Körfez ülkeleri ve Türkiye'de jeopolitik dengelere etkisi sebebiyle sorgulanmaktadır. Önümüzdeki on yıl içerisinde sisteme entegre olacak bir İran'ın artan petrol ve doğalgaz satışlarından elde ettiği

geliri silahlanma ve nüfuz alanı yaratma amaçlı kullanması bölgedeki diğer güçleri kaygılandırarak bir gelişme olur. Ancak Türkiye için İran'a yaptırımların kalkması hem ekonomik hem de stratejik anlamda olumlu etkiler yaratabilecektir.

Enerji Koridoru Olarak Türkiye

Türkiye'nin enerji koridoru olarak Avrupa'nın arz güvenliğine sağlayacağı katkı son dönemde en çok tartışılan konular arasında yerini almıştır (Tekin ve Walterova, 2007; Tekin ve Williams, 2009; Müftüler-Baç ve Başkan, 2011; Winrow, 2013; Yorucu ve Özay, 2018; Erşen ve Çelikpala, 2019). Kerkük-Yumurtalık ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hatlarıyla Ortadoğu ve Kafkaslar'dan gelen petrolün Akdeniz limanlarına ulaşmasında önemli bir rol alan Türkiye, doğalgazda da transit bir ülke olarak konumlanmaya başlamıştır. 1980'li yıllarda ANAP hükümetleri zamanında Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşmalarla kendi doğalgaz pazarını oluşturmaya başlayan Ankara aynı zamanda önemli bir enerji ithalatçısı olma özelliğini sürdürmektedir. Durağanlaşan Avrupa ülkelerinin aksine ekonomik büyümesi devam etmekte ve bunun sonucunda enerji ihtiyacı da artış göstermektedir. Petrol ve doğalgaz üretimi ihmal edilebilir seviyelerde olan Türkiye, mevcut durumda enerji arz güvenliği adına da Avrupa'ya uzanan bir koridor olma özelliğinden önemli ölçüde istifade edebilecektir.

Tablo 3

Türkiye'nin Yıllık Doğalgaz İthalat Miktarları – Milyar metreküp

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
37.5	35.7	39.0	40.9	41.4	41.8	44.7	43.6	44.5	51.6	47.2	43.2	47.7

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2015, 2020, Enerji Atlası Webpage

Türkiye yer altı kaynakları açısından şanssız bir ülke olmakla beraber tespit edilmiş petrol ve doğal kaynaklarının %70'inden fazlasına sahip bir coğrafya ile çevrili olduğundan (Bilgin, 2010) bunu transit bir ülke olarak konumlanarak kısmen telafi edebilme imkanına sahiptir. 1970'li yıllarda Irak petrolünün Akdeniz'e çıkmasını sağlayan Kerkük-Yumurtalık boru hattı ile sağlayan transit ülke konumunu 2000'li yıllarda Azeri petrolünün de katılımı sağlamlaştırmıştır. Bu bağlamda Türkiye petrol ihtiyacı açısından önemli ölçüde kendini sağlama almış gözükmektedir.

Ayrıca petrolün piyasada serbestçe ticarete konu bir emtia olması fiyat anlamında da Türkiye açısından çok fazla bir iyileştirme fırsatı bırakmamaktadır.

Öte yandan ülke içinde giderek tüketimi artan doğalgaz kaynakları için optimum bir çözüme ulaşılabildiğini söylemek mümkün değildir. Türkiye mevcut durumda ithalatını ağırlıklı olarak Rusya'dan yapmak zorunda olduğundan ve bu miktarın önemli bir kısmı da Ukrayna'yı transit geçen Batı hattından sağlandığından uzun süre ciddi risklerle karşı karşıya kalmıştır (Balat, 2010). Ancak Türk Akım hattının tamamlanmasıyla doğrudan tedarikçi Rusya'dan gaz alabilen Türkiye bu riski ortadan kaldırmıştır. İran'dan gelen doğalgazda ise bilhassa kış aylarında kesintiler olağan bir hal almıştır. Üstelik maliyetler de Türkiye'nin istediği seviyelere henüz çekilememiştir. Mavi Akım ve Rusya Batı hattında kontratlar sonlanırken Ankara elverişli koşullarda yenileme yapmamış, enerji fiyatları 2021'de yeniden tırmanışa geçmiştir. Azerbaycan'dan alınan gaz ise miktar olarak henüz yeterli seviyelerde görünmemektedir. TANAP'la beraber ilaveten alınacak 10 milyar metreküplük miktarla beraber daha dengeli bir görünüme kavuşulması hedeflenmiştir. Bu proje, ekonomik katkılarının yanı sıra (Hasanov, 2015) Türkiye'nin stratejik önemine katkı sağlayacak özellikleri de beraberinde getirmektedir. Ancak bu hat üzerinden Avrupa'ya verilen miktarlar henüz Rusya'nın pazardaki hakimiyetini azaltacak seviyede değildir.

Bu yeni projelerle sayısı artan kaynaklara rağmen Türkiye için hala kendi üzerinden geçecek enerji miktarlarını artırmak ve çeşitlendirmek ihtiyacı sürmektedir. Hem arz güvenliği açısından hem de mevcut koşullarla Türkiye'nin cari açığına eşdeğer bir fatura getiren enerji maliyetlerini düşürebilmek adına böylesi bir girişim hayati önem taşımaktadır. Toplam doğalgazı ithalatın 2020 yılında üçte birini Rusya'dan yapılırken (EPDK, 2020, s. 9) bu alandaki bağımlılığın riskleri de Suriye krizi sürecinde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bir diğer enerji devi İran'ın toplam ithalat içindeki payı %11'de kalmaktadır ki bu oranın yaptırımların kalkması sonrasında iki ülke arasında oluşabilecek enerji ticaretinin çok daha yüksek bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 4

Türkiye'nin Doğalgaz İthalat Payları % 2020

Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir (LNG)	Nijerya (LNG)	Diğer spot (LNG)
33,6	11,1	24,0	11,6	2,8	17,0

Kaynak: Enerji Piyasası Denetleme Kurulu Report 2020

Bir yandan nükleer santral ihaleleri, hidroelektrik santraller vb. ile yerli kaynakların enerji tüketimindeki payı artırılmak istenirken, ithal kaynakların da çeşitlendirilmesi ve maliyetinin düşürülmesi hedeflenmektedir. Türkiye'nin doğalgaz alanında bugüne kadar en büyük tedarikçisi Rusya ile yaptığı "al ya da öde" anlaşmaları hem miktar hem de fiyat üzerinde kontrol olmaması sonucunu çıkarmaktadır (Bilgin, 2007, s. 6390). Tedarikçi ülkeler boru hattı projeleri gibi maliyetli yükümlülüklerle girerken getirilerini garanti adına alabilmek için bu tür koşulları dayatabilmektedir. Ancak "al ya da öde" anlaşması pratikte alıcı ülke için ilgili yatırımın uzun vadeli olarak finansmanı anlamına gelmekte ve ithalatçı ülke açısından herhangi bir miktar ve fiyat esnekliği bulunmamaktadır. Üstelik Türkiye'nin imzaladığı anlaşmalarda doğalgazın tekrar ihracatına olanak tanınmadığı için enerji ticaretinde tamamen pasif bir konuma itilmiştir. Rusya'nın Türk Akım projesi kapsamında Türkiye'ye kabul ettirdiği rol de benzer şekilde kira karşılığı bir geçiş hakkı sağlanmasına dayanmaktadır.

Hem Türkiye'nin daha önce imzalamış olduğu sözleşmelerde yer alan hem de Türk Akım için de geçerli olan koşullar Rusya'nın Gazprom üzerinden enerji akışını hem miktar hem de fiyat olarak tamamen denetimi altında tutma prensibinden kaynaklanmaktadır. Gazprom'un sadece doğalgazın çıkarılmasında değil aynı zamanda iletim ve dağıtımında da söz sahibi olmak amacıyla tüm tedarik zincirini kontrol altında tutma hedefi (Butler, 2011) Avrupa pazarında yapılan bir dizi satın almayla da kendini göstermiştir. Böylelikle Gazprom, dolaylı olarak Rusya, tüm değer zincirini kontrol altında tutup uzun vadede maksimum getiriyi sağlayabilmek ve ayrıca siyasi bir kaldıraç da edinebilmek hedefine gitmek istemektedir. Avrupa'ya iletim sağlayan ve dağıtım yapan kanallarda Rusya'nın kontrolü sağlaması İran, Türkmenistan, Irak gibi ülkelere ait kaynakların pazar dışında tutulmasını veya minimal seviyelerde kalmasını sağlayacaktır. Rusya'nın bu temel yaklaşımı enerji kaynaklarını kontrol etmek suretiyle siyasi etki alanı da yaratmak olduğundan Avrupa'nın

Üçüncü Enerji Paketi'nde yer alan gereksinimlerle (Eikeland, 2011) de çatışmaktadır. AB'nin doğalgaz boru hatlarını üçüncü taraflara açma ve üretici-taşıyıcı-dağıtıcı firmaları ayrıştırma hedefi doğrudan Rusya'nın tam kontrol hedefine yönelik olarak geliştirilmiş olduğu söylenebilir.

Bu noktada Türkiye de AB ile uyumlu olarak kaynak çeşitlendirilmesi ve enerji tedarikinin piyasa koşulları içerisinde sağlanması hedefini benimsemektedir. Bazı bakış açılarından Türkiye'nin önceleri sadece enerji transit koridoru olarak kendini konumlandırmak suretiyle AB'ye karşı siyasi ağırlık kazanmak ve üyelik müzakerelerinde elini güçlendirmek amacıyla bahsedilse (Tekin ve Williams, 2009) de bu yaklaşımın kendisine zarar vereceğinden bahsedilebilir. Türkiye'nin enerji koridoru olarak üstlenmek istediği rol AB'nin talep ettiği serbest, şeffaf ve güvenilir bir kaynak sağlamak olduğundan temel strateji bölgede mevcut üretici ülkeler için bir koridor açmak olacaktır. Bunu sağlayabilmek için Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan gibi pazarlara ulaşımında sıkıntılar yaşayan ülkeler için bir seçenek sağlamak ve daha da ileriye giderek enerji alanında bir stratejik ortaklığa bunu taşıyabilmek amacı güdülmektedir. TANAP-TAP ile Azerbaycan bacağına bu yaklaşımın sağlanması suretiyle bir adım atılmıştır. İlerleyen süreçte Irak'tan ve belki Doğu Akdeniz'den (Winrow, 2016) enerji kaynaklarının bu koridora aktarılması söz konusu olabilecektir. Ancak bunun da ötesinde Türkiye'nin enerji merkezi olarak konumlanması temel hedef olarak belirmektedir (Bilgin, 2010). Regazifikasyon tesisleriyle LNG kapasitesini artıran ve bunun da ötesinde 2020'den beri Karadeniz'de yapılan keşiflerle kendisi bir üretici olmaya doğru yol alan Türkiye'nin doğru politikalarla bu yönde yol alması mümkün olacaktır (Kakışım, 2020).

İnan doğalgazı Türkiye'nin enerji koridoru ve merkezi hedefinde yönelik önemli katkı sağlama potansiyeline sahip görünmektedir. Nitekim daha 2008'de varılan mutabakatla Avrupa'ya ulaştırılması planlanan bu kaynak politik engellere takılmaktadır (Kakışım, 2020, s. 271). Yaptırımların sonlanması halinde İnan doğalgazının bir kısmının bile Türkiye üzerinden akışının sağlanması bu koridoru besleyecek çok önemli bir kaynağın sisteme dahil olması anlamına gelecektir. Tahran için Güney Koridoru üzerinden Avrupa pazarına ulaşmak hayati öneme sahip olacaktır. Öte yandan Türkiye'nin hem Rusya ile Türk Akım'a ilişkin müzakerelerde talep ettiği hem de İnan gazının ileride Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılmasına talep edeceği koşullar AB tarafından da desteklenen serbest piyasa koşullarında işleyen bir enerji pazarı oluşturmak olacaktır. Rusya'nın bugüne kadar uzun vadeli ve

alım garantili anlaşmalar Türkiye'yi sadece bir pazar olarak görmeye odaklıydı. Türk Akım projesi ise bu coğrafyayı transit olarak kullanarak hedef pazarlarına ulaşmayı öngörmektedir. Türkiye'nin hedeflediği enerji arzının ve fiyatlarının serbest bir merkez (Bilgin, 2010) haline gelebilmek ise başta İran olmak üzere farklı kaynakların rekabet edebildiği bir ortam yaratmaktan geçmektedir.

Sonuç

İran'ın uluslararası sisteme dönüşü hem ekonomik hem de politik olarak birçok dönüşüme sebep olacak bir dinamik olacaktır. İran, dünyadan dışlanmış olmasına rağmen sahip olduğu jeopolitik ağırlığı sebebiyle Ortadoğu'daki baş aktörlerden biri olmayı Devrim sonrasında da sürdürmüştür. 1979'a kadar ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olması ve İslam Devrimi'nin ardından Batı'yla ölümcül bir çatışmaya girmesi son kırk yıl içerisinde dünya siyasetindeki temel gündem maddelerinden biri olmuştur. İran'ın nükleer programını geliştirmeye başlaması ise ABD ve AB tarafından olduğu kadar Körfez krallıkları ve İsrail tarafından da tehdit olarak algılanmıştır. Bunun sonucunda giderek yoğunluğu artarak uygulanan yaptırımlar İran'ı küresel sistemden yalıtılmaktadır.

Türkiye hem 2010'da Brezilya'nın da desteği ile tamamlamaya çalıştığı anlaşma hem de son yıllarda altın ticareti görünümüyle ambargoyu delen uygulamalarıyla Batı'nın tepkisini çekmiştir. Ancak eş zamanlı olarak Irak, Suriye, Yemen, Lübnan gibi Ortadoğu'nun farklı coğrafyalarında da İran'la rekabete de koyulmuştur. Türkiye ile İran arasındaki bu ikircikli durum, nükleer müzakerelerin olumlu bir sonuca ilerlemesi halinde daha belirgin bir hal alacaktır. Prangalarından kurtulan İran'ın bölgede Türkiye'ye daha dişli bir rakip olarak ortaya çıkması olasılığı yüksek gözükmemektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin enerji alanında Batı'ya uzanan bir köprü olması hedefine hatırı sayılır bir destek verebileceği için bu anlaşma bir fırsat kapısı da sunabilecektir. Rusya'nın tedarikçi olarak ağırlığından bunalan ve Ukrayna krizleriyle beraber üstlendiği risklerle somut olarak yüzleşen AB'ye alternatif enerji kaynaklarını taşıyacak Türkiye, İran gazı için transit koridor olarak önemli bir fırsat kapısıdır. Türkiye açısından ise dünyanın en büyük ikinci doğalgaz rezervlerine sahip İran'ı tedarikçi olarak rekabetin içine çekebilmek çok büyük bir başarı olacaktır. Rusya'nın önce Güney Akım, saha sonra da Türk Akım'la Avrupa'nın doğalgaz ihtiyacını doyumak suretiyle ön almaya çalışması belirli ölçülerde bu ihtimalden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Güney Koridoru şu an için Azeri gazıyla açılmış olsa da oyunu değiştirecek rezervlere sahip ülkenin İran olduğu bilinmektedir.

İran'la Türkiye arasında enerji alanında varılacak bir uzlaşma, iki ülke için çatışmanın maliyetini de yükselteceğinden bölge dengeleri açısından da önemli bir etki yaratacaktır. Ortadoğu'da İran ve Türkiye arasında rekabet alanları da olmakla beraber iki ülke arasında önce enerji daha sonra daha farklı ekonomik alanlarda kurulacak iş birliği, siyasi çekişmeyi ikinci plana itecektir. Bir yandan İran enerji piyasalarının büyük oyuncusu rolü ile sahneye dönerken, Türkiye yeni üstlendiği güvenilir ve istikrarlı enerji köprüsü rolünü tahkim edecek bir paydaşa sahip olacaktır. İran'ın yaptırımların baskısından kurtulması sadece reel politik gözlüklerle bakan birisi için rakip bir ülkenin güç kazanması anlamına gelebilir. Petrol ve doğalgaz gelirleri artan bir İran gerek askeri harcamalarını (Farzanegan, 2011) gerekse de nüfuzunu bölgeye yaymayı hedefleyen yumuşak güç unsuru taşıyan aktivitelerini artıracaktır. Ancak diğer taraftan Türkiye'nin stratejik bir hedef olarak koyduğu Avrupa'ya enerji köprüsü olma amacına yönelik mühim bir destek de sağlayacaktır. Böylelikle Anadolu coğrafyasının Ortadoğu ve Kafkasların enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması rolünü pekiştiren bir adım olabilecektir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Ahmadi, A. (2018). The impact of economic sanctions and the JCPOA on energy sector of Iran. *Global Trade and Customs Journal*, 13(5), 198-223.

Aslund, A. (2008). *Russia energy and the European Union: Perspectives on Gazprom*. Brussels: Speech: European Parliament.

Aslund, A. (2010). *Gazprom: Challenged Giant in need of reform*. Washington DC: Peterson Institute for International Economics.

Balat, M. (2010). Security of energy supply in Turkey: Challenges and solutions. *Energy Conversion and Management*, 51, 1998-2011.

Belkin, P., Jim N. and Steven W. (2013). *Europe's energy security: Options and challenges to natural gas supply diversification*. Washington DC: Congressional Research Service.

Bilgin, M. (2007). New prospects in the political economy of inner-Caspian hydrocarbons and Western energy corridor through Turkey. *Energy Policy*, 35, 6383-6394.

Bilgin, M. (2010). Turkey's energy strategy: What difference does it make to become an energy corridor, hub, or center? *UNISCI Discussion Papers*, 23, 113-128.

British Petroleum. (2021). *BP Statistical Review of World Energy 2020 69th Edition*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>.

Butler, E. (2011). The Geopolitics of merger and acquisition in the Central European energy market. *Geopolitics*, 16(3), 626-654.

Carter, S. G. (2014). Iran, natural gas and Asia's energy needs: A spoiler for sanctions? *Middle East Policy*, 21(1), 41-61.

Cleveland, W. L., ve Bunton, M. (2013). *A history of the modern middle east (5 b.)*. Boulder: Westview Press.

Cordesman, A. H. (2015). The Iran nuclear agreement and Iranian energy exports, the Iranian economy, and World energy markets. *Center for Strategic and International Studies*, 27.

Cornell, S. ve İsmailzade F. (2005). The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Azerbaijan in Starr. Frederick. C. ve Svante. E. (Ed),

The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil window to the West. Washington DC: Central Asia-Caucasus Institute.

Cornot-Gandolphe, S., Appert, O., Dickel, R., Chabrelie, M. F., ve Rojeu, A. (2003). The challenges of further cost reductions for new supply options (pipeline, LNG, GTL). *22nd World Gas Conference*, 5, 1-17.

Damianova, K. K. (2015). Iran's re-emergence on global energy markets: opportunities, challenges & implications. Londra: *EUCERS Strategy Paper*.

Dudlák, T. (2018). After the sanctions: Policy challenges in transition to a new political economy of the Iranian oil and gas sectors. *Energy Policy*, 121, 464-475.

Eikeland, P. O. (2011). The third international energy market package: New power relations among member states, EU institutions and non-state actors? *Journal of Common Market Studies*, 49(2), 243-263.

EPDK Enerji Piyasaları Denetleme Kurulu. (2020), *Annual Natural Gas Sectoral Report*. Ankara.

Erşen, E. ve Çelikpala M. (2019). Turkey and the changing energy geopolitics of Eurasia. *Energy Policy*, 128, 584-592.

Farzanegan, M. R. (2011). Oil revenue shocks and government spending behavior in Iran. *Energy Economics* (33), 1055-1069.

Franza, L. (2015). From South Stream to Turk Stream, *Clingendael International Energy Program Paper: The Hague, Netherlands*.

Gurbanov, I. (2015). Repercussions of Turkish Stream for the Southern Gas Corridor: Russia's New Gas Strategy Repercussions of Turkish Stream for the Southern Gas Corridor: Russia's New Gas Strategy, *Natural Gas Europe* 16.

Hasanov, M. (2015) Some remarks on economic benefits of TANAP for Turkey. *Journal of Caspian Affairs*, 124-127.

Ianchovichina, E., Shantayanan D., and Csilla L. (2016). Lifting economic sanctions on Iran: global effects and strategic responses. *World Bank Policy Research Working Paper* 7549.

IEA International Energy Agency, (2020). *Key World Energy Statistics 2020*. Paris: International Energy Agency.

Jervis, R. (2013). Getting to Yes with Iran. *Foreign Affairs*, February/

January Issue.

Kakışım, C. (2020). Türkiye'nin bölgesel doğalgaz merkezine dönüşebilme potansiyeli. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 255-280.

Karakurt, N., Çubukuoğlu, S. ve Akyener, O. (2016). Iran in the energy game while passing through the energy door. *Energy Policy Turkey*, 1, 20-31.

Karbuş, S. (2015). Yaptırımlar sonrası İran gazı, *Petrotürk*.

Katzman, K. ve Kerr, P. (2014). *Achievements of and an outlook of sanctions on Iran*. Washington DC: Congressional Research Service.

Kinzer, S. (2008). *All the Shah's men: An American coup and the roots of terror*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Kroenig, M. (2018). The return to the pressure track: The Trump administration and the Iran nuclear deal. *Diplomacy & Statecraft*, 29, 94-104.

Mattair, T. R. (2010). The United States and Iran: Diplomacy, sanctions and the war, *Middle East Policy*, (2), 52-61.

Müftüler-Baç, M. ve Başkan, D. (2011). The future of energy security for Europe: Turkey's role as an energy corridor. *Middle Eastern Studies*, 47(2), 361-378.

Özdemir, V. Yavuz, H. B. (2015). The Trans-Anatolian Pipeline (TANAP) as a unique project in the Eurasian gas network: A comparative analysis, *Utilities Policy*, 37, 97-103.

Özdemir, V. ve Raszewski, S. (2016). State and Sub-State Oil Trade: The Turkey-KRG Deal. *Middle East Policy*, 23(1), 125-135.

Özkan, M. (2010). Turkey-Brazil involvement in Iranian nuclear issue: What is the big deal?. *Strategic Analysis*, 35(1), 26-30.

Pollack, K. M. (2004). *The Persian puzzle: The conflict between Iran and America*. New York: Random House.

Pradhan, S. K. (2020). Pipelines: Challenges many, progress slow. India's quest for energy through oil and natural gas. Springer, Singapore, 2020, 151-174.

Rosner, K. (2006). *Gazprom and the Russian State*. London: GMB Publishing Ltd.

Rutland, P. (2008). Russia as an energy superpower. *New Political Economy*, 13(1), 203-210.

Selden, Z. (2020). Taming the bear: American liquified natural gas (LNG) Exports and the negation of Russian influence in Europe. *Global Affairs*, 6.2, 149-165.

Skalamera, M. (2016). Revisiting the Nabucco debacle: Myths and realities, *Problems of Post Communism*, 1-19.

Sopilko, N. Y., ve Illeritsky, N. I. (2019). Republic of Turkey gas complex development: Problems and prospects. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9.1, 237-242.

Statista (2021). Erişim tarihi 17.01.2022, <https://www.statista.com/statistics/1021735/share-russian-gas-imports-eu/>.

Stegen, K. S. (2011). Deconstructing the "Energy Weapon": Russia's threat to Europe as a case study, *Energy Policy*, 39, 6505-6513.

Styan, D. (2006). *France & Iraq: oil, arms and French policymaking in the Middle East*. London; New York: I.B. Tauris.

Tekin, A. ve Walterova, I. (2007). Turkey's geopolitical role: The energy angle. *Middle East Policy*, 14(1), 84-94.

Tekin, A., ve Williams, P. A. (2009). EU-Russian relations and Turkey's role as an energy corridor. *Europe-Asia Studies*, 61(2), 337-356.

Truscott, P. (2009). The fourth energy corridor: The three phases of Nabucco. *Whitehall Papers*, 73(1), 32-46.

Umbach, F. (2010). Global energy security and the implications for EU, *Energy Policy*, 38, 1229-1240.

Umbach, F. (2015). Strategic perspectives of the EU's Energy Union and the Southern Gas Corridor. *Journal of Caspian Affairs*, 1, 10-25.

US Energy Information Agency. (2016). *International Energy Outlook 2016*. Washington DC: 37-60.

Williams, P. A. (2007). Market cycles, power politics and the latest north-south energy trade conflict. *Third World Quarterly*, 28(1), 45-58.

Winrow, G. W. (2013). The southern gas corridor and Turkey's role as an energy transit state and energy Hub. *Insight Turkey*, 15(1), 145-163.

Winrow, G. W. (2016). The case of Turkey and Leviathan and gas politics in the Eastern Mediterranean. *The Journal of Balkan and Middle Eastern Studies*, 1-17.

Yergin, D. (2003). *The prize: The epic quest for oil, money and power*. New York: Free Press.

Yergin, D. (2012). *The quest: Energy security and the remaking of the Modern World*. London: Penguin Books.

Yorucu, V., ve Özey, M. (2018). Europe's energy security and the southern energy corridor. *The Southern Energy Corridor: Turkey's Role in European Energy Security*. Springer, Cham, 2018, 15-24.

Zhiznin, S. Z., ve Timokhov V. M. (2019). Economic and geopolitical aspects of the Nord Stream 2 gas pipeline. *Baltic Region*, 11.3, 25-42.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

This Gorgeous Bag is Just a Click Away! The Influence of Impulse and Hedonic Buying Tendencies on Online Compulsive Buying

Bu Göz Kamaştırıcı Çanta Sadece Bir Tık Uzaklıkta! Sanal Kompulsif Satın Alma Üzerinde Anlık ve Hazcı Satın Alma Eğilimlerinin Etkisi

Ebru BİLGEN KOCATÜRK

Dr. Öğr. Üyesi,
Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı
Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret
ve Lojistik Bölümü.
ebru.bilgen@klu.edu.tr
ORCID : 0000-0001-9845-6871

Filiz EROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi,
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Bıga İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İşletme Bölümü.
filizeroglu@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3223-953X

Cilt / Issue: 9(2), 377-405

Geliş Tarihi: 10.03.2022

Kabul Tarihi: 20.06.2022

Atıf: Bilgen Kocatürk, E. ve Eroğlu, F.(2022). This gorgeous bag is just a click away! The influence of impulse and hedonic buying tendencies on online compulsive buying (1999-2004). *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 377-405. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1164103>

Abstract

With the widespread use of the Internet, consumers began to shop online instead of traditional channels. Hence, compulsive buying becomes a more problematic behavior in this online milieu because online shopping offered compulsive consumers a very convenient environment in which whenever and whatever they want to buy. Although it is becoming an increasingly important issue, there is gap in the literature on compulsive buying online. The main purpose of this research is to determine whether impulse buying and hedonistic buying are among the explanatory factors of online compulsive buying under the thumb of the new age technologic, economic and social trends. This is causal research which employed a multiple regression model. A research company performed an online survey over two weeks and 601 surveys were accepted. The results of the research revealed that impulse and hedonic buying have explanatory power for online compulsive buying behavior. However, the role of impulse buying dimensions is more powerful than the role of hedonic buying dimensions on online compulsive buying. Managerial and other implications of the results are presented.

Keywords: Online Compulsive Buying, Impulse Buying, Hedonic Buying.

Öz

E-ticaretin yaygınlaşmasıyla tüketiciler artan bir şekilde geleneksel alışverişten sanal alışverişe kaymaya başladı. Böylece kompulsif satın alma bu sanal ortamda daha da sorunlu bir davranış haline geldi çünkü sanal alışveriş kompulsif tüketicilere istedikleri zaman istedikleri ürünü satın alabilecekleri çok uygun bir ortam sundu. Gittikçe daha da önemli bir konu haline gelmesine rağmen sanal kompulsif satın alma ile ilgili literatürde boşluklar mevcuttur. Bu çalışmanın temel amacı anlık/plansız

ve hazcı satın alma eğilimlerinin sanal kompulsif satın alma için açıklayıcı güçlerinin olup olmadığını ortaya koymak, yeni çağın teknolojik, ekonomik ve sosyal trendleri bağlamında bu rollerin önemini tartışmaktır. Nedensel yapıya sahip çalışmada çoklu regresyon modeli oluşturulmuştur. Bir araştırma firması iki hafta süresince çevrimiçi anket çalışması yürütmüş, 601 tamamlanmış ve uygun anket analizler için kabul edilmiştir. Analiz sonuçları hem anlık hem de hazcı satın alma boyutlarının sanal kompulsif satın alma davranışı için açıklayıcı gücü olduğunu ortaya koyarken anlık satın alma boyutlarının daha güçlü etkisi olduğu bulunmuştur. Araştırma sonuçlarının yönetimde ilgili ve diğer uygulamaları sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sanal Kompulsif Satın Alma, Anlık/Plansız Satın Alma, Hazcı/Hedonik Satın Alma.

Introduction

Recently, human being has been extensively exposed to technological and communicational developments (Vicdan, Chapa and Santos, 2007, pp. 57-58). Internet, as one of these developments, altered many habits, rituals and practices in such environment and shopping behavior, unsurprisingly, has been shifted into the internet milieu. Because online atmosphere offers much more convenience, abnormal buying behaviors found a suitable place to develop. Compulsive buying, as one of these abnormal buying behaviors, has also fostered under favor of online environment. People have opportunities for shopping 7 days and 24 hours via internet and the consumers know that *"this gorgeous bag is just a click away!"*. This irresistible situation naturally may trigger online compulsive buying behavior. In this context, two separate consumption patterns explicitly stand out in postmodern culture: Impulse and hedonic buying.

Impulse buying is characterized as unplanned, sudden, spontaneous buying decision for buying (Rook, 1987, p. 191). Consumers have any intention to purchase and they are unaware of its negative consequences in impulse buying (Žnideršić, Grubor and Marić, 2014, p. 84). Many research show that impulsiveness is one of the most crucial issues which drives compulsive buying behavior (Williams and Grisham, 2012; Sohn and Choi, 2012). As Donthu and Garcia (1999, p. 56) indicated, since consumers who buy online may be more impulsive than offline

buyers, impulse buying tendency may play an important role on online compulsive buying behavior.

Hedonic buying, as another important consumption pattern, stresses fantasy, arousal, pleasure, curiosity features of shopping experience (Hirschman and Holbrook, 1982). Consumers have “*fallen in love*” with products because people buy products with hedonic reasons other than utilitarian reasons. “*I shop therefore I am*”, “*shop’til you drop*” have been so common expressions in postmodern culture. As shopping become such irresistible, seductive, enjoyable and hedonic activity rather than a functional duty, internet makes it an irreplaceable part of people’ lives.

Some theorists like Featherstone and Baudrillard suppose that pleasure, style, fashion and related subjects gained importance in case of buying behavior during postmodern age (Hayta, 2014, p. 10). Importance of hedonism doesn’t seem end in coming years and it may become a more crucial motivation factor for online compulsive buying. Besides, technological age may push an unplanned, impulse buying type and it is also a strong trigger for online compulsive buying. As Singh (2011, p. 75) noted that current consumer culture is characterized as hedonic and impulsive. As a result, a comprehensive understanding of consumers’ online buying decision is vital under the light of hedonic and impulse buying tendencies for both academicians and practitioners in this new world. This study seeks to expand online compulsive buying literature as figuring out the role of the hedonic and impulse buying tendencies on online compulsive buying behavior.

Literature Review

Online Compulsive Buying

For consumers, companies and the society, compulsive buying is an important issue due to its severe outcomes (O’Guinn and Faber, 1989). Unaffordable amount of debt rooted in compulsive buying behavior can cause financial and social problems for consumers and their surroundings (Gupta, 2013, p. 43). Several research identify compulsive buyer as a consumer who has a powerful, uncontrollable wish to buy without thinking its negative results or financial situation (Ridgway, Kinney and Monroe, 2008; Goldsmith and McElroy, 2000; Faber and O’Guinn, 1992). Numbers of research try to explore its causes and outcomes. Ridgway, Kukar-Kinney and Monroe (2008, p. 622) stressed the lack of impulse control over buying behavior in their definition. Biological factors (Raab et al., 2011; Gwin et al., 2005; Hirschman and Stern, 2001),

depressive and stress/anxiety-related moods (Sohn and Choi, 2012; Dittmar, Long and Bond, 2007; Black et al., 1998; Valence et al., 1988), low self-esteem (Ridgway, Kukar-Kinney and Monroe, 2008; DeSarbo and Edwards, 1996), impulsiveness (Williams and Grisham, 2012), high materialist tendencies (Brougham et al., 2011; Roberts, 2000; DeSarbo and Edwards, 1996) are stated as important triggers for compulsive buying in the literature. Consumers who buy compulsively have higher tendencies for obsessive-compulsiveness than non-compulsive buyers (Faber and O'Guinn, 1992) and they usually shop alone (Lejoyeux et al., 1999). Consumers buy compulsively to run away from negative emotions and experience social acknowledgment (O'Guinn and Faber, 1989). Some researchers used Five Factor Personality Model to describe compulsive buying behavior (Wang and Yang, 2008; Balabanis, 2001; Mowen and Spears, 1999). Neuroticism and agreeableness (Mowen, 2000), extraversion and intellect (Balabanis, 2001) found to be related with compulsive buying.

Despite a great literature about compulsive buying which occurs in traditional channels, there is a big gap on online compulsive buying. The convenience which online shopping offers to consumers as they can buy almost whatever and whenever they want seven days and twenty-four hour triggers the compulsive buyers to buy more in online milieu. He, Kukar-Kinney and Ridgway (2018) identified six compulsive buying pattern on the internet; instant positive emotions, escape from social relations, shopping all the time and everywhere, fantasize, observed purchasing and affective reaction to buying activity. Buyers who buy compulsively spend more money and time for buying in internet (Duroy, Gorse and Lejoyeux, 2014, p. 1829). Online buying is accepted as the convenient buying type for compulsive buyers (Lee and Park, 2008, p. 387). Gönüç and Doğan Keskin (2016, pp. 360-361) stated that hedonic stimuli, technological factors and psychological drives make people compulsive buyers in the online platform. Bighiu and her friends (2015) made research among students and found out that 13 percent of the participants present characteristics of online compulsive buying. Individuals with higher materialistic values who try to enhance their emotions and identity via online shopping have higher online compulsive buying tendencies (Dittmar, Long and Bond, 2007). It is also reported that online compulsive buying is affected by social normative patterns and comparative buying motivations (Zeren and Gökdağlı, 2017), impulsiveness, higher anxiety sensibility and consciousness heedfulness (Brunelle and Grossman, 2022), perceived stress (Zheng et al., 2020; Eslami and Ghadrei, 2020 [for women]), internet addiction (Suresh and

Biswas, 2020; Bhatia, 2019) as well as excessive use of social network sites (Pahlevan Sharif and Yeoh, 2018).

Technological developments which affect paying patterns, internet usage habits and lifestyles may also affect online compulsive buying tendency. Research shows that impulsiveness is an important factor on online compulsive buying because consumers spend much more time each day on internet and buying becomes easier day by day through internet. Besides, self-deficiency issues, hedonic urges, pleasure seeking are crucial parts of the postmodernism so consumers will continue to commit compulsive buying in online environment. For this reason, the research is needed on online compulsive buying behavior.

Hedonic Buying

While hedonism is a philosophic theory that if something recovers from pain is good, and causes pain is bad (Altunışık and Çallı, 2004, p. 235), hedonic consumption is related to satisfying some needs of consumers like fun, enjoyment and pleasure other than functional needs (Gültekin and Özer, 2012; Holbrook and Hirschman, 1982). Consumers' needs are satisfied by two types of benefits which are utilitarian and hedonic (Odabaşı and Barış, 2002; Babin et al., 1994) and Babin and his friends (1994) stated that hedonic values are heavily about the shopping experience. Shopping is adventure (Akturan, 2010) and fantasy (Babin, Darden and Griffin, 1994) for consumers who experience hedonic shopping. Tifferet and Herstein (2012) stated that hedonic buying covers various senses, e.g., touch, taste, sound. When looking at gender differences, we see that women enjoy shopping compare with men (Tifferet and Herstein, 2012; Kruger and Byker, 2009).

Research showed a relation between hedonic buying and compulsive buying (Horvath and Adıgüzel, 2018; Eren, Eroğlu and Hacıoğlu, 2012). Hedonic motivations have been found trigger for online compulsive buying too. Hedonic motivations influence the perceptions of social network advertising (Anderson et al., 2014). Bridges and Florsheim (2008) reported that consumers gain hedonic experiences via stimulation, fun and positive emotion and it was found that hedonic elements are related to pathological internet use. They also reported that compulsive buyers are more likely to search hedonic value due to its arousal, daydream and escapist features. However, internet sites are not employed through hedonic way on buying intention (Hazari, Bergiel and Sethna, 2017). Research performed among Malaysian consumers indicated that hedonic motivation is the essential attribute that drives online consumer

satisfaction directly (Anand et al., 2019). Horvath and Adıgüzel (2018) stated six hedonic motivations which are idea, adventure, social and value shopping styles, search pleasure and role play. According to their study's results, search pleasure, idea shopping and role playing are the essential hedonic drivers for compulsive buying behavior in the developed countries, whereas adventure seeking and role play negatively affect compulsive buying behavior in emerging countries. Another research shows that online buyers' experience of adventure seeking and idea shopping positively influence online compulsive buying while role shopping and value shopping negatively influence this buying pattern (Ali et al., 2020). Wang et al. (2021) found that hedonic motivations trigger online compulsive buying but especially pleasure search and idea shopping are the main triggers. Besides, Akturan (2010) found that hedonic consumption tendency positively affects impulse buying tendency.

Hedonic emotions exist in postmodern culture (Odabaşı, 2004). Moreover, hedonism, with the definition of Kırız (2014, p. 200) as a pleasure derived from shopping, doesn't seem to be over in the future. It's because, actually, hedonism isn't just about pleasure, but it relates to the pain (Chamberlain, Hill and Shaw, 2018). Consumers want to escape from pain and shopping is a good tool for both taking pleasure and escaping from pain.

Since it's expected the number of online compulsive buyers will increase in the future, the most crucial reason of this increase may be hedonic attitudes. This assumption stems from the fact that the people increasingly try to find new getaway points for their pains. Other than suicide, shopping may be an unprecedented platform to neglect the pain while also taking the pleasure. Under the effect of postmodern culture and such a huge penetration of internet usage, the influence of hedonic buying tendencies on online compulsive buying is worth to research.

Impulse Buying

Since 1950s, researchers have paid attention to impulse buying as a purchase without intention. Literature about impulse buying found great extent around affluent Western countries (Dey and Srivastava, 2017). Actually, it was defined as unplanned purchasing in the former marketing literature (Cobb and Hoyer, 1986, p. 385) and numbers of scholars agree that a lack of planning is core for impulse buying (Verhagen and Dolen, 2011). According to Styvén, Foster and Wallström (2017). Impulse buying is important because it is a great financial source for retailers.

Stern (1962) stated four kinds of impulse buying: made upon offers, made upon reminders, planned in advance and unplanned purchases. Impulse buying is sudden, spontaneous, strong and persistent drive to purchase that is short of evaluation of product and consequences of buying behavior (Vohs and Faber, 2007; Piron, 1991; Rook, 1987). It is the purchase designated by external stimuli (Bighiu, Manolica and Roman, 2015, p. 73). In-store settings like point-of-purchase advertising and store lay out is important triggers for impulse buying (Madhavaram and Laverie, 2004). Even a product itself can be a stimulus for impulse buyers (Sharma, Sivakumaran and Marshall, 2010). Emotions are important rather than cognitive buying process and the purchase behavior realizes without thinking its financial outcomes (Sharma et al., 2010). Impulse buying is related to positive emotional conditions, while compulsive buying is primarily stimulated by negative states (Darrat, 2016). Kukar-Kinney, Scheinbaum and Schaefer (2016) stated that compulsive consumers show impulsiveness when they shop and Darrat, Darrat and Amyx (2016) found that impulse buying rises anxiety and it is connected to compulsive buying behavior. Some studies presented evidence for a significant relation between impulse buying and hedonic buying (Dey and Srivastava, 2017; Park, et al., 2006; Rook, 1987).

In the last decade, growth of the internet and -right after- online shopping opportunities have risen the level of enticement for impulse buying. Due to the highly stimulus driven feature of impulse buying, online shops try to trigger consumers to buy impulsively (Hostler et al., 2011; Madhavaram and Laverie, 2004). Ease of searching and absence of social pressure drives consumers' behavior to buy impulsively (Verhagen and Dolen, 2011; Madhavaram and Laverie, 2004). Donthu and Garcia (1999) revealed that online consumers are more impulsive compared to offline consumers. Moreover, the positive relation between social network sites and compulsive buying is connected to the "*impulse-inducing*" nature of social network sites (Sharif and Yeoh, 2018, p. 318).

Hausman (2000, p. 403) stated that impulse buying explains a tremendous amount of products purchased as well as increase in personal disposable income and credit availability makes impulse buying a more widespread issue among several retail categories (Muruganantham and Bahakat, 2013, p. 157). Impulse buying may be still a potential factor for online compulsive buying in the future because the precipitating drivers of this phenomenon, for example external stimuli, different emotional states and stress (Moran and Kwak, 2015) will be in consumers' lives who experience more technologic, online and stressful world each day.

Despite being such an important issue, the influence of impulse buying on online compulsive buying has been left unchecked in the literature.

Methodology

A suitable theoretical framework was developed to reveal the relationships between online compulsive buying, as the dependent variable, and hedonic buying and impulse buying as independent variables. Based on the aim of the study, hypotheses would be designed to analyze the effect of independent variables. The primary focus of this research is to analyze the expected influence of hedonic buying and impulse buying on online compulsive buying, then the analysis would allow us to determine if the variables have different dimensions as the second focus of the research.

Procedure and Sample

To perform the research aims, surveys through internet were employed to collect data. One thousand online survey were sent to people who have graduate degree, engaged in at least one online shopping experience and live in İstanbul by an independent research company. 601 surveys were received, yielding a 60% response rate. Vicdan, Chapa and Santos (2007) suggested that college students are familiar with online shopping and students were used in many studies of online behaviors. Besides, easy credit card and loan is one of the important reasons of overspending as Schor (1998) indicated. Although compulsive buying doesn't seem to be related income (Dittmar, 2004), college students may be more limited in the capacity for spending money than young adults in full-time employment as Dittmar et al. (2007) stated. In Turkey, the age of begin to work is between 22 and 23 in case of having a graduate degree. So, there is evidence to think that people with a graduate degree begin to work just after graduation, earn own money, have access to credit facilities, use credit cards and have more chances to overspend via online shopping which is so familiar to this age of group. Numbers of studies reveal the positive relationship between the credit card usage and irrational use of credit with compulsive buying (Roberts, 1998; d' Astous, 1990; O'Guinn and Faber, 1989). As a result, researchers are expected that people with graduate degree are more independent to spend money so online compulsive buying behavior can be measured more accurately among such a group. Another reason to use university-graduated people in this research is that the questionnaire form is required to be understood correctly. Also, participants are asked to live in İstanbul, one of the biggest metropolitan cities in the world. This is because, people shop

online due to compulsory reasons at most of the other parts of Turkey; lack of shopping mall, absence of variety, etc. However, abundant of malls, shops and brands provide service to Istanbul so people have other reasons to buy online; timelessness, unsuitable work hours, etc. Therefore, it appears more correct to search the hedonic and impulse motivations leading online compulsive buying among such people.

The sample consisted of 312 male (52%) and ranged age from 22 to 51, under 40 years old (63,4%). They have an online shopping experience at least once a month (63,9%) and sixty-nine percent of the respondents reported total family income of over 6,000 TL, approximately \$400 for a month. Approximately seventy-five percent of the participants were employee working as officer, manager or specialist and sixty-four percent of them reported to shop online at least once a month.

Instrument

The questionnaire designed for this research includes three parts. In the first part, participants were asked if they have online shopping experience or not as a filter question and the participants who answered this question as “yes” continue to the questionnaire. Three existing scales shaped the second part of the questionnaire. First, to measure online compulsive buying, Lee and Park’s (2008) seven-item scale which was developed based on Faber and O’Guinn’s (1992) compulsive buying scale was employed and the researchers found the reliability score as 0,857. The scale has been reported to have a satisfactory reliability score in Türkyılmaz, Kocamaz and Uslu’s (2016) study as 0,826 and they also stated that the scale has a unidimensional structure and one factor explains 51,933 % of the total variance. Faber and O’Guinn’s (1992; 1989) compulsive buying scale may be accepted as dichotomous, means participants are classified as compulsive or non-compulsive buyer. However, numbers of Likert-type application of this scale are observed in the literature. Second, hedonic buying tendency was measured using Babin, Darden and Griffin’s (1994) eleven-item scale which the researchers reported an acceptable reliability score ($\alpha=0,93$). Similarly, following research also revealed high reliability scores of the scale like Şener et al. (2018) as 0,939 and Sarkar (2011) as 0,85. Lastly, Rook and Fisher’s (1995) unidimensional nine-item scale was employed to measure respondents’ impulse buying tendencies and they reported reliability scores higher than 0,80. At the end of the last part, demographics were recorded, as well as online shopping frequency of the participants like once a week or once a month. All these questions were asked through

a five-point Likert scale.

Since the scales were produced in English language, the questions were translated to Turkish by some marketing academicians then translated to English back by other marketing academicians to compare with the original forms not to allow any mistake during translation. These academicians also assessed the scale's face validity. After that a pilot study was executed with a sample of 20 university students then necessary corrections were made.

Analysis

For reliability, factor and regression analyses to test the hypotheses, SPSS 22 statistical program was employed. Reverse-coded items were handled. Internal consistency via Cronbach's Alpha was calculated to evaluate the reliability for each scale (Hair et al., 1998). Cronbach's Alpha value may vary between 0 and 1,00 and if the value is more than 0,70, the value is acceptable and if it is more than 0,80, it has a good reliability (George and Mallery, 2003). For this research, the Cronbach's alpha values are between 0,732 and 0,871; which means acceptable and good inter-item consistency for each factor. HED2, as one of the hedonic buying items was deleted to increase reliability values. The reliability analysis test results and the Cronbach's alpha values of each variable are presented in Table 1. Cronbach's alpha values of all the factors are higher than 0,70. It is 0,896 for the overall scale.

Table 1

Reliability Analysis Test Results

Variables	Number of items	Items dropped	Cronbach's alpha	Indicator
Online compulsive buying (OCB)	7	-	0,865	Good
Hedonic buying (HED)	11	1	0,871	Good
Impulse buying (IB)	9	-	0,732	Acceptable

Source: Authors

Hair et al. (1998) defined factor analysis as analyzing the structure of the interrelationships among many variables by defining a set of common underlying dimensions, known as factors and Hair et al. (2009) stated

that standardized factor loadings should be 0,70 or greater. Principal component analysis with varimax rotation was employed which were retained if they loaded 0,50 or higher on one factor. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure is also an important value for factor analysis.

For online compulsive buying scale, one item, OCB6, loaded lower than 0,40 (0,258) so this item was eliminated. Remaining six items loaded onto the same factor, explaining 60,796 percent of the total variance and KMO was found to be 0,874 for online compulsive scale. For impulse buying scale, nine items are loaded on three factors at first, but one factor has just one item. However, a factor is required to have at least two items so item IB5 was deleted then the analysis was repeated. Remaining two factors were explaining 60,925 percent of the total variance and KMO was 0,750. Five items loaded onto one factor while three of them loaded another one. Item HED7 at hedonic buying scale didn't load higher than 0,40 so it was deleted. Remaining nine items were loaded onto the two factors, explaining 60,942 percent of the total variance and KMO was 0,882. Seven items loaded onto the one factor while the remaining two items loaded onto the second factor.

The result that online compulsive buying scale has a unidimensional structure is compatible with the literature. However, impulse and hedonic buying items loaded onto two different factors (See Table 2). For impulse buying, the items for the *"buying without thinking"* motive and *"reckless buying"* motives were loaded onto the same factor. These two motives were hence linked into one factor, named the *"without thinking and reckless buying"*-IBORT1. The other three items are explained by motives named as *"affectively spontaneous buying"*-IBORT2. For the hedonic buying scale, the majority of the items were loaded on the factor named as *"enjoying trip"*-HEDORT1 while two items expressing an adventurous side of hedonic shopping which is practiced eagerly so the factor was named as *"a willing adventure"*-HEDORT2.

Table 2

Factor Structures of the Scales

Item	Scales	Factor loadings		Total variance explained	KMO
		1	2		
1	I bought things online even though I couldn't afford them.	,817		%60,796	,874
2	I bought something online when I knew I didn't have enough money in the bank to cover it.	,802			
3	I bought something online in order to make myself feel better.	,784			
4	I felt others would be horrified if they knew my online spending habits.	,776			
5	I feel anxious or nervous on days I didn't shop online.	,761			
6	If I have any money left at the end of the pay period, I just have to spend it online.	,736			
	Impulse buying				
1	I often buy things without thinking.	,834	-,023	%60,925	,750
2	Sometimes I feel like buying things on the spur-of-the-moment	,804	-,010		
3	Sometimes I am a bit reckless about what I buy.	,734	,100		
4	"Buy now, think about it later" describes me.	,723	,148		
5	I carefully plan most of my purchases.	,613	,325		
6	I often buy things spontaneously.	-,053	,803		
7	"Just do it" describes the way I buy things.	,225	,799		

8	I buy things according to how I feel at the moment.	,110	,781		
	Hedonic buying				
1	I enjoyed this shopping trip for its own sake, not just for the items I may have purchased.	,827	,085		
2	I had a good time because I was able to act on the “spur-of-the-moment”.	,814	,139		
3	This shopping trip was not a very nice time out.	,780	,050		
4	This shopping trip was truly a joy.	,753	,327	%60,942	,882
5	I enjoyed being immersed in exciting new products.	,622	,473		
6	During the trip, I felt the excitement of the hunt.	,615	,446		
7	This shopping trip truly felt like an escape.	,564	,303		
8	I continued to shop, not because I had to, but because I wanted to.	,085	,778		
9	While shopping, I felt a sense of adventure.	,185	,762		

Extraction Method: Principal Component Analysis

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization (just for hedonic and impulse buying scales)

Source: Authors

After examining the factor structures of the variables, the following hypotheses were developed:

H_1 : Buying without thinking and reckless buying factor of impulse buying has a significant positive influence on the online compulsive buying tendency.

H_2 : Affectively spontaneous buying factor of impulse buying has a significant positive influence on the online compulsive buying tendency.

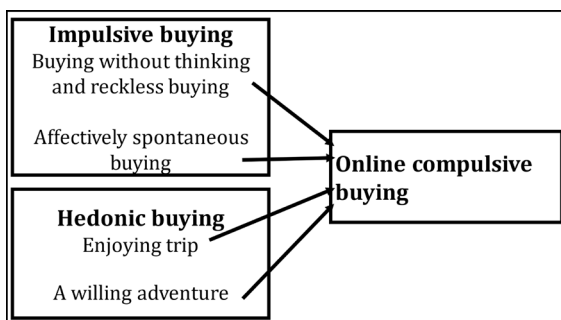
H_3 : Enjoying trip factor of hedonic buying has a significant positive influence on the online compulsive buying tendency.

H_4 : Willing adventure factor of hedonic buying has a significant positive influence on the online compulsive buying tendency.

Given these results and developed hypotheses above, we begin to test the model at Figure 1.

Figure 1

Model of the study

Source: Authors

Multiple Regression Analysis

It is a statistical technique which is employed to test the relations between one dependent variable and few dependent variables (Hair et al., 1998). It is used to assess whether one or more dependent variables explain the dependent variable. The regression analysis has five important assumptions: (i) linear relationship, (ii) no multicollinearity, (iii) multivariate normality, (iv) homoscedasticity and (v) no auto-correlation. The check linearity assumption, scatter plot diagrams are used or correlation analysis is tested between dependent variable and independent variables. Correlation coefficients (r) reveal there are weak or moderate relationship between predictor variables and criterion variables (Table 3).

Table 3

Correlation Coefficient Table

Measurement			r	Value
IBORT1	<----->	OCB	0,315	Weak
IBORT2	<----->	OCB	0,471	Moderate

HEDORT1	<----->	OCB	0,392	Weak
HEDORT2	<----->	OCB	0,282	Weak

Correlation is significant at the 0,01 level (2-tailed)

Source: Authors

The third assumption, all variables to be multivariate normal, was checked with a Q-Q Plot or histogram tests as well as Kolmogorov-Smirnov test. Normality of residuals is also assessed by observing skewness and kurtosis values. Normality is provided if these values are between -2,0 and +2,0 according to George and Mallery (2003). The skewness and kurtosis values of the variables as shown at Table 4.

Table 4

Skewness and Kurtosis Values of the Data

	IBORT1	IBORT2	HEDORT1	HEDORT2
Skewness	1,345	0,271	-0,224	0,051
Kurtosis	1,777	-1,049	0,199	-0,574
Std. Error S	0,100			
Std. Error K	0,199			

Source: Authors

The results reveal that the values provide normality assumption.

Table 5

Results of F Test for Model

ANOVA ^a						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	119,722	4	29,931	58,069	,000 ^b
	Residual	307,199	596	,515		
	Total	426,922	600			

a. Dependent Variable: OCBORT
b. Predictors: (Constant), IBORT2, IBORT1, HEDORT2, HEDORT1

Source: Authors

As ANOVA results reveal that F count is 58,069 with 0,000 probability, null hypothesis was rejected, and the regression model was accepted statistically significant. Table 6 shows coefficients, all of which greater than 0,05 so no variable eliminated (Sig. =0,001; 0,029; 0,000; 0,000 for HEDORT1; HEDORT2; IBORT1; IBORT2 respectively). Coefficients table also contains Variance Inflation Factor (VIF) values which are assessed to understand whether there is multicollinearity in the data. The results show that there is no multicollinearity between the variables (1,139; 1,454; 1,547; 1,239 for respectively IBORT1, IBORT2, HEDORT1, HEDORT2 and all values <10) as one of the assumptions of the regression analysis.

Table 6

Coefficients Table for Model

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics		
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF	
1	(Constant)	,228	,109		2,084	,038		
	HEDORT1	,110	,034	,141	3,272	,001	,646	1,547
	HEDORT2	,074	,034	,085	2,194	,029	,807	1,239
	IBORT1	,155	,036	,159	4,282	,000	,878	1,139
	IBORT2	,234	,031	,320	7,650	,000	,688	1,454
a. Dependent Variable: OCBORT								

Source: Authors

Given the standardized coefficients at Coefficients Table (Table 7), IBORT2 is the most efficient variable ($\beta=0,320$) while HEDORT2 has less contribution on online compulsive buying ($\beta=0,085$). β value is 0,159 for IBORT1 and 0,141 for HEDORT1.

Another important table is Model Summary, including R and R² values

which reveal the explanatory power of the model (See Table 7).

Table 7

Model Summary Table for Model

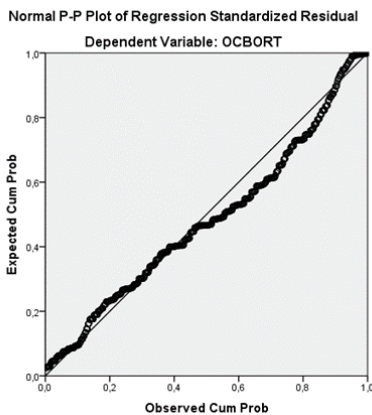
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,530 ^a	,280	,276	,71794
a. Predictors: (Constant), IBORT2, IBORT1, HEDORT2, HEDORT1				
b. Dependent Variable: OCBORT				

Source: Authors

Results show that HEDORT1, HEDORT2, IBORT1 and IBORT2, four dimensions of impulse buying and hedonic buying explain 28 percent of online compulsive buying variable at 0,01 significant level. Lastly, normality of the residuals is tested by the P-P Plot Diagram (Table 8). The results show that the residuals are distributed normally.

Table 8

Normal P-P Plot of Regression Standardized Residuals

Source: Authors

Findings

Multiple regression analysis was employed to test four hypotheses of the study. Initially, reliability analysis was practiced and one item were eliminated from the scale. During factor analysis, the low-score factor loading items were extracted. Online compulsive buying scale has one factor while impulse and hedonic buying scales has two factors. Then, multiple linear regression analysis was performed to test the hypotheses through regression model. At the model, two dimensions of impulse buying and two dimensions of hedonic buying has significant and positive effect on online compulsive buying. As a result, H_1 , H_2 , H_3 , H_4 was accepted (Sig. 0,000; $p < ,05$). Dimensions of impulse buying have been found more efficient, especially IBORT2, namely "*Affectively spontaneous buying*" ($\beta = 0,320$).

Conclusion and Discussion

Recently, human being has found himself in the middle of the greatest technological revolution -especially in the era of information and communication transactions- in the history. According to the statistics, 59,5 percent of world population is internet user throughout the world by January of 2021 (statista.com). e-trade is one of the fastest growing industries and the amount of online shopping via credit card is increasing day by day. All these are true because nowadays the new form of trade is online shopping!

Online shopping transfers value to the consumers. However, consumers sometimes may shop in a compulsive way. Compulsive buying is defined as a form of compulsive consumption, which appears as chronic, repetitive purchasing that occurs as a response to negative feelings or events and provides the individual with short-term positive outcomes but result in long-term negative results (O'Guinn and Faber, 1989, p. 149). After psychology, psychiatry and economics fields, marketing academicians showed interest to compulsive buying behavior barely after 1980's. The effects of many factors on compulsive buying have been examined. However, nowadays, online compulsive buying takes all the attention under the recent conjuncture and its causes are researched by academicians. At this point, hedonic buying and impulse buying gains importance in today's consumer culture and online environment.

This study aimed to find out the influence of impulse and hedonic buying tendencies on online compulsive buying and contribute to the expanding knowledge of online compulsive buying literature. According

to the factor analysis results, both hedonic and impulse buying scales generated two factors with acceptable reliability scores contrary to the previous studies. One dimension was named as *“and being reckless”* while the other dimension was named as *“affectively spontaneous buying”* for impulse buying scale. The sample might be affective on this result so the model should be tested with a different sample. *“Willing adventure”* dimension of hedonic buying was found as the least effective dimension on the online compulsive buying. That may be an expected outcome comparing with the *“enjoy”* part of hedonic buying. However, *“enjoying the trip”* dimension has also a low score comparing with the impulse buying’s dimensions. Impulsiveness has often reported as a powerful predictor of compulsive buying in the literature. On the other hand, this study was looking for *“online compulsive buying”* tendencies of consumers and its dynamics are expected to be different from traditional compulsive buying. Since online shopping provides many conveniences for the consumers like 7/24 shopping opportunity, no need to go somewhere for shopping, more product variety, time saving, etc., impulse buying motives as both reckless and unthinking buying may drive online compulsive buying tendency more.

The models should be tested together on several research with different samples. This study employed university graduated people older than 22. X, Y, Z generations with different demographic profiles may produce another result. This research was limited with people living in Istanbul but consumers who live in the different parts of Turkey, even world, may give distinctive outcomes. Moreover, we didn’t use a specific product category for this research. Because different product categories may result in different compulsive buying behavior, the future research can see this gap as an opportunity.

All technological and social transformation seem to boost online compulsive buying behavior. When looking at its roots -negative feelings and psychological states, behavioral addiction tendency, low self-esteem, escape desire from the negative issues-, consumers may be more engaged with the online compulsive buying behavior in the coming years. Committing the compulsive behavior is supposed to be easier due to internet access and increasing individualism.

Managerial Contributions

Online compulsive buying as a vital phenomenon owing to its severe consequences has not received sufficient attention from the interested parties yet. The present findings have managerial implications for public

policy makers and marketing managers. Because the internet provides easiness for shopping, it may encourage consumers for online compulsive buying driven by impulsive and hedonic stimulates. As Kukar-Kinney, Ridgway and Monroe (2009) supported the idea that the internet seems to be a preferred buying instrument for compulsive buyers. Ease of paying and gathering a large number of products at the shortest time may lead more vulnerable consumers to compulsive buying. Internet can also be a tool that affects compulsive buying and causes it to turn into addictive buying which may cause excessive amount of consumer debts. Impulse buying has also influence on online compulsive buying as well as online retail sites engage the emotional buying motives of the consumers (Dittmar, Long and Bond, 2007). Online retailers can reconfigure their communications with compulsive buyers to pay attention to their marketing efforts that trigger shopping sprees (Black, Belsare and Schlosser, 1999).

Additionally, online environment is a fruitful area in which the companies increase their profits by employing the advantages of online shopping experience detailed above. Attractive online environment may be an important factor like stress, credit card usage, easy internet access for impulse buying. Regarding to the statistics, internet penetration and online shopping is increasing year by year. Moreover, level of stress and depression is increasing all over the world and this situation led people to escape from their negative emotions. Because shopping is seen as a way to get away from stress and problems, impulse buying tendency may be one of the most referring tools in this manner in the future. On the other hand, hedonic buying tendency is also a widespread shopping type in the postmodern culture. This may stem from the fact that consumers buy with hedonic reasons rather than utilitarian. Because hedonism does not just mean pleasure but also escape from the negative situations and states, the complexity of the future world may lead consumers to hedonic experiences more. For this reason, the influence of the hedonic buying tendency on online compulsive buying should not be underestimated. The use of several marketing stimuli via internet may attract more vulnerable compulsive buyers to buy more on through online commercial sites (Vicdan, Chapa and Santos, 2007). This is a bilateral situation from the marketers' perspective because marketers' profit-seeking efforts and public concerns conflict at this point. Advertisers and marketing professionals may carefully want to consider their role in this issue. The negative outcomes of such a bad consumption behavior like skyrocketed credit card debts or increasing personal bankruptcy do not look good for companies too for their long-

term perspectives. Marketing managers of online commercial sites may try to identify such consumers and limit their marketing efforts to them. Otherwise, these consumers can't help themselves from online shopping experiences triggered by impulse, hedonic and other motivations and resulted in harmful consequences for consumers, companies and the public as long as they know "this gorgeous bag is just a click away!".

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

References

Akturan, U. (2010). Hedonik tüketim eğiliminin plansız satın alma eğilimi üzerindeki etkisinin belirlenmesi. *Öneri*, 9(33), 109-116.

Ali, A., Li, C., Hussian, A. and Bakhtawar. (2020). Hedonic shopping motivations and obsessive-compulsive buying on the internet. *Global Business Review*, 1-18. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0972150920937535>.

Altunışık, R. and Çallı, L. (2004). Plansız alışveriş (impulse buying) ve hazzı tüketim davranışları üzerine bir araştırma: Satın alma karar sürecinde bilgi kullanımı. 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 25-26 Kasım, Eskişehir, 231-240.

Anand, T., Ramachandran, J., Sambasivan, M. and Batra, G.S. (2019). Impact of hedonic motivation on consumer satisfaction towards online shopping: Evidence from Malaysia. *E-Service Journal*, 11(1), 56-92.

Anderson, K.C., Knight, D.K., Pookulangara, S. and Josiam, B. (2014). Influence of hedonic and utilitarian motivations on retailer loyalty and purchase intention: A Facebook perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(5), 773-779.

Babin, B.J., Darden, W.R. and Griffin, M. (1994). Work and/or fun:

Measuring hedonic and utilitarian shopping value. *Journal of Consumer Research*, 20(4), 644-656.

Balabanis, G. (2001). The relationship between lottery ticket and scratch-card buying behaviour, personality and other compulsive behaviors. *Journal of Consumer Behavior*, 2(1), 7-22.

Bhatia, V. (2019). Impact of fashion interest, materialism and internet addiction on e-compulsive buying behaviour of apparel. *Journal of Global Fashion Marketing*, 10(1), 66-80.

Bighiu, G., Manolica, A. and Roman, C.T. (2015). Compulsive buying behavior in internet. *Procedia Economics and Finance*, 20, 72-79.

Black, D.W., Repertinger, S., Gaffner, G. and Gabel, J. (1998). Family history and psychiatric comorbidity in persons with compulsive buying: Preliminary findings. *The American Journal of Psychiatry*, 155, 960-963.

Black, D.W., Belsare, G. and Schlosser, S. (1999). Clinical features, psychiatric comorbidity, and health-related quality of life in persons reporting compulsive computer use behavior. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 60(12), 839-844.

Bridges, E. and Florsheim, R. (2008). Hedonic and utilitarian shopping goals: The online experience. *Journal of Business Research*, 61(4), 309-314.

Brougham, R.R., Jacobs Lawson, J.M., Hershey, D.A. and Trujillo, K.M. (2011). Who pays your debt? An important question for understanding compulsive buying among American college students. *International Journal of Consumer Studies*, 35, 79-85.

Brunelle, C. and Grossman, H. (2022). Predictors of online compulsive buying: The role of personality and mindfulness, *Personality and Individual Differences*. 185. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886921006164>.

Chamberlain, S., Hill, D. and Shaw, D. (2018). Hedonism: A Phenomenological study of pleasure and pain in everyday ethical consumption. in Geuens, M., Pandelaere, M., Pham, M.T., and Vermeir, I. (Eds.) European Association for Consumer Research, Volume 11. <http://www.acrwebsite.org/volumes/1700145/volumes/v11e/E-11>.

Cobb, C.J. and Hoyer, W.D. (1986). Planned versus impulsive behavior. *Journal of Retailing*, 62(4), 384-409.

Darrat, A.A. (2016). Compulsive buying behavior: relationship with impulse buying and a proposed model of antecedents. in Obal M., Krey N., Bushardt C. (Eds.) *Let's get engaged! Crossing the threshold of marketing's engagement era, Developments in Marketing Science: Proceedings of the Academy of Marketing Science*. Springer, Cham.

Darrat, A.A., Darrat, M.A. and Amyxi D. (2016). How impulse buying influences compulsive buying: The central role of consumer anxiety and escapism. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 103-108.

D'Astous, A., Maltais, J. and Roberge, C. (1990). Compulsive buying tendencies of adolescent consumers. *Advances in Consumer Research*, 17, 306-312.

Desarbo, W.S. and Edwards, E.A. (1996). Typologies of compulsive buying behavior: A constrained clusterwise regression approach. *Journal of Consumer Psychology*, 5(3), 231-262.

Dey, D.K. and Srivastava, A. (2017). Impulse buying intentions of young consumers from a hedonic shopping perspective. *Journal of Indian Business Research*, 9(4), 266-282.

Dittmar, H. (2004). Understanding and diagnosing compulsive buying. In R. H. Coombs (Ed.), *Handbook of addictive disorders: A practical guide to diagnosis and treatment* (pp. 411-450). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc.

Dittmar, H., Long, K. and Bond, R. (2007). When a better self is only a button click away: Associations between materialistic values, emotional and identity-related buying motives, and compulsive buying tendency online. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26(3), 34-361.

Donthu, N. and Garcia, A. (1999). The internet shopper. *Journal of Advertising Research*, 39(3), 52-58.

Duroy, D., Gorse, P. and Lejoyeux, M. (2014). Characteristics of online compulsive buying in Parisian students. *Addictive Behaviors*, 39(12), 1827-1830.

Eren, S.S., Eroğlu, F. and Hacıoglu, G. (2012). Compulsive buying tendencies through materialistic and hedonic values among college students in Turkey. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 58, 1370-1377.

Eslami, G. and Ghadrei, F. (2020). Investigating the effect of perceived stress on online compulsive buying through the mediating role of

negative coping and the moderating role of self-esteem. *New Marketing Research Journal*, 3(38), 141-158.

Faber, R. J. and O'Guinn, T.C. (1992). A clinical screener for compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 459-469.

George, D. and Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*. 11.0 Update, Fourth Ed. Boston: Allyn & Bacon.

Goldsmith, T., and McElroy, S. (2000). Diagnosis, associated disorders, and drug treatment. In A.L. Benson (Ed.), *I Shop, Therefore I Am: Compulsive Buying and the Search for Self*, NY: Rowman & Littlefield, 217-241.

Gönüç, S. and Doğan Keskin, A. (2016). Online shopping addiction: Symptoms, causes and effects. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 3(3), 353-364.

Gupta, S. (2013). A literature review of compulsive buying – A marketing perspective. *Journal of Applied Business and Economics*, 14(1), 43-48.

Gültekin, B. and Özer, L. (2012). The influence of hedonic motives and browsing on impulse buying. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 4(3), 180-189.

Gwin, C.F., Roberts, J.A. and Martinez, C.R. (2005). Nature vs. nurture: The role of family in compulsive buying. *Marketing Management Journal*, 15(1), 95-107.

Hair, J.F. Jr., Anderson, R.E., Tatham, R.L. and Black, W.C. (1998). *Multivariate data analysis*, 5th Ed., New Jersey: Prentice-Hall PTR.

Hausman, A. (2000). A multi-method investigation of consumer motivation in impulse buying behavior. *Journal of Consumer Marketing*, 17(5), 403-419.

Hayta, A. B. (2014). Postmodern dönemin tüketim imajları: Postmodern tüketim kültürü, tüketim kalıpları ve postmodern tüketici. Babaoğlu, M., Şener, A. ve Buğday, E. B. (Ed.), *Tüketici Yazıları (IV) kitabı* içinde (s. 9-31). Ankara. https://www.academia.edu/15151508/T%C3%BCketimin_Dijitalle%C5%9Fmesi.

Hazari, S., Bergiel, B. and Sethna, B.N. (2017). Hedonic and utilitarian use of user-generated content on online shopping websites. *Journal of Marketing Communications*, 23(6), 572-591.

He, H., Kukar-Kinney, M. and Ridgway, N.M. (2018). Compulsive

buying in China: Measurement, prevalence, and online drivers. *Journal of Business Research*, 91, 28-39.

Hirschman, E.C. and Holbrook, M.B. (1982). Hedonic consumption: emerging concepts, methods and propositions. *Journal of Marketing*, 46, 92-101.

Hirschman, E.C. and Stern, B.B. (2001). Do consumers' genes influence their behavior? Findings on novelty seeking and compulsive consumption. *Advances in Consumer Research*, 26, 403-410.

Holbrook, M.B. and Hirschman, E.C. (1982). The experimental aspects of consumption: consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132-140.

Horvath, C. and Adıgüzel, F. (2018). Shopping enjoyment to the extreme: Hedonic shopping motivations and compulsive buying in developed and emerging markets. *Journal of Business Research*, 86, 300-310.

Hostler, R.E., Yoon, V.Y., Guo, Z., Guimaraes, T. and Forgionne, G. (2011). Assessing the impact of recommender agents on on-line consumer unplanned purchase behavior. *Information & Management*, 48(8), 336-343.

Kırgız, A. (2014). Hedonism, a consumer disease of the modern age: Gender and hedonic shopping in Turkey. *Global Media Journal: TR Edition*, 4(8), 200-212.

Krueger, D. and Byker, D. (2009). Evolved foraging psychology underlies sex differences in shopping experiences and behavior. *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology*, 3(4), 315-327.

Kukar-Kinney, M., Ridgway, N.M. and Monroe, K.B. (2009). The relationship between consumers' tendencies to buy compulsively and their motivations to shop and buy on the internet. *Journal of Retailing*, 85(3), 298-307.

Kukar-Kinney, M., Scheinbaum, A.C. and Schaefer, T. (2016). Compulsive buying in online daily deal settings: An investigation of motivations and contextual elements. *Journal of Business Research*, 69(2), 691-699.

Lee, Y.J. and Park, J.K. (2008). The mediating role of consumer conformity in a e-compulsive buying. *Advances in Consumer Research*, 35, 387-392.

Lejoyeux, M., Haberman, N., Solomon, J. and Ades, J. (1999). Comparison of buying behavior in depressed patients presenting with or without

- compulsive buying. *Comprehensive Psychiatry*, 40(1), 51-56.
- Madhavaram, S.R., and Laverie, D.A. (2004). Exploring impulse purchasing on the Internet. *Advanced Consumer Research*, 31, 59-66.
- Moran, B. and Kwak, L.E. (2015). Effect of tress, materialism and external stimuli on online impulse buying. *Journal of Research for Consumers*, 27, 26-51.
- Mowen J. (2000). *The 3M model of motivation and personality*. Norwell, MA: Kluwer Academic Press.
- Mowen, J.C. and Spears, N. (1999). Understanding compulsive buying among college students: A hierarchical approach. *Journal of Consumer Psychology*, 8(4), 407-430.
- Muruganatham, G. and Bhakat, S. (2013). A review of impulse buying behavior. *International Journal of Marketing Studies*, 5(3), 149-160.
- Odabaşı, Y. (2004). *Postmodern pazarlama*. İstanbul: MediaCat.
- Odabaşı, Y. and Barış, G. (2002). *Tüketici Davranışı*. (İkinci Baskı). İstanbul: Kapital Medya A.Ş.
- O'Guinn, T.C. and Faber, R.J. (1989). Compulsive buying: A phenomenological exploration. *Journal of Consumer Research*, 16(2), 147-157.
- Pahlevan Sharif, S. and Yeoh, K.K. (2018). Excessive social networking sites use and online compulsive buying in young adults: the mediating role of money attitude. *Young Consumers*, 19(3), 310-327.
- Park, E.J., Kim, E.Y. and Forney, J.C. (2006). A structural model of fashion-oriented impulse buying behavior. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 10(4), 433-445.
- Piron, F. (1991). Defining impulse purchasing. *Advances in Consumer Research*, 18, 509-513.
- Raab, G., Elger, C.E., M. Neuner, M. and Weber, B. (2011). A neurological study of compulsive buying behaviour. *Journal of Consumer Policy*, 34, 401-413.
- Ridgway, N.M., Kukar-Kinney, M. and Monroe, K.B. (2008). An expected conceptualization and a new measure of compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 35, 622-639.

Roberts, J. (1998). Compulsive buying among college students: An investigation of its antecedents, consequences, and implications for public policy. *The Journal of Consumer Affairs*, 32(2), 295-319.

Roberts, J. (2000). Consuming in a consumer culture: College students, materialism, status consumption, and compulsive buying. *The Marketing Management Journal*, 10(2), 76-91.

Rook, D.W. (1987). The buying impulsive. *Journal of Consumer Research*, 14(2), 189-199.

Rook, D.W. and Fisher, R.J. (1995). Normative influences on impulsive buying behavior. *Journal of Consumer Research*, 22(3), 305-313.

Sarkar, A. (2011). Impact of utilitarian and hedonic shopping values on individual's perceived benefits and risks in online shopping. *International Management Review*, 7(1), 58-65.

Schor, J. (1998). *The overspent American: Upscaling, downshifting, and the new consumer*. Chapter One, NY: Basic Books. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/first/s/schor-overspent.html>.

Sharma, P., Sivakumaran, B. and Marshall, R. (2010). Impulse buying and variety seeking: A trait-correlates perspective. *Journal of Business Research*, 63, 276-283.

Singh, P.R. (2011). Consumer culture and postmodernism. *Postmodern Openings*, 5(5), 55- 88.

Sohn, S. and Choi, Y. (2012). A model of compulsive buying: Dysfunctional beliefs and self-regulation of compulsive buyers. *Social Behavior and Personality*, 40(10), 1611-1624.

Statista (2021, January). Global digital population as of January 2021. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>.

Stern, H. (1962). The significance of impulse buying today. *Journal of Marketing*, 26(2), 59-62.

Styvén, M.E., Foster, T. and Wallström, A. (2017). Impulse buying tendencies among online shoppers in Sweden. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 11(4), 416-431.

Suresh, A.S. and Biswas, A. (2020). A Study of factors of internet addiction and its impact on online compulsive buying behaviour: Indian millennial

perspective. *Global Business Review*, 21(6), 1448-1465.

Şener, A., Ateşoğlu, L. and Coşkun, A. (2018). The effect of utilitarian and hedonic shopping values on consumers' perceived benefits and risks in online shopping. *Journal of Academic Researchers and Studies*, 10(18), 12-28.

Tifferet, S. and Herstein, R. (2012). Gender differences in brand commitment, impulse buying, and hedonic consumption. *Journal of Product & Brand Management*, 21(3), 176-182.

Türkyılmaz, C. Aysuna, Kocamaz, İ. and Uslu, A. (2016). Materialism and Brand Resonance as Drivers of Online Compulsive Buying Behavior. *International Journal of Social Science*, 43, 91-107.

Valence, G., d'Astous, A. and Fortier, L. (1988). Compulsive buying: Concept and measurement. *Journal of Consumer Policy*, 11(4), 419-433.

Verhagen, T. and Dolen, W. Van (2011). The influence of online store beliefs on consumer online impulse buying: A model and empirical application. *Information Management*, 48, 320-327.

Vicdan, H., Chapa, S. and Los Santos, G. (2007). Understanding compulsive buyers' online shopping incidence: a closer look at the effects of sales promotions and bargains on Hispanic Americans. *Journal of Customer Behaviour*, 6(1), 57-74.

Vohs, K.D. and Faber, R.J. (2007). Spent resources: Self-regulatory resource availability affects impulse buying. *Journal of Consumer Research*, 33(4), 537-547.

Wang, X., Ali, F. Tauni, M.Z., Zhang, Q. and Ahsan, T. (2021). Effects of hedonic shopping motivations and gender differences on compulsive online buyers. *Journal of Marketing Theory and Practice*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10696679.2021.1894949>.

Wang, C.C. and Yang, H.W. (2008). Passion for online shopping: The influence of personality and compulsive buying. *Social Behavior and Personality*, 36(5), 693-706.

Williams, A.D. and Grisham, J.R. (2012). Impulsivity, emotion regulation, and mindful attentional focus in compulsive buying. *Cognitive Therapy and Research*, 36, 451-457.

Zeren, D. and Gökdağlı, N. (2017). Satın alma motivasyonları: Tüketicilerin sanal kompulsif davranışları üzerine bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi*

Sosyal Bilimler Dergisi, Pazarlama Kongresi özel sayısı, Mayıs, 41-58.

Zheng, Y., Yang, X., Liu, Q., Chu, X., Huang, Q. and Zhou, Z. (2020). Perceived stress and online compulsive buying among women: A moderated mediation mode. *Computers in Human Behavior*, 103, 13-20.

Žnideršić, R.K., Grubor, A. and Marić, D. (2014). Impulsive consumer behavior. *International Journal of Multidisciplinarity in Business And Science*, 2(2), 81-89.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Sivil Katılımın ve Ulusötesi Yaşlanmanın Sosyal Güvene Etkisi: Avrupa Örneği¹

The Effect of Civic Participation and Transnational Aging on Social Trust: The Case of Europe

Ferhan Saniye PALAZ

Dr.,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
ferhanpalaz@gmail.com
ORCID : 0000-0002-1729-1364

Murat ŞENTÜRK

Doç. Dr.,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
murat.senturk@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9628-6300

Cilt / Issue: 9(2), 407-441

Geliş Tarihi: 10.04.2022

Kabul Tarihi: 19.07.2022

Atf: Palaz, F. S. ve Şentürk, M.(2022). Sivil katılımın ve Ulusötesi yaşlanmanın sosyal güvene etkisi: Avrupa örneği. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 407-441. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1164111>

¹ Bu makale, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde Doç. Dr. Murat Şentürk'ün danışmanlığında Ferhan Saniye Palaz tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

Avrupa'da hem yaşlanan hem de ulusötesi yaşlanan nüfus artmaktadır. Ulusötesi yaşlanma çalışmaları, 2000'lerden itibaren hız kazanmışsa da sağlık ve emeklilik ön plana çıkmakta, sosyal boyutlar arka planda kalmaktadır. Bu araştırma yaygın literatürden farklı olarak, 50 yaş ve üzeri nüfusun sosyal sermayesini (sivil katılım ile sosyal güven ilişkisine odaklanarak) ele almakta ve bunu yaparken yerli ve göçmen ayrımını incelemektedir. Kuramsal olarak sivil katılımın sosyal güveni olumlu etkilemesi beklenmiştir. Nicel veri kaynağı Avrupa Sağlık, Yaşlanma ve Emeklilik Araştırması'dır (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe). Örnekleme 9 ülkeden 30067 kişi vardır. Hiyerarşik çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Sosyal güvenin tek soru ile ölçülmesi ve makro faktörlerin ele alınmaması çalışmanın sınırlılıklarıdır. Çalışmanın ulaştığı bulgular üç açıdan önemlidir. Birincisi, yaşlı ve yaşlanan nüfus için sivil katılım çeşitliliğinin sosyal güveni olumlu etkilediğini göstererek sosyal sermaye kuramını desteklemiştir. İkincisi, sosyodemografik özellikler kontrol edildikten sonra bile ulusötesi yaşlanan kişilerin sosyal güveninin (göçmen olmaktan) negatif etkilendiğini ortaya çıkarmıştır. Üçüncüsü, birinci ve ikinci nesil göçmenler arasında fark olmaksızın sosyal güvenin yerlilerden düşük olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulusötesi Yaşlanma, Sosyal Sermaye, Nicel Araştırma, Avrupa Sağlık, Yaşlanma ve Emeklilik Araştırması.

Abstract

Migrants hold a progressively larger share of older adults in many European countries, but transnational ageing experience has hardly been examined by scholars outside of health and economic dimensions. The present research addresses the question of how civic participation and

sociodemographic factors including migration status effect social trust of older adults drawing on Survey of Health, Ageing, and Retirement in Europe data wave five. There are 30067 respondents age 50 and over in the sample from nine European countries. Our results support the theoretical perspective that the more civic participation types older adults were involved, the more social trust they had. The results of hierarchical regression also showed that being a first and second generation migrant effected social trust negatively, even after controlling for sociodemographic factors and health. This is surprising giving the fact that there were differences between migration generations in civic participation according to Poisson regression analysis: In reference to natives, while being a first generation migrant affected civic participation negatively, there were no significant effect of being a second generation migrant.

Keywords: Transnational Ageing, Social Capital, Quantitative Method, Survey of Health, Aging and Retirement in Europe.

Extended Abstract

Although transnational ageing is a topic that cut across migration and aging studies, it remains understudied (Ciobanu, Fokkema, and Nedelcu, 2017). Migrants hold a progressively larger share of older adults in many European countries, but the transnational aging experience has hardly been examined by scholars outside of health and economic dimensions. We see civic participation and social trust are subjects that are studied sufficiently older adults nor older migrants (Serrat et al, 2020). The present research addresses the question of how civic participation and sociodemographic factors including migration status affect the social trust of older adults drawing on Survey of Health, Aging, and Retirement in Europe data wave 5.¹ There are 30067 respondents age

¹ This paper uses data from SHARE Waves 1, 2, 4, and 5 (DOIs: 10.6103/SHARE.w1.800, 10.6103/SHARE.w2.800,10.6103/ SHARE.w4.800,10.6103/SHARE.w5.800) see Börsch-Supan et al. (2013) for methodological details. The SHARE data collection has been funded by the European Commission, DG RTD through FP5 (QLK6-CT-2001-00360), FP6 (SHARE-I3: RII-CT-2006-062193, COMPARE: CIT5-CT-2005-028857, SHARELIFE: CIT4-CT-2006-028812), FP7 (SHARE-PREP: GA N°211909, SHARE-LEAP: GA N°227822, SHARE M4: GA N°261982, DASISH: GA N°283646) and Horizon 2020 (SHARE-DEV3: GA N°676536, SHARE-COHESION: GA N°870628, SERISS: GA N°654221, SSHOC: GA N°823782, SHARE-COVID19: GA N°101015924) and by DG Employment, Social Affairs & Inclusion through VS 2015/0195, VS 2016/0135, VS 2018/0285, VS 2019/0332, and VS 2020/0313. Additional funding from the German

50 and over in the sample from 9 European countries that have rather strict immigration rules and nationality laws (Sweden, Denmark, the Netherlands, Belgium, France, Germany, Austria, Spain, and Italy).²

Methods and Analysis

Dependant variable, social trust was measured by asking the respondents “Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can’t be too careful in dealing with people?” with 11 discrete options ranging from 0 (You can’t be too careful) to 10 (Most people can be trusted).

For civic participation, we used a number of civic engagements that respondents participated in for the last 12 months. There were four options (*a*) taking part in a sport, social or another kind of club, *b*) educational or training course, *c*) voluntary or charity work, *d*) activities in a political or community-related organization) those respondents were assigned a value of 1 if they were involved in the activity and 0 if not. The score for this measure was the total number of options selected. Responses were summed up to create a discrete variable ranging from 0 to 4, where 0 refers to that respondents involved none of these activities and 4 that they were a participant for all types.

Respondents born abroad were classified as the first generation. Respondents were born in the survey country but have at least one parent who was born abroad as a second generation. When both the respondent and the parents were born in the survey country, we classified the respondent as native. Other control variables were age groups as 50-64, 65-74, and 75+ (Erlinghagen & Hank, 2006), partnership status (Sand, 2018), level of education (low, medium, high) (Lanari and Bussini, 2012), economic status (good/bad), general health status (good/bad), and gender.

Results and Discussion

This study provides empirical evidence on older people’s social capital, which is measured through civic engagement and social trust. Resting on

Ministry of Education and Research, the Max Planck Society for the Advancement of Science, the U.S. National Institute on Aging (U01_AG09740-13S2, P01_AG005842, P01_AG08291, P30_AG12815, R21_AG025169, Y1-AG-4553-01, IAG_BSR06-11, OGHA_04-064, HHSN271201300071C, RAG052527A) and from various national funding sources is gratefully acknowledged (see www.share-project.org)

² We excluded Czech Republic, Estonia, Slovenia, Luxemburg, Switzerland, and Israel from the sample due to their immigration histories and practices (for details see Hunkler, Kneip, Sand, and Schuth (2015b, s. 201).

Putnam's (2000) theoretical perspective, we included civic engagement types that creates social capital to assess civic participation. Our results support the hypothesis that the more civic participation types older adults are involved, the more social trust they have (Appendix 1).

This study reveals that in terms of older adults' social trust, there are differences between natives and migrants. The results showed that being first and second generation migrant effected social trust negatively, even after controlling for sociodemographic factors and health (Appendix 1). This is surprising giving the fact that based on our Poisson regression model (Appendix 2), we see differences between migration generations in civic participation: In reference to natives, while being a first generation migrant affected civic participation negatively, there were no significant effect of being a second generation migrant. This finding can be interpreted by Uslaner and Conley's (2003) "particularized trusters". This refers to first generation migrants' lack of civic participation and lower level of social trust. When it comes to interpret second generation migrants' "high civic engagement but low social trust", Putnam (1995) gives an explanation by comparing racial differences in USA. He concludes that even though black people join to civic engagement as much as whites, their social trust is lower because of the negative experiences they had over generations. In a nutshell, our findings suggest that both first and second generation migrants face a hardship when it comes to generate social trust to the wider community that people they do not know in person which is what social trust means substantially.

Even though using micro data from individuals is a strong indicator to examine civic participation instead of using associations' official membership data, there are strong limitations of this study. First of all there is no causality: It is not possible to say if higher levels of social trust is a consequence of having more civic participation or vice versa. We also did not add macro factors in our model such as migration policies, civic culture, and level of democracy of countries. These are factors that are known to effect both social trust and civic engagement (Anheier and Kendall, 2002; Berchet and Sirven, 2014; Delhey and Newton, 2003; Levels et al, 2015). Future studies that use multilevel analysis methods based on these factors can contribute to our understanding on how transnational ageing shapes social capital. Additionally, measuring social trust by only one question which is hardly sufficient (Lolle and Torpe, 2011) and also not neutral in terms of question wording for women and older people (OECD, 2017) is a significant limitation of this study.

Giriş

Ulusötesi Yaşlanma

Avrupa’da nüfusun yaşlanması ve göç, demografik yapıyı şekillendiren temel faktörler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada yer alan Avrupa ülkelerinde bugün kayda değer sayıda yaşlı ya da yaşlanmakta olan göçmen kökenli nüfus vardır ve göç tecrübeleri de oldukça çeşitlidir. Avrupa’daki yaşlı ve yaşlanan nüfusta Warnes ve Williams (2006, s. 1263) göçmenleri üç gruba ayırmaktadır: 1) İş göçü ile gençken göç ettikleri göç ülkesinde yaşlananlar, 2) Emeklilik döneminde göç edenler, 3) Yaşlandıktan sonra köken ülkelerine geri dönen işçi göçmenlerdir. Bu göçler hem göç motivasyonu (ekonomik nedenler ve sığınma) hem de göçmenlerin köken ülkeleri (Avrupa kökenliler, sömürge ülkelerden gelenler ve çevre ülkelerden gelenler) bakımından oldukça heterojen bir nüfusu Avrupa’ya taşımıştır.

Güncel çalışmalar etnik köken ve kültürün yaşlanma tecrübesini etkilediğini göstermektedir (Polacsek ve Angus, 2016, s. E1). Bununla birlikte ulusötesi yaşlanma, her ne kadar disiplinler arası çalışılması gereken bir konu olsa da, birçok alanda marjinal kalmıştır (Ciobanu, Fokkema ve Nedelcu, 2017, s. 166). Doğulan yerin dışında yaşlanmanın yorumlanmasında merkezi bir yere sahip olan “ulusötesilik” kavramının, yaşlılık araştırmalarında kullanımının geciktiği görülmektedir (Phillipson ve Ahmed, 2005; Torres, 2013’ten akt. Horn ve Schweppe, 2017, s. 335).

Göç ve yaşlanmayı kesiştiren “ulusötesi yaşlanma” araştırmalarının akademik ve politik çalışmalarda görünürlük kazanması, 1960 ve 70’lerde Avrupa’ya göç eden işçilerin 2000’lerin başından itibaren emeklilik yaşına erişmesiyle birlikte ülkelerin sosyal sistemlerinin karşılaştığı yeni zorlukları anlama çabasının sonucudur (Patzelt, 2017, s. 219). Ulusötesi yaşlanmaya dair mevcut literatürde sağlık ve emeklilik boyutlarına ağırlık verilmektedir. Bu çalışmada olduğu gibi sivil katılım ve sosyal güven gibi meselenin sosyal yönüne odaklanan çalışma sayısı ise sınırlıdır. Halbuki Avrupa Komisyonu’nun (UNECE/European Commission, 2019, s. 60), oldukça yakın zamanlı bir raporunda aktif yaşlanmada göçmenlikten kaynaklanan eşitsizlikler üzerine daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. Sivil katılım, aktif yaşlanmanın bir kategorisidir.

Ulusötesi yaşlanmada sosyal boyutların incelenmesindeki eksiklik, meselenin göç boyutu dışarıda bırakılıp sadece yaşlanma çalışmalarına odaklanıldığında da görülmektedir. Bui, Coyle ve Freeman (2020, s.

6), yaşlı ve yaşlanan nüfusun sivil katılımı üzerine olan çalışmaların sınırlı olduğu ifade etmektedir. Bu grubun sivil katılım üzerinden sosyal bütünleşmeye olan aktif katkısı ihmal edilen bir alandır (Kruse ve Schmitt, 2015). Literatüre daha yakından bakıldığında, Serrat ve arkadaşları (2020, s. e41, 3), yaşlıların sivil katılımını konu alan ilk İngilizce makalenin 1963'te yayınlandığını, 2006 itibari ile çalışmaların hız kazandığını ve 1963'ten 2018'e kadar geçen sürede toplam 429 makale yayınlandığını ortaya koymaktadır. Baskın olarak ABD örneği ele alınmakta, Avrupa örneği ise nadiren çalışılmaktadır (Serrat vd., 2020, s. e41, 4). Bu araştırma, ulusal düzeyde temsil edici ve çok uluslu analize imkan tanıyan bir veri kaynağı olan SHARE'i kullanarak yaşlı ve yaşlanan nüfusta sivil katılımın az çalışılmış olduğu 9 Avrupa ülkesini (Fransa, Belçika, İsveç, Danimarka, Hollanda, Almanya, Avusturya, İspanya, İtalya) incelemektedir.

Sivil Katılım

Yaklaşık son 50 yıldır, sivil katılımın kapsamına hangi aktivitelerin dahil edileceği yoğun olarak tartışılmışsa da hala fikir birliği yoktur³. Kavramın tarihine bakıldığında, 1940'larda akademik tanımının oy verme davranışı ile sınırlı olduğu, Batı'da eğitim ve refah seviyesinin 1950'lerden itibaren yükselmesiyle birlikte toplumsal hareketlerde rol alma ve politik kampanyalarda çalışmanın da 1970'lerde sivil katılım kavramına eklendiği görülmektedir. Erken 2000'lerde ise kavramın içeriğinde bir sıçrama olmuştur. Putnam, *Bowling Alone: The collapse and revival of American community* başlıklı çalışmasında gönüllülük ve yardım davranışı da dahil olmak üzere sosyal sermaye doğuran her tür eylemi sivil katılım kapsamına alarak, kavramın akademik çalışmalardaki tanımını değiştirmiştir (Serrat, Scharf ve Villar, 2021, s. E2).

Araştırmanın temel bağımsız değişkeni sivil katılım çeşitliliği olup "gönüllü olma ya da hayır işlerinde çalışma", "eğitsel ya da mesleki kursa katılma", "spor, sosyal veya diğer kulüplere gitme", "politik ya da cemaat-tabanlı bir örgütte rol alma" olmak üzere dört tipte katılım yer almaktadır. Sivil katılımın ölçümünde kullanılan bu dört aktivitenin önemli bir özelliği sosyal sermaye üretme kapasitesine sahip olmalarıdır (Putnam, 2000, s. 95). Sivil katılımın üç temel özelliği vardır: Kamusal yarar üretme kapasitesine sahiptir, ilişkiler yataydır, katılım aktif olarak gerçekleştirilmektedir.

³ Serrat, Scharf ve Villar (2021, s. E7), yaşlanma literatüründe sivil katılımın nasıl kavramsallaştırıldığını gerontoloji disiplinindeki çalışmalar üzerinden analiz ettikleri araştırmalarında 52 farklı tanıma erişmişlerdir.

Seçilen dört sivil katılım tipi, sosyal değil sivil ağlarda gerçekleşmektedir. Arkadaşlık ilişkileri gibi birey seviyesinde ağlar olmayıp grup seviyesindedirler ve formal/enformel örgütlerde veya yapılanmış ilişkilerde gerçekleşmektedirler (Salamon ve Sokolowski, 2004'ten akt. Scrivens ve Smith, 2013, s. 28). Putnam'ın (2000, s. 149) "enformel kitap okuma grupları" örneğinde verdiği gibi bireylerin "kendilerini ifade etmesini, sosyal meseleler üzerine farkındalık geliştirmesini, entelektüel, kişisel ve politik bağlar kurmasını ve sosyal konuları tartışabilecekleri bir zemin bulmasını" sağlayan aktivitelerdir.

Sosyal Güven

Sosyal sermaye kuramına göre, sivil katılım sosyal güveni yükseltmektedir (Stolle ve Lewis, 2002, s. 2; Van Londen, Phalet ve Hagendoorn, 2007, s. 1204). Bu yaklaşımda "sivil katılım, bireylerin ilişkilerinde başlayan ama toplumsal sonuçları olan kamusal bir kaynak" olarak yorumlanmaktadır (Putnam, 2000, ss. 19-20). Sivil katılımın içinde yer aldığı yatay ilişkiler, güçlü güven ilişkilerinin kurulması için önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Putnam vd., 1993, ss. 171-174).

Sosyal güven, yabancılarla olan ilişkilere işaret etmektedir (Torche ve Valenzuela, 2011, s. 189). Arkadaş, komşu ve sosyal kurumların dışında kalan ve insan doğasına yönelik genel bir iyiliğe işaret eden sosyal güvenin nesnesi olan "genelleştirilmiş diğerleri", doğrudan tanınmamaktadır (Paxton, 2007, s. 48). Putnam da (2000, ss. 136-138) çalışmasında, 1) hakkında fikir sahibi olunan birine yönelik güven, 2) genelleştirilmiş diğerlerine yönelik sosyal güven ve 3) sosyal sistemlere yönelik güven olmak üzere üç farklı güven kategorisi oluşturmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, diğerlerine yönelik sosyal güven ile politik kurumlara yönelik güvenin ampirik olarak ilişkilendirilebilse de aslında ayrı şeyler olduklarıdır (Putnam, 1995, s. 665).

Bu araştırmada sosyal sermaye kuramından yola çıkılarak sivil katılımın sosyal güvene etkisi incelenmektedir. Ek olarak, bireylerin sosyodemografik özellikleri ve genel yaşam tecrübesinin sosyal güvende oynadığı rol ele alınmaktadır. Araştırma, ulusötesi yaşlanmayı ele aldığı için "güvenecek öznenin" bireysel özelliklerinin anlaşılması önemli bir yere sahiptir. Zira, "güvenilecek nesne" hakkında yeterli bilgi olmadığında -ki zaten sosyal güven, hakkında kesin bilgi sahibi olunmayan kişilere yönelik güvendir- "güvenecek öznenin" bireysel özellikleri önemli hale gelmektedir. Söz gelimi dezavantajlı bir çevrede büyümüş olmak kişinin "dünyanın tahmin edilebilirliğine" yönelik kabulünü ve dolayısıyla sosyal güvenini düşürmektedir (Putnam, 2000, s. 138, Uslaner ve Conley, 2003, s. 335).

Kuramsal arka plan ve literatür değerlendirmesi sonucunda araştırmanın önermesi “Yaşlıların sosyodemografik farklılıkları, sivil katılımın sağladığı sosyal kaynaklardan biri olan sosyal güven üzerinde rol oynamaktadır” şeklinde belirlenmiştir. Böylelikle “yaşlıların sosyodemografik farklılıklarının, sivil katılımdan fayda sağlama (sosyal güvenlerini yükseltme) tecrübelerine etkisini ortaya koyma” noktasında literatürde dikkat çekilmiş bir eksiğin tamamlanmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Yöntem

Nicel veri kaynağı olarak Avrupa Sağlık, Yaşlanma ve Emeklilik Araştırması (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe, SHARE) verisi kullanılmıştır. SHARE kapsamında 2021 yılına kadar geçen on yedi senede 28 Avrupa ülkesi ve İsrail’de 50 yaş ve üzeri 140,000 kişiden nicel veri toplamıştır. SHARE uluslararası mukayeseye imkan sağlayan ve kamu sağlığı ve sosyo-ekonomik yaşam şartları hakkında boylamsal mikro veri sunan kapsamlı bir sosyal bilimsel panel araştırmadır. SHARE’in hedef evreni, örneklemin oluşturulduğu yılda 50 yaş ve üzerinde olan, araştırmanın yapıldığı ülkede düzenli ikameti bulunan kişilerdir. SHARE’de en sık kullanılan örnekleme tasarımı çok aşamalı tabakalı örnekleme tasarımıdır (Bergmann, Bethmann, ve De Luca, 2019, ss. 81-83).

Araştırma, ilişkisel bir tarama çalışması yürütmektedir. Tarama çalışmaları; bir araştırma evreninin (9 Avrupa ülkesindeki 50 yaş ve üzeri, yerli, birinci nesil göçmen ve ikinci nesil göçmen nüfus) eğilim, tutum ya da görüşlerini bu evrendeki bir örneklemeyle çalışarak nicel ya da sayısal olarak tanımlamaktadır. Örneklemden evrene genelleme yapmak amacıyla, veri toplamada anket kullanan kesitsel ve boylamsal çalışmalar tarama çalışmalarıdır (Fowler, 2008’den akt. Creswell, 2016, s. 13). İlişkisel araştırmalar bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri incelemektedir.

Veri Toplama

SHARE’de araştırma soru kağıdı anketörlerin dizüstü bilgisayarlarına yüklenerek CAPI (Computer Assisted Personal Interviewing/ Bilgisayar Destekli Yüz Yüze Görüşme) yöntemi ile uygulanmaktadır (Das, Vis ve Weerman, 2005, s. 12). Çok uluslu bir araştırma olan SHARE verisinin geçerli ve güvenilir olması için araştırma ülkelerinin kendileri tarafından gerçekleştirilen çeviri süreci, SHARE genel merkezi tarafından oluşturulan bir rehberle yürütülmektedir (Jürges, 2005, s. 82).

Araştırmanın Örnekleme

Bu araştırmanın örnekleme oluşturulurken 1) çalışmanın kuramsal arka planını ölçümlemek için gereken soruların hangi dalga(larda) soru formuna dahil edildiği, 2) ilgili soruların kesitsel mi yoksa boylamsal olarak mı veri topladığı, 3) ilgili soruların tüm katılımcılara mı yoksa belli bir alt örnekleme mi yönlendirildiği bilgisi dikkate alınarak SHARE'in mevcut yedi dalgasının⁴ soru formları ve uygulama yöntemi incelenmiştir. Yapılan değerlendirmenin ardından 5. dalga verisi ile çalışılmasına⁵ ve bu dalgaya katılan ülkelerden göç geçmişleri benzer olan 9'unun⁶ (Hunkler, Kneip, Sand ve Schuth, 2015b, s. 201) örnekleme dahil edilmesine karar verilmiştir.

Örnekleme hangi ülkelerin yer alacağına karar verildikten sonra, 50 yaşın altında olan kişiler ve "hane halkı yanıtlayıcısı" olmayan katılımcılar örneklemden çıkarılmıştır. SHARE'de, bir hanede birden fazla kişiyle görüşme yapıldığında belli sorular ilgili hanedeki tek bir kişiye yöneltilmekte yani hane halkı düzeyinde veri toplanmaktadır. Örneklem, temel değişkenlerde birey seviyesinde veri toplanmış olmasına uygun olarak daraltılmıştır. Neticede örnekleme 30067 kişi bulunmaktadır, bunların 25481'i (%86,3) yerli, 2310'u (%7,8) birinci nesil göçmen ve 1746'sı (%5,9) ikinci nesil göçmendir. Tablo 1'de örneklemin sosyodemografik özellikleri görülmektedir:

Tablo 1

Örneklemin Sosyodemografik Özellikleri (n=30067)

		Yerli (n=25481, %86,3)	1. Nesil Göçmenler (n=2310, %7,8)	2. Nesil Göçmenler (n=1746, %5,9)
		% (n)	% (n)	% (n)
Cinsiyet	Erkek	43,0 (10964)	44,4 (1025)	41,4 (723)
	Kadın	57,0 (14517)	55,6 (1285)	58,6 (1023)
Ekonomik Durum	Kötü	27,4 (6762)	38,3 (855)	26,2 (443)
	İyi	72,6 (17951)	61,7 (1378)	73,8 (1251)

⁴ SHARE 8. dalga verisi bu çalışmanın analizleri tamamlandıktan sonra araştırmacıların kullanımına açılmıştır. Bu nedenle incelemeye dahil edilmemiştir.

⁵ Bu araştırmanın dayandığı doktora tezinde sosyal güvene ek olarak genelleştirilmiş müteakabiliyet algısı ve yaşam kalitesi de bağımlı değişken alınmaktadır. Araştırmanın tüm soruları dikkate alınarak hangi dalga(lar) ile çalışılacağına karar verilmiştir.

⁶ Örneklemden çıkarılan ülkeler İsrail, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya, Slovakya, Lüksemburg, İsviçre ve İsveç'tir.

Medeni Durum	Eşi Var	61,7 (15712)	59,5 (1371)	55,6 (970)
	Eşi Yok	38,3 (9754)	40,5 (935)	44,4 (774)
Eğitim Seviyesi	Düşük	43,8 (11113)	34,4 (778)	30,2 (526)
	Orta	31,9 (8091)	30,2 (682)	41,3 (718)
	Yüksek	24,3 (6162)	35,4 (799)	28,5 (495)
Algılanan Sağlık	İyi	29,0 (7371)	26,2 (603)	28,1 (491)
	Kötü	71,0 (18075)	73,8 (1699)	71,9 (1254)

Not: n= örneklem sayısı

Örnekleme yerlilerin yaş ortalaması 68, birinci nesil göçmenlerinki 65 ve ikinci nesil göçmenlerinki de 66'dır:

Tablo 2

Örnekleme Göçmenlik Statüsüne Göre Yaş

	Yerli (n=25481, %86.3)		1. Nesil Göçmenler (n=2310, %7.8)		2. Nesil Göçmenler (n=1746, %5.9)	
	Ortalama (SS)	Min-Max	Ortalama (SS)	Min-Max	Ortalama (SS)	Min-Max
Yaş	67,68 (10,59)	50-104	65,21 (10,13)	50-101	66,15 (10,22)	50-97

Not: n = örneklem sayısı, SS= standart sapma

Bağımlı Değişken

Araştırmanın bağımlı değişkeni sosyal güvendir. SHARE'in tüm dalgaları incelendiğinde sosyal güvenle ilgili tek bir soru olduğu görülmektedir. SHARE'de kullanılan ve Putnam'ın (2000, s. 148) çalışmasında da karşılaşılan bu soru, "Sizce, genelde insanların çoğunluğuna güvenilebilir mi? Yoksa başkalarıyla bir ilişki kurarken veya iş yaparken hiçbir zaman dikkati elden bırakmamak mı gerekir?"⁷ şeklinde formüle edilmiştir. 0-10 arası puan alan ve "0" en düşük güven ve "10" en yüksek güven olan bu değişkenin ortalama değeri 5,92 olup standart sapması 2,39'dur.

Rosenberg'un 1957 tarihli çalışmasına dayanan bu soru, Avrupa Sosyal Anketi (European Social Survey, ESS), Avrupa Yaşam Kalitesi Araştırması (European Quality of Life Survey, EQLS) ve Dünya Değerler Anketi (World Value Survey, WVS) gibi pek çok araştırmada yaygın olarak kullanılmaktadır. Rosenberg güven sorusu, 1990'ların sonuna kadar

⁷ İngilizce'den Türkçe'ye çeviri için Aytaç, Çarkoğlu ve Ertan'ın (2017, s. 10) çalışması referans alınmıştır.

dikotomik yanıtlandıktan sonra, 0-10 nümerik puan ölçümü haline getirilmiştir (OECD, 2017, s. 96).

Bağımsız Değişkenler

SHARE, bu çalışmada sivil katılım çeşitliliğini ölçmek için ele alınan dört katılım tipini katılım yapmama “0” ve katılım yapma “1” olarak ikili kategorik değişkenle ölçmüştür. Sivil katılım çeşitliliği, katılımcının son bir yıl içerisinde bu dört katılım tipinden kaçına katıldığını gösteren, 0-4 arası değer alan ve sayıma dayalı olan bir değişkendir. Literatürde bu çeşitlilik ölçeğinin örnekleri vardır. Haslam, Cruwys ve Haslam (2014, s. 60) İngiltere Boylamsal Yaşlanma Araştırması (English Longitudinal Study of Ageing/ELSA)⁸ verisini kullandıkları ve 50+ nüfusun sosyal gruplara katılımını ölçtükleri araştırmalarında 0-8 arası değer alan bir çeşitlilik ölçeği kullanmaktadır.

SHARE’de katılımcıların, anne ve babalarının doğdukları ülke ISO 3166-1 temel alınarak kodlanmaktadır (SHARE Release Guide 7.0.0, 2019, s. 29). Araştırmada katılımcının hem kendisi hem de ebeveynlerinin her ikisi de araştırma yapılan ülkede doğmuşlarsa 1 “yerli” kategorisinde kodlanmıştır. Katılımcı, araştırma ülkesinde doğmamışsa 2 “birinci nesil göçmen”; katılımcı araştırma ülkesinde doğmuş ama ebeveynlerinden en az biri başka bir ülkede doğmuşsa 3 “ikinci nesil göçmen” olarak kodlanmıştır (Hunkler, Kneip, Sand ve Schuth, 2015b, s. 201). Bu kodlamada Doğu ve Batı Almanya’da doğan kişiler Almanya’da doğmuş olarak kabul edilmiştir.

SHARE 5. dalga verisinin toplandığı 2013 yılında 50 yaş ve üzerinde olma şeklinde kodlanmıştır. Yaş grupları 1 “50-64 yaş grubu”, 2 “65-74 yaş grubu” ve 3 “75 yaş ve üzeri grup” olarak belirlenmiştir (Erlinghagen ve Hank, 2006, s. 577; Hank ve Erlinghagen, 2010, s. 173).

Cinsiyet, 1 “erkek” ve 2 “kadın” olmak üzere ikili kategorik değişkendir. Medeni durum Sand’ın (2018, s. 76) doktora tezine referansla 11 “eşi var” (evli/birlikte yaşıyor) ve 12 “eşi yok” (ayrı/boşanmış; dul; hiç evlenmemiş) olarak ikili kategorik değişken haline getirilmiştir. SHARE katılımcılara medeni durumlarını temel soru formunda sormakta, boylamsal formda sadece medeni durumda değişiklik olduysa bu yeni bilgiyi veri setine eklemektedir. Bu nedenle 5. dalgadaki boylamsal katılımcılardan medeni durum bilgisi eksik olanların verisi 1. dalgadan itibaren takip edilerek tamamlanmıştır.

⁸ SHARE ve ELSA gibi yaşlanma araştırmalarının yöntemsel ayrıntıları için Şentürk’ün (2021) editörü olduğu *Dünyada Yaşlanma Araştırmaları* başlıklı kitap Türkçe kaynak oluşturmaktadır.

Eğitim değişkeni üç kategori olarak yeniden kodlanmıştır: 1 “Düşük (0, 1 ve 2 seviyeleri)”, 2 “orta (3 ve 4 seviyeleri)” ve 3 “yüksek (5 ve 6 seviyeleri)” (Hank ve Erlinghagen, 2010; Lanari ve Bussini, 2012). 0 “okul öncesi eğitim”, 1 “ilköğretim”, 2 “orta okul”, 3 “lise”, 4 “yükseköğretim kapsamına girmeyen lise sonrası eğitim”, 5 “birinci kademe yükseköğretim”, 6 “ikinci kademe yükseköğretim” olarak sınıflandırılmaktadır (UNESCO, 2006).

SHARE’de ekonomik durum hanenin geçim zorluğu ve kolaylığı üzerinden sorulmuş olup; büyük zorlukla geçinme ve zorlukla geçinme kategorileri 0 “kötü ekonomik durum” ve yeterince kolay geçinme ve kolaylıkla geçinme kategorileri 1 “iyi ekonomik durum” olarak yeniden kodlanmıştır (Sand ve Gruber, 2018, s. 85).

Katılımcıların algılanan genel sağlık durumu SHARE’de 0 “iyi veya çok iyi sağlık” ve 1 “iyinin altında sağlık” olmak üzere ikili kategorik değişken halinde yer almaktadır (Mehrbrodt vd., 2019, s. 12). Çalışmada anlaşılabilirlik sağlanması adına, literatürdeki “iyi sağlık durumu” ve “kötü sağlık durumu” ifadeleri kullanılmıştır (bkz. Adena ve Myck, 2014; Reus-Pons vd., 2018).

Veri Analizi

Veri analizi için Statistical Package for Social Science (SPSS 21 ve 23) paket programı kullanılmıştır. Araştırmacı, 2018 yılında SHARE’in kayıtlı kullanıcısı olmuş ve mikro veriyi bilgisayarına indirerek analiz etmiştir. SHARE verisi, referans verilmesi şartı ile araştırmacıların kullanımına ücretsiz olarak açıktır. $p < 0,05$ istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. Araştırmanın örnekleme son halinin verilmesinin ardından, ilk olarak ölçek güvenilirliği Cronbach alfa katsayısı ile incelenmiş, sayısal değişkenlerin dağılımına Q-Q plot, P-P plot, basıklık ve çarpıklık, Kolmogorov-Smirnov test sonuçlarına göre karar verilmiştir. Sayısal değişkenler normal dağılıyorsa ortalama ve standart sapma ile, aksi halde medyan ve çeyrekler açıklığı ile özetlenmiştir. Kategorik değişkenler frekans ve yüzdeler ile özetlenmiştir. Normal dağılıma sahip sürekli değişkenler için parametrik testler yapılmıştır.

Sosyal güvene hangi faktörlerin nasıl etki ettiğinin açıklanması için standart çoklu regresyon ve hiyerarşik çoklu regresyon kullanılmıştır. Kayıp veri için “*exclude cases pairwise*” seçilmiştir. Hiyerarşik modelin seçilme nedeni, bağımsız değişkenleri kendi içinde gruplandırarak modele girmelerini sağlamasıdır. Böylelikle faktörlerin modele katkısı aşama aşama görülmüştür. Bağımsız değişkenlerin her birinin tahmin

yetisi, diğer bağımsız değişkenlerin etkileri kontrol altında tutularak test edilmiştir (Pallant, 2015, s. 187). Hiyerarşik çoklu regresyon modellerinde bağımsız değişkenlerin her biri için varyans şişirme faktörünün 10'dan küçük olmasına (çoklu doğrusallık varsayımının ihmal edilmemesine), Hosmer ve Lemeshow uyum iyiliği testine ($p>0,05$) ve Durbin-Watson değerine (1,5-2,5) bakılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın amacı, yaşlı ve yaşlanan nüfusta sosyodemografik farklılıkların, sivil katılımın sağladığı sosyal bir kaynak olarak sosyal güvendedeki rolünü ortaya çıkarmak ve sivil katılım ile sosyal güven arasındaki ilişkiyi incelemektir.

Araştırma sorularından ilki "Dokuz Avrupa ülkesinde yaşayan 50 yaş ve üzeri nüfusta göçmenlik statüsü sosyal güveni nasıl etkilemektedir? Sosyodemografik özellikler ve algılanan sağlık durumu kontrol edildikten sonra göçmenlik statüsü anlamlı bir yordayıcı olmaya devam etmekte midir?" şeklinde belirlenmiştir. Sosyal güvende göçmenlik statüsünün etkisinin açıklanması için standart çoklu regresyon kullanılmıştır (Tablo 3). Öncül analizler normallik ve doğrusallık varsayımlarının ihlal edilmediğini görmek için yürütülmüştür. VIF değerleri (<10) çoklu ortak doğrusallık probleminin bulunmadığını; Durbin-Watson değeri ($DW=1,78$) ise ilişkili hata değerinin bulunmadığını göstermektedir. Birinci nesil göçmen olma ve ikinci nesil göçmen olma modele girmiş ve bu değişkenler sosyal güvendedeki varyansın %0,1'ini açıklamıştır, R kare değişim=0,001; $F(2, 28871) = 18,60$; $p<0,001$. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında modele giren bağımsız değişkenlerin tümü $p<0,001$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Sonuçlara göre birinci nesil göçmen olma, yerlilere kıyasla sosyal güvende azalmayı yordamaktadır. İkinci nesil göçmen olma, yerlilere kıyasla sosyal güvende azalmayı yordamaktadır.

Tablo 3

Sosyal Güvende Göçmenlik Statüsünün Rolünü Gösteren Standart Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayıcı	B (SH _p)	Beta	t
Sabit	5,95 (0,02)		393,03
Birinci Nesil Göçmen Olma	-0,24 (0,05)	-0,03***	-4,51
İkinci Nesil Göçmen Olma	-0,26 (0,06)	-0,03***	-4,42

Not: B= Standart hale getirilmemiş katsayı, SH_B = Standart hale getirilmemiş katsayının standart hatası, Beta=Standart hale getirilmiş katsayı, *** $p<0,001$

Standart çoklu regresyonda görülen göçmenlik statüsünün sosyal güven üzerindeki etkisinin sosyodemografik özellikler ve algılanan sağlık durumu kontrol edildikten sonra devam edip etmediğini görmek amacıyla hiyerarşik çoklu regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 4, Sütun 1, 2, 3, 4). Birinci modele sosyal güvende rol aldığı düşünülen sosyodemografik özellikler (eğitim seviyesi, ekonomik durum, cinsiyet, medeni durum ve yaş grupları) ve algılanan sağlık durumu girmiştir. İkinci modele göçmenlik statüsü (birinci ve ikinci nesil göçmen olma) eklenmiştir. Sosyodemografik farklılıkların, sosyal güvenden fayda sağlama tecrübesine etkisi ortaya konulmuştur.

Öncül analizler normallik ve doğrusallık varsayımlarının ihlal edilmediğini görmek için yürütülmüştür. VIF değerleri (<10) çoklu ortak doğrusallık probleminin bulunmadığını; Durbin-Watson değeri ($DW=1,87$) ise ilişkili hata değerinin bulunmadığını göstermektedir. Eğitim seviyesi, ekonomik durum, cinsiyet, medeni durum, yaş grupları ve sağlık durumu modele ilk adımda girilmiş ve bu değişkenler sosyal güvendeki varyansın %7,3'ünü açıklamıştır, $F(8, 28631) = 280,64$; $p<0,001$. İkinci adımda göçmenlik statüsü girilmiş ve bir bütün olarak sosyal güvendeki varyansın %7,4'ünü açıklamıştır, R kare değişim= 0,001; $F(10, 28629) = 229,21$; $p<0,001$.

Sosyodemografik özelliklerin ve algılanan sağlık durumunun girdiği birinci modelde yaş grupları hariç tüm bağımlı değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Tablo 4, Sütun 1). İkinci modelde sosyodemografik özelliklerin ve sağlık durumunun sosyal güvene etkisi kontrol edildiğinde, yerlilere kıyasla birinci nesil göçmen ve ikinci nesil göçmen olmanın sosyal güven üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (Tablo 4, Sütun 2).

Birinci modele göre kötü sağlık sosyal güvendeki azalmayı, iyi ekonomik durum sosyal güvendeki artışı yordamaktadır. Eğitim seviyesi düşük olanlara kıyasla eğitim seviyesinin orta ve yüksek olması sosyal güvendeki artışı yordamaktadır. Kadın olma sosyal güvendeki artışı yordamaktadır. Eşi olmama sosyal güvendeki azalmayı yordamaktadır. Yaş grupları ise istatistiksel olarak anlamsızdır (Tablo 4, Sütun 1). İkinci model; sosyodemografik özellikler ve sağlık durumu kontrol edildiğinde bile birinci ve ikinci nesil göçmen olmanın, yerlilere kıyasla sosyal güvende azalmayı yordamaya devam ettiğini göstermektedir (Tablo 4, Sütun 2).

İkinci araştırma sorusu sivil katılımın etkisini anlamaya yöneliktir ve “Katılımcıların tüm sosyodemografik özellikleri, algılanan sağlık durumları ve göçmenlik statüleri kontrol edildikten sonra sivil katılım çeşitliliği sosyal güvende anlamlı bir yordayıcı mıdır? Son olarak, tüm bağımsız değişkenler kontrol altında tutulduğunda göçmenlik statüsü ve sivil katılım çeşitliliği etkileşimi sosyal güveni yordamakta mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir.

Göçmenlik statüsü dahil tüm sosyodemografik özellikler (eğitim seviyesi, ekonomik durum, cinsiyet, medeni durum, yaş grupları ve göçmenlik statüsü) ve sağlık durumu kontrol edildikten sonra sivil katılımın sosyal güvene etkisinin görülmesi amacıyla üçüncü aşamada hiyerarşik çoklu regresyon modeline sivil katılım çeşitliliği eklenmiştir (Tablo 4, Sütun 3). Dördüncü modele sivil katılım çeşitliliği ve göçmenlik statüsü etkileşimi eklenmiştir (Tablo 4, Sütun 4).

Öncül analizler normallik ve doğrusallık varsayımlarının ihlal edilmediğini görmek için yürütülmüştür. VIF değerleri (<10) çoklu ortak doğrusallık probleminin bulunmadığını; Durbin-Watson değeri ($DW=1,87$) ile ilişkili hata değerinin bulunmadığını göstermektedir. Üçüncü modele sivil katılım çeşitliliği eklenmiş ve model sosyal güvendeki varyansın %8,5’ini açıklamıştır, R kare değişim = 0,01; $F(11, 28628) = 243,22$; $p < 0,001$. Dördüncü model sosyal güvendeki varyansın %8,5’ini açıklamıştır, R kare değişim = 0,00; $F(13, 28626) = 205,80$; $p < 0,001$.

Üçüncü modelde göçmenlik statüsü dahil tüm sosyodemografik özellikler ve sağlık durumu kontrol edildikten sonra sivil katılım çeşitliliğinin sosyal güvene etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (Tablo 4, Sütun 3). Dördüncü modelde göçmenlik statüsü ve sivil katılım çeşitliliği arasındaki etkileşimin sosyal güven için istatistiksel olarak anlamlı bir yordayıcı olmadığı görülmektedir (Tablo 4, Sütun 4).

Üçüncü modelde elde edilen sonuçlara göre, göçmenlik statüsü dahil tüm sosyodemografik özellikler ve sağlık durumu kontrol edildiğinde bile sivil katılım çeşitliliğindeki artış sosyal güvendeki yükselmeyi yordamaktadır (Tablo 4, Sütun 3). Dördüncü modele göre sivil katılımın sosyal güvene etkisi ile göçmenlik statüsü arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etkileşim söz konusu değildir (Tablo 4, Sütun 4).

Tablo 4

Sosyal Güvenin Belirleyicilerini Gösteren Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayıcı	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4		
	B (SH _B)	Beta	t	B (SH _B)	Beta	t	B (SH _B)	Beta	t	B (SH _B)	Beta	t
Sabit	6,47*** (0,33)		19,70	6,42*** (0,33)		19,57	6,21*** (0,33)		19,03	6,21*** (0,33)		19,03
Orta Seviye Eğitim	0,26*** (0,03)	0,05	7,96	0,28*** (0,03)	0,05	8,34	0,20*** (0,03)	0,04	5,93	0,20*** (0,03)	0,04	5,92
Yüksek Seviye Eğitim	0,70*** (0,04)	0,13	19,06	0,72*** (0,04)	0,13	19,52	0,54*** (0,04)	0,10	14,28	0,54*** (0,04)	0,10	14,26
Ekonomik Durum ¹	0,69*** (0,03)	0,13	21,87	0,68*** (0,03)	0,13	21,55	0,62*** (0,03)	0,12	19,63	0,62*** (0,03)	0,12	19,63
Sağlık Durumu ²	-0,76*** (0,03)	-0,15	-24,16	-0,76*** (0,03)	-0,14	-23,96	-0,68*** (0,03)	-0,13	-21,53	-0,68*** (0,03)	-0,13	-21,52
Cinsiyet ³	0,13*** (0,03)	0,03	4,62	0,13*** (0,03)	0,03	4,64	0,13*** (0,03)	0,03	4,71	0,13*** (0,03)	0,03	4,71
Medeni Durum ⁴	-0,09** (0,03)	-0,02	-3,02	-0,08** (0,03)	-0,02	-2,79	-0,08** (0,03)	-0,02	-2,72	-0,08** (0,03)	-0,02	-2,72
65-74 Yaş Grubu	0,07 (0,03)	0,03	2,00	0,06 (0,03)	0,01	1,84	0,07* (0,03)	0,01	2,11	0,07* (0,03)	0,01	2,11
75+ Yaş Grubu	0,03 (0,04)	0,04	0,76	0,02 (0,04)	0,00	0,47	0,09* (0,04)	0,02	2,42	0,09* (0,04)	0,02	2,42
Birinci Nesil Göçmen Olma				-0,21*** (0,05)	-0,02	-4,11	-0,18*** (0,05)	-0,02	-3,51	-0,19** (0,06)	-0,02	-2,91
İkinci Nesil Göçmen Olma				-0,32*** (0,06)	-0,03	-5,48	-0,32*** (0,06)	-0,03	-5,58	-0,30*** (0,08)	-0,03	-3,99
Sivil Katılım Çeşitliliği							0,30*** (0,02)	0,12	18,84	0,30*** (0,02)	0,12	17,68
Sivil Katılım Çeşitliliği X Birinci Nesil Göçmen										0,01 (0,06)	0,00	0,19
Sivil Katılım Çeşitliliği X İkinci Nesil Göçmen										-0,02 (0,06)	0,00	-0,37

Not: B= Standart hale getirilmemiş katsayı, SH_B= Standart hale getirilmemiş katsayının standart hatası, Beta=Standart hale getirilmiş katsayı.

¹ Referans kategori: Kötü ekonomik durum.

² Referans kategori: İyi sağlık durumu.

³ Referans kategori: Erkek.

⁴ Referans kategori: Eşi var.

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

*** $p < 0,001$

Tartışma

Ulaşılan bulgulara göre, dokuz Avrupa ülkesindeki 50+ nüfusta eğitim seviyesinin düşük olmasına kıyasla orta ve yüksek olması, ekonomik durumun kötü olmasına kıyasla iyi olması, algılanan sağlık durumunun kötü olmasına kıyasla iyi olması, eşin olmamasına kıyasla eşin olması ve erkeklere kıyasla kadın olma sosyal güveni yükseltmektedir. Yaş grupları sosyal güvenin belirleyicisi olarak anlamlı role sahip bulunmamıştır⁹. Göçmenlik statüsüne gelindiğinde, göçmenler arasında nesil farkı olmaksızın, göçmen olmanın sosyal güveni negatif etkilediği görülmektedir. Üstelik, sosyodemografik özellikler ve sağlık durumu kontrol edildiğinde dahi bu durum (yerlilere kıyasla birinci ve ikinci nesil göçmen olmanın sosyal güvene negatif etkisi) devam etmektedir. Sivil katılımı ilgili ulaşılan sonuçlar, sivil katılım çeşitliliğindeki artışın sosyal güveni yükselttiğini ortaya koyarak kuramsal arka planı desteklemiştir. Bununla birlikte sivil katılımın sosyal güvene pozitif etkisinin, göçmenlik statüsü ile anlamlı bir etkileşime sahip olmadığı görülmüştür.

Ulaşılan bulgular etki büyüklükleri bakımından değerlendirildiğinde; sağlık durumunun, ekonomik durumun, eğitim seviyesinin ve sivil katılım çeşitliliğinin sosyal güvende öne çıkan yordayıcılar olduğu görülmektedir. Cinsiyet, medeni durum, birinci ve ikinci nesil göçmen olma sosyal güvene anlamlı katkı yapsalar da daha arka planda kalan belirleyiciler olmuşlardır.

Sosyodemografik Özellikler ve Sağlıkın Sosyal Güvene Etkisi

Araştırma sonuçları ilgili literatürle kıyaslandığında, iyi sağlık durumunun sosyal güvene olumlu etkisinin desteklendiği görülmektedir. Berchet ve

⁹ Yaş grupları regresyon analizinde modele anlamlı katkı sağlamadığı gibi, varyans analizinde de gruplar arasındaki anlamlı farklılığın etki değerinin sifıra yakın olduğu görülmüştür (EK 1. Sosyal Güvenin Yaş Gruplarına Göre Kategoriler Arasında Karşılaştırılması, Tek Faktörlü Gruplar Arası Varyans Analizi Sonuçları).

Sirven'in (2014, s. 172), Avrupa'daki 50+ nüfusla yaptıkları araştırmaları da iyi sağlık durumunun sosyal güvende yükselmeyi yordadığını bulmuştur. Yaşlı yetişkinlerde sağlık ile sosyal güven arasında neden pozitif ilişki olduğunu anlamaya çalışan Glass ve Balfour (2003), arka planında sosyal izolasyon riskinin rol aldığını iddia etmektedir (akt. Abbott ve Freeth, 2008). Buna göre, sosyal güveni düşük olan kişilerin sosyal izolasyon riskinin artması, sağlıklarının kötü olmasının esas nedenidir.

Ulaşılan bulgulara göre eğitim seviyesinin düşük olmasına kıyasla orta ve yüksek olması, sosyal güvendeki artışı yordamaktadır ve etki büyüklüğü açısından da öne çıkan bir yordayıcıdır. Benzer şekilde Putnam (1995, s. 667) da eğitimle birlikte sosyal güvenin yükseldiğini bulmuştur. Berchet ve Sirven (2014, s. 172) de, Avrupa'daki 50+ nüfusta yüksek eğitimin ve ücretli işte çalışıyor olmanın daha yüksek sosyal güveni yordadığını ortaya koymaktadır. Sonuçlara göre iyi ekonomik durumun yanı sıra kadın olma ve eşi olma sosyal güvendeki artışı yordamaktadır. Bu bulgular Putnam'ın çalışmasını desteklemektedir. Buna göre ABD'de finansal zorluk yaşayanlar yaşamayanlardan, boşananlar bu tecrübeyi yaşamayanlardan daha az sosyal güvene sahiptir (Putnam, 2000, s. 138). Yine, kadın olmanın sosyal güvene etkisi Hooghe ve arkadaşlarının (2009, s. 209) Avrupa Sosyal Anketi (ESS) verisini kullandıkları araştırmasında da olumlu bulunmuştur.

Sonuçlar, yaşla ilgili kesin bir şey söylenmesini mümkün kılmamaktadır ve bu durum literatürde de benzerdir.¹⁰ Berchet ve Sirven'in (2014, s. 172) çalışması da 50+ nüfusta yaşın, sosyal güven üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Öte yandan genç yaş gruplarını içeren örneklerle yapılan çalışmalar farklı sonuçlara ulaşmaktadır. Li ve Fung'un (2013, s. 353) yaşla birlikte sosyal güvenin nasıl değiştiğini

¹⁰ Ek 1'de tek faktörlü gruplar arası ANOVA testi sonuçları görülmektedir. 50-64 yaş grubu ile 65-74 yaş grubu arasında anlamlı bir farklılık yokken, 75+ yaş grubunun sosyal güveninin bu gruplardan düşük olduğu fakat etki değerinin sifıra yakın olduğu görülmektedir. Regresyon analizinde ise yaş grupları önce anlamlı bulunmamış, sivil katılımın eklendiği modelde ise 65-74 yaş grubunda olmak ve 75+ yaş grubunda olmak sosyal güveni olumlu etkilemiştir. Hiyerarşik çoklu regresyonda modele yeni bir değişken eklendikten sonra anlamsız olan bir değişkenin anlamlı hale gelmesine bastırma etkisi (*suppression effect*) denilmektedir. Bastırma etkisi ile elde edilen anlamlılık, ancak güçlü bir kuramsal açıklama söz konusu olduğunda "yapay bir sonuç" olmaktan kurtulmaktadır (Crede, Gelman ve Nickerson, 2016'dan akt. Lenz ve Sahn, 2021, s. 1). Araştırmacıların bastırma etkisi ile istatistiki anlamlılık elde ettiklerini açıklıkla beyan etmeleri beklenmektedir. Bununla birlikte bastırma etkisi olan yayınların bu durumu büyük çoğunlukla paylaşmadığı görülmektedir (Lenz ve Sahn, 2021, s. 3).

araştırdıkları ve 38 ülkeyi dahil ettikleri araştırma sonuçlarına göre yaşla birlikte sosyal güven artmaktadır. Araştırmalarının örnekleminde onlu yaşların sonundan başlayarak tüm yaşlar yer almaktadır.

Göçmenlik ve Sosyal Güven

Göçmenlik statüsüne gelindiğinde yaşlı ve yaşlanan bir göçmen olmanın sosyal güveni, nesil farkı olmaksızın yerlilere kıyasla negatif etkilediği ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar etki büyüklüğü açısından göçmenlik statüsü arka planda kalan bir yordayıcı olsa da, sosyodemografik özellikler ve sağlık durumu kontrol edildiğinde bile etkisinin devam etmesi kayda değer bir sonuçtur. Hatırlanacağı üzere sosyal güven, kişinin tanıdığı kişilere duyduğu güvenden farklı olarak genelleştirilmiş ötekilere yönelik güvenidir ve güveni tanıdıklarının ötesine taşımaktadır (Putnam, 2000, s. 136). Bulgular, yaşlı ve yaşlanan bir göçmen olmanın -nesil farkı olmaksızın- güveni, tanıdıkların ötesine taşımayı olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Bu durum, göç ülkesindeki sosyal hayatta tecrübe edilen pek çok faktörden etkileniyor olabilir. Zira Phillipson ve arkadaşları (2000), yaşlılarla yaptıkları çalışmalarında güvenleri üzerinde “komşularına selam verebilme” gibi “zayıf” ilişkilerin dahi belirleyici rol oynadığını ortaya çıkarmışlardır (akt., Scharf vd., 2001, s. 307). Bu çalışmada ülkeler arası farklılıklar analize dahil edilmemiş, Avrupa’da benzer göç geçmişlerine sahip dokuz ülkede *yabancıların*¹¹ sosyal sermayesi bütün olarak yorumlanmıştır. Ülkelerin oynadığı rol konusunda fikir verici bir çalışma Berchet ve Sirven’e (2014) aittir. Göçmenlerin sosyal güven ve sosyal katılımını ele alan araştırmaları, ikisi (sosyal katılım ve sosyal güven) arasındaki ilişkiyi konu almasa da, Avrupa’da ülkeler arası farklılıkları “sosyal mesafe” bağlamında incelediği için önemlidir. Sosyal mesafe ile işaret ettikleri olgu, göçmenlerin yerli toplumdaki farklı norm ve değerlere sahip olmalarının sosyal güven ve katılımlarını olumsuz etkilemesidir. Sonuçlara göre sosyal mesafenin olumsuz etkisi Kuzey Avrupa ülkelerinde diğer Avrupa ülkelerinden daha zayıftır (Berchet ve Sirven, 2014, s. 177).

¹¹ Yabancı tartışması, bu araştırmanın üretildiği doktora tezinde yürütülmüştür. Özetle yabancı, göç ülkesine “en başından beri”, “kökeninden beri”, “ezelden beri” ait olmayandır (Bauman, 2014, s. 89). Yabancı ile göçmen eş anlamlı düşünülebilir. Castles ve Kosack (1973, s. 12-13) göçmen ve yabancı terimlerinin sıklıkla birbirini yerine kullanıldığının altını çizmektedir. Bu durumun bir nedeni göçe dair tanımların nesnel olmaması, kamusal eğilimlere yanıt olarak geliştirilmesidir. Yabancı-göçmen kavramlarındaki benzerlik Türkçe literatür için yeni bir mesele değildir. Sunata (2013, s. 199) çalışmasında göçmen işçi ile Simmel’in yabancı arasında benzerlik kurmaktadır.

Bu araştırmadaki birinci nesil göçmenlerin hem sosyal güvenlerinin hem de sivil katılımlarının yerlilerden düşük olması¹², özelleştirilmiş güven sahibi olma (*particularized trusters*) tartişmasını akla getirmektedir. Uslaner ve Conley'e (2003, s. 335) göre, özelleştirilmiş güven sahibi kişiler, kendi gruplarının dışında kalan insanlarla paylaştıkları ortak değerler olduğuna kuşkuyla bakmaktadırlar ve i gruplarıyla sınırlı bir sosyalleşmeyi tercih etmektedirler. Bu kişiler için "diğerleri" onların çıkarlarına zıt dışmüyorsa bile onlarla çok az ortak noktaları vardır. İkinci nesil göçmenlerin sosyal güveni tartişılırken, birinci nesilden farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır çünkü sivil katılımları yerlilerle benzer olmasına rağmen sosyal güvenlerinin yerlilerden düşük olduğu görölmektedir. İlk bakışta şaşırtıcı olan bu bulgu, Putnam'ın sonuçlarını desteklemektedir. Putnam (1995, s. 672) alışmasında ABD örneği için siyahi ve beyazların sivil katılımı arasında kayda değer fark olmadığını fakat sosyal güvenin iki grup arasında oldukça farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumu, nesillerdir süregelen negatif deneyimin bir sonucu olarak yorumlamaktadır. Putnam'ın yorumunun bu araştırma için de geçerli olduğu dışünülebilir. İkinci nesil göçmenler, sivil katılım yapsalar bile sosyal güvenleri yerlilerden düşük kalmaktadır. Benzer bir sonuca Berchet ve Sirven'in (2014) araştırmasında ulaşılmıştır: Göç ülkesinde yaşanan süre arttıkça sosyal katılım artmakta fakat sosyal güvene etkisi olmamaktadır (Berchet ve Sirven, 2014, s. 172).

Sivil Katılımın Sosyal Güvene Etkisi

Araştırmanın sivil katılımın sosyal güven üzerindeki etkisi için ulaştığı sonuç, kuramsal arka planı desteklemiştir. Sivil katılım çeşitliliğindeki artış, sosyal güvendeki yükselmeyi yordamaktadır. Üstelik etki büyüklüğü açısından da ekonomik durum, eğitim seviyesi ve sağlık durumu gibi öne çıkan belirleyiciler arasındadır. Tüm sosyodemografik özellikler ve sağlık kontrol edildiğinde sivil katılım çeşitliliği sosyal güven üzerindeki etkisini devam ettiği görölmektedir. Putnam da (1995, s. 665-6) sosyal güven ve sivil katılım arasında cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve ırktan bağımsız olarak güçlü bir ilişki bulmaktadır. Ona göre birlikte olan insanlar, birbirine güvenen insanlardır. Dahası bu ilişki, farklı ülkeler ve gruplar için de doğrudur (Putnam, 1995, s. 665-6). Bu bulgu, genel olarak sosyal sermaye kuramının "sivil örgütlere katılımı olan kişilerin

¹² Sivil katılımda göçmenlik statüsünün etkisi EK 2'de "Sivil Katılım eşitliliğinde Etkili Olan Faktörler (Poisson Regresyon Modeli)" görölmektedir. Özetle, sosyodemografik özellikler ve sağlık kontrol edildikten sonra birinci nesil göçmen olmanın sivil katılımı olumsuz etkilediği, ikinci nesil göçmen olmanın anlamlı bir etkisi olmadığı görölmektedir.

daha fazla sosyal güvene sahip olduğu” (Nummela, 2015, s. 192; Van Londen, Phalet ve Hagendoorn, 2007, s. 1204) iddiasını desteklemektedir.

Literatürde yaygın bir kabul, sivil katılım gerçekleştiren bireylerin sivil katılıma gömülü sosyal kaynakların ortaya çıkmasını sağladığı şeklindedir (bkz. Paxton, 2007; Putnam vd., 1993; Putnam, 2000; Stolle ve Lewis, 2002; Van Londen, Phalet ve Hagendoorn, 2007). Bu yaklaşımda sosyal sermaye “sosyal bağların üretici değerine” işaret etmektedir (Scrivens ve Smith, 2013, s. 9). Putnam ve arkadaşları (1993, s. 171) günümüz toplumunda sosyal güvenin doğması için sivil katılımın önemli bir kaynak oluşturduğunu iddia etmektedir. Paxton (2007, s. 54) kapsamlı literatür değerlendirmesinde Shah’ın (1998), Pahn’ın (1997) ve Glanville’in (2001) araştırmalarını inceleyerek “sivil katılımın sosyal güvenin nedeni olduğu” varsayımının daha güçlü biçimde desteklendiği sonucuna ulaşmaktadır. İlişkiseliliği iki yönlü araştıran çalışmalar da vardır. Claibourn ve Martin’in (2000, s. 267) bulguları sosyal güvenin sivil katılımı ortaya çıkardığını desteklememekte fakat sivil katılımı olan kişilerin daha fazla sosyal güvene sahip olduğunu doğrulamaktadır.

Sınırlılıklar

Araştırma, literatürde yeterince çalışılmamış bir konuyu ele alması ve ulusal düzeyde temsil edici bir nicel veri kaynağı kullanması gibi güçlü yanlara sahip olmakla birlikte önemli sınırlılıklara da sahiptir. Sınırlılıklardan ilki, araştırmada ülkeler arası farklılıkların değerlendirmeye alınmamış olmasıdır. Sosyal güvenin ülkeler arasında fark gösterdiği bilinmektedir (Delhey ve Newton, 2003). Ülkelerin sivil kültürleri ve demokratik kurumsallaşma seviyeleri temelinde kategorilere ayrıldığı bir araştırma ile sivil katılımın sosyal güvene etkisini daha iyi açıklayan bir tablo ortaya çıkacaktır. Anheier ve Kendall (2002, s. 355), sivil katılımın sosyal güveni yükseltmesi için hem gerçekleştirilen sivil katılım tipinin hem de sivil kültürün sosyal güvenin üretilmesini destekleyici bir alt yapı sağlamasının önemine işaret etmektedirler. Yine, demokratik kurumsallaşma seviyesi de etkilidir. Levels ve arkadaşları (2015, s. 776), eski Doğu Almanya’da yaşayan insanların gönüllülüğe ve politik örgütlere de daha az katıldıklarını görmüşlerdir. Fakat güvenle anlamlı bir ilişki bulmamışlardır. Araştırmacılar bu sonucu, demokratik kurumsal geçişin güven üzerindeki etkisinin zaman içinde azaldığı fakat sosyal sermayenin davranışsal biçimleri (sosyal ağlar ve sivil katılım gibi) üzerindeki etkisinin daha kalıcı olduğu şeklinde yorumlamışlardır (Levels vd., 2015, s. 776). Göçmenleri ele alan araştırmalarda göç politikalarına dayalı bir kategorileştirme sosyal güvende makro unsurların etkisinin

daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır (Berchet ve Sirven, 2014). Güncel literatürde etnik çeşitlilik seviyesinin sosyal güvene etkisi araştırmalarda yer alsada (Putnam, 2007), tek başına etnik çeşitliliğin ele alınmasının yanıltıcı olduğunu ve buna ek olarak ekonomik çeşitlilik seviyesinin de ele alınması gerektiği görülmektedir (Lancee ve Dronkers, 2011).

İkinci sınırlılık, boylamsal değil kesitsel veri ile çalışılmasıdır. Kesitsel veri ile ilişkisellik gösterilebilse de nedensellik incelenememektedir. Bununla birlikte, sosyal sermaye araştırmalarında boylamsal çalışmanın kesin olarak nedenselliği ortaya çıkarabileceği düşünülmemelidir. Nitekim Putnam (2000, s. 137), sivil katılım ile hem sosyal güven hem de mütekabiliyet arasındaki olası nedenselliğin “ancak dikkatli hatta deneysel bir araştırma” ile kesin sonuçlara ulaşabileceğinin altını çizmektedir. Birlikteliğin (yani bu çalışmadaki örneği ile sivil katılımın) mi güvene yoksa güvenin mi birlikteliğe neden olduğu sorusunun yanıtı Putnam’a (1995, s. 665-6) göre hem kuramsal hem metodolojik olarak karışıktır. Sosyal sermayeyi araştıran boylamsal çalışmaların karşılaştığı bir zorluğu Bekker’in (2012), Hollanda’da sosyal güveni konu alan çalışmasında görmek mümkündür. Ulaştığı sonuçlar, gönüllülüğün sosyal güveni “üretmediğini” göstermektedir. Fakat çalışma boylamsal olmasına rağmen önemli bir sınırlılığı bulunmaktadır: Dört yıllık bir değişimi ele aldığı için ancak kısa bir dönemi kapsamaktadır. Sosyal güvenin değişimi ise zaman almaktadır ve dört yıl, değişimin olup olmadığını kesin olarak ortaya koymak için yeterli bir süre değildir (Bekkers, 2012, s. 242, 3). Boylamsal araştırma için veri kaynağının geniş bir dönemi kapsamaması gerektiği görülmektedir.

Araştırmanın üçüncü sınırlılığı, göçmenler arasında nesil ayrımı yapabilmesine rağmen göçmenleri köken ülke temelinde inceleyememiş olmasıdır. SHARE, soru seti bu bilgiyi sağlasa da örnekleme bu kategorilerin oluşturulması için yeterli değildir. SHARE verisini kullanan diğer çalışmalarda da göçmenlerin köken ülkelerine göre ayrılması örnekleme göçmenlerin temsilindeki yetersizlik nedeni ile mümkün olmamıştır (bkz. Arsenijevic ve Groot, 2018, Bordone ve De Valk, 2016; Lanari, Bussini ve Minelli, 2018; Sand ve Gruber, 2018).

Son olarak, ölçüm aracının sınırlılıklarından bahsedilmelidir. Sosyal güvenin bu araştırmada olduğu gibi tek soru ile ölçülmesi yeterli olmadığı gibi (Lolle ve Torpe, 2011, s. 194), kullanılan sorunun kadınlar ve yaşlılar gibi gruplar tarafından nötr algılanmadığı da bilinmektedir (OECD, 2017, s. 94). Bu araştırmada sadece 50 yaş ve üzeri nüfusun ele alınması ve sosyal güvenin tek bir soru ile ölçülmesi, yaşın sosyal güvene

etkisinin anlaşılmasında bir sınırlılık oluşturmuş olabilir. Sosyal güvenin daha güçlü bir ölçüm aracı ile ölçülmesini sağlayan veri kaynakları ile yapılacak yeni araştırmalar yaş konusunda bu araştırmanın sınırlılıklarını aşabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada olduğu gibi literatürde de sivil katılım ile sosyal güven arasında pozitif ilişki bulunsa da ilişkinin zayıf olduğu görülmektedir (Delhey ve Newton, 2003, s. 108).¹³ Sosyal bilimsel literatürde sivil katılımın sosyal güven, müteakabiliyet ve dürüstlük gibi iş birliği normlarını ürettiği fikri sağlam bir şekilde yerleşmiştir fakat sivil katılımın güven ve “sosyal-olarak-kullanışlı normları” nasıl ürettiğine dair çok az bilgi vardır (Scrivens ve Smith, 2013, s. 30). Literatürdeki bu eksikliğin nedenleri arasında sosyal güvende rol oynayan sivil kültür, sosyal politikalar, demokratik kurumsallaşma ve refah rejimleri gibi makro unsurların araştırmalara dahil edilmesinin kolay olmaması ve sosyal güveni boylamsal olarak ölçecek veri kaynaklarındaki yetersizliktir.

Bu araştırma sosyal güveni tek soru ile ölçmesine ve ülkeler arası farklılıklar başta olmak üzere sosyal güvende etkili olduğu düşünülebilecek makro faktörleri ele almamasına rağmen; 1) yaşlı ve yaşlanan nüfus için sivil katılım çeşitliliğinin sosyal güveni olumlu etkilediğini, 2) sosyodemografik özellikler kontrol edildikten sonra bile ulusötesi yaşlanan kişilerin sosyal güveninin (göçmen olmaktan) negatif etkilendiğini, 3) göçmenler arasında sivil katılım için nesiller arası fark olmasına rağmen sosyal güvenin nesil farkı olmaksızın yerlilerden düşük olduğunu ortaya çıkarması yaşlı ve yaşlanan nüfusun sosyal güvenini ve sivil katılımını ele alan ilgili literatüre katkı sağlamaktadır. Yeni çalışmalarla bu araştırmanın sınırlılıklarının aşılması sosyal güvenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

¹³ Delhey ve Newton’ın (2003) bulguları 1) Sivil katılım ile sosyal güven arasındaki ilişkinin her ülke için istatistiki anlamlılığa ulaşmadığını göstermesi ve 2) Anlamlı olanlarda da ilişkinin küçük ve orta bulunması açısından önemlidir. Bu klasikleşen araştırmalarında en yüksek sosyal güven Güney Kore’de (katılımcıların %60’ı) görülmüştür, bu oran İsviçre’de %43, Doğu Almanya’da %35, Batı Almanya’da %32, İspanya’da %28, Macaristan’da %18 ve Slovenya’da %14’tür (Delhey ve Newton, 2003, s. 103). Sivil katılım ile sosyal güven arasındaki ilişkiye gelindiğinde ise; Güney Kore, Batı Almanya, İspanya ve Slovenya’da ilişki anlamsız bulunmuştur. Regresyon analizinin sonucuna göre bu ilişki anlamlı bulunduğu da etki büyüklüğü İsviçre ve Doğu Almanya’da orta (>0,033), Macaristan’da ise düşüktür (<0,033) (Delhey ve Newton, 2003, s. 108).

Son Notlar

Bu makalede SHARE 1, 2, 4 ve 5. dalga verisi kullanılmaktadır (DOI: 10.6103/SHARE.w1.800, 10.6103/SHARE.w2.800,10.6103/ SHARE.w4.800,10.6103, 10.6103/SHARE.w5.800). Yöntemsel ayrıntılar için bkz: Börsch-Supan vd. (2013). SHARE araştırması Avrupa Komisyonu tarafından FP5 (QLK6-CT-2001-00360), FP6 (SHARE-I3: RII-CT-2006-062193, COMPARE: CIT5-CT-2005-028857, SHARELIFE: CIT4-CT-2006-028812), FP7 (SHARE-PREP: GA N°211909, SHARE-LEAP: GA N°227822, SHARE M4: GA N°261982); Horizon 2020 (SHARE-DEV3: GA N°676536, SERISS: GA N°654221) ve DG Employment, Social Affairs ve Inclusion çerçevesinde fonlanmıştır. German Ministry of Education and Research, the Max Planck Society for the Advancement of Science, the U.S. National Institute on Aging (U01_AG09740-13S2, P01_AG005842, P01_AG08291, P30_AG12815, R21_AG025169, Y1-AG-4553-01, IAG_BSR06-11, OGHA_04-064, HHSN271201300071C) ve diğer çeşitli fon kaynakları da vardır (bkz. www.share-project.org).

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

- Abbott, S. and Freeth, D. (2008). Starting to make sense of the role of generalized trust and reciprocity. *Journal of Health Psychology*, 13(7), 874-883.
- Adena, M. and Myck, M. (2014). Poverty and transitions in health in later life. *Social Science & Medicine*, 116, 202-210.
- Anheier, H. and Kendall, J. (2002). Interpersonal trust and voluntary associations: examining three approaches. *Br J Sociol*, 53(3), 343-62.
- Arsenijevic, J. and Groot, W. (2018). Lifestyle differences between older migrants and non-migrants in 14 European countries using propensity score matching method. *Int J Public Health*, 63, 337-347.
- Aytaç, S.E.; Çarkoğlu, A. ve Ertan, G. (2017). Türkiye’de kişilerarası sosyal güven ve bireysel belirleyicileri. *METU Studies in Development*, 44(1), 1-25.
- Bauman, Z. (2014). *Modernlik ve müphemlik*. (Ç. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bekkers, R. (2012). Trust and volunteering: selection or causation? evidence from a 4 year panel study. *Polit Behav*, 34, 225-247.
- Bergmann, M., Bethmann, A. and De Luca, G. (2019). Sampling design in SHARE wave 7. M. Bergmann, A. Scherpenzeel, ve A. Börsch-Supan içinde, *SHARE wave 7 methodology: panel innovations and life histories* (pp. 81-88). Munich: MEA, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy.
- Berchet, C. and Sirven, N. (2014). Older migrants’ social capital in host countries: a pan-european comparison. *Eastern Economic Journal*, 40, 166-180.
- Bordone, V. and De Valk, H. A. G. (2016). Intergenerational support among migrant families in Europe. *Eur J Ageing*, 13, 259-270.
- Börsch-Supan, A. (2022). Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 1. Release version: 8.0.0. SHARE-ERIC. Data set. DOI: 10.6103/SHARE.w1.800.
- Börsch-Supan, A. (2022). Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 2. Release version: 8.0.0. SHARE-ERIC. Data set. DOI: 10.6103/SHARE.w2.800.

Börsch-Supan, A. (2022). Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 4. Release version: 8.0.0. SHARE-ERIC. Data set. DOI: 10.6103/SHARE.w4.800.

Börsch-Supan, A. (2022). Survey of health, ageing and retirement in Europe (SHARE) Wave 5. Release version: 8.0.0. SHARE-ERIC. Data set. DOI: 10.6103/SHARE.w5.800.

Börsch-Supan, A., M. Brandt, C. Hunkler, T. Kneip, J. Korbmacher, F. Malter, B. Schaan, S. Stuck and S. Zuber. (2013). Data resource profile: the survey of health, ageing and retirement in Europe (SHARE). *International Journal of Epidemiology*. DOI: 10.1093/ije/dyt088.

Bui, N. B., Coyle, C. E. and Freeman, A. (2020). Promoting self-advocacy among older adults: lessons from boston's senior civic academy. *Journal of Applied Gerontology*, 1–7.

Castles, S. and Kosack, G. (1973). *Immigrant workers and class structure in western Europe*. London: Oxford University Press.

Ciobanu, R. O., Fokkema, T. and Nedelcu, M. (2017). Ageing as a migrant: vulnerabilities, agency, and policy implications. *Journal of ethnic and migration studies*, 43(2), s. 164-181.

Claibourn, M. P. and Martin, P. S. (2000). Trusting and joining? an empirical test of the reciprocal nature of social capital. *Political Behavior*, 22, 267–291.

Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni: nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (İkinci Baskı). Ankara: Eğiten Kitap.

Das, M., Vis, C. and Weerman, B. (2005). Developing the survey instruments for SHARE. A. Börsch-Supan, ve H. Jürges içinde, *The Survey of Health, Aging, and Retirement in Europe: methodology* (pp. 12-23). Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA).

Delhey, J. and Newton, K. (2003). Who trusts? The origins of social trust in seven societies. *European Societies*, 5, 93–137.

Erlinghagen, M. and Hank, K. (2006). The participation of older Europeans in volunteer work. *Ageing and Society*, 26(4), 567-584.

Hank, K. and M. Erlinghagen. (2010). Volunteering in 'old' Europe – patterns, potentials, limitations. *Journal of Applied Gerontology*, 29(1), 3-20.

Haslam, C., Cruwys, T. and Haslam, S. A. (2014). "The we's have it":

Evidence for the distinctive benefits of group engagement in enhancing cognitive health in aging. *Social Science & Medicine*, 120, 57-66.

Hooghe, M.; Reeskens, T.; Stolle, D. and Trappers, A. (2009). Ethnic diversity and generalized trust in Europe: A cross-national multilevel study. *Comparative Political Studies*, 42(2), 198-223.

Horn, S. and Schweppe, C. (2017). Transnational aging: toward a transnational perspective in old age research. *Eur J Aging*, 14, 335-339.

Hunkler, C.; Kneip, T.; Sand, G. and Schuth, M. (2015a). Identifying second-generation migrants and naturalized respondents in SHARE. In Malter, F. & A. Börsch-Supan (Eds.). *SHARE wave 5: innovations & methodology* (pp. 43-48). Munich: MEA, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy.

Hunkler, C.; Kneip, T.; Sand, G. and Schuth, M. (2015b). Growing old abroad: social and material deprivation among first- and second-generation migrants in Europe. In Börsch-Supan, A.; Kneip, T.; Litwin, H. et al. (Eds.), *Ageing in Europe- Supporting Policies for an Inclusive Society* (pp. 199-208). Berlin, Boston: De Gruyter.

Jürges, H. (2005). Interview, module, and question length in SHARE. A. Börsch, ve H. Jürges içinde, *The Survey of Health, Aging, and Retirement in Europe: Methodology* (pp. 82-87). Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging.

Kruse, A. and Schmitt, E. (2015) Shared responsibility and civic engagement in very old age, *Research in Human Development*, 12(1-2), 133-148.

Lanari, D. and Bussini, O. (2012). International migration and health inequalities in later life. *Ageing & Society*, 32, 935-962.

Lancee, B. and Dronkers, J. (2011). Ethnic, religious and economic diversity in Dutch neighbourhoods: explaining quality of contact with neighbours, trust in the neighbourhood and inter-ethnic trust. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(4), 597-618.

Lenz, G. and Sahn, A. (2021). Achieving statistical significance with control variables and without transparency. *Political Analysis*, 29(3), 356-369.

Levels, M., Scheepers, P., Huijts, T. and Kraaykamp, G. (2015). Formal and informal social capital in Germany: The role of institutions and ethnic diversity. *European Sociological Review*, 31(6), 766-779.

Li, T. and Fung, H. H., (2013). Age differences in trust: an investigation across 38 countries. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 68(3), 347–355.

Lolle, H. and Torpe, L. (2011). Growing ethnic diversity and social trust in European societies. *Comparative European Politics*, 9(2), 191-216.

Mehrbrodt, T., Gruber, S. and Wagner, M. (2019). *SHARE scales and multi-item indicators*. MEA.

Malter, F. and Börsch-Supan, A. (Eds.) (2015). *SHARE Wave 5: Innovations & methodology*. Munich: MEA, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy.

Murtin, F., Fleischer, L. and Siegerink, V. (2018). *Trust and its determinants: Evidence from the trustlab experiment*. Paris: OECD Statistics Working Papers.

Nummela, O. (2015). Social capital and self-rated health among ageing people in urban and rural locations in Finland and in Europe. in *Social capital as a health resource in later life: the relevant of context*. (Eds. Nyqvist, F., Forsman, A. K. Dordrecht), (pp. 191-205). London: Springer.

OECD. (2017). *OECD guidelines on measuring trust*. Paris: OECD Publishing.

Pallant, J. (2015). *SPSS kullanma klavuzu: SPSS ile adım adım veri analizi*. (S. Balcı ve B. Ahi) Ankara: Anı.

Patzelt, A. (2017). 'A totally new world has been opening up for me'-experiences of older German migrants who are actively involved in the German-speaking community in Ottawa, Canada. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(2), 218-234.

Paxton, P. (2007). Association memberships and generalized trust: a multilevel model across 31 countries. *Social Forces*, 86(1), 47-76.

Polacek, M. and Angus, J. (2016). Making themselves at home: support needs of older Germans in Australia. *Australian Journal on Ageing*, 35(3), E1-E5.

Putnam, R. D., Leonardi, R. and Nanetti, R. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

Putnam, R. D. (1995). Tuning in and tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *Political Science and Politics*, 28(4), 664-683.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone*. New York: Simon & Schuste.

Reus-Pons, M., Mulder, C. H., Kibele, E. U. B. and Janssen, F. (2018). Differences in the health transition patterns of migrants and non-migrants aged 50 and older in southern and western Europe (2004–2015). *BMC Medicine*, 16(57). 1-15.

Sand, G. (2018). *Migration and well-being of older people in Europe*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Mannheim Üniversitesi.

Sand, G. and Gruber, S. (2018). Differences in subjective well-being between older migrants and natives in Europe. *J. Immigrant Minority Health*, 20, 83-90.

Scharf, T., Phillipson, C., Kingston, P. and Smith, A. E. (2001). Social exclusion and older people: Exploring the connections. *Education and Ageing*, 16, 303- 320.

Scrivens, K. and Smith, C. (2013). *Four interpretations of social capital: an agenda for measurement*. OECD Statistics Working Papers, Paris: OECD Publishing.

Serrat, R., Scharf, T. and Villar, F. (2021). Mapping civic engagement in later life: a scoping review of gerontological definitions and typology proposal. *Voluntas*.

Serrat, R., Scharf, T., Villar, F. and Gomez, C. (2020). Fifty-five years of research into older people's civic participation: recent trends, future directions. *Gerontologist*, 60(1). e38-e51.

SHARE Release Guide 7.0.0. (2019) Erişim tarihi 14.02.2021 http://www.share-project.org/fileadmin/pdf_documentation/SHARE_release_guide_7-0-0.pdf.

Stolle, D. and Lewis, J. (2002). Social capital: an emerging concept, in B. Hobson, J. Lewis and B. Siim Key. *Concepts in gender and European social politics*. Cheltenham: Edward Elgar Press.

Sunata, U. (2013). Göçmen işçinin sıla hasreti: bir yabancılaşma hikayesi. *Sosyoloji Dergisi*, 27(3), 197-218.

Şentürk, M. (2021). *Dünyada Yaşlanma Araştırmaları*. Ankara: Nobel.

Torche, F. and Valenzuela, E. (2011). Trust and reciprocity: A theoretical distinction of the sources of social capital. *European Journal of Social Theory*, 14 (2), 181-198.

UNESCO. (2006). *International standart classification of education: ISCED 1997*. ISBN 92-9189-035-9.

UNECE/European Commission. (2019). *2018 active ageing index: analytical report*. Erişim tarihi 26.12.2021, http://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Active_Ageing_Index/ECE-WG-33.pdf.

Uslaner, E. M. and Conley, R. S. (2003). Civic engagement and particularized trust - The ties that bind people to their ethnic communities. *American Politics Research*, 31(4), 331-360.

van Londen, M., Phalet, K. and Hagendoorn, L. (2007). Civic engagement and voter participation among Turkish and Moroccan minorities in Rotterdam. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(8), 1201-1226.

Warnes, A. and Williams, A. M. (2006). Older migrants in Europe: An innovative focus for migration studies. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(8), 1257-1281.

Ek 1

Sosyal Güvenin Yaş Gruplarına Göre Kategoriler Arasında Karşılaştırılması (Tek Faktörlü Gruplar Arası Varyans Analizi Sonuçları)

Yaş Grupları	M (SS)*	F**	p***	Etki Büyüklüğü****
50-64 Yaş Grubu (n=13077)	6,00 (2,40) ^a	43,20	<0,001	0,003
65-74 Yaş Grubu (n=8893)	5,97 (2,34) ^b			
75+ Yaş Grubu (n=7390)	5,69 (2,41) ^{a, b}			

* Tamhane's T2 post-hoc testi yapılmıştır. Bonferroni düzeltilmesi yapılmış p değerlerinin karşılaştırılmasında aynı harfe sahip olan grupların anlamlı biçimde birbirinden farklı olduğu anlamına gelmektedir.

** Brown-Forsythe düzeltilmiş F değeri.

*** Brown-Forsythe ANOVA test p değeri.

**** Eta kare değeri.

Not: n = örneklem, M =Ortalama, SS = standart sapma.

Yapılan tek faktörlü gruplar arası varyans analizi, yaş gruplarına göre sosyal güvende gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermektedir. Katılımcılar yaş gruplarına göre üç gruba ayrılmıştır (Grup 1: 50-64 yaş; Grup 2: 65-74 yaş; Grup 3: 75+ yaş). Varyansın homojenliği varsayımı ihlal edildiği için Brown-Forsythe testi dikkate alınmıştır ve düzeltilmiş F değeri verilmiştir, $F(2; 27980) = 43,20, p < 0,001$. İstatistiksel anlamlılığa ulaşmasına rağmen, gruplar arasında ortalama puanlardaki gerçek farkın sifıra yakın olduğu görülmektedir. Eta kare ile hesaplanan etki değeri büyüklüğü 0,003'tür. Tamhane's T2 testi kullanan Post-hoc kıyaslamalar, 50-64 yaş grubu için elde edilen ortalama puanın ($M=6,00; SS=2,40$), 75+ yaş grubu için elde edilen ortalama puandan ($M=5,69; SS=2,41$) anlamlı bir biçimde yüksek olduğu görülmektedir ($p < 0,001$). Yine, 65-74 yaş grubu için elde edilen ortalama puanın ($M=5,97; SS=2,34$), 75+ yaş grubu için elde edilen ortalama puandan ($M=5,69; SS=2,41$) anlamlı bir biçimde yüksek olduğu görülmektedir ($p < 0,001$). 50-64 yaş grubu için elde edilen ortalama puan ile 65-74 yaş grubu için elde edilen ortalama puan arasında ise istatistiksel olarak farklılık yoktur ($p=0,776$). Ayrıntılar için bu makalenin üretildiği doktora tezi incelenebilir.

Ek 2

Sivil Katılım Çeşitliliğinde Etkili Olan Faktörler (Poisson Regresyon Modeli)

Sivil Katılım Çeşitliliği İçin Olası Belirleyiciler	B (IRR)	%95 GA	
		Alt	Üst
Göçmenlik Statüsü (ref=Yerli)	0,02 (1,02)	0,97	1,08
İkinci Nesil	-0,12*** (0,88)	0,84	0,93
Birinci Nesil			
Eğitim Seviyesi (ref=Düşük)	0,80*** (2,22)	2,14	2,31
Yüksek	0,48*** (1,61)	1,56	1,68
Orta			
Ekonomik Durum (ref=Kötü) İyi	0,35*** (1,41)	1,36	1,47
Cinsiyet (ref=Erkek) Kadın	-0,01 (0,99)	0,96	1,02
Medeni Durum (ref=Eşi Var) Eşi Yok	-0,02 (0,98)	0,95	1,01
Yaş Grupları (ref= 50-64 Yaş Grubu)	-0,41*** (0,66)	0,64	0,69
75+ Yaş Grubu	-0,02 (0,98)	0,95	1,01
65-74 Yaş Grubu			
Sağlık Durumu (ref=İyi) Kötü	-0,29*** (0,75)	0,73	0,77

Not: ref= referans kategori, B= kat sayısı, IRR= insidans oranı, GA= güven aralığı, ** p<0,01; *** p<0,001.

Sivil katılım çeşitliliğinde göçmenlik statüsünün rolünü incelemek amacıyla Poisson regresyon analizi yapılmıştır. Uyum iyiliğine göre model, veriye uymaktadır (aşırı yayılım kontrol edilerek negatif binom yerine Poisson regresyonu uygulanmasına karar verilmiştir). Sonuçlara göre sivil katılım çeşitliliği, yerlilere göre birinci nesil göçmenlerde 0,88 katına çıkmaktadır (B=-0,12; p < 0,001; IRR=0,88; %95 GA: 0,84-0,93). Yorumu kolaylaştırmak için ihtimal oranı tersine çevrilecek olunursa, birinci nesil göçmenlerin sivil katılım çeşitliliği yerlilerden 1,14 kat daha

azdır. İkinci nesil göçmen olmanın ise yerlilere kıyasla sivil katılım çeşitliliği üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür ($p=0,420$). Ayrıntılar için bu makalenin üretildiği doktora tezi incelenebilir.

Appendix 1

Hierarchical Regression of Predictors of Social Trust

Predictors	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4		
	B (SE _b)	Beta	t	B (SE _b)	Beta	t	B (SE _b)	Beta	t	B (SE _b)	Beta	t
Constant	6.47*** (0.33)		19.70	6.42*** (0.33)		19.57	6.21*** (0.33)		19.03	6.21*** (0.33)		19.03
Medium Level Education	0.26*** (0.03)	0.05	7.96	0.28*** (0.03)	0.05	8.34	0.20*** (0.03)	0.04	5.93	0.20*** (0.03)	0.04	5.92
High Level Education	0.70*** (0.04)	0.13	19.06	0.72*** (0.04)	0.13	19.52	0.54*** (0.04)	0.10	14.28	0.54*** (0.04)	0.10	14.26
Economic Status ¹	0.69*** (0.03)	0.13	21.87	0.68*** (0.03)	0.13	21.55	0.62*** (0.03)	0.12	19.63	0.62*** (0.03)	0.12	19.63
Health Status ²	-0.76*** (0.03)	-0.15	-24.16	-0.76*** (0.03)	-0.14	-23.96	-0.68*** (0.03)	-0.13	-21.53	-0.68*** (0.03)	-0.13	-21.52
Gender ³	0.13*** (0.03)	0.03	4.62	0.13*** (0.03)	0.03	4.64	0.13*** (0.03)	0.03	4.71	0.13*** (0.03)	0.03	4.71
Partnership Status ⁴	-0.09** (0.03)	-0.02	-3.02	-0.08** (0.03)	-0.02	-2.79	-0.08** (0.03)	-0.02	-2.72	-0.08** (0.03)	-0.02	-2.72
65-74 Age Group	0.07 (0.03)	0.03	2.00	0.06 (0.03)	0.01	1.84	0.07* (0.03)	0.01	2.11	0.07* (0.03)	0.01	2.11
75+ Age Group	0.03 (0.04)	0.04	0.76	0.02 (0.04)	0.00	0.47	0.09* (0.04)	0.02	2.42	0.09* (0.04)	0.02	2.42
First Generation Migrant				-0.21*** (0.05)	-0.02	-4.11	-0.18*** (0.05)	-0.02	-3.51	-0.19** (0.06)	-0.02	-2.91
Second Generation Migrant				-0.32*** (0.06)	-0.03	-5.48	-0.32*** (0.06)	-0.03	-5.58	-0.30*** (0.08)	-0.03	-3.99
Number of Civic Participation							0.30*** (0.02)	0.12	18.84	0.30*** (0.02)	0.12	17.68
Number of Civic Participation X First Generation Migrant										0.01 (0.06)	0.00	0.19
Number of Civic Participation X Second Generation Migrant										-0.02 (0.06)	0.00	-0.37

Notes: B= Unstandardized beta, SE_b = Standart errors of beta values, Beta=Standardized beta values, t= *t*-test.

Notes: $R^2= 0.073$ for Model 1, $R^2= 0.074$ for Model 2, $R^2= 0.085$ for Model 3, $R^2= 0.085$ for Model 4.

Notes: Multicollinearity was checked using VIFs and independent errors by Durbin-Watson test.

¹ Referance category: Bad economic status

² Referance category: Good health status

³ Referance category: Male

⁴ Referance category: Having partner

* $p<0,05$

** $p<0,01$

*** $p<0,001$

Appendix 2

Poisson Regression of Civic Participation

Independent Variable	B (IRR)	95% Confidence Intervals	
		Lower	Upper
Migration Status (ref=Native)	0,02 (1,02)	0,97	1,08
Second Generation	-0,12*** (0,88)	0,84	0,93
First Generation			
Level of Education (ref=Low)	0,80*** (2,22)	2,14	2,31
High	0,48*** (1,61)	1,56	1,68
Medium			
Economic Status (ref=Bad) Good	0,35*** (1,41)	1,36	1,47
Gender (ref=Male) Female	-0,01 (0,99)	0,96	1,02
Partnership Status (ref=Having Partner) No Partner	-0,02 (0,98)	0,95	1,01
Age Groups (ref= 50- 64)	-0,41*** (0,66)	0,64	0,69
75+	-0,02 (0,98)	0,95	1,01
65-74			
Health Status (ref=Good) Bad	-0,29*** (0,75)	0,73	0,77

Notes: ref= reference category, B= beta values, IRR= incidence rate ratios.

Significance levels: ** p<0.01, *** p<0.001

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Finansallaşma ve Gelir Eşitsizliği: Türkiye ve Avrupa Birliği Üzerine Dinamik Panel Veri Analizi

Financialization and Income Inequality: A Dynamic Panel Data Analysis on Turkey and European Union

Öz

Finansallaşma; finansal aktörlerin ve piyasaların öncülüğünde hanehalkı ve firmalar, ekonomiler ve devletlerin yapısal dönüşümüyle sonuçlanan bir süreci ifade etmektedir. Finansallaşmanın gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri, finansal olmayan kurumlar ve hanehalkı sektörü bağlamında farklı vekil değişkenler kullanılarak analiz edilebilmektedir. Bu çalışma, Avrupa Birliği ve Türkiye’de gelir eşitsizliği ve finansallaşma arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu bağlamda, finansal kurumlar, finans dışı kurumlar ve hanehalkı sektörünün finansallaşma eğiliminin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri araştırılmıştır. 2000-2020 dönemine ilişkin olarak Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (SYS-GMM) doğrultusunda dinamik panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, finansal sektörü temsil eden vekil değişken olan bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredilerin GSYH içindeki payının artması ve hanehalkı sektörünü temsil eden vekil değişken olan hanehalkına ve hanehalkını destekleyen kar amacı taşımayan kuruluşlara tüm sektörler (finans ve finans dışı) tarafından verilen kredilerin GSYH içindeki payının artması gelir eşitsizliğini arttırırken, finans dışı sektöre ve hanehalkı sektörüne verilen kredilerin GSYH içindeki payının artması ise gelir eşitsizliğini gecikmeli olarak azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansallaşma, Gelir Eşitsizliği, Avrupa Birliği, Türkiye.

JEL Sınıflandırması: E25, E44, E47

Abstract

Financialization; It refers to a process that results in the structural transformation of households and companies, economies and states

Gülbahar ATASEVER

Dr. Öğr. Üyesi,
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü.
gulbaharatasever@mu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7244-9243

Cilt / Issue: 9(2), 443-462
Geliş Tarihi: 27.12.2021
Kabul Tarihi: 30.05.2022

Atıf: Atasever, G. (2022).
Finansallaşma ve gelir eşitsizliği:
Türkiye ve Avrupa Birliği üzerine
dinamik panel veri analizi. *Tesam
Akademi Dergisi*, 9(2), 443-462. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1164119>

under the leadership of financial actors and markets. The effects of financialization on income inequality can be analyzed using different proxy variables in the context of financial and non-financial institutions and the household sector. This study focuses on the relationship between income inequality and financialization in the European Union and Turkey. In this context, the effects of the financialization trend of financial institutions and the household sector on income inequality were investigated. For the 2000-2020 period, dynamic panel data analysis was carried out in line with Arellano and Bover/ Blundell and Bond System Generalized Moments Estimator (SYS-GMM). According to the results,, the increase in the share of domestic loans given to the private sector by the banks, which is the proxy variable representing the financial sector, in GDP, and the increase in the share of the loans given by all sectors to the household, which is the proxy variable representing the household sector, and the non-profit organizations that support the household, in GDP increase income inequality. increases. The increase in the share of loans extended to the non-financial and household sectors in GDP reduces income inequality with a lag.

Keywords: Financialization, Income Inequality, European Union, Turkey.

JEL Classification: E25, E44, E47

Extended Abstract

Financialization is a multi-dimensional concept, and it is a phenomenon in which non-financial sectors are also included in the process, as well as the increase in the size of the financial sector. Financialization refers to a process that results in the structural transformation of households and companies, economies and states under the leadership of financial actors and markets. In this respect, it should be understood with its socio-economic and political dimensions. Financialization causes a distribution against labor among the shares of labor and capital from the production process, thus increasing income inequality. Especially since the late 1970s, it has been observed that the increase in income inequality has intensified with the neo-liberal order, real wages lag behind productivity increases, and the share of capital and labor employed in the financial sector has gradually increased. In terms of the financial sector, the increase in financial innovations and instruments, the increasing interest of the non-financial sector in financial activities, the increasing indebtedness of households supported by loans and the decreasing dominance of the state over capital inflows indicate different dimensions of financialization. The relationship between financialization and income inequality, on the one hand, opens the wage-rent gap against wages due

to the increasing profitability of the banking sector; on the other hand, due to the increasing interest of non-financial sectors such as the real sector and households in the financial sector and the potential of financial activities to create an environment of economic crisis, it started to be discussed more after the 2008 crisis. In the literature, financialization has been associated with income inequality by considering the financial sector, non-financial sector, household and government, and many studies provide evidence that financialization increases income inequality. The conclusion reached in the literature is generally that financialization has negative effects on inequality, growth and unemployment.

In this study, the effects of financial institutions, non-financial institutions and the household sector's financialization trend on income inequality in the European Union and Turkey were investigated. Dependent variable income inequality (GINI); independent variables representing the three dimensions of financialization; financial institutions (FINSECTOR), non-financial institutions (NONFINSECTOR), households (HOUSEHOLD). For the 2000-2020 period, dynamic panel data analysis was carried out in line with Arellano and Bover/ Blundell and Bond System Generalized Moments Estimator (SYS-GMM). In the study, the "orthogonal deviations" method was preferred for the dynamic panel data models of Arellano and Bover (1995), since there are data losses related to the variables. The reason for the dynamic panel data analysis is that the income inequality coefficient is largely explained by its own lagged values. Therefore, static panel data analysis methods fall short of explaining models involving income inequality. GLS and Fixed Effects estimators are also reported to confirm the consistency of the coefficients in the SYS-GMM analysis. There are three different models in the study. In the 1st model, the dependent variable is the gini coefficient (GINI) and the independent variable is the domestic loans extended by the banks to the private sector (% of GDP) (FINSECTOR). According to the results of the analysis, supporting the financial sector with loans has a negative effect on income inequality. In model 2, the dependent variable is the gini coefficient (GINI) and the independent variable is the loans extended by all sectors to non-financial sectors (% of GDP) (NONFINSECTOR). According to the results of the analysis, this variable affects income inequality with a lag and reduces income inequality. In model 3, the gini coefficient (GINI) and the independent variable are: Loans by all sectors (GDP %) (HOUSEHOLD) to households and non-profit organizations that support households (NPISH). According to the results of the analysis, the initial period lagged value of the independent variable is significant, but not significant in terms of the parameter sign.

The next period lagged value is significant and the parameter sign is in the expected direction. In other words, while supporting households with loans increases income inequality in the first periods, it decreases income inequality in the following periods. The coefficients of the variables found by the SYS-GMM analysis are located between the coefficients obtained as a result of the GLS and Fixed Effects analysis. Thus, the significance of the coefficients is also supported. In summary, the increase in the share of domestic loans given to the private sector by the banks, which is the proxy variable representing the financial sector, in GDP, and the increase in the share of the loans given by all sectors to the household, which is the proxy variable representing the household sector, and the non-profit organizations that support the household, in GDP increase income inequality. increases. The increase in the share of loans extended to the non-financial and household sectors in GDP reduces income inequality with a lag.

Giriş

Finansallaşma kavramı çok boyutlu bir kavramdır. Finans sektörünün faaliyetleri, finans sektörünün büyüklüğündeki artış, finansal olmayan kuruluşların finansal araçları kullanma eğilimleri bu kavram içerisinde değerlendirilebilir (Alexiou vd, 2021, s. 2). Epstein, finansallaşma konusunda yerel ve uluslararası ekonomilerin işleyişinde finansal güdülerin, finansal piyasaların, finansal aktörlerin ve finansal kurumların artan rolüne işaret etmektedir (Epstein, 2005, s. 3). Finansallaşma, ekonomide kâr elde etme eğiliminin üretken faaliyetlerden ziyade finansal kanallar aracılığıyla giderek daha fazla gerçekleşmesidir (Krippner, 2011, s. 14). Bu bağlamda, ekonomiler giderek artan bir şekilde gayrimenkul ve finansal varlıkların fiyatlarındaki hareketler ve finansal yükümlülükler tarafından yönlendirilmektedir (Stockhammer, 2012, s. 40). Finansallaşma geniş anlamda, 1970'lerin sonlarından itibaren hızlanan birbirine bağımlı iki süreç olarak tanımlanabilir. Birisi, finans sektörünün artan hakimiyeti ve ABD ekonomisindeki kontrol anlayışı; diğeri ise "finans dışı kuruluşların"¹ finansal hizmetler ve yatırım piyasasına artan katılımıdır (Lin ve Tomaskovic-Devey, 2013, s. 1286). Bazı yazarlar, finansallaşmanın başlangıcını 1970'lerde neoliberalizmin² yükselişi, Batı'daki endüstriyel kriz, Bretton Woods Sistemi'nin çöküşü ve daha ileri gelişmelerle ilişkilendirirken, başka bir kesim ise teknolojik gelişmelere ve 1980'li yıllardaki finansal deregülasyona dikkat çekmektedir (Aalbers, 2019, s. 4). Dünhaupt (2014), finansallaşma ve neoliberalizmin birbirini tamamlayan iki kavram olduğunu savunur. İşgücü piyasası kurumlarını zayıflatan politikalar, dış rekabet tehdidinden etkilenen işçilerin pazarlık gücünün değişmesi, üretim tesislerinin taşınması tehdidi, sendika üyeliğindeki düşüş ve kurumsal yönetimin dayattığı

¹ Sigorta şirketlerinden yatırım fonlarına, para piyasası fonlarından hedge fonlara, özel sermaye fonlarından özel amaçlı araçlara kadar banka dışı finansal kuruluşları içerir (Stockhammer, 2012, s. 49).

² "Neoliberalizm, vergilerin düşürülmesi ve hükümetin boyutunun küçültülmesi, ekonomik sektörlerin kural dışılaştırılması ve özelleştirilmesi ile serbest ticaret gibi ekonomik uygulamaları kapsar. Bunların tümü, ekonominin özel sektörünün dinamizmini serbest bırakmak için tasarlanmıştır" (Hyde, 2016, s. 2). Neoliberal ekonomistler (Milton Friedman ve Friederich Hayek) ve politikacılar (Ronald Reagan ve Margaret Thatcher), 1970'lerdeki stagflasyon krizini "serbest piyasa" gündemini uygulamak için ideal bir ortam olarak görmüşlerdir (Balder, 2018). Lapavitsas (2009), finansallaşmayı, 1973-4 krizinden bu yana ivme kazanan çekirdek kapitalist ekonomilerin yapısal bir dönüşümü olarak ele almaktadır. Vercelli (2014), finansallaşmanın uzun vadeli süreçlerinde iki hızlanma dönemi tanımlar. İlki, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından, 1929 civarında Büyük Buhran'ın başlangıcına kadar uzanır. Halen devam etmekte olan ikincisi, Bretton Woods döneminin (1971) sona ermesinden sonra başlamıştır (Vercelli, 2014'den akt. Sawyer, 2017, s. 6).

güç ilişkilerindeki değişikliklere işaret eder. (Hyde, 2016, s. 11), finansın dünya genelinde ulusal ekonomilerde giderek daha güçlü bir aktör haline geldiğine dair önemli kanıtların bulunduğunu, bununla birlikte finansın etkisinin ülkeler arasında ve zamanla değiştiğini savunmaktadır.

Finansallaşma dönemi, son otuz yılda genel olarak artan eşitsizlikle ilişkilendirilmektedir (Sawyer, 2017, s. 6). Finansallaşma-gelir eşitsizliği ilişkisi, özellikle 2007/2008³ krizinin ardından önemli bir ilgi görmektedir. 1980'lerin sonlarından itibaren, gelir eşitsizliğinin büyümesi ve çeşitli kanallardan finansal ilişkilerin ve işlemlerin ölçeğinin artması konusu önem kazanmıştır (Özdemir, 2020, s. 214). Finansallaşma, finans sektöründe katma değer ve istihdam açısından önemli kazanımlar sağlasa da finansal faaliyetlerin finans dışı sektörlerdeki artan etkisi negatif dağıtımsal etkiler yaratmaktadır (Alexiou vd. 2021, 95-96). Palley (2007), finansallaşmanın ekonomik sistemin işleyişini makro ve mikro düzeyde dönüştürdüğünü ifade etmektedir ve mekanizmayı şu şekilde açıklamaktadır: (1) finans sektörünün reel sektöre göre öneminin artması (2) reel sektörden finansal sektöre gelir aktarımı (3) gelir eşitsizliğini arttırması ve ücret durgunluğuna yol açmasıdır (Palley, 2007, s. 3). Ücretlerdeki durgunluk ise hanehalklarını borçlanmaya zorlamıştır. Bunun sonucunda hanehalkı borcunun⁴ gelire oranı genel olarak artmıştır (Sawyer, 2017). Wisman (2013), artan eşitsizliğin tüketimi kısıtladığını, reel ekonomideki karlı yatırım potansiyelini azalttığını ve finans piyasalarının krediyle donatılmasının faiz oranlarını düşük tutmaya yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Bu ise yeni kredi araçlarının yaratılmasını, daha fazla borçluluğu ve spekülasyonları teşvik etmektedir. Diğer yandan, finansal olmayan sektörde azalan büyüme ve finansal sektörde artan karlılık, finansal kesim dışında çalışanların gelirleri üzerindeki sürekli baskı, gelir eşitsizliğini arttırmaktadır (Tomaskovic-Devey vd., 2015, s. 26-29).

Bu çalışmada, Avrupa Birliği ve Türkiye'de finansal kurumlar, finans dışı kurumlar ve hanehalkı sektörünün finansallaşma eğiliminin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri araştırılmıştır. 2000-2020 dönemine ilişkin olarak Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (SYS-GMM) doğrultusunda dinamik panel

³ Alexiou ve Nellis (2016)'e göre, finans sektörünün kural dışılaştırılmasını takip eden kredi genişlemesi, büyük ölçüde spekülasyon faaliyetleri yoluyla, 2008'de finansal krize yol açan doğası gereği istikrarsız finansal sisteme katkıda bulunmuştur.

⁴ "Hanehalkı borcunun artması, bankaların ve diğer finansal kurumların hanehalklarına borç verme isteğinin artmasını ve hanehalkının borç alma isteğinin artmasını gerektirir. Özellikle küresel mali krizden önceki yıllarda yükselen emlak fiyatları, konutun borçlanma için teminat olarak kullanılmasını sağlamıştır" (Sawyer, 2017, s. 10).

veri analizi gerçekleştirilmiştir. Gelir eşitsizliğinin kendi gecikmeli değerine bağımlılığının yüksek olması, dinamik bir panel veri analizini gerektirmiştir. Veri kayıpları nedeniyle dengesiz panel veri analizi için Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi, ortogonal sapmalar yöntemini uygulayarak daha etkin sonuçlar vermektedir. Çalışma; ilgili literatürün değerlendirilmesinin ardından, ampirik analiz, bulgular ve değerlendirme ile sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Literatür

Finansallaşmanın ekonomik ve sosyal etkilerinin incelenmesine ilişkin literatür oldukça geniştir. "Finansallaşmanın artan boyutu çalışmalarda şu faktörlerle ilişkilendirilmiştir: (i) borç düzeyinde artış (ii) sermaye birikiminin yapısındaki değişim (iii) finans sektörünün verimlilik açısından dönüşümü (iv) farklı sektörlerde tekelleşmenin artması (v) sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğiliminde artış (vi) dünya ekonomik sisteminde değişim (vii) borsa işlemlerinde artış (viii) neo liberal sistem entegrasyon bileşenleri (ix) süregelen ekonomik krizler (x) uluslararası sermaye akımlarında artış (xi) finans sektöründe teknik yeniliklerde ilerleme" (zdemir, 2020, s. 219).

Finansallaşma ve gelir eşitsizliği arasındaki bağıntı, finansallaşmanın söz konusu boyutlarıyla birlikte ele alınarak ülke veya ülke gruplarına ilişkin analizler gerçekleştirilmiştir. Yeldan (2000), Türkiye için 1980 dönemi sonrasında finansal liberalleşmenin ve finansal rantlardaki artışın gelir dağılımı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Emek verimliliğindeki artışa karşın reel ücretlerdeki gerilemenin gelir dağılımındaki kötüleşmeyi ortaya koyduğunu ifade eder. Küreselleşme, deregülasyon ve finansallaşma, tasarruf üretme süreçleri ile bu fonların sermaye birikiminin artırılmasında verimli kullanımı arasındaki bağları koparmaktadır. Epstein ve Jayadev (2005), finansal firmaların krlarının ve toplam faiz gelirlerinin milli gelirdeki rantiye payının 1980 döneminin ardından OECD lkeleri arasında önemli ölçüde arttığını tespit etmiştir. Beck vd. (2007), 1960-2005 döneminde 72 ülke için finansal gelişmenin eşitsizlik üzerindeki etkileri üzerine yaptığı çalışmada, finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini azalttığını bulmuştur. Beck vd. (2009), hanehalklarına verilen kredilerin yoksulların gelirlerini arttırarak gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Atkinson ve Morelli (2010), 1911-2010 dönemi için 25 ülkeyi kapsayan çalışmada, sistemik bankacılık krizlerini takip eden artan eşitsizlik kalıpları hakkında kanıtlar sunmaktadır. Assa (2012), OECD lkelerinde finansallaşmanın eşitsizlik, büyüme ve işsizlik üzerinde

negatif etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Finansallaşmadaki her yüzdelik artış, (hangi finansallaşma göstergesinin kullanıldığına bağlı olarak) %0,49 ile %0,81 arasında daha fazla eşitsizlikle ilişkilidir. Finansallaşmadaki benzer bir artış, GSYH'nin %0,2 daha yavaş büyümesi ve %0,12 ile %0,74 arasında daha yüksek işsizlik oranıyla ilişkilidir.

Agnello vd. (2012), 1973-2005 dönemi için 62 ülkeden oluşan bir paneli kullanarak, mali reformların gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Yönlendirilmiş kredi ve aşırı yüksek zorunlu karşılıklara yönelik politikaların kaldırılmasının ve menkul kıymetler piyasasındaki iyileştirmelerin eşitsizliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, finansal reformların gelir eşitsizliğini olumsuz etkilediği, ancak bu etkinin uygulanan serbestleştirme politikalarının doğasına bağlı olduğu tespit edilmiştir. Lin ve Tomaskovic-Devey (2013), 1970-2008 yılları arasında ABD'de emeğin gelirdeki payındaki düşüşün yarısından fazlasını, memurların maaş payındaki büyümenin %9,6'sını ve kazanç dağılımındaki büyümenin %10,2'sini finansallaştırmanın açıklayabileceğini göstermiştir. Alvarez (2015), 2004-2013 dönemi için firma düzeyinde verilerle Fransız şirketlerinin finansallaşması ile ekonominin finans dışı sektöründeki fonksiyonel gelir dağılımı arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Fransız finans dışı şirketlerinin finansallaşmasının, finansal kanallar aracılığıyla kazanca olan bağımlılıklarını arttırdığı ve gelir dağılımında işgücü pazarlık gücünü azalttığı sonucuna varılmıştır. Hyde (2016), 1981-2011 döneminde 18 yüksek gelirli kapitalist demokraside finansallaşmanın üç gelir eşitsizliği ölçüsü (piyasa kaynaklı gelir eşitsizliği, yeniden dağıtım ve devlet aracılı gelir eşitsizliği) üzerindeki uzun vadeli etkilerini araştırmıştır. Finansallaşmanın, piyasa kaynaklı ve devlet aracılı gelir eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özdemir (2019), 97 ülke için 1991-2014 döneminde finansallaşma ve gelir eşitsizliği arasındaki pozitif ilişkiyi, farklı gelir gruplarına sahip ülkeler temelinde uzun vadede istatistiksel olarak anlamlı bulmuştur. Finansallaşma göstergelerindeki değişim, gelir eşitsizliğini artırıcı bir etkiye sahiptir. Daud vd. (2020), 2010-2015 döneminde 54 ülkenin finansallaşma ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki üzerinde dijital teknolojinin etkisini araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, finansallaşma ve dijital teknoloji gelir eşitsizliği açığını arttırmaktadır. De Vita, ve Luo, (2020), 1996-2015 yılları arasında 33 ülkeye ait verileri kullanarak, finansal, finansal olmayan ve hanehalkı sektörlerinden oluşan üç finansallaşma boyutundan yalnızca hanehalkı finansallaşmasının gelir eşitsizliği üzerinde olumlu ve güçlü bir şekilde önemli bir etki yarattığına dair kanıtlara ulaşmıştır. Lee ve Siddique (2021), 1998-2017 döneminde finansallaşma ve finansal rantın

gelişmiş ve yükselen piyasalar ile gelişmekte olan ülkeler de dahil olmak üzere ülkeler genelinde gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini araştırmıştır. Finansal rant ile ölçülen finansallaşmanın gelir eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, daha tekelleşmiş bankacılık sektörünün daha yüksek gelir eşitsizliği ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Alexiou vd. (2021), 2000-2017 döneminde 19 OECD ülkesi için finansallaşmanın gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada, bankacılık krizlerinin, kredi piyasası düzenlemelerinin ve küreselleşmenin etkileri de incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, kullanılan finansallaşma değişkenlerinin gelir eşitsizliği üzerinde olumsuz bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Ayrıca, kredi düzenlemesinin etkisi belirsiz iken, sendikalar hanehalkı sektörü açısından gelir eşitsizliğini hafifletmede etkili bir rol oynamaktadır.

Ampirik Analiz

Bu çalışmada, Türkiye ve 27 Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde (Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, GKRY, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, Yunanistan) 2000-2020 dönemi için Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (SYS-GMM) kullanılarak finansallaşma ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz için kullanılan değişkenler şu şekildedir: Bağımlı değişken gelir eşitsizliği (GINI); finansallaşmanın üç ayrı boyutunu temsil eden bağımsız değişkenler; finansal kurumlar (FINSECTOR), finansal olmayan kurumlar (NONFINSECTOR), hanehalkı (HOUSEHOLD)'dur. Değişkenlerin ayrıntılı açıklaması ve niteliği ile tanımlayıcı istatistikler Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 1

Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken	Değişkenin açıklaması	Değişkenin niteliği	Kaynak
GINI	Gini katsayısı	Bağımlı değişken	Dünya Bankası
FINSECTOR	Bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi krediler (GSYH %)	Bağımsız Değişken	Dünya Bankası, FRED
NONFINSECTOR	Tüm sektörler tarafından finans dışı sektörlerle verilen krediler (GSYH %)	Bağımsız Değişken	BIS
HOUSEHOLD	Hanehalkına ve hanehalkını destekleyen kar amacı taşımayan kuruluşlar (NPISH)'a tüm sektörler tarafından verilen krediler (GSYH %)	Bağımsız Değişken	BIS

Kaynak: Değişkenler De Vita ve Luo (2020)'nin çalışmasına dayanmaktadır.

Tablo 2

Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GINI	539	31.24805	4.230779	20.9	42.9
FINSECTOR	574	81.02718	43.70122	.18	255.19
NONFINSECTOR	377	233.7698	82.72168	75.6	450
HOUSEHOLD	375	56.16773	29.21876	1.8	137.9

Panel GMM metodolojilerinin avantajı, her içsel değişken için ayrı araç değişkenine ihtiyaç duyulmaması; bunun yerine veri setinin panel yapısı tarafından sağlanan dahili araçları kullanabilmemizdir (Sharma, 2018). Arellano ve Bond (1991), içselliği açıklayan tutarlı bir GMM tahmini üretmiştir. GMM tahmincisi, düzeylerde ve farklılıklarda

bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin yanı sıra potansiyel olarak içsellikten zarar görebilecek diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerini araç olarak kullanır; bu nedenle, fark GMM olarak adlandırılır. Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) ise araçlar zayıf olduğunda bu yöntemin verimsiz olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, gecikmeli seviyelerin yanı sıra gecikmeli farkları da içeren başka bir sistem GMM tahmincisi geliştirmiştir (Tan ve Floros, 2012).

Çalışmada yer alan değişkenlerde bazı kayıp değerler söz konusu olduğu için “dengesiz panelde örneğin Y_{it} ’ye ait veri olmayınca ΔY_{it} ve ΔY_{it-1} ’e ait veriler de kayıp olacaktır. Bu şekilde birinci fark alınarak bazı birimlere ait veriler tümüyle kaybolabilmektedir. Bu nedenle, birinci fark dönüşümü yerine önerilen bir başka dönüşüm, “ileri ortogonal sapmalar” ya da “ortogonal sapmalar” yöntemidir. Arellano ve Bover (1995), dinamik panel veri modelleri için “ortogonal sapmalar” yöntemini kullanarak, etkin araç değişken tahmincisi önermişlerdir. Bu yöntemde, birinci farklar yönteminde olduğu gibi cari dönemden bir önceki dönemin farkı alınmamakta, bunun yerine bir değişkenin tüm mümkün gelecek değerlerinin ortalamasının farkı alınmaktadır. Böylece, özellikle dengesiz panel veri setlerinde birinci farklar yönteminin doğurduğu veri kaybını minimize etmektedir” (Tatoğlu Yerdelen, 2020, s. 138).

Gelir eşitsizliğinin zaman içinde yüksek düzeyde kalıcı olması, gecikmeli bir bağımlı değişken içeren dinamik bir panel verinin kullanımını gerektirmektedir (De Vita ve Luo, 2020). (Ayrıca zaman boyutu (T)<25 ve T<N olduğu için dinamik panel veri modelini gerektirmiştir. Yine aynı nedene dayanarak Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (SYS-GMM) yaklaşımı daha etkin sonuçlar vermektedir).

Modeller aşağıdaki biçimde oluşturulmuştur.

$$GINI_{it} = GINI_{it-1} + \beta FINSECTOR_{it-1} + \gamma_i + \delta_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$GINI_{it} = \alpha GINI_{it-1} + \beta NONFINSECTOR_{it-1} + \gamma_i + \delta_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$GINI_{it} = \alpha GINI_{it-1} + \beta HOUSEHOLD_{it-1} + \gamma_i + \delta_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Modelde Gini katsayısı ; Gini katsayısının birinci gecikmeli değeri ; finansallaşmaya ilişkin finansal sektörün vekil değişkeni ; finans dışı sektörün vekil değişkeni ; hanehalkı sektörünün vekil değişkeni ; gözlenemeyen ülkelere özgü birim etkileri ; gözlenemeyen ülkelere

özgü zaman etkileri ve hata terimi ile gösterilmiştir. ve ise eğitim parametreleridir.

Arellano ve Bover/Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (SYS-GMM)'in one step analizinden elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 3

Analiz Sonuçları (SYS-GMM)

GINI	SYS-GMM		
GINI	Model 1	Model 2	Model 3
1.1.	.95120549*** (0.000)	.98123967*** (0.000)	.96474086*** (0.000)
FINSECTOR			
...	.02765619** (0.007)		
1.1.	-.0281184 (0.112)		
1.2.	.01427504 (0.153)		
NONFINSECTOR			
...		.0061129 (0.151)	
1.1.		-.00583796 (0.365)	
1.2.		-.01029489* (0.025)	
HOUSEHOLD			
...			.04810267** (0.003)
1.1.			-.03288656* (0.040)
N	465	320	334
Chi2	96763.684 (0.0000)	68027.038 (0.0000)	96446.254 (0.0000)
AR1	0.0000	0.0012	0.0004
AR2	0.5693	0.8555	0.8604

Sargan Testi	0.4303	0.4494	0.5531
Durbin score test (chi2)	2.4152 (p=0.1202)		
Wu-Hausman F(1,285)	2.39349 (p=0.1230)		

Not: * p<0.05; ** p<0.01; *** p<0.001; FINSECTOR (2,5); NONFINSECTOR (2,5); HOUSEHOLD (1,5) gecikmeli değerleri kullanılmıştır.

Dinamik veri modellerinde testler: Birim etkilerin testi, içsellik testi, araçların geçerliliği için testler ve otokorelasyon testinden oluşmaktadır.

Birim etkilerin testi: Holtz-Eakin (1988) dinamik panel veri modellerinde birim etkinin testi için basit bir yöntem geliştirmiştir. i) Birim etkilerin testi, kısıtlamaların yeterince sıfıra yakın olması için örnek moment denkleğinin olup olmadığının testidir. ii) İçsellik testi: Modelde yer alan içsel olduğu düşünülen değişkenlerin gerçekten içsel olup olmadıklarının test edilmesidir. Durbin'in score (1954) ve Wu-Hausman (Wu (1954), Hausman (1978)) testleri içsellik için kullanılmaktadır. iii) Araçların geçerliliği için testler: Genelleştirilmiş momentler sistem tahmininde modele ilave edilmiş araç değişkenlerin geçerliliği için fark Sargan testi yapılmaktadır. Bu test, genelleştirilmiş momentler sistem ve genelleştirilmiş momentler fark tahminleri ile hesaplanan iki ayrı Sargan testi arasındaki fark ile hesaplanmaktadır. Araç değişken sayısı çok arttığında, çok sayıda aşırı tanımlama kısıtlarının test edilmesi gerekmekte ve bu testler zayıf kalmaktadır. 1.000 ya da 0,25'in altındaki p-value'lar güvenilir değildir. iv) Otokorelasyon testi: Genelleştirilmiş momentler tahmincisinin etkin olması için ikinci mertebeden otokorelasyon olmaması oldukça önemlidir (Tatoğlu Yerdelen, 2020, ss. 148-151).

SYS-GMM analiz sonuçlarına ek olarak GLS ve sabit etkileri içeren analizler Tablo 4 ve Tablo 5'de yer almaktadır ve SYS-GMM analizi sonucunda elde edilen katsayıların tutarlılığını desteklemektedir.

Tablo 4

Analiz Sonuçları (GLS)

GLS			
GINI	Model 1	Model 2	Model 3
FINSECTOR	.02622647*** (0.000)		
NONFINSECTOR		.00556802** (0.003)	
HOUSEHOLD			.03104364*** (0.000)
_cons	29.14405*** (0.000)	29.756834*** (0.000)	29.307455*** (0.000)
N	525	363	361
Chi2	41.431692 (0.0000)	8.7299678 (0.0031)	18.222039 (0.0000)
R-sq	0.0839	0.0268	0.0612

Not: * p<0.05; ** p<0.01; *** p<0.001

Tablo 5

Analiz Sonuçları (Fixed Effect)

Fixed Effect (Sabit Etkiler)			
GINI	Model 1	Model 2	Model 3
FINSECTOR	0.2804597*** (0.000)		
NONFINSECTOR		0.0586374** (0.002)	
HOUSEHOLD			.03495717*** (0.000)
_cons	28.899446*** (0.000)	29.64412*** (0.000)	25.029648*** (0.000)
N	525	363	361

F	45.40385 (0.0000)	9.4879877 (0.0022)	22.279101 (0.0000)
R-sq	0.0839	0.0268	0.0612

Not: * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$

Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmada, değişkenlere ilişkin veri kayıpları mevcut olduğu için Arellano ve Bover (1995)'in dinamik panel veri modelleri için "ortogonal sapmalar" yöntemi tercih edilmiştir. Dinamik panel veri analizinin gerçekleştirilme nedeni ise, gelir eşitsizliği katsayısının büyük ölçüde kendi gecikmeli değerleri ile açıklanıyor olmasıdır. Bu nedenle, statik panel veri analizi yöntemleri, gelir eşitsizliğini içeren modelleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Gelir eşitsizliği üzerinde finansallaşmanın etkisini finansal sektör ve finans dışı sektörler açısından değerlendirmeye odaklanan bu çalışmada, dinamik panel analizi çerçevesinde üç ayrı model oluşturulmuştur. Vekil değişkenler olarak finans kesimini "bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredilerin GSYH içindeki payı; finans dışı kesimi, "tüm sektörler tarafından finans dışı sektörlerle verilen kredilerin GSYH içindeki payı ve hanehalkı kesimini "hanehalkına ve hanehalkını destekleyen kar amacı taşımayan kuruluşlar (NPISH)'a tüm sektörler tarafından verilen kredilerin GSYH içindeki payı" temsil etmektedir.

Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (SYS-GMM) one step analizi üç ayrı model ile gerçekleştirilmiştir. Tüm modellerde gelir eşitsizliğinin gecikmeli değerinin modeli açıklama gücünün oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Tüm modeller Wald testini geçmiştir. İçsellik testi Durbin score ve Wu-Hausman testi ile yapılmıştır. H_0 : "Değişkenler dışsaldır" olarak kurulmaktadır. Tablo 3'deki verilere göre H_0 hipotezi reddedilememektedir ve değişkenler dışsaldır. Dolayısıyla bağımsız değişkenler dışsal olarak kabul edildiğinden araç değişkenlere ihtiyaç duyulmamıştır. Diğer bir deyişle, içsellik sorunu yoktur. Her üç modelde de finansallaşma değişkeninin iki gecikmeli değerleri içsel değişken olarak kullanılmıştır.

Genelleştirilmiş momentler sistem tahmininde, modele ilave edilmiş olan araç değişkenlerin geçerliliği için Sargan testi yapılmaktadır. Sargan testinin 0,25-1.00 arasında değerler alması uygun görülmektedir. Sargan testinin hipotezi H_0 : "Aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir" şeklinde kurulmaktadır (Tatoğlu Yerdelen, 2020, s.150). Tablo 3'deki verilere göre,

analizdeki her üç model de Sargan testini geçmiştir. Otokorelasyon için H_0 : "Otokorelasyon yoktur" şeklinde kurulmaktadır. Tablo 3'e göre, AR1'de otokorelasyon bulunmakla birlikte AR2'de yoktur ve bu durum normal karşılanmaktadır. Dolayısıyla her üç modelde de otokorelasyon sorunu yoktur.

1. modelde, bağımlı değişken: Gini katsayısı (GINI) ve bağımsız değişken: bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi krediler (GSYH %) (FINSECTOR)'dür. Analiz sonuçlarına göre, finans kesiminin kredilerle desteklenmesi, gelir eşitsizliği üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. 2. modelde, bağımlı değişken: Gini katsayısı (GINI) ve bağımsız değişken: Tüm sektörler tarafından finans dışı sektörler verilen krediler (GSYH %) (NONFINSECTOR)'dür. Analiz sonuçlarına göre, bu değişken, gelir eşitsizliğini gecikmeli olarak etkilemekte ve gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. 3. modelde, gini katsayısı (GINI) ve bağımsız değişken: Hanehalkına ve hanehalkını destekleyen kar amacı taşımayan kuruluşlar (NPISH)'a tüm sektörler tarafından verilen krediler (GSYH %) (HOUSEHOLD)'dur. Analiz sonuçlarına göre, bağımsız değişkenin başlangıç dönem gecikmeli değeri anlamlı, parametre işareti bakımından anlamlı değildir. Sonraki dönem gecikmeli değeri ise anlamlı ve parametre işareti beklendiği yöndedir. Diğer bir deyişle, hanehalkının kredilerle desteklenmesi ilk dönemlerde gelir eşitsizliğini artırırken sonraki dönemlerde gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. SYS-GMM analizi ile bulunan değişkenlerin katsayıları, GLS ve Sabit Etkiler analizi sonucunda elde edilen katsayılar arasında konumlanmaktadır. Böylece katsayıların anlamlılığı da desteklenmiş olmaktadır.

Sonuç

Finansallaşma çok yönlü bir kavram olup, finansal kesimin boyutunun artmasının yanı sıra finans dışı kesimlerin de sürece dahil olduğu bir olgudur. Bu açıdan, sosyo-ekonomik ve politik boyutlarıyla kavranması gerekmektedir. Finansallaşma, emek ve sermayenin üretim sürecinden aldığı paylar arasında emek aleyhine bir dağılıma yol açmakta, dolayısıyla gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. Özellikle 1970'li yılların sonlarından itibaren neo liberal düzen ile birlikte gelir eşitsizliğindeki artışın şiddetlendiği, reel ücretlerin verimlilik artışlarının gerisinde kaldığı, sermayenin ve finansal kesimde istihdam edilen emeğin aldığı payın giderek arttığı gözlenmektedir. Finansal kesim açısından, finansal yenilikler ve araçlardaki artış, finans dışı kesimin finansal faaliyetlere artan ilgisi, kredilerle desteklenen hanehalkının artan borçluluğu ve devletin sermaye girişleri üzerinde azalan hakimiyeti finansallaşmanın

farklı boyutlarına işaret etmektedir. Literatürde finansallaşma; finansal kesim, finans dışı kesim, hanehalkı ve devlet açısından ele alınarak gelir eşitsizliği ile ilişkilendirilmiştir ve pek çok çalışma, finansallaşmanın gelir eşitsizliğini arttırdığı yönünde kanıtlar sunmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye ve 27 AB üyesi ülkelerde finansallaşma ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki 2000-2020 dönemi için Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (SYS-GMM) doğrultusunda dinamik panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, finansal sektörü temsil eden vekil değişken olan bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredilerin GSYH içindeki payının artması ve hanehalkı sektörünü temsil eden vekil değişken olan hanehalkına ve hanehalkını destekleyen kar amacı taşımayan kuruluşlara tüm sektörler (finans ve finans dışı) tarafından verilen kredilerin GSYH içindeki payının artması gelir eşitsizliğini artırırken, finans dışı sektöre ve hanehalkı sektörüne verilen kredilerin GSYH içindeki payının artması ise gelir eşitsizliğini gecikmeli olarak azaltmaktadır. Elde edilen sonuçlar, Türkiye ve Avrupa Birliği bağlamında finans dışı sektöre ve hanehalkına verilen kredilerin gelir eşitsizliğini azaltmakta etkili olması ve tüketim-tasarruf dengesini sağlaması bakımından gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için politika karması içinde değerlendirilebileceği çıkarımı yapılabilir. Gelişmiş ülke ekonomileri için harcama, gelişmekte olan ülke ekonomileri için borçlanma düzeylerinin özellikle kontrol altında tutulması gerektiğinden krediler üzerinden kontrol mekanizmasının oluşturulması önem taşımaktadır.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Aalbers, M.B. (2019). Financialization. In: D. Richardson, N. Castree, M.F. Goodchild, A.L. Kobayashi and R. Marston (Eds) *The International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment, and Technology*. Oxford: Wiley.

Agnello, L., Mallick, S. K. ve Sousa, R.M. (2012). Financial reforms and income inequality. *Economics Letters*, 116(3), 583-587.

Alexiou, C. ve Nellis, J. G. (2016). Investment decisions within the context of financialization: Cointegration evidence from the UK economy. *Panoeconomicus*, 63(1), 113-133.

Alexiou, C., Trachanas, E. ve Vogiazas, S. (2021). Income inequality and financialization: A not so straightforward relationship. *Journal of Economic Studies*, 49(1), 95-111.

Alvarez, I. (2015). Financialization, non-financial corporations and income inequality: the case of France. *Socio-Economic Review*, 13(3), 449-475.

Arellano, M. ve Bond, S.R. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *Review of Economic Studies*, 58, 277– 297.

Arellano, M. ve Bover, O. (1995). Another look at the instrumental-variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68, 29–52.

Assa, J. (2012). Financialization and its consequences: the OECD experience. *Academia*, 1(1), 35-39.

Atkinson, A. ve Morelli, S. (2010). Inequality and banking crises: A first look. *Report for the International Labour Organization*.

Balder, J. M. (2018). Financialization and rising income inequality: Connecting the dots. *Challenge*, 61(3), 240-254.

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. ve Levine, R. (2007). Finance, inequality and the poor. *Journal of Economic Growth*, 12(1), 27-49.

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. ve Levine, R. (2009). Financial institutions and markets across C+countries and over time: Data and analysis. World Bank Policy Research Working Paper, No. 4943.

BIS (Bank for International Settlements) (2021). Erişim tarihi: 10.10.2021, <https://www.bis.org/>.

Blundell, R. ve Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data model. *Journal of Econometrics*, 87, 115-143.

Daud S. N. M., Ahmad, A. H. ve Ngah, W. A. S. W. (2021). Financialization, digital technology and income inequality. *Applied Economics Letters*, 28(16), 1339-1343.

De Vita, G. ve Luo, Y. (2020). Financialisation, household debt and income inequality: Empirical evidence. *International Journal of Finance and Economics*, Erişim tarihi: 10.10.2021, https://www.researchgate.net/publication/342834534_Financialisation_household_debt_and_income_inequality_Empirical_evidence.

Dnhaupt, P. (2014). An empirical assessment of the contribution of financialization and corporate governance to the rise in income inequality, Institute for International Political Economy Working Paper, No. 41.

Epstein, G. (2005). Introduction: Financialization and the World Economy. Gerald Epstein (Ed.), *Financialization and the World Economy* (pp. 3-16). USA: Edward Elgar Press.

Epstein, G. ve Jayadev. A. (2005). Financialization and the World Economy. Gerald Epstein (Ed.), *The rise of rentier incomes in OECD countries: Financialization, central bank policy and labor solidarity*. (pp. 46-74). USA: Edward Elgar Press.

FRED (Federal Reserve Economic Data) (2021). Erişim tarihi: 10.10.2021, <https://fred.stlouisfed.org/>.

Hyde, A. T. (2016). Neoliberalism, finance, and income inequality: An examination of affluent capitalist democracies. University of Connecticut. Doctoral Dissertations. 1175.

Krippner, G. (2011). Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Lapavitsas, C. (2009). Financialisation embroils developing countries. *Papeles de Europa*, 19, 108-139.

Lee, K. K. ve Siddique, M. A. (2021). Financialization and income inequality: An empirical analysis, *The Japanese Political Economy*, 47(2-3), 121-145.

Lin, K. H. ve Tomaskovic-Devey, D. (2013). Financialization and US income inequality, 1970-2008. *American Journal of Sociology*, 118(5), 1284-1329.

Özdemir, O. (2019). Gelir eşitsizliği ve finansallaşma arasındaki ilişkinin panel veri analizi: Farklı gelir grupları üzerine bir uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 2837-2875.

Özdemir, O. (2020). The multidimensional effects of financialization on the growth of income inequality: New empirical evidence for 97 countries. *Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences*, 7(2), 213-237.

Palley, I. T. (2007). Financialization: What it is and why it matters. Levy Economics Institute Working Paper, No: 525.

Sawyer, M. (2017). The processes of financialisation and economic performance, *Economic and Political Studies*, 5(1), 5-20.

Sharma, R. (2018). Health and economic growth: Evidence from dynamic panel data of 143 years. *Plus One*, 13(10), 1-20.

Stockhammer, E. (2012). Financialization, income distribution and the crisis. *Investigación Económica*, 71(279), 39-70.

Tan, A. Y. ve Floros, C. (2012). Bank profitability and GDP growth in China: A Note. *Journal of Chinese Economics and Business Studies*, 10(3), 267-273.

Tatoğlu Yerdelen, F. (2020). İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı. 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.

Tomaskovic-Devey, D., Lin, K.H. ve Meyers, N. (2015). Did financialization reduce economic growth? *Socio-Economic Review*, 13(3), 525-548.

Vercelli, A. (2014). Financialisation in a long-run perspective: An evolutionary approach. *International Journal of Political Economy*, 42(4), 19-46.

Wisman, J. D. (2013). Wage stagnation, rising inequality and the financial crisis of 2008. *Cambridge Journal of Economics*, 37, 921-945.

Worldbank (2021). Erişim tarihi: 10.10.2021, <https://worldbank.org/>.

Yeldan, A. E. (2000). The Impact of financial liberalization and the rise of financial rents on income inequality the case of Turkey. UNU/WIDER Working Paper, No. 206.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Milliyetçilik Duygusu: Türkiye ve İran Örneklerinin Karşılaştırmalı Analizi (1999-2004)

Sense of Nationalism: Comparative Analysis of Turkey and Iran Examples (1999-2004)

Hamza ATEŞ

Prof. Dr.,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim
Dalı.
hamza.ates@medeniyet.edu.tr
ORCID : 0000-0003-0975-0062

A. Muhammet BANAZILI

Dr.,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim
Dalı.
a.muhammetbnzl@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5088-9587

Cilt / Issue: 9(2), 465-501

Geliş Tarihi: 20.11.2021

Kabul Tarihi: 11.03.2022

Atf: Ateş, H. ve Banazılı, A. M.(2022).
Milliyetçilik duygusu: Türkiye ve
İran örneklerinin karşılaştırmalı
analizi (1999-2004). *Tesam Akademi
Dergisi*, 9(2), 465-501. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1026369>

Öz

Bu araştırmanın amacı vatandaşlar tarafından beslenen milliyetçilik duygusunu farklı ülkeler üzerinden ele almaktır. Bunun için tarihsel süreç içerisinde birbirleriyle etkileşim kurmuş olan Türkiye ve İran ülkeleri seçilmiştir. Bu kapsamda çalışmada “sosyal ve kültürel olarak birbirlerinden etkilenmiş olan Türkiye ve İran’da milliyetçilik duygusuna etki eden faktörler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?” sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Araştırma World Values Survey (Dünya Değerler Anketi)’nin 1999-2004 yılları arasında Türkiye ve İran’daki milliyetçilik duygusunu ölçmek için yapmış olduğu alan araştırması verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Aynı zamanda teorik kısma ilişkin ulusal ve uluslararası literatür araştırması yapılarak nitel araştırmalardan istifade edilmiş ve karma yönteme başvurularak araştırma sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada iki değişken seti kullanılmıştır. Milliyetçilik duygusu çalışmanın bağımlı değişkenini oluştururken; yaş, cinsiyet, sosyal sınıf ve eğitim düzeyi çalışmanın bağımsız değişkenlerini teşkil etmektedir. Elde edilen bulguların SPSS Statistics 22.0 programı vasıtasıyla araştırmacılar tarafından analiz edilmesi sonucunda Türkiye ve İran’da milliyetçilik duygusunda bağımsız değişkenlerin etkili olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Milliyetçilik Duygusu, Türkiye, İran.

Abstract

The aim of this research is to examine the sense of nationalism fed by citizens in different countries. For this reason, the countries of Turkey and Iran, which have interacted with each other in the historical process have been selected. In this context “what are the similarities and differences between the factors affecting the sense of nationalism in Turkey and Iran,

which are socially and culturally influenced by each other?" an attempt was made to find an answer to the question. The research was prepared by making use of the data of the World Values Survey (Dünya Değerler Anketi) conducted between 1999 and 2004 to measure the sense of nationalism in Turkey and Iran. So, national and international literature research on the theoretical part was also resigned from qualitative research, and an answer to the research question was tried to be sought by applying a mixed method. In this context, two sets of variables were used in the research. While the sense of Nationalism constituted the dependent variable of the research; age, gender, social class and education level constitute the independent variables of the study. As a result of the analysis of the findings by the researchers through the SPSS Statistics 22.0 program it was determined that independent variables were effective in the sense of nationalism in Turkey and Iran.

Keywords: Nation, Nationalism, Proud of Nationalism, Turkey, Iran.

Extended Abstract

The world witnessed the emergence and strengthening of feudal states in the period between the 11th and 17th centuries. Especially with the Westphalia agreement, with the states' recognizing each other's political borders in the international platform, international conflicts eased a bit and feudal states became political structures. Thus, the national consciousness emphasizes the discourse of the nation began to rise.

Novel states were established by declaring their independence after II. World War II and the collapse of the Soviet Bloc. It shows that ethnic-religious conflicts existing in different parts of the world will be fueled and give rise to new forms of nationalism, and that the wave of nationalism cannot be ignored with the dominance of the sense of nationalism in the perceptions of individuals.

The Ottoman Empire was also affected by the developments in world political history. Nationalist attitudes began to increase in the country with the efforts of the minorities in the state to declare their autonomy. However, it should be noted that the phenomenon of nationalism that emerged in the Ottoman Empire was different from that of the core countries. While nationalism emerged with minority movements in the core countries, it emerged in the form of different approaches in order to prevent the deterioration of the state in the Ottoman Empire. Constitutes the sample of this research, the phenomenon of nationalism

has emerged mostly with the pressures of western countries and the effects of traditional and modernism in Iran.

The sense of nationalism has been the subject of research within the disciplines of anthropology, sociology, international relations and comparative political science. Each researcher has dealt with the phenomenon in question within their own discipline. For example, economists have discussed the effect of the feeling of nationalism on the country's economy. Sociologists and anthropologists have considered the origins of nationalism. International relations and political science experts have focused on the relations of nationalism with the state administration. In general, it has not been precisely revealed which factors affect the sense of nationalism. As a matter of fact, the diversified number of types of nationalism makes it difficult to determine these factors. Therefore, the feeling of nationalism differs according to the unique historical background, socio-political and socio-demographic conditions of each society.

The main purpose of this research is to examine the factors affecting the feeling of nationalism on demographic and hereditary factors. In order to solve the hypotheses and research questions put forward in the research, mixed research methods were used. The descriptive technique, which is one of the qualitative research methods, is included in the qualitative dimension of the research. In the quantitative dimension, a comparison was made by analyzing the validity and reliability of the findings obtained from the empirical study carried out by The World Values Survey in Turkey and Iran between 1999-2004 by the researchers in the SPSS 22.0 program. What is meant by demographic and hereditary characteristics are gender, age, social status and education levels. In this context, the sense of nationalism in Turkey and Iran was analyzed in line with the selected parameters. It was revealed that these dynamics were effective on the sense of nationalism at the end of the research.

Giriş

Milli devletlerin oluşumu feodal yapının çözülmesiyle ortaya çıkmıştır. 11. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan bu yapı 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde tamamlanmaya başlamıştır. Otuz Yıl Savaşlarının ardından 1648 senesinde imzalanan Vestfalya Anlaşmasıyla birlikte Feodal yapı Avrupa'daki milletlerarası düzenin siyasi birimi haline gelmiştir. Siyasal bakımdan yaşanan bu gelişmelerle milli devlet, aslında, en temel felsefi alt yapısını 19. yüzyılda Hegel sayesinde kazanmıştır. Hegel, bir milletin duygu ve bilincinin ancak “devlet şuurunda” birleşmesiyle anlam kazanacağını ve yalnızca devletle olabileceğini ifade etmiştir. Aksi durumda millet unsurunun bir anlam ifade etmeyeceğini belirterek devlet merkezli millet söylemini keşfetmiştir (Habermas, 2002, ss. 8-9). Yirmi birinci yüzyılın başlarında insanlık tarihini farklı boyutlarda etkileyen belli başlı gelişmeler yaşanmıştır. Bu yeni yüzyıl ile birlikte varlık sebebini ekonomik, askeri ve ideolojik zıtlıklara dayandıran iki kutuplu siyasal yapı çökerek yeni bir uluslararası konjonktür içerisine girilmiştir. Kapitalist dünyanın zaferindeki başat faktörün Soğuk savaş döneminin kapanmasına atfedilmiştir. Ayrıca Doğu Bloğu ülkelerinde ve Sovyet Bloğunun dağılmasıyla meydana gelen değişim ve dönüşümler sosyalist sistemin mağlubiyeti olarak kabul edilmiştir (Hobsbawm, 2010, ss. 195-196).

Küreselleşme hareketleriyle birlikte kıtalar ve bölgeler arasındaki politik, ekonomik ve sosyal faaliyet alanlarının genişlemesiyle (Ateş ve Banazılı, 2019, s. 266) ulus-devlet olgusunun mevcudiyeti de tartışılmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından çeşitli ulus-devlet modellerinin ortaya çıkmasıyla milliyetçilik düşüncesinin artık eskisi kadar toplumsal aktörler tarafından benimsenmediği ve milliyetçilik çağının kapandığı yönünde fikirler öne sürülmüştür (Bingham, 2012, ss. 1-4). Fakat bu düşüncelerin aksine Sovyetler Birliğinin dağılmasının peşinden içerisinden çıkan “çekirdek devletlerin” kurulması (Huntington, 2020, ss. 130-133) dünyanın farklı bölgelerinde var olan etnik dinsel çatışmaların körüklenerek yeni milliyetçilik biçimlerini doğuracağını ve bireylerin algılarındaki milliyetçilik duygusunun baskınlaşmasıyla milliyetçilik dalgasının aslında yok sayılamayacağını göstermektedir.

Yine II. Dünya savaşının ardından yeni ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte uluslararası platformlardaki devlet sayısı da artmıştır. Uluslararası arenaya yeni devletlerin giriş yapmasıyla karşılıklı ilişkiler kimi zaman güçlü ve barışçıl adımlarla ilerlemiş iken bazen de ikili ihtilaflar ve çatışmalar şeklinde yürütülmüştür. Nitekim bu ilişkiler Türkiye-İran

çerçevesinde ele alındığında özellikle 1935-1980 yılları arasında siyasi, sosyal ve ekonomik bağlamlarda benzer modernleşme aşamalarından geçmeleri iki ülke arasındaki ilişkilerde istisnai dönemler dışında iniş-çıkışlar yaşanmış olsa da bölgenin en eski devlet geleneği olma konumlarına sahip olarak ortak kültürel ve tarihsel geçmişin paydaşı olmuşlardır (Erdal, 2020, s. 471).

Milliyetçilik duygusu hem karşılaştırmalı siyaset disiplini içerisinde hem de siyaset ve ekonomi üzerindeki etkileri nedeniyle sosyal bilimciler tarafından dikkat çeken bir olgu haline gelmiştir. Zira milliyetçilik duygusu hükümetin etkinliğini, ekonomiye karşı hassasiyeti ve göçmenlere karşı duyarlılık başta olmak üzere geniş kapsamlı dinamikleri olan bir olgudur (Dimitrova-Grajzl, Eastwood ve Grajzl, 2016, s. 1). Milliyetçilik konusuyla ilgilenen araştırmacılar milliyetçilik duygusunun aynı zamanda ulus inşa süreçlerinde de etkili olduğunu belirtmişlerdir. Olguya ilişkin son dönemlerde artan bir ilgi ve hassasiyet olmasına rağmen milliyetçilik duygusunu etkileyen faktörlerin hangileri olduğu tam olarak anlaşılammıştır (Leerssen, 2011, s. 266). Bazı araştırmalara göre milliyetçilik duygusu devletin meşruiyetinin temeli olarak halk egemenliği üzerindeki konumundan; devlet kurumlarının vatandaşa karşı hesap verebilirliğinden (Greenfeld, 2003); devletin ekonomi politikaları üzerindeki performansından (Abdelal, 2001); demografik ve kalıtsal özelliklerinden (Dimitrova-Grajzl, Eastwood ve Grajzl, 2016) ve farklı gruplara karşı takındığı tutum ve davranışlardan (Gellner, 1994) etkilenmektedir.

Bu araştırmada ise milliyetçilik ve milliyetçik duygusuna ilişkin kavramsal ve kuramsal analizler yapılmıştır. Ardından Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne olan süreçte ve İran'da milliyetçilik olgusunun nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği genel hatlarıyla ele alınmıştır. Araştırmanın ana temasını oluşturan iki ülkedeki milliyetçilik duygusuna etki eden dinamiklerin belli parametrelere dayanılarak ölçülmesini amaçlayan bölümde ise SPSS Statistics 22.0 programı kullanılarak araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir. Sonuç kısmında ise hem teorik kısımda hem de anket verilerinden elde edilen bulgular ilişkileri açısından değerlendirilmiştir.

Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar: Milliyetçilik ve Milliyetçilik Duygusu

Milliyetçilik kavramına ve olgusuna ilişkin yapılacak tanım sınırları ve milliyetçiliği açıklayan teorilerin içeriği oldukça geniş ve kapsamlıdır. Ancak milliyetçilik genel olarak olumlu ve olumsuz anlamlarıyla iki

farklı boyutuyla tanımlanmaktadır. Olumsuz anlamda milliyetçilik kendi tabiyetini başkalarına kıyasla daha üstün ve değerli gören belli bir topluluğun mutlak üstünlüğünü önelemektir. Olumlu anlamda kullanılan milliyetçilik ise dekolonizasyon veya bağımsızlık için baskı gören belli bir topluluğun kolektif bilinç oluşturması ve hareketler icra etmesidir (Copeaux, 2002, s. 44). Sosyal statü, sınıf, etnisite ve farklı mekânlar olarak ayrılan ve kendi içlerinde kolektif hareket eden gruplar güven, sadakat ve dayanışma bağları kurarak homojen bir kimliğin oluşturulmasıdır (Greenfeeld, 2003, s. 3).

Modern anlamda milliyetçilik anlayışı ilk olarak İngiltere’de ardından Fransa’da kralın egemenliğinin kısıtlanması için girilen mücadelelerin sonucu olarak ulus, vatan veya halk kavramlarıyla özdeşleşerek Batı Avrupa’da doğmuştur. Reform ve Rönesans zamanlarında Devlet-Kilise ve Kilise-Kilise arasındaki gerilimler arasında kaybolmuş olan Yunan *polis*’inin ve Roma *patria*’sının durumu tüm kesimlerce iyice duyulmaya başlanmıştır. Yeni millet ve ülke duygusu ilk başlarda bağımsız Batılı Devletler tarafından gelişmiştir. Bu ülkelerde ikamet eden vatansever bir grubun diğer gruplara karşı haklarından ziyade otorite hâkimiyetine karşı kişinin haklarını teyit etmekle ilgilenmişlerdir (Lewis, 2004, ss. 331-332). Ülkede ikamet eden kişilerin vatanseverliği veya besledikleri milliyetçi duygular ülkelere karşı değil otoritenin mutlak sahibi olan krala karşı olmuştur (Heywood, 2015, s. 161). Batı ve Doğu toplumlarında ulus ve milliyetçilik ilişkisinin gelişimi farklı süreçlerle incelenebilir. Batı’daki ulus-devlet oluşumu genel itibarıyla modernleşme ve sanayileşme hareketleriyle meydana gelmiştir. Doğu toplumlarında ise, ulusal devletlerin oluşmasında önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir.

Milliyetçiliği ele alan ulusal ve uluslararası çalışmalarda bu ideolojiye ilişkin sınıflandırma sayısı oldukça fazladır. Örneğin “muhafazakar milliyetçilik (Fransa ve İngiltere)”, “entegral milliyetçilik (Yunanistan, Almanya, Polonya)”, “liberal milliyetçilik (İtalya, ABD, Meksika)”, “anti-sömürgeci milliyetçilik (Vietnam, Cezayir, Malezya, Irak, Güney Yemen)”, “romantik milliyetçilik”, “Kemalist milliyetçilik”, “yayılmacı milliyetçilik (Almanya ve Rusya)”, “Anadoluculuk (coğrafi istisnacılık)” ve “sosyalist milliyetçilik (Çin, Küba, Laos)” bunlar arasında yer almaktadır (Çancı, 2006, s. 240). Bu görüşlerin her biri milliyetçiliği “doğallık (ilkçilik/primordialist)”, modernist ve etno-sembolist açılardan ele almışlardır (Akıncı, 2014, s. 139). Bu sınıflandırmalardan da görüleceği üzere milliyetçilik kendini çağlara, siyasal rejimlere, ekonomik ve toplumsal yapılara uyarlayabilmiştir. Bu nedenle milliyetçilik yer ve zamana göre

farklılaşabilen oldukça çeşitli ve dayanıklı bir ideoloji konumundadır.

Milliyetçiliğin birden fazla türünün olması millet olgusu ve kavramına getirilen argümanlar ile ortaya koyulan tezlerde de çeşitliliği doğurmuştur. Milleti ele alan bu argüman ve teorilere genel hatlarıyla bakıldığında: “Liberaller” millete medeni bir bakış açısıyla yaklaşarak onları ahlaki varlıklar olarak görüp kendi kaderlerini kendileri tayin edebilme (*self-determination*) hakkına sahip olduklarını öne sürmüşlerdir. “Muhafazakarlar” milleti politik gruplar olarak ele almışlardır. Muhafazakarlara göre millet tarihsel süreçte oluşturulan bağ sayesinde kolektif kimliğin ve toplumsal bütünleşmenin kaynağıdır. “Sosyalistler” millet olgusuna olumsuz anlam yüklemişlerdir. Millet sosyal adaletsizliği ve statükoyu sürdürürebilmek için suni ayrışmalar olarak değerlendirmişlerdir. “Anarşistlere” göre millet yönetici seçkin sınıfın menfaatlerini korumak için onlara hizmet etmek amacıyla dizayn edilmiş soyut ve mit bir nesne olarak algılamışlardır. “Faşistlere” milleti ırkla özdeşleştirerek ırk ile millet arasında organik bağ kurmuşlardır. “Dini Fundamentalistlere” göre ise milleti takva sahibi kitlenin bir araya gelerek oluşturulan dini varlıklar olarak yorumlamışlardır. Anlatılanlardan yola çıkarak her bir siyasal akım kendi perspektifinden millet ve milliyetçiliği izah etme çabasına girmiştir. Bu nedenle milliyetçilik ister hayali (doğal) yollarla ortaya çıkmış olsun isterse ulus-millet ve ulus-devlet aşamalarının tamamlanması sonucu doğmuş olsun günümüzde milliyetçiliğin sosyal ve politik yaşamın meşru kabul ettiği evrensel bir değer olduğu gerçeğini yadsıyamamaktadır (Anderson, 2007, s. 17). Zira ulusun güç kaynağı birey olmuş ve kendisini birey üzerinden yükseltmiştir (Uzun, 2000, s. 50).

İçerisinde bulunulan dönemde milliyetçi akımlar yalnızca hareketler, söylemler ve çatışmalar üzerinde yansımaları bulunmamakla aynı zamanda sosyal yaşam üzerindeki nüfuzu ve etkisi süreç içerisinde ivme kazanarak devam etmektedir (Gökalp, 2007, s. 280). Öte yandan küreselleşme rüzgârlarının hız kesmeden devam etmesi ile bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ülkeler arasındaki fiziki sınırları şeffaflaştırarak ulus-devlet olgusunun “siyasal meşruluk formunun” eleştirilmesine neden olmaktadır (Gellner, 1994). Bu eleştirilere örnek olarak Hall (1991, ss. 46-47)’in argümanları gösterilebilir. Hall’a göre uluslararası alanda yaşanan siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel, lojistik ve diğer gelişmeler nedeniyle ülkelerin birbirlerine bağımlı oldukları ve bu bağımlılıktan dolayı ulus-devlet ve milli kimlik olgularının erozyona uğrama potansiyelini taşıdığını öne sürmüştür. Aslında her ülkenin kendi ulus-devlet olma sürecini tamamlaması diğer ülkeler için bir tehdit olarak algılanmaktan çıkmıştır. Çünkü ülkeler kendi toprakları

içerisinde de farklı milliyetçilik yaklaşımlarının olduğu gerçekliğini kabul ederek kendi sınırları içerisinde milliyetçilik önemli konuların başında yer almaya başlamıştır (Şen, 2004, s. 36).

Milliyetçilik duygusu duyumsal bir güç olmasının yanı sıra bireylerin kim olduklarına karar vermelerinde yardımcı olmaktadır (Gökalp, 2007, s. 293). Kolektif bir duyumsama olan Ulusal/milli kimlik belli dönemlerde, şartlarda ve koşullarda değişkenlik göstermektedir (Guibernau, 1997, s. 128). Milliyetçilik duygusu insanları duygularını canlandırarak tüm farklılıklara rağmen bireyleri bir araya getirmekte ve dayanışma ağları örmektedir. Kolektif kimliğin ve hafızanın kazanılmasında oldukça etkili bir işleve sahip olan milliyetçilik duygusu milli kimliğin ediniminde ve yaygın kanının aksine farklı kültür, medeniyet ve kimliğe sahip insanları dışlamanın aksine farklılıkları bir araya getirmektedir. Ancak Thompson (2001, ss. 24-25) milliyetçilik hissinin toplumu birleştirici bir köprü olmaktan ziyade “biz” ve “öteki” ayrımını perçinleştirdiğini öne sürmektedir. Milliyetçilik hissi her ne kadar toplumsal ayrılığa yol açabilse de güçlü bir ulusal kimliğin kaynağının bu hislerle beslendiğini belirtmiştir.

Dolayısıyla bakıldığında milliyetçilik duygusu her toplumun kendine özgü tarihsel geçmişi, sosyo-politik ve sosyo-demografik koşullarına göre farklılık arz etmektedir. Keza milliyetçilik duygusu diğer insanların düşünceleri ve algıları üzerinde de etkili olabilmektedir. Bir ülkenin vatandaşları kendi halkı için neyin doğru olup neyin yanlış olduğunu ve nelerin talep edileceği konusunda milliyetçilik duygusu marifetiyle kolektif bilinç geliştirebilmektedir. Aslında bu yönüyle milliyetçilik duygusu enternasyonalizm ve aşırı milliyetçilikten ayrılmaktadır. Böylesi tutum ve davranışları sergileyen bireyler göçmenlere karşı da ılımlı yaklaşımları beklenmesinden dolayı küreselleşme hareketlerine ve buna bağlı olarak harekete geçen göç akışlarına da fazla olumsuz yaklaşmamaktadır (De Figueiredo ve Elkins, 2003, ss. 180-182). Fakat bu açıklamalardan yola çıkarak “milliyetçi duygulara sahip olmak” ve “ideolojik olarak milliyetçiliğin” aynı anlamlara gelip gelmediği sorgulanabilir. Bu konuyla ilgili Kedourie (1993) ve Billig (1995) milliyetçilik duygusunun ulus-devlete karşı hissetmiş olduğu duygusal yakınlık iken ideolojik olarak milliyetçiliğin ise bireysel duygusal ve toplum içerisindeki bireyler arasında tek tip bir ideolojinin oluşturulması olduğu şeklinde açıklamışlardır. Yani aslında milliyetçilik duygusu çokkültürlüğü, homojen sosyal yapıyı dışlamaktan ziyade vatanseverlik olarak izah edilmektedir. Milliyetçilik ve milliyetçilik duygusu tarihsel gelişim süreci içerisinde, toplumlarda ortak bir “ulusal kimlik” oluşturulması anlamında

ehemmiyet taşıyan ideolojik bir aygıt olduğu öne sürülebilir. Farklı toplumsal sistemler içerisinde ulus-devlet kimliğinin inşa edilmesinde, milliyetçilik hareketleri toplumlar üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

Türk Milliyetçiliği ve Milliyetçilik Duygusu

Türkiye’de milliyetçiliğin kökenleri kadim Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Osmanlı’da 20. asrın başlarında ortaya çıkan Türkçülük fikri Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılma sürecine kadar her dönemde kendisinden söz ettirmiştir. Nitekim Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonrada milliyetçilik farklı yaklaşımlarla kendisini hissettirmeye devam etmiştir. Genel olarak Osmanlı’da Türkçülüğün ortaya çıkmasında ülkenin aydınları ile yaşamış olduğu çalkantılı dönemlerin etkisi olmuştur. Türk tarihindeki ilk yazılı belgelerden olan Orhun Yazıtlarında ve Türklerin ilk siyasi örgütlenmesi olan Göktürkler’de Türklüğe ve Türk ulusuna vurgular her ne kadar yapılmışsa da aslında Türk ulusal kimliğinin tarih sahnesine çıkması ve Türkçülük bilincinin gelişmesi gecikmeli olarak şekillenmiştir. Bu nedenle Osmanlı döneminin son zamanlarına kadar hem halk hem de aydın kesim arasında millet ve milliyetçilik bilinci tam anlamıyla yaygınlaşmamıştır (Uzun, 2010, ss. 3-4). Türkiye’de milliyetçiliğin ortaya çıktığı zamanı ve koşulları araştıran çalışmalarda Osmanlı’nın son zamanlarında yaşanan gelişmelerle birlikte 19. yüzyıldan itibaren girilen yoğun modernleşme çabalarıyla milliyetçiliğin tarih sahnesinde kendisine yer edindiği kabul edilmektedir (Kushner, 1979, s. 7).

Özellikle modernleşme çabalarıyla birlikte Osmanlı’da milli kimliğe ve milliyetçiliğe ilişkin tartışmalar ivme kazanmıştır. Bu tartışmaların ilk fitili Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki azınlıklar tarafından yapılmıştır. Böylece İmparatorluktan ayrılarak kendi bağımsızlığını kurmak isteyen milliyetçi duygular ve hareketler ortaya çıkmıştır. Bu duygulara ve hareketlere karşılık ise Osmanlı’nın yıkılmasını engellemeyi amaçlayan İslamcılık ve Osmanlıcılık düşüncelerinin ayaklanmalara karşı birer refleks olarak ortaya çıkartıldığı da tartışılmıştır (Shaw ve Shaw, 1994, s. 38). İmparatorluğun son dönemlerinde siyasi, sosyal, ekonomik ve tarihsel gelişmeler bir taraftan ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin amaçlarına başarıyla ulaşmaları sonucunu doğururken diğer taraftan İmparatorluğun ayakta kalabilmesi için İslamcılık ve Osmanlıcılık düşüncelerinin etkili reçeteler olmadığı sonucuna varılarak İmparatorluk perdesinin kapanmasının ardından yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus devlet olma sürecinde Türkçülük düşüncesinin daha etkili olacağı düşüncesinde karar kılınmıştır (Karpas, 2001, s. 63). Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu’ndan

Türkiye Cumhuriyetine kadar olan süreçte modernleşme hareketleriyle birlikte milliyetçilik meşruiyetini kazanarak özellikle ulus-devlet kimliğinin edilmesinde önemli bir ideolojik enstrüman olmuştur (Koçak, 1996, s. 70). Genel olarak bakıldığında 19. yüzyıl Osmanlı'sında İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük önde gelen siyasi akımlar olmuştur.

Ancak bu akımlar içerisinde Pan-Türkçülük ve Türk milliyetçiliği diğerlerine kıyasla nispeten daha genç ve en yenisi olmuştur. Pan-Türkçülük Osmanlılar dahil tüm Türk halklarını siyasi ve kültürel olarak birleştirilmesini vurgulayan bir yaklaşımdır. 1911 senesinden sonra Pan-Türkçü milliyetçiler İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile organik bağı bulunan Türk Ocakları'nda kendi örgütlenmelerini sürdürmüşlerdir. Pan-Türkçülükten daha genç olanı ise Türk milliyetçiliği olmuştur. Bu yeni akımla birlikte Anadolu köylerini ve onların erdemlerinin Osmanlı tarafından yeniden keşfedilmesi ve "gerçek Türkler" olarak kabul edilmesi gereken romantik bir yaklaşımla sembolize edilmiştir. Türk milliyetçiliği akımı 1917 senesinde İTC bünyesinde kurulan "Halka Doğru" hareketiyle daha da güçlenmiştir (Zürcher, 2015, s. 342). Ancak İttihat ve Terakki tutarlı bir siyasi çizgide ilerlemese de geniş yelpazeli örgütlenme sistemi kurmuştur. Örneğin Cemal ve Enver Paşa'lar İttihat ve Terakki'nin askeri liderleri olmuşlardır. Mehmed Cavid maliyenin başına geçerken Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım'a önemli yönetsel görevler verilmiştir. Ziya Gökalp ise İttihat ve Terakki'nin ideolojisini büyük ölçüde inşa eden önemli bir ideolog konumuna geçmiştir (Findley, 2012, s. 199).

Osmanlı İmparatorluğu Müslümanlar, Hıristiyanlar, Museviler, Türkler, İranlılar, Suriyeliler, Arnavutlar başta olmak üzere oldukça kozmopolit bir sosyal yapıya sahip olmuştur. Ancak imparatorluk içerisinde egemen grup Türkler'den oluşmuştur. Sosyolojik olarak Türkler her ne kadar baskın grup olsa da devlet idaresi görevine birçok farklı gruptan insanlar seçilerek ırk ayrımı yapılmamıştır (Lewis, 2004, s. 328). Ancak bu gruptaki kişilerin birçoğu milli veya milliyetçi gruplardan ziyade siyasi muhalif grupları olmuştur. Ancak 1911 senesinden sonra Arapça konuşan vilayetlerdeki muhalif siyasi gruplar Arap milliyetçi gruplar haline gelerek, milliyetçilik diğer ülkeler içinde milli kimlik duygusunun ortaya çıkartılmasında bir bakıma sacayağını oluşturmuştur (Karpas, 2011, ss. 195-196).

Türk milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'nun son periyotlarından günümüze kadar gelen hakim bir ideoloji olmuştur. 19. yüzyılda ilk olarak kültürel milliyetçilik biçiminde gelişen milliyetçilik akabinde

siyasi bir boyuta evrilererek İttihad ve Terakki iktidarından günümüze ana akım siyasi ideolojilerin, siyasetlerin ve entelektüel tartışmaların düşünsel alt yapısına zemin hazırlamıştır (Hanioğlu, 2011). Böylelikle Osmanlı'daki Türk milliyetçiliğine ait düşünceler Cumhuriyet dönemine miras kalmıştır. Zira Türkiye Cumhuriyeti Devleti Osmanlı'dan kültürel miras da devralmasından dolayı onun anti-tezi değildir (Yalçın, 2013, s. 129). Nitekim Türk milliyetçiliğini izah etmeye çalışan birçok yaklaşım bulunmaktadır. Bu nedenle Türk milliyetçiliği hakkında güçlü analizlerin yapılabilmesi için İslamcılık, Turancılık-Türkçülük, Anadoluçuluk, Muhafazakârlık, Liberal Muhafazakârlık, Mukaddesatçılık ve Kemalist Milliyetçiliğin öne sürmüş oldukları argümanların iyi tahlil edilmesi gerekmektedir (Ayvazoğlu, 2002, s. 577).

Türk milliyetçiliğinin anavatan ile bütünleşmesinde kritik bir eşik ise Milli Mücadele Dönemiyle gerçekleşmiştir. Türklerin yaşadığı topraklar Misak-ı Milli ile karşılık bulmuştur. Bundan dolayı Gazi Mustafa Kemal'in milliyetçilik yaklaşımı realist bir çerçeve oturmuştur. Milli mücadele dönemiyle birlikte değişen ve dönüşen milliyetçilik nihayetinde milli bir devletin kurulmasıyla tecelli etmiştir. Cumhuriyet'in ilk temellerinin atılmasından sonra 1930 senesinden itibaren Mustafa Kemal milleti, ırksal özelliklerinden ziyade ideal ve kültürel birlik ile milleti "Türk milletini kuran halk" olarak tanımlamıştır. Ziya Gökalp gibi milliyetçiliği kültürel bağlamda ele alan Atatürk birbirine bağlı vatandaşlardan oluşan içtimai ve siyasi kitle olarak görmüştür (Sarınay, 1994, ss. 232-235). Türk milletinin niteliklerini ortaya koymaya çalışan araştırmalarında Mardin (2009, ss. 10-12) milliyetçiliği modernist milliyetçilik ve geleneksel milliyetçilik olarak iki ana tema üzerinden ele almıştır. Modernist milliyetçilik daha çok Atatürk milliyetçiliğiyle özdeşleşmektedir. Yani Türk toplumunu güçlendirerek muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmak yegâne amaçtır. Geleneksel milliyetçilik ise Ziya Gökalp'ın görüşleriyle örtüşmektedir. Yani geleneksel milliyetçilikte kültürel bilince ve milliyetçi ruha modernist milliyetçiliğe kıyasla oldukça fazla vurgu yapılmaktadır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde yeni devletin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal, Türk milliyetçiliğini devletin temel ideolojisi haline getirmiştir. Cumhuriyetin erken dönemlerinde Ziya Gökalp'ın Türkleşmek ilkesini daha da ileri götürerek ve yeni yorumlar getirerek çağdaşlaşma düşüncesi ön plana çıkmıştır (Öznur, 1999, s. 41). Türk milliyetçiliğinin "çatallanması" yani kendisini bu dönemde de iyiden iyiye hissettirmesi iki merkezi dönem şeklinde gerçekleşmiştir. İlk dönem Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Munis Tekinalp gibi figürlerin Türkçülük düşüncesini sahiplenmeleri ve bu alanda romantik eserler hazırlamaları ve milliyetçilik

doktrinine ilişkin yapmış oldukları katkılardır. İkinci dönem ise 1960'lı yıllarda Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP), Alparslan Türkeş ile siyasi vücut bulan Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) dönüşmesiyle Türkçülük ve Turancılık çağrışımlarında bulunulması milliyetçiliğin Cumhuriyet döneminde çatallanmasında belirgin noktalarını oluşturmuştur (Ertekin, 2002, s. 345). Fakat Demokrat Parti (DP)'nin iktidara gelmesiyle birlikte MHP ile olan siyasi gerilimler artmıştır. Bu gerilim MHP'nin milliyetçilik yaklaşımında değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. 1969 senesi Adana Kongresi'nde Turancı-Türkçü milliyetçiler tasfiye edilerek Muhafazakar Geleneksel Milliyetçilik eksenine doğru yönlendirilmiştir.

Böylece Türkçülük hareketi sadece seçkin bir zümrenin benimsemiş olduğu hareketten öteye geçememiştir. Yine bu dönemde Turancı-Türkçü Milliyetçilik için iki önemli kırılma noktası yaşanmıştır. İlki Kemalist Milliyetçiliğin, Turancı-Türkçü Milliyetçiliği ötekileştirmesi; ikincisi ise Muhafazakar Milliyetçiliğin geniş tabanlara yayılarak yükselişe geçmesidir. Bilhassa 1965 senesi sonrası dönemde çeşitli isimler altında (MHP, Ülkü Ocakları, Türk Ülkücüler Teşkilatı, Türk Ocakları, Ülkücüler Teşkilatı Derneği, Büyük Ülkü Derneği) örgütlenerek kitleselleşme ve taşralı muhafazakar milliyetçi kitleye hitap etme siyaseti muhafazakar milliyetçiliği güçlendirmiştir (Can, 2002, s. 665). Ancak yine de Turancı-Türkçü milliyetçilik görüşü özellikle Soğuk Savaş döneminin bitmesinin ardından ülkücü gençler arasında benimsenmeye devam ederek günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Bölükbaşı, 2018, s. 49).

İran Milliyetçiliği ve Milliyetçilik Duygusu

İran sahip olduğu tarihi ve jeopolitik konumu nedeniyle Doğu-Batı dünyası arasında köprü görevi görmüştür. Tarih boyunca siyasi sınırları içerisinde farklı medeniyetlere, kavimlere, etnisitelere ve kültürlere ev sahipliği yapan ülke bu farklılıkların etkisi altında da kalmıştır. Özellikle ülkede tarihsel dönemler içerisinde farklı devletlerin kurulması etnik ve din tabanlı birlikteliğin oluşması önünde en büyük engellerden birisi olmuştur. Bu yüzden Zerdüş dininden Şii tabanlı İslam'a kadar dini inanç, siyasal birliğin sağlanmasında önemli bir yere sahip olmuştur (Taşkiran, 2011). Bazı kaynaklara göre İran nüfusu milliyet açısından altı kısma ayrılmaktadır. Bu grupta yer alanların İran toplumu içerisindeki oranları ise yaklaşık olarak şu şekilde belirtilmiştir (Çakmak, 2020: 111): Farslar (%50), Azeriler (%23), Kürtler (%11), Araplar (%5), Türkmenler (%3) ve Beluclar (%3)'dan oluşmaktadır.

Yarı geleneksel yarı modern formuyla geçiş döneminde İran toplumu

karmaşık sosyal tabakaya ve farklı formülasyonlara sahip olmuştur. Bir taraftan geleneksel topluma ait bölgesel, milli ve kültürel farklılıklar diğer taraftan modern topluma özgü farklılıklar ortaya çıkmıştır (Beşiriye, 2009, s. 13). 19. yüzyıla kadar İran'da milliyetçi tutum ve davranışlar farklı kültür ve ırkların egemenliğine karşı ayakta kalmayı ve kültürel üstünlük kurmayı öncelikli hedefleri arasına yerleştirmiştir. Modernlik bakımından milliyetçiliğin İran'daki gelişimi, yabancı kuvvetlerin emperyalist amaçlarına karşıt ve İranilik kimliğinin ön plana çıktığı görünüm sergilemiştir. Ülkede milliyetçiliğin modern anlamda ortaya çıkışı ve gelişimi, Kaçar Hanedanı (1796-1925) döneminde başlamıştır. Ardından milliyetçilik devlet ideolojisine dönüşmüştür. Pehlevi Hanedanı (1925-1979) döneminde, esasen Fars etnik kimliğinin öne çıktığı Batılılaşma ve bağımsız olma taraflı bir görünüm almıştır (Sarıkaya, 2008, ss. 94-95).

Tarihsel süreç içerisine İran'da milli kimliğin inşa sürecinde iki önemli dönüm noktası yaşanmıştır. İlk gelişme 1500'lü yıllarda Safevi Devletinin kurulmasıyla yaşanmıştır. Safevi Devletinin kurulmasıyla birlikte İran coğrafi sınırları belirlenmiş ve Şii mezhebinin etkisiyle İran milli kimlik oluşumunu gerçekleştirmiştir. İkinci gelişme ise 1200'lü yıllarda Rıza Şah döneminde yaşanmıştır. Kaçar monarşisinin yıkılması, Rıza Şah'ın darbeyle yönetimi ele geçirmesi ve akabinde Pehlevi Hanedanının ilan edilmesiyle İran'da modern kimliğin inşa sürecinin temelleri atılmıştır (Elhan, 2019, s. 15). 1501-1736 tarihleri arasında Safevi'lerin İran toplumu üzerinde egemenliğini kurmasıyla hem Şiiliğin resmi mezhep olarak kabul edilmiş hem de siyasi coğrafik sınırların belirlenmeye başlamıştır. Ancak bu noktada İran'da milli kimliğin oluşum döneminin hangi zamanda başladığına ilişkin fikir ayrılığı bulunmaktadır.

İlk yaklaşıma göre milli kimlik Safevi dönemiyle birlikte başlamıştır. Ters görüşlerine göre Safevi dönemi milliyetçiliği tamamen Şiilik mezhebine dayalı olduğu için bu dönemde İranlı milli kimliğinden söz etmekten ziyade Şiilik kimliğine daha fazla vurgu yapılarak ön planda tutulmuştur. Fakat milli kimliğin hangi dönemde inşa edildiği tartışmaları süregelse de İran milli kimliğinin temelini "dilin" oluşturduğu noktasında birleşmiştir. Nitekim bunun sebebi İran sosyolojisinin oldukça kozmopolit yapıda olması ve farklı dinlere mensup bireylerin olması milli kimliğin kurulmasının önünde engel olmaktadır. Bu engel ise ancak ortak dilin benimsenmesiyle ortadan kaldırılması mümkün olmaktadır (Khoshbakht, 2010, ss. 27-31). Dolayısıyla İran'da milli kimlik sürecini etkileyen üç önemli faktörün olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar (Ahmedi, 2009, s. 60): Din (Şia), Dil (Türkçe+Farsça) ve Milliyet (Pers Etnisitesi)'dir.

İran'ın uzun yıllar boyunca işgallere ve istilalara maruz kalmasına bağlı olarak milliyetçiliğin doğuşu ülkenin kendi geleneksel değerleri ile Avrupa'nın modern değerlerini harmanlanması sonucuyla oluşturulmuştur. Hem sınır komşusu olduğu ülkelerden hem de Avrupalı devletlerden baskı gören İran'da milli kimliğin oluşması üzerinde de bir takım yansımaları olmuştur. Bu yansımaları bakıldığında (Karimi, 2013, s. 163; Foran, 1993, s. 110; Ahmedi, 2009, ss. 57-58): İlk olarak İran idari yapısında modernizm çalışmaları başlatılmıştır. Kuzey'de Rusya'nın, Güney'de ise İngiltere'nin tehdidi altında kalmasıyla otoritesini kaybetmeye başlayan İran, Avrupa'dan askeri stratejistler getirerek başta ordu olmak üzere kültürel hayat ve kamu yönetiminin bütün sistemleri üzerinde modernleşme politikalarına gitmiştir.

İkincisi ise yabancı ülkelerin İran üzerindeki işgalleri sadece fiziki olarak değil ekonomisi üzerine de olmuştur. Ülkeye ekonomik imtiyazların tanınması Avrupa'ya bağımlı bir ekonomi sisteminin oluşmasına yol açmıştır. Özellikle İngiltere'nin İran'ın altyapı ve üst yapı kaynakları kontrol altına alması başta aydınlar, tüccarlar ve din adamlarının tepkisini çekerek Meşrutiyet Devrimi'nin yapılmasına zemin hazırlamıştır. 1906 ve 1911 yılları arasında Meşrutiyet Devrimi'nin yapılmasıyla devlet otoritesi sınırlandırılarak anayasal monarşi kurulmuştur. Üçüncü yansıma ise İran'ın Avrupa devletlerinin müdahalesi sonucu sosyalizm ve liberalizm gibi modern siyasal ideolojilerle tanışması olmuştur. Nitekim Fars milliyetçiliği bu dönemde ortaya çıkmıştır. Pehlevi hanedanının kurulmasıyla birlikte Fars milliyetçiliği devletin resmi ideolojisi haline dönüşmüştür. Bu bağlamda bakıldığında İran'da millet kimliğinin inşa edilmesinde ve milli birlik hissinin ve toplumsal hafızanın oluşturulmasında yabancı ülkelerin baskısı ve ülkenin içerisinde bulunduğu siyasal, sosyal, askeri ve ekonomik dinamikler ulus yaratma sürecinde modernizm çalışmaları başat etkenler olmuştur.

Rıza Şah seküler milliyetçilik yaklaşımını benimsemiştir. Bu seküler milliyetçilik yaklaşımı İslamiyet öncesi İran'ın geçmişini, geleneklerini ve değerlerini yücelten tarzda olmuştur. Rıza Şah "İranlılık" kimliğinin dilsel ve etnik boyutlarına daha fazla vurgu yapmıştır. Bu milliyetçilik formuyla ulaşılmak istenen amaç bir yandan dinin kaybettiği meşrutiyetini yeniden kazandırmak diğer yandan modern bir İran idaresini oluşturarak geçmişindeki büyük medeniyete ulaşabilmektir. Bu şekilde İran'da, devlet-millet birlikteliği tesis edilmeye çalışılmıştır (Litvak, 2017, s. 15).

Yaklaşık olarak 85 milyon nüfusa sahip olan İran'da nüfusun yaklaşık yarısını İranlılar oluşturmaktadır. Ülke milliyetçilik konusunda dünya

ile tamamen bağlantısını kopartmış ve milliyetçilikle ilgili gelişmelerin gerisinde kalmamıştır. Farklı milliyetçilik algılarının daima mevcut olduğu ülkede millet kavramı da farklı anlamlarla kullanılmıştır. 1925 senesinden itibaren mezhep ve din öğeleri İran milliyetçiliğini teşvik etmekle birlikte her durumda siyasal güç odakları tarafından kullanılmıştır. Literatüre Fars milliyetçiliği olarak geçmiş olan yaklaşım İran'da yurtseverlik algısından ziyade Batı Avrupa'da vücut bulmuş olan İndo-Aryanist "ırkçılığın" farklı formlarının olduğu öne sürülmektedir (Sarıkaya, 2008, ss. 376-377).

Türkiye ve İran Milliyetçilik Duygusunun Karşılaştırmalı Analizi

Araştırmanın bu bölümünde çalışmanın metodolojisine ilişkin belli başlı açıklayıcı bilgilere ve araştırma sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma'da karma yöntem (*mix methods*) kullanılmıştır. Karma yöntem ile nitel ve nicel veriler bir arada kullanılarak araştırma deseni oluşturulmaktadır. Nitel boyutta milliyetçilik ve milliyetçilik duygusuna ilişkin ulusal ve uluslararası literatür araştırması yapılarak betimsel tekniğe başvurulmuştur. Nicel boyutta ise *World Values Survey* (Dünya Değerler Anketi)'nin 1999-2004 tarihleri arasında Türkiye ve İran'da yürütmüş olduğu ampirik araştırmalar sonucunda elde edilen bulguların araştırmacılar tarafından SPSS Statistics 22.0 programıyla analiz edilmesiyle gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma'da örneklem Türkiye ve İran olarak seçilmiştir. Söz konusu ülkelerin ele alınmasındaki gerekçe 11. asırdan itibaren Türklerin İran coğrafyasına doğru yerleşmeleri ve ardından Türkler ile İranlılar arasında kültürel bir bütünleşmenin yaşanmasından dolayı Türkler ve İranlılar arasında müzikten edebiyata; sanattan gelenek ve göreneklere birçok kültürel öge arasında benzerlikler taşımaktadır (Kafkasyalı, 2011). Bu kültürel benzerliklerin milliyetçilik duygusu açısından da benzerliklerin veya farklılıkların saptanabilmesi amacıyla mezkûr ülkeler ele alınmıştır. Ayrıca milliyetçilik duygusunun ölçülmesinde yaş, cinsiyet, sosyal sınıf ve eğitim düzeyi temel parametreler olarak seçilmiştir.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma temel olarak dört hipotez üzerine inşa edilmiştir:

H_0 : Yaş ilerledikçe milliyetçilik duygusu artmaktadır.

H_1 : Eğitim seviyesi arttıkça milliyetçilik duygusu azalmaktadır.

H_2 : Sosyal sınıf statüsü arttıkça milliyetçilik duygusu azalmaktadır.

H_3 : Erkeklerde milliyetçilik duygusu kadınlardan daha baskındır.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın hipotezlerinin test edilebilmesi amacıyla SPSS Statistics 22.0 programı kullanılmıştır. Ayrıca yine bu programla Enter metoduyla regresyon analiz modelinin uygunluğunun ve geçerliğinin test edilebilmesi amacıyla ANOVA sonuçları ayrı ayrı tablolar halinde gösterilmiştir. Türkiye ve İran'da milliyetçilik duygusunun ölçülmesinde elde edilen bulgular şunlardır:

Türkiye'de Milliyetçilik Duygusu Verileri:

Türkiye'de milliyetçilik duygusunun ölçümüne ilişkin Regresyon modeli ve ANOVA modeli sonuçları aşağıdaki tablolar aracılığıyla aktarılmıştır:

Tablo 1

Türkiye İçin Regresyon Modeli Sonuç Tablosu

Girilen Değişkenler/Girilmeyenler ^a				
Model	Girilen Değişkenler	Girilmeyen Değişkenler	Metot	
1	Yaş, Cinsiyet, Sosyal Sınıf, Eğitim ^b	-	Enter	
a. Bağımlı Değişken: Milliyetçilik Duygusu				
b. Tüm değişkenler girilmiştir.				
Model Özeti				
Model	R	√R	Ayarlanmış √R	Tahmini Standart Sapma
1	,182 ^a	,033	,032	,795
a. Tahminler: (Sabit), Yaş, Cinsiyet, Sosyal Statü, Eğitim Düzeyi				

SPSS'de oluşturulan regresyon modelinin Model Özeti Tablosunda görüldüğü üzere Çoklu Korelasyon Katsayısı;

$$r_{1.23456} = 0,182$$

Denklemin Standart Sapması;

$S_{1,23456} = 0,795'$ tir.

Tablodaki R değeri 0,182 olup; bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasında pozitif bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Yaş, Cinsiyet, Eğitim ve Sosyal statünün milliyetçilik duygusu arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

$\sqrt{R}$; 0,033' tür. Bağımlı değişkendeki varyansın, bağımsız değişkenler tarafından %3,3 olarak açıklandığını göstermektedir. Yani milliyetçilik duygusunun artmasında yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyal statüsü seviyesini bilmek %3,3'lük bir doğruluk payı ile tahmine imkân tanımaktadır. Değişimin kalanı başka nedenler yüzündendir.

Ayarlanmış $\sqrt{R}$ 'ye bakıldığında ise; %3,3'lük $\sqrt{R}$ değeri, değişken sayısı dikkate alındığında %3,2'ye düşmektedir. Modelin tahmin gücü %3,2'dir.

Tablo 2

Türkiye İçin Anova Modeli Sonuç Tablosu

ANOVA ^a						
Model	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig. (Anlamlılık)	
1	Regresyon	66,230	4	16,558	26,185	,000 ^b
	Residual	1934,090	3059	,632		
	Toplam	2000,320	3063			
a. Bağımlı Değişken: Milliyetçilik Duygusu						
b. Tahminler: (Sabit), Yaş, Cinsiyet, Sosyal, Eğitim						

Yordanan (bağımlı) değişkenlerdeki değişimle ilgili kareler toplamı 66,230'dur.

Yordamada açıklanamayan (hata) değişimle ilgili kareler toplamı 1934,090'dır.

F'nin anlamlılık tespitinin p değeri 0,000'dır.

Bu tabloda p değerinin, (p=0,000), 0,04'ten küçük olması ("Sig." Değeri 0.000<0.04). Regresyon Modelindeki, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki için hesaplanan R= 0.234 değerinin anlamlı olduğunu, oluşturulan modelin de anlamlı bir model olduğunu göstermektedir. Yani bu regresyon modelinde, milliyetçilik duygusu (yordanan / bağımlı değişken) ile cinsiyet, yaş, eğitim ve sosyal statü (yordayan /

bağımsız değişken) arasındaki doğrusal ilişki, istatistiksel olarak anlamlı düzeydedir ($p < 0.04$).

F Testi: F testinin sonucunun 26,185 olması %4 seviyesinde 0.04'ten küçük olması sebebiyle anlamlıdır. Regresyon modelinin açıklayıcılığının istatistiksel açıdan önemli olduğunu göstermektedir.

Tablo 3

Bağımsız Değişkenlerin Güvenirliğinin Analizi

Katsayılar ^a						
Model	B	Standartlanmamış Katsayılar		Standart Katsayılar	t	Sig. (Anlamlılık)
		Standart Sapma	Beta			
1	(Sabit)	1,175	,093		12,629	,000
	CİNSİYET	-,040	,029	-,025	-1,357	,175
	SOSYAL SINIF	,094	,014	,118	6,484	,000
	EĞİTİM	,139	,023	,113	6,032	,000
	YAŞ	-,053	,011	-,089	-4,880	,000

a. Bağımlı Değişken: Milliyetçilik Duygusu

Sig. (anlamlılık) değeri 0.04'ün altındaki katsayılar, anlamlı derecede katkı sağlamaktadırlar. Dolayısıyla bu tablodan modelin matematiksel hali oluşturulabilir ve katsayıların bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olup olmadıkları yorumu da yapılabilir. Burada yordayıcı değişkenler cinsiyet, eğitim, yaş ve sosyal sınıf milliyetçilik duygusunu anlamlı derecede yordamaktadır. Söz konusu modele göre dört bağımsız değişkenden eğitim, cinsiyet, sosyal sınıf ve yaş değişkenleri istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

Açıklayıcılık açısından en açıklayıcı değişken, sosyal statü (beta=0,118) olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal statü ile milliyetçilik duygusu arasında pozitif bir ilişki görülmektedir ($B=0.94$). t değerinden de bu ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir ($t=6.484$).

Ayrıca, eğitim bağımsız değişkenindeki 1 standart sapma miktarı artış milliyetçilik duygusunda 0,133 standart sapma yükselmesine neden olmaktadır. Bu oran cinsiyette 0,025; sosyal statüde 0,118 ve yaşta ise 0,089'dur.

Tablo 4

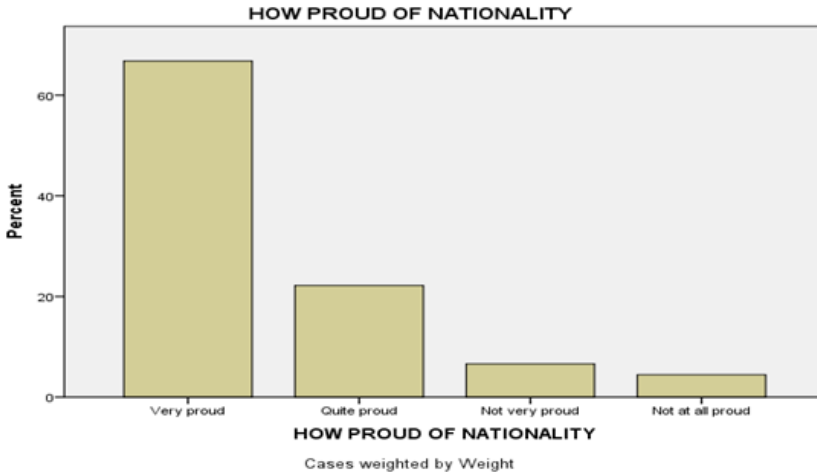
Milliyetçilik Duygusu Besleyenlerin Oranları

Milliyetçilik Duygusu					
		Sıklık	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Aşırı duygulu	2203	64,8	66,8	66,8
	Oldukça duygulu	731	21,5	22,2	88,9
	Çok duygulu değil	218	6,4	6,6	95,5
	Hiç duygulu değil	147	4,3	4,5	100,0
	Toplam	3299	97,0	100,0	
Geçerli Olmayan	Bilmiyor	57	1,7		
	Sistem	45	1,3		
	Toplam	102	3,0		
Toplam		3401	100,0		

Dünya Değerler Araştırmasında 2004 senesinde Türkiye’de yapılan “Milliyetçilik Duygusu” isimli araştırma; 3,401 kişi arasında yapılmış ve milliyetçilik duygusu aşırı basanların oranı % 64,8 iken milliyetçilik duygusu beslemeyenlerin oranı ise % 4,3’tür.

Grafik 1

Aşırı Milliyetçilik Duygusuna Sahip Olanların Oranı

Türkiye’de aşırı milliyetçi duyguya sahip olanların sayısı %60’tan fazla olduğu görülmektedir. Milliyetçi duyguları hiç olmayan kişi sayısı ise %20’nin altında kalmıştır. Aşırı milliyetçi duyguların oluşmasında etkili olan faktörler ülkelerin sahip oldukları demokrasi kapasitesi, ekonomik gelişmişliği, refah düzeyi, askeri gücü, uluslararası ilişkilerde kullandığı diplomasi yetkinliği, teknolojik ve bilimsel kalkınmışlığı ve sosyal güvenlik uygulamalarından kaynaklanabilmektedir (Hjerm, 1998, s. 343).

Tablo 5

Yaş ve Milliyetçilik Duygusu Arasındaki İlişki

MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU * YAŞ Çapraz Tablolama								
		YAŞ						Toplam
		15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-98	
MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU	Aşırı duygulu	411	613	556	308	194	118	2200
	Oldukça duygulu	157	228	190	94	47	16	732
	Çok duygulu değil	51	66	57	28	12	5	219
	Hiç duygulu değil	37	59	28	16	7	0	147
Toplam		656	966	831	446	260	139	3298

Türkiye’de yaş ve milliyetçilik duygusu tablosuna bakıldığında araştırmaya 15-24 yaş arası 656 kişi, 25-34 yaş arası 966 kişi, 35-44 yaş arası 446 kişi, 55-64 yaş arası 260 kişi ve 65-98 yaş arası 139 kişi olmak üzere toplamda 3,298 kişi katılmıştır. Milliyetçilik duygusunun yaş ilerledikçe azaldığı anlaşılmaktadır. Milliyetçilik duygusunun en fazla ağır bastığı dönemler ise 15-24 ve 25-34 yaş arasındaki kitlede görülmüştür. Benzer bulguları Smith ve Kim (2006, ss. 128-130) Avrupa Birliği üyesi ülkeler üzerinde yaptıkları araştırmalarda bulmuşlardır. Buna göre yaş faktörü milliyetçilik duygusunu önemli ölçüde etkilemektedir. Milliyetçilik duygusunun genç yaşlarda daha çok yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6

Cinsiyet ve Milliyetçilik Duygusu Arasındaki İlişki

MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU* CİNSİYET Çapraz Tablolama				
Erkek		CİNSİYET		Toplam
		Erkek	Kadın	
MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU	Aşırı duygulu	1094	1109	2203
	Oldukça duygulu	366	365	731
	Çok duygulu değil	112	106	218
	Hiç duygulu değil	95	52	147
Toplam		1667	1632	3299

Türkiye’de milliyetçilik duygusu- cinsiyet ilişkisi irdelendiğinde, kadın ve erkeklerden toplam 3,299 kişi araştırmaya katılmıştır. İlginç bir şekilde kadınların erkeklere kıyasla milliyetçilik duygusunun ağır bastığı anlaşılmaktadır. Milliyetçilik ve cinsiyet arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların birçoğunda milliyetçilik duygusunun gelişmesinde cinsiyetin birinci derecede etkili olduğu öne sürülmüştür. Nitekim cinsiyet ve milliyetçilik arasındaki ilişkileri konu alan çalışmalar sınırlı sayıda olsa da bu alanla ilgili ilk çalışmalar 1980 ve 1990’lı yıllarda feminist teorisyenler tarafından yapılmıştır (Yuval-Davis, 1993).

Tablo 7

Eğitim Düzeyi ve Milliyetçilik Duygusu Arasındaki İlişki

MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU* Eğitim Düzeyi Çapraz Tablolama					
Alt		Eğitim Düzeyi			Toplam
		Alt	Orta	Üst	
MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU	Aşırı duygulu	1370	602	135	2107
	Oldukça duygulu	372	206	91	669
	Çok duygulu değil	92	73	36	201
	Hiç duygulu değil	92	27	21	140
Toplam		1926	908	283	3117

Türkiye’de milliyetçilik duygusu – eğitim düzeyi ilişkisine bakıldığında

ilköğretim, orta öğretim ve yükseköğretim seviyesinde eğitim alan kişilerden toplam 3,117 kişi arasında araştırma yapılmıştır. Tablo okunduğunda milliyetçilik duygusunun ilköğretim seviyesi gören kişiler arasında daha fazla olduğu ve eğitim seviyesi arttıkça milliyetçilik duygusunun azaldığı saptanmıştır. Coenders ve Scheepers (2003) demokratik ve demokratik olmayan ülkelerde eğitim düzeyinin milliyetçilik üzerindeki etkisini araştırmak için yürütmüş olduğu çalışmada demokratik ülkelerde eğitim seviyesinin milliyetçilik duygusu üzerinde doğrudan etkisi olduğu sonucuna varır iken demokratik olmayan ülkelerde eğitim ve milliyetçilik duygusu arasında etkileşimin oldukça az olduğunu öne sürmüştür.

Tablo 8

Sosyal Statü ve Milliyetçilik Duygusu Arasındaki İlişki

MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU * SOSYAL STATÜ Çapraz Tablolama							
Üst Sınıf		SOSYAL STATÜ					Toplam
		Üst Sınıf	Üst-Orta Sınıf	Alt-Orta Sınıf	İşçi Sınıfı	Alt Sınıf	
MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU	Aşırı duygulu	54	462	837	521	286	2160
	Oldukça duygulu	12	158	254	190	109	723
	Çok duygulu değil	8	46	61	79	23	217
	Hiç duygulu değil	2	19	33	48	44	146
Toplam		76	685	1185	838	462	3246

Sosyal statü – milliyetçilik duygusu ilişkisine bakıldığında toplam 3,246 kişi üzerinde anket yapılmıştır. Milliyetçilik duygusunun en fazla “alt-orta” sınıf içerisinde fazla olduğu ve üst sınıftaki insanlarda bu sayının azaldığı görülmektedir. Türkiye’de toplumsal sınıfın statüsü arttıkça, milliyetçilik duygusu azalmaktadır.

Genel itibarıyla Türkiye açısından sonuçların ifadesi irdelendiğinde; cinsiyet, yaş, eğitim ve sosyal statünün, milliyetçilik duygusunu ne şekilde yordadığını ortaya koymak için yapılan çok değişkenli regresyon analizi sonucunda, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmiş ($R = 0,182$, $R^2 = 0.033$), cinsiyet, yaş, eğitim ve sosyal statünün, milliyetçilik duygusu arasında anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür ($F = 26,185$, $p < 0,04$). Bağımsız değişkenler, bağımlı

değişkenin %3,3'ünü açıklamaktadır. Diğer değişkenlerin "Sig." değerleri 0.03 değerinden küçük oldukları için değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkileri vardır. Açıklayıcılık açısından en açıklayıcı değişken, sosyal statü (beta=0.118) olarak karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçilik duygusu ve sosyal statü arasında ters orantı söz konusudur (B=0,094).

Milliyetçilik Duygusu= $\beta_0 + \beta_1$ Cinsiyet (-) + β_1 Yaş (-) + β_1 Eğitim (-) + β_1 Sosyal Sınıf (-) =1,175-0,040*Cinsiyet-0,053*Yaş-0,139*Eğitim-0,094*Sosyal Sınıf

Türkiye'de milliyetçilik duygusunu etkileyen yaş, eğitim ve sosyal statü unsurlarında meydana gelen artışlarda milliyetçilik duygusunda azalmaların olduğu anlaşılmaktadır. Cinsiyet açısından bakıldığında Türkiye'deki kadınların milliyetçilik duygusu erkeklere oranla daha fazla olduğu görülmektedir.

İran'da Milliyetçilik Duygusu Verileri:

İran'da milliyetçilik duygusunun ölçümüne ilişkin Regresyon modeli ve ANOVA modeli sonuçları aşağıdaki tablolar aracılığıyla aktarılmıştır:

Tablo 9

İran İçin Regresyon Modeli Sonuç Tablosu

Girilen Değişkenler/Girilmeyenler ^a				
Model	Girilen Değişkenler	Girilmeyen Değişkenler	Metot	
1	YAŞ, CİNSİYET, SOSYAL STATÜ, EĞİTİM ^b	.	Enter	
a. Bağımlı Değişken: MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU				
b. Tüm değişkenler girilmiştir.				
Model Özeti				
Model	R	√R	Ayarlanmış √R	Tahmini Standart Sapma
1	,116 ^a	,013	,012	,530
a. Tahminler: (Sabit), CİNSİYET, SOCIAL SOSYAL STATÜ, YAŞ, EĞİTİM DÜZEYİ				

SPSS'de oluşturulan regresyon modelinin Model Özeti Tablosunda görüldüğü üzere Çoklu Korelasyon Katsayısı;

$$r_{1.23456} = 0,116$$

Denklemin Standart Sapması;

$$S_{1,23456}=0,530\text{'dur.}$$

Tablodaki R değeri 0,116 olup; bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasında pozitif bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Yaş, Cinsiyet, Eğitim ve Sosyal statünün milliyetçilik duygusu arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

$\sqrt{R}$; 0,013'tür. Bağımlı değişkendeki varyansın, bağımsız değişkenler tarafından %1,3 olarak açıklandığını göstermektedir. Yani milliyetçilik duygusunun artmasında yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyal statüsü seviyesini bilmek %1,3'lük bir doğruluk payı ile tahmine imkân tanınmaktadır. Değişimin kalanı başka nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Ayarlanmış $\sqrt{R}$ 'ye bakıldığında ise; %1,3'lük $\sqrt{R}$ değeri, değişken sayısı dikkate alındığında %1,2'ye düşmektedir. Modelin tahmin gücü %1,2'dir.

Tablo 10

İran İçin Anova Modeli Sonuç Tablosu

ANOVA ^a						
Model	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig. (Anlamlılık)	
1	Regresyon	8,658	4	2,165	7,702	,000 ^b
	Residual	633,443	2254	,281		
	Toplam	642,102	2258			
a. Bağımlı Değişken: MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU						
b. Tahminler: (Sabit), CİNSİYET, SOSYAL STATÜ, YAŞ, EĞİTİM DÜZEYİ						

Yordanan (bağımlı) değişkenlerdeki değişimle ilgili kareler toplamı 8,658'dir.

Yordamada açıklanamayan (hata) değişimle ilgili kareler toplamı 633,443'tür.

F'nin anlamlılık tespitinin p değeri 0,000'dır.

Bu tabloda p değerinin, (p=0,000), 0,04'ten küçük olması ("Sig." Değeri 0.000<0.04). Regresyon Modelindeki, bağımlı ve bağımsız değişkenler arası ilişki için hesaplanan R= 0.234 değerinin anlamlı olduğunu, oluşturulan modelin de anlamlı bir model olduğunu göstermektedir. Yani bu regresyon modelinde, milliyetçilik duygusu (yordanan /

bağımlı değişken) ile cinsiyet, yaş, eğitim ve sosyal statü (yordayan / bağımsız değişken) arasındaki doğrusal ilişki, istatistiksel olarak anlamlı düzeydedir ($p < 0.04$).

F Testi: F testinin sonucunun 7,702 olması %4 seviyesinde 0.04'ten küçük olması sebebiyle anlamlıdır. Regresyon modelinin açıklayıcılığının istatistiksel açıdan önemli olduğunu göstermektedir.

Tablo 11

Bağımsız Değişkenlerin Güvenirliğinin Analizi

Katsayılar ^a						
Model	B	Standartlanmamış Katsayılar		Standart Katsayılar	t	Sig. (Anlamlılık)
		B	Standart Sapma	Beta		
1	(Sabit)	1,030	,075		13,789	,000
	EĞİTİM DÜZEYİ	,068	,017	,098	4,075	,000
	YAŞ	-,013	,008	-,037	-1,589	,112
	SOSYAL STATÜ	,003	,012	,007	,300	,764
	CİNSİYET	,000	,023	,000	-,007	,994

a. Bağımlı Değişken: MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU

Sig. (anlamlılık) değeri 0.04'ün altındaki katsayılar, anlamlı derecede katkı sağlamaktadırlar. Dolayısıyla bu tablodan modelin matematiksel hali oluşturulabilir ve katsayıların bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olup olmadıkları yorumu da yapılabilmektedir. Burada yordayıcı değişkenler cinsiyet, eğitim, yaş ve sosyal statü milliyetçilik duygusunu anlamlı derecede yordamaktadır. Söz konusu modele göre dört bağımsız değişkenden eğitim, cinsiyet, sosyal statü ve yaş değişkenleri istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

Açıklayıcılık açısından en açıklayıcı değişken, eğitim durumu ($Beta=0,098$) olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim durumu ile milliyetçilik duygusu arasında pozitif bir ilişki görülmektedir ($B=0,068$). t değerinden de bu ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir ($t=4,075$).

Ayrıca eğitim bağımsız değişkenindeki 1 standart sapma miktarı artış milliyetçilik duygusunda standart sapma yükselmesine neden olmamıştır. Ancak bu oran cinsiyette 0,994; sosyal statüde ise 0,764 ve yaşta 0,112'dir.

Tablo 12

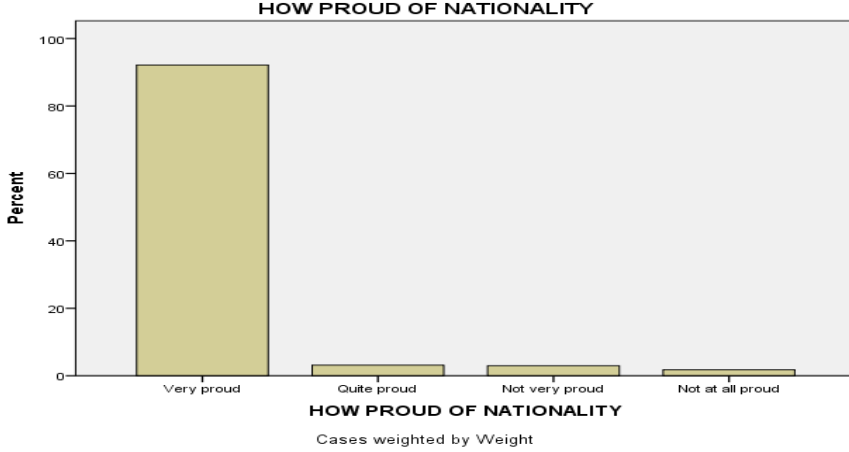
Milliyetçilik Duygusu Besleyenlerin Oranları

MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU					
	Sıklık	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde	
Valid	Aşırı duygulu	2266	89,5	92,2	92,2
	Oldukça duygulu	77	3,0	3,1	95,3
	Çok duygulu değil	73	2,9	3,0	98,3
	Hiç duygulu değil	43	1,7	1,7	100,0
	Toplam	2459	97,1	100,0	
Missing	Geçersiz	3	,1		
	Yanıt yok	34	1,3		
	Bilmiyor	36	1,4		
	Toplam	73	2,9		
Toplam	2532	100,0			

Dünya Değerler Araştırmasında 2004 senesinde İran’da yapılan “Milliyetçilik Duygusu” isimli araştırma; toplam 2,532 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. İran’da milliyetçilik duygusu ağır basan kesimin % 89,5 oranında olduğu görülmektedir. %1,7’lik kısım ise milliyetçilik duygusu beslemediği anlaşılmaktadır.

Grafik 2

Aşırı Milliyetçilik Duygusuna Sahip Olanların Oranı

İran'da aşırı milliyetçi duyguya sahip olanların sayısı %80'den fazla olduğu görülmektedir. Milliyetçi duyguları hiç olmayan kişi sayısı ise %1'in biraz üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 13

Yaş ve Milliyetçilik Duygusu Arasındaki İlişki

MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU * YAŞ Çapraz Tablolama								
	YAŞ						Toplam	
	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-98		
MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU	Aşırı duygulu	843	514	340	246	167	156	2266
	Oldukça duygulu	26	23	10	8	6	4	77
	Çok duygulu değil	34	19	9	5	3	3	73
	Hiç duygulu değil	21	12	9	0	1	0	43
Toplam		924	568	368	259	177	163	2459

İran’da yaş– milliyetçilik duygusu arasındaki ilişki tablosuna bakıldığında araştırmaya 15-24 yaş arası 924 kişi, 25-34 yaş arası 568 kişi, 35-44 yaş arası 368 kişi, 55-64 yaş arası 259 kişi ve 65-98 yaş arası 163 kişi olmak üzere toplamda 2,459 kişi katılmıştır. Milliyetçilik duygusunun yaş ilerledikçe azaldığı anlaşılmaktadır. Milliyetçilik duygusunun en fazla ağır bastığı dönemler ise 15-24 arasındaki kitlede görülmüştür.

Tablo 14

Cinsiyet ve Milliyetçilik Duygusu Arasındaki İlişki

MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU * CİNSİYET Çapraz Tablolama				
		CİNSİYET		Toplam
		Erkek	Kadın	
MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU	Aşırı duygulu	1223	1043	2266
	Oldukça duygulu	47	30	77
	Çok duygulu değil	37	36	73
	Hiç duygulu değil	24	19	43
Toplam		1331	1128	2459

İran’da milliyetçilik duygusu – cinsiyet ilişkisi irdelendiğinde, kadın ve erkeklerden toplam 2,459 kişi araştırmaya katılmıştır. Erkeklerin kadınlara kıyasla milliyetçilik duygusunun ağır bastığı anlaşılmaktadır.

Tablo 15

Eğitim Düzeyi ve Milliyetçilik Duygusu Arasındaki İlişki

MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU * Eğitim Düzeyi Çapraz Tablolama					
		Eğitim Düzeyi			Toplam
		Alt	Orta	Üst	
MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU	Aşırı duygulu	715	888	567	2170
	Oldukça duygulu	20	33	23	76
	Çok duygulu değil	10	41	21	72
	Hiç duygulu değil	4	14	24	42
Toplam		749	976	635	2360

İran’da milliyetçilik duygusu – eğitim düzeyi ilişkisine bakıldığında ilköğretim, orta öğretim ve yükseköğretim seviyesinde eğitim alan kişilerden toplam 2,360 kişi arasında araştırma yapılmıştır. Tablo okunduğunda milliyetçilik duygusunun ortaöğretim seviyesi gören kişiler arasında daha fazla olduğu ve yükseköğretim görenler arasında milliyetçilik duygusunun azaldığı saptanmıştır.

Tablo 16

Sosyal Statü ve Milliyetçilik Arasındaki İlişki

MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU * Sosyal Statü Çapraz Tablolama							
		SOSYAL STATÜ					Toplam
		Üst Sınıf	Üst-Orta Sınıf	Alt-Orta Sınıf	İşçi Sınıfı	Alt Sınıf	
MİLLİYETÇİLİK DUYGUSU	Aşırı duygulu	63	618	882	332	267	2162
	Oldukça duygulu	5	22	28	9	10	74
	Çok duygulu değil	1	18	36	6	6	67
	Hiç duygulu değil	3	12	16	3	5	39
Toplam		72	670	962	350	288	2342

Sosyal statü – milliyetçilik duygusu ilişkisine bakıldığında toplam 2,342 kişi üzerinde anket yapılmıştır. Milliyetçilik duygusunun en fazla “alt-orta” sınıf içerisinde fazla olduğu ve üst sınıftaki insanlarda bu sayının azaldığı görülmektedir. İran’da toplumsal sınıf derecesi düştükçe, milliyetçilik duygusu artmaktadır. Hjerem (1998) Avustralya, Almanya, İngiltere ve İsviçre’de milliyetçilik duygusunu tetikleyen motivasyonları araştırmak için yürüttüğü çalışmada milliyetçilik duygusunun bileşenlerinin oldukça grift ve çok boyutlu olduğu sonucuna ulaşarak ele aldığı dört farklı ülkede sosyal statünün milliyetçilik duygusu üzerinde yoğunlaştırıcı veya seyreltici etkisinin olduğunu belirtmiştir.

Genel itibariyle İran açısından sonuçların ifadesi irdelendiğinde; cinsiyet, yaş, eğitim ve sosyal statünün, milliyetçilik duygusunu ne şekilde yordadığını ortaya koymak için yapılan çok değişkenli regresyon analizi sonucunda, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasında anlamlı bir ilişki gözlenmiş ($R = 0,116$, $R^2 = 0,013$), cinsiyet, yaş, eğitim ve sosyal statünün, milliyetçilik duygusu arasında anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür ($F = 7,702$, $p < 0,04$). Bağımsız değişkenler, bağımlı değişkenin %1,3’ünü açıklamaktadır. Diğer değişkenlerin “Sig.” değerleri 0,04 değerinden küçük oldukları için değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkileri vardır. Açıklayıcılık açısından en açıklayıcı değişken, eğitim (Beta=0.098) olarak karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçilik

duygusu ve eğitim arasında ters orantı söz konusudur ($B=0,068$).

Milliyetçilik Duygusu= $\beta_0 + \beta_1$ Cinsiyet (-) + β_1 Yaş (-) + β_1 Eğitim (-) + β_1 Sosyal Sınıf (-) = $1,030-0,000*Cinsiyet-0,013*Yaş-0,068*Eğitim-0,003*Sosyal Sınıf$

İran'daki milliyetçilik duygusunu etkileyen dört unsur (yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyal sınıf) incelendiğinde Türkiye'deki sonuçlarla paralellik göstermektedir. Öyle ki Türkiye'de eğitimin, yaşın ve sosyal statünün artmasına bağlı olarak bireylerdeki milliyetçilik duygusu daha da azalma eğilimi içerisinde olmuştur. Ancak Türkiye'de kadınlar milliyetçi duygulara sahip olmada erkeklere oranla daha baskın iken, İran'da bu durumun tersi görülmüş ve erkekler kadınlara kıyasla milliyetçi duyguları hissetmede baskın olan taraf olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Milliyetçilik olgusu her toplumun kendisine özgün formu içerisinde farklı ekonomik, siyasi, tarihsel, kültürel ve toplumsal süreçler sonucu ortaya çıkmıştır. Bütün topluma uygulanabilecek özgün bir oluşum sürecini ortak reçeteyi içinde barındırmayan, bazısında ulus-devletin yarattığı ve yaşattığı, bazısında ise ulus-devletten sonra ortaya çıkan ve onu ayakta tutan bir ideolojidir. Bu bakımdan milliyetçilik, tarih sahnesinde var olmaya başladığı andan aktüel süreçte, modern devletin temel söylemi ve toplumsal sınıfları birleştiren ve onların siyasi süreçlere katılımlarını sağlayan önemli düşünce sistemlerinden biri olmuştur (İlgen, 2021).

Milliyetçilik ulus olmanın/oluşturmanın bilinci şeklinde de ifade edilmektedir. Dünya toplumlarının ulus-öncesi toplumsal oluşumlardan, ulus olma aşamasına varma sürecinin hem bir ürünü, hem de ideolojik aracı olarak varlığını her zaman hissettirmiştir. Milliyetçiliğin temel niteliklerine dair yukarıda sunulan kavramsal ve teorik yaklaşımların, özellikle küresel sistemin ulus-devlet yapılanmalarını yoğun bir şekilde aşındırdığı günümüzde bile hala geçerli ve anlamlı olduklarını ileri sürebilmek mümkün görünmektedir.

Türkiye ve İran'daki karşılaştırmalı milliyetçilik duygusu SPSS Statistics 22.0 programında analiz edildikten sonra bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Milliyetçilik duygusuna etki eden bağımsız değişkenler her ülke içinde yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyal statü olarak belirlenmiştir.

Türkiye'de milliyetçilik duygusu yaş açısından incelendiğinde, yaş ilerledikçe milliyetçilik duygusunun azaldığı anlaşılmaktadır. Cinsiyet açısından bakıldığında, en fazla milliyetçilik duygusunu taşıyanların

kadınlar olduğu saptanmıştır. Eğitim açısından milliyetçilik duygusunun, eğitim seviyesi arttıkça milliyetçilik duygusunun azaldığı görülmüştür. Sosyal statü açısından irdelendiğinde ise; sosyal statünün yükselmesi ile milliyetçilik duygusunun azaldığı fark edilmiştir.

İran'da milliyetçilik duygusu yaş açısından incelendiğinde, milliyetçilik duygusunun yaş ilerledikçe azaldığı anlaşılmaktadır. Milliyetçilik duygusunun en fazla ağır bastığı dönemler ise 15-24 arasındaki kitlede görülmüştür. Cinsiyet açısından ele alındığında, erkeklerin kadınlara kıyasla milliyetçilik duygusunun ağır bastığı ortaya çıkmıştır. Eğitim açısından milliyetçilik duygusunun, ortaöğretim seviyesi gören kişiler arasında daha fazla olduğu ve yükseköğretim görenler arasında milliyetçilik duygusunun azaldığı fark edilmiştir. Milliyetçilik duygusu sosyal statü açısından analiz edildiğinde ise; milliyetçilik duygusunun en fazla "alt-orta" sınıf içerisinde fazla olduğu saptanmıştır. Ayrıca toplumsal sınıf derecesi düştükçe, milliyetçilik duygusu ters orantılı olarak artma eğilimi göstermiştir.

Tablo 17

Araştırmanın Hipotezlerinin Desteklenme Durumu

Hipotez	Açıklama	Sonuç
H ₀	Yaş ilerledikçe milliyetçilik duygusu artmaktadır.	Değerlendirme dışı
H ₁	Eğitim seviyesi arttıkça milliyetçilik duygusu azalmaktadır.	Onaylandı
H ₂	Sosyal sınıf statüsü arttıkça milliyetçilik duygusu azalmaktadır.	Onaylandı
H ₃	Erkeklerde milliyetçilik duygusu kadınlardan daha baskındır	Kısmen onaylandı

Yukarıdaki tablo incelendiğinde araştırmanın sorusu olan "sosyal ve kültürel olarak birbirlerinden etkilenmiş olan Türkiye ve İran'da milliyetçilik duygusuna etki eden faktörler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir" e verilecek olan yanıt şu şekildedir: Her iki ülkede de yaş ilerledikçe milliyetçilik duygusu azalmakta; eğitim seviyesi arttıkça milliyetçilik duygusu azalmakta ve sosyal sınıf statüsü arttıkça milliyetçilik duygusu azalmaktadır. İran'da milliyetçilik duygusu erkeklerde daha baskın iken Türkiye'de milliyetçilik duygusu Türkiye'de şaşırtıcı bir şekilde daha yüksektir.

Bu araştırma için belirtmek gerekir ki milliyetçilik duygusunu etkileyen

unsurlar önceki kısımlarda ele alınan parametreler açısından ele alınmıştır. Aynı zamanda araştırmaya konu olan dönem 1999-2004 yılları arasında kapsamaktadır. Bu kapsamda söz konusu tarih aralıklarında milliyetçilik duygusunu etkileyen faktörlerin günümüzde de etkili olup olmadığı tartışılabilir. Nitekim milli kimlik gibi milliyetçi duyguları etkileyen dinamiklerde uzun veya oldukça kısa vadelerde değişime uğrayabilmektedir (Hobsbawm, 2010, s. 26; Smith, 1991, s. 29). Günümüzde siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel, psikolojik dinamikler, yeni toplumsal hareketler ve seçmen davranışları değişen ve gelişen uluslararası konjonktür içerisinde farklılık gösterebilmektedir. Bundan dolayı yaş, cinsiyet, sosyal sınıf ve eğitim düzeyi faktörlerinin milliyetçilik duygusu üzerinde aktüel olarak etkisinin olacağı veya olmayacağı konuları aylık gelir, informel ilişkiler, ulusal ve uluslararası gündem, uluslararası güvenlik ve diğer kamu politikaları açısından değişkenlik gösterip göstermediği yapılacak olan diğer araştırmalar için yol gösterebileceği öne sürülebilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

Abdelal, R. (2001). *National purpose in the world economy: Post-soviet states in comparative perspective*. Ithaca, Cornell University Press.

Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmedi, H. (2009). İran'da din ve milliyet: Dayanışma mı, çekişme mi?. H. Ahmedi (Ed.), *İran: Ulusal kimlik inşası kitabı* içinde (s. 25-72). İstanbul: Küre Yayınları.

Akıncı, A. (2014). Milliyetçilik kuramları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1). 131-150.

Anderson, B. (2007). *Hayali cemaatler* (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınevi.

Ateş, H. ve Banazılı, A. M. (2019, Eylül). Gelişmekte olan toplumların kamu yönetiminde reform arayışları: Küreselleşme olgusu kapsamında bir değerlendirme. A. Yatkın, A. Ç Akyol, M. Akyol ve Ö. Kılınç (Ed.), *1. uluslararası iletişim ve yönetim bilimleri kongresi bildiri kitabı* içinde (s. 264-273). Erişim Tarihi: 10.08.2020, file:///C:/Users/hp/Downloads/nnniversitesiletimFakltesi1.UluslararasıiletimveYnetimBilimleriKongreTamMetinBildiriKitab.pdf.

Ayvazoğlu, B. (2002). Tanrıdağ'dan hira dağı'na uzun ince yollar. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik kitabı* içinde (s. 541-583). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Beşiriye, Hüseyin (2009). İran'da devlet, toplum ve siyaset. (M. Koç, Çev.). İstanbul: Ağaç Kitapevi.

Bölükbaşı, Y. Z. (2018). Türkçü-Turancı milliyetçiliğin düşünsel temelleri üzerine bir inceleme. *Akademik Hassasiyetler*, 5(10), 45-60.

Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London, Sage Press.

Bingham, J. (2012). How significant is nationalism as a cause of war?. *E-International Relations, Haziran*(19), 1-4.

Can, K. (2002). Ülkücü hareketin ideolojisi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik kitabı* içinde (s. 663-685). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Coenders, M., ve Scheepers, P. (2003). The effect of education on nationalism and ethnic exclusionism: An international comparison,

Political Psychologist, 24(2). 313-343.

Copeaux, E. (2002). Türk milliyetçiliği: Sözcükler, tarih, işaretler. T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Milliyetçilik kitabı* içinde (s. 44-52). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çakmak, H. (2020). *Dünden bugüne Ortadoğu*. Ankara: Barış Kitap.

Çancı, H. (2006), Kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde milliyetçiliğin niteliksel sabitelerine genel bir bakış. *Review of Social, Economic & Business Studies*, 9(10), 233-246.

De Figueiredo, R. J. P., Jr. ve Elkins, Z. (2003). Are patriots bigots? An inquiry into the vices of in-group pride. *American Journal of Political Science*, 47, 171-188.

Dimitrova-Grajzl, V., Eastwood, J. ve Grajzl, P. (2016). The longevity of national identity and national pride: Evidence from wider Europe. *Research and Politics*, April-June, 1-9.

Erdal, İ. (2020). 1950-1980 dönemi Türk-İran ilişkileri bağlamında kurulan dostluk cemiyetleri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 471-480.

Ertekin, O. (2002). Cumhuriyet döneminde Türkçülüğün çatallanan yolları. T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Milliyetçilik kitabı* içinde (s. 345-388). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Elhan, N. (2019). Pehleviler döneminde İran’da ulus-devlet: Milli kimlik ve geleneğin icadı. *İran Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 13-37.

Findley, V. C. (2012). *Modern Türkiye tarihi (1789-2007)* (G. Ayas, Çev.). (2. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınevi.

Foran, J. (1993). *Fragile resistance: Social transformation in Iran from 1500 to the revolution*. Boulder, Westview Press.

Gellner, E. (1994). *Nations and nationalisms*. Oxford, Blackwell.

Gökalp, E. (2007). Milliyetçilik: Kuramsal bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 279-298.

Greenfeld, L. (2003). *Nationalism: Five foads to modernity*. (Yedinci Basım). England, Harvard University Press.

Guibernau, M. (1997). Milliyetçilikler (20. yüzyılda ulusal devlet ve milliyetçilikler) (N. N. Domaniç, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Habermas, J. (2002). Küreselleşme ve milli devletlerin akıbeti (M. Beyaztaş, Çev.). İstanbul: Bakış Yayınları.

Hall, S. (1991). Yerel ve küresel: Küreselleşme ve etniklik. A. D. King (Der.), *Kültür, küreselleşme ve dünya-sistemi. Kimlik temsilinin çağdaş koşullar kitabı* içinde (s. 39-61). G. Seçkin ve Ü. H. Yoksal (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.

Huntington, P. S. (2020). Medeniyetler çatışması (M. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Vadi Yayınları.

Heywood, A. (2015). Siyaset teorisine giriş (H. M. Köse, Çev.). (6. Basım). İstanbul: Küre Yayınları.

Hanioglu, M. Ş. (2011). Üç milliyetçilik. Erişim tarihi: 04.11.2021, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2011/05/29/uc-milliyetcilik>.

Hobsbawm, J. E. (2010). Milletler ve milliyetçilik (O. Akınhay, Çev.). (4. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hjerm, M. (1998). National identities, national pride and xenophobia: A comparison of four western countries. *Acta Sociologica*, 41(4), 335-347.

İlgen, A. (2021). Bir modern zaman kavramının Türkiye özelinde hermonotik yorumlaması: Milliyetçilik. Erişim tarihi: 10.12.2021. <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/6410-bir-modern-zaman-kavraminin-turkiye-ozelinde-hermonotik-yorumlamasi-milliyetcilik>.

World Values Survey (2004). <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> Erişim tarihi: 02.11.2021.

Kafkasyalı, A. (2011). *İran coğrafyasında Türkler*. İstanbul: Bilge Oğuz.

Karimi, P. (2013). *Domesticity and consumer culture in Iran: Interior revolutions of the modern era*. London, Routledge.

Karpat, H. K. (2004). *Studies on Turkish politics and society: Selected articles and essays*. Boston, E.J. Brill.

Karpat, H. K. (2011). Ortadoğu'da millet, milliyet, milliyetçilik (R. Boztemur, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Kedourie, E. (1993). *Nationalism*. (Dördüncü. Basım). Oxford, Blackwell Press.

Khoshbakht, L. (2010). İran'da milli kimlik inşası *Farslılık ve Şiiliğin*

içselleşmesi (Şeriatî, Motahari ve Bazergan'ın Düşünceleri Üzerine) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Ankara).

Kushner, D. (1979). Türk milliyetçiliğinin doğuşu (1876-1908) (Ş. S. Türet, E. Rekin ve F. Erdem, Çev.). İstanbul: Kervan Yayınları.

Koçak, O. (1996). Kaptırılmış ideal: Mai ve siyah üzerine psikanalitik bir deneme, *Toplum ve Bilim*, 94-152.

Leerssen, J. (2011). Viral nationalism: Romantic intellectuals on the move in nineteenth-century europe. *Nations and Nationalism*, 17(2), 257-271.

Lewis, B. (2004). Modern Türkiye'nin doğuşu (M. Kıratlı, Çev.). (9. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Litvak, M. (2017). The construction of Iranian national identity. In M. Litvak (Ed.) *Constructing nationalism in Iran: From the qajars to the Islamic Republic* (pp. 10-31). London and New York: Routledge.

Mardin, Ş. (2009). Batıcılığın ilk evresi. M. Türköne ve T. Önder (Ed.), *Türk modernleşmesi makaleler-4 kitabı* içinde (s. 1-25). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Sarıkaya, Y. (2008). *Tarihi ve jeopolitik boyutlarıyla İran'da milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sarınay, Y. (1994). *Türk milliyetçiliğinin tarihi gelişimi ve Türk ocakları (1912-1931)*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

Shaw, E. K. ve Shaw, J. S. (1994). Osmanlı imparatorluğu ve modern Türkiye-2- (M. Harmancı, Çev.). İstanbul: E Yayınları.

Smith, W. T. ve Kim, S. (2006). National pride in comparative perspective: 1995/96 and 2003/04. *International Journal of Public Opinion Research*, 18(1), 127-136.

Şen, Y. F. (2004). *Globalleşme sürecinde milliyetçilik trendleri ve ulus devlet*. (1. Basım). Ankara: Yargı Yayınevi.

Taşkıran, C. (2011). İran (Fars) milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi. Erişim tarihi: 19.11.2021, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1542>.

Thompson, A. (2001). Nations, national identities and human agency: Putting people back into nations. *The Sociological Review*, 47(1), 19-31.

Öznur, H. (1999). *Ülkücü hareket: CKMP'den MHP'ye*. (1. Cilt). Ankara: Alternatif Yayınları.

Uzun, T. (2000). *Bir siyasal ideoloji olarak milliyetçilik ve Türk siyasal hayatında kurumsallaşması: MHP Örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir).

Uzun, T. (2010). Osmanlı döneminde Türk milliyetçiliği ideolojisinin kaynakları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 1-11.

Yalçın, S. (2013). *İlmi makaleler*. (2. Cilt). Ankara: Berikan Yayınevi.

Yuval-Davis, N. (1993). Gender and nation. *Ethnic and Racial Studies*, 16(4), 621-632.

Zürcher, J. E. (2015). *Bir ulusun inşası* (L. Yalçın, Çev.). Ankara: Akılçelen Kitapları.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Mevduat ve Katılım Bankalarının Güçlü ve Zayıf Yönleri ve Türkiye Ekonomisine Katkıları (2005-2020)

Strengths and Weaknesses of Deposit and Participation Banks and Their Contributions to the Turkish Economy (2005-2020)

Öz

“İslami Finans” ya da “faizsiz bankacılık” olarak adlandırılan katılım bankaları, 1985’ten bu yana otuzbeş yıl içinde Türkiye ekonomisinin gelişmesinin bir parçası olmuştur. Muhafazakâr toplumun faiz hassasiyeti nedeniyle bankacılık sistemine dahil olmayan atıl fonları ekonomiye kazandırmıştır. Çalışmada katılım bankaları ile mevduat bankalarının aktif ve pasif yapılarındaki güçlü ve zayıf yönlerini incelendikten sonra, katılım bankalarının Türkiye ekonomisine katkıları analiz edilmiştir. Bu analiz yapılırken katılım bankalarının ilk defa bankacılık sistemine dahil olduğu 2005 yılından 2020 yılına kadarki geçen süreç seçilmiştir. Katılım bankalarının bankacılık sektörü içindeki payı analiz edilirken kredi portföylerinin yoğunlaştığı sektörleri incelenip, hem bankaların risk ve kârlılığını analizi yapılmış hem de mevduat bankaları ile karşılaştırması yapılmıştır. Aktif yapısına göre mevduat bankalarının tüm bankacılık sistemi içindeki payının on yılda %93-94 olması nedeniyle sektörü domino ettiği ve katılım bankalarının sektördeki payının %6-7 arasında kaldığı görülmüştür. Bankaların verdiği kredilere göre mevduat bankalarının hizmet, finans, imalat ve inşaat sektörüne yoğunlaştığı, katılım bankalarının hizmet, imalat ve inşaat sektörüne yoğunlaştığı görülmektedir. Analiz edilen veriler katılım bankalarının hem mevduat toplama hem de kredi dağıtma sistemiyle ilgili bir kısım sorunlar yaşadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankaları, Mevduat Bankaları, Muhafazakar Toplum, Türkiye Ekonomisi, İslami Finans.

Abstract

Participation banks, called "Islamic Finance" or "interest-free banking", have been a part of the development of the Turkish economy in the thirty-

İlyas BOZKURT

Dr.,
muhammedilyasbozkurt@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0535-4206

Cilt / Issue: 9(2), 503-535
Geliş Tarihi: 12.03.2022
Kabul Tarihi: 25.06.2022

Atıf: Bozkurt, İ. (2022). Mevduat ve Katılım Bankalarının güçlü ve zayıf yönleri ve Türkiye ekonomisine katkıları (2005-2020). *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 503-535. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1164125>

five years since 1985. Due to the interest sensitivity of the conservative society, idle funds that were not included in the banking system were brought into the economy. The study analyzed the contributions of participation banks to the Turkish economy after analyzing the advantages and disadvantages of deposit banks and participation banks in terms of their asset and liability structures. The period used for this research was 2005 to 2020, the year that participation banks were initially integrated into the banking system. When examining the areas in which loan portfolios are concentrated and the participation banks' portion in the financial sector, the risk, and profitability of the banks were assessed and compared to deposit banks. According to the asset structure, since the share of deposit banks in the entire banking system has been 93-94% in the last ten years, it has been observed that the share of participation banks in the sector is between 6-7%. According to the loans given by the banks, it is seen that the deposit banks concentrate on the service, finance, manufacturing, and construction sectors, while the participation banks concentrate on the service, manufacturing, and construction sectors. The analyzed data revealed that participation banks have some problems with both deposit collection and loan distribution systems.

Keywords: Participation Banks, Deposit Banks, Conservative Society, Turkish Economy, Sectoral Concentration.

Extended Abstract

The Turkish banking system is crucial to the establishment and growth of the Turkish economy, as in many developed countries. The growth of the Turkish banking system reflects the growth of the country's economy.

Participation banks are a crucial component of this system since they cover a significant void in the Turkish banking system. These banks not only provided the conservative sector's savings to the economy but also helped to integrate the conservative sector into the overall economy.

In the thirty-five years since they were founded, Participation Banks have significantly affected the evolution of the Turkish economy. In the future, it will still play a role in the growth of both the Turkish economy and Turkish society. The focus of this study is on the role participation banks play in the Turkish economy.

Today, participation banks carry out many banking activities of conventional banks as well as financing activities such as insurance, financial leasing, and factoring in the financial sector. Participation

banks, which perform almost all banking services in different ways, are in a way an alternative to conventional banks, while the deposit banks do not perform some transactions based on interest, they complement conventional banks and deepen the financial sector.

When we look at the finance sector, it consists of two basic components, namely the real sector and the finance sector. Among the financial institutions, banks are the most important and the credit mechanism is one of the main factors that make banks stand out among financial institutions. The most critical component that commercial banks have in their total assets is their loan portfolio. In this respect, one of the primary goals of banks is to obtain the highest profit by using their loan portfolios. But the credit mechanism is also the riskiest activity of a bank. Because, if the loan is not repaid, the bank is faced with liquidity and profit-loss risk.

Diversification of the loan portfolio is seen as the main mechanism for banks to reduce their credit risk. However, for various reasons, many commercial banks concentrate their loans on certain sectors. "Sectoral credit concentration" is the concentration of the majority of a bank's loans in one or more sectors.

Examining the sectors in which banks' loan portfolios are concentrated not only constitutes an indicator in the analysis of banks' risk and profitability but also creates an indicator of the financial stability of a country's economy. Detection and monitoring of credit concentration constitute an early warning mechanism in the detection of risks. It also constitutes a tool for establishing long-term development policies.

Few research has been done on the Turkish banking system, even though there are several worldwide studies on sectoral loan concentration. The link between the sectoral concentration index and credit risk, which was constructed using data from the Turkish banking industry from various times, was examined in these few research. A study evaluating the loan portfolios of participation and deposit banks has not been conducted so far.

In the light of these data, it has been tried to find answers to which sector's participation banks and deposit banks direct their loans and how this loan concentration has an effect on bank performance, by analyzing the Turkish banking sector's quarterly data for the period 2005-2020.

Giriş

1980'li yıllardan itibaren hem Türkiye'de hem de dünya da yükselişe geçen muhafazakarlık eğilimleri milyonlarca ifade edilen muhafazakar bir kitlenin ortaya çıkmasına ya da zaten var olan bir muhafazakar kitlenin büyüyerek artmasına neden olmuştur.

1980'li yıllardan itibaren başta Türkiye olmak üzere bir kısım İslam ülkelerinde muhafazakarlık eğilimi ve dini hassasiyet geniş kitlelerce önemsenir hale gelirken; aynı tarihlerden itibaren bu coğrafya da muhafazakar kesimin ekonomiye ve özellikle sanayi ve ticarete yöndikleri görülmektedir. Bir yandan sanayi ve ticaretle uğraşp günbegün zenginleşen ama bir yandan da dini hassasiyetleri nedeniyle bankacılık işlemlerinden ve hizmetlerinden çekinip uzak duran hatırı sayılır bir kitle ortaya çıkmıştır. Bu durum bir yandan muhafazakar kesimin yastık altındaki birikimlerini ekonomiye kazandırabilmek için öte yandan da muhafazakar sanayi ve ticaret erbabına bankacılık hizmeti verebilmek için büyük bir fırsat oluşturmuştur.

Artık bankacılık sisteminin içerisinde yer alacak bir katılım bankacılığı anlayışına ihtiyaç vardır. İşte bu ihtiyaç katılım bankalarının 80'li yıllardan sonra başta Türkiye olmak üzere birçok İslam ülkesinde hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Katılım Bankaları kurulduğu günden bugüne geçtiğimiz otuz beş yıl içerisinde Türkiye ekonomisinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Gelecekte de Türk ekonomisinin gelişmesinde ve Türk toplumunun kalkınmasında katkı vermeye devam edecektir. Bu çalışma katılım bankalarının Türkiye ekonomisine katkıları üzerine durmaktadır.

Günümüzde katılım bankaları mali sektör içinde hem konvansiyonel bankaların yaptıkları birçok bankacılık faaliyeti hem de sigortacılık, finansal kiralama, faktoring gibi finansman faaliyetlerini yapmaktadır. Hemen hemen tüm bankacılık hizmetlerini farklı usullerle yapan katılım bankaları, bir bakıma konvansiyonel bankaların bir alternatifi olurken, mevduat bankalarının faize dayanan bazı işlemleri yapmadıkları içinde konvansiyonel bankaları tamamlamakta ve finans sektörünün derinleşmesini sağlamaktadır.

Katılım bankaları 1980'li yılların başından 2000 krizine kadar olan dönemde muhafazakar kesim tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış ve rağbet görmüştür. 2001 ekonomik krizleri sırasında İhlas finansın iflas etmesi ve tasfiyesi ve katılım bankacılığı sektöründe yaşanan bir

kısım yapısal sıkıntılar, muhafazakâr kesimin katılım bankalarına karşı güvensizlik duygusuna kapılmalarına neden olmuştur.

Ancak 2005 yılında katılım bankalarının bankacılık sisteminin içerisine alınmasıyla beraber tekrar tesis edilen bu güven ortamı 2008-2012 yılları arasında yaşanan ABD merkezli ve dünya çapında etkili ekonomik krizin sonlarına kadar devam etmiştir. 2012- 2020 yılları arasında katılım bankalarına gösterilen ilginin azaldığını ve muhafazakar kitlenin katılım bankalarından daha ziyade mevduat bankalarına rağbet gösterdiğini görmekteyiz.

Ülkemizde son yıllarda yıldızı parlayan katılım bankalarının aslında sektördeki payının istenilen düzeyde artmadığı görülmektedir. Katılım bankalarının konvansiyonel bankalara göre bir kısım farklılıkları olması, onlara bazı avantajlar kazandırırken bazı dezavantajlar sağlamaktadır.

Bu çalışmada katılım bankalarının sektöre katkıları mevduat ve yatırım bankalarıyla karşılaştırılmalı olarak hem fon toplama hemde fon kullandırma açısından ele alınmıştır.

Ayrıca katılım bankalarının ve mevduat bankalarının yoğunlaştıkları sektörler karşılaştırılmıştır.

Finans sektörü ve reel sektör ekonominin temel iki bileşenidir. Finans sektörünü oluşturan finansal kurumlar ve sermaye piyasaları, tasarrufları fon fazlası olan birimlerden toplayıp fon ihtiyacı olan birimlere aktarırlar. Finansal kurumlar arasında en önemlileri bankalardır ve kredi mekanizması bankaların finansal kurumlar içinde öne çıkmasındaki temel etkenlerden birisidir. Ticari bankaların aktif toplamları içerisinde sahip oldukları en kritik bileşen ise kredi portföyleridir. Bu itibarla, bankaların amaçlarından başında kredi portföylerini kullanarak en yüksek kâr elde etmek gelmektedir. Ancak kredi mekanizması aynı zamanda bir bankanın en riskli faaliyetidir. Çünkü kredinin geri ödenmemesi durumunda banka likidite ve kâr-zarar riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Kredi portföyünün çeşitlendirilmesi, bankaların kredi riskini azaltmaya yönelik başlıca mekanizması olarak görülür. Ancak çeşitli sebeplerle birçok ticari banka kredilerini bazı sektörlerle yoğunlaştırmaktadır. “Sektörel kredi yoğunlaşması” bir bankanın kredilerinin büyük bölümünün bir veya birden fazla sektörde toplanmasıdır. Bankalar belirli sektörlerle kredilerini yoğunlaştırdığı gibi, belirli müşterilere veya belirli coğrafi bölgelere de yoğun kredi açabilmektedir.

Bankaların kredi portföylerinin yoğunlaştığı sektörleri incelemek, hem

bankaların risk ve kârlılığını analizinde bir gösterge oluştururken hem de bir ülke ekonomisinin finansal istikrarı içinde bir gösterge oluşturmaktadır. Kredi yoğunlaşmasının tespit edilmesi ve izlenmesi, risklerin tespitinde erken uyarı mekanizması oluşturmaktadır. Ayrıca uzun vadeli kalkınma politikaları oluşturulması için de bir araç oluşturmaktadır.

Katılım bankalarını literatürde olumlu bakış ile anlatan birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak objektif ve eleştirel bir bakış açısıyla bu kuruluşların Strengths-Weaknesses-Opportunities-Threats (SWOT) analizini yapabilen, bunların artılarını, eksilerini ortaya koyabilen ve eksileri için çözüm önerileri getirebilen çalışma sayısı oldukça azdır.

Bu çalışmanın önemi objektif bir gözle katılım bankalarının sektördeki yerini konvansiyonel bankalarla mukayeseli olarak ele alınmasıdır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı katılım bankalarının kredi yapısının sektörel analizinin yapılmış olmasıdır. Burada hangi bankaların hangi sektörlerle daha fazla ağırlık verdiği ve katılım bankalarının sektör içindeki payının belirlenmesi, katılım bankacılığının son otuz yılda geldiği yeri belirlemek ve gelecek projeksiyonu çıkarmak için çalışmayı oldukça önemli hale getirmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde bankacılığın finansal sistemdeki yeri tanımlandıktan sonra ikinci bölümde bankaların risk çeşitlendirmesi üzerine yapılan ampirik çalışmaların bir özeti sunulmuştur. Üçüncü bölümde Türk Bankacılık sisteminde mevduat ve katılım bankalarının pasif yapısı analiz edilmiştir. Dördüncü bölümde ise Türk Bankacılık sisteminde mevduat ve katılım bankalarının aktif yapısı analiz edilerek Türkiye ekonomisine nasıl katkı sağladıkları değerlendirilmiştir.

Bankacılığın Finansal Sistemdeki Yeri ve Yapısı

Finansal sistem; finansal kurumlar, finansal araçlar ve finansal piyasalardan oluşan dev bir sistemdir. Bu sistem piyasada bulunan fon fazlası birikimleri fon açığı olan kurum ve kuruluşlara, tüzel ve gerçek kişilere aktarmak suretiyle ekonomiye canlılık katar. Bu sayede finansal sistem fonları en uygun fiyatla, en hızlı bir sürede ve en doğru kaynaklara yönelmesine ve bu sayede ekonominin canlanarak gelişmesine hayati derecede önemli bir katkıda bulunur.

Finansal sistemin temelinde ise mevcut geliri gelecekteki gelirle, üzerinden mutabakata varılan bir getiri karşılığında, değiştirme ve tasarrufa dönüştürme güdüsü bulunmaktadır.

Finansal kurumlar finans sektöründe piyasa oluşturan kurumlardır.

Bu yüzden finansal araçların fiyatları bu kurumların oluşturduğu piyasalarda belirlenir. Bu cihetle finansal kurumlar bir ülke için hayati derecede önem taşımaktadır. Finansal kurumlar içinde en önemlileri ise bankalardır.

Bankalar fon transferine aracılık ederken çeşitli parasal aktarım kanalları kullanırlar. Bu kanallar faiz kanalı, varlık fiyatları kanalı, döviz kuru kanalı, kredi kanalı ve beklenti kanalıdır (Mishkin, 1995, ss. 3-10).

Bankacılık sisteminin en önemli fon aktarım mekanizmalarından birisi kredi fonksiyonudur. Sanayi ve imalat sektörü, inşaat sektörü, hizmet sektörü ve turizm sektörü başta olmak üzere tüm reel sektör unsurları hem kuruluşlarında hem de işleyişlerinde devamlı ve istikrarlı bir şekilde düşük maliyetli ve uzun vadeli kredi ihtiyacı duyarlar. Bu yüzden bankacılık sisteminin ekonomiye en büyük katkısı kredi fonksiyonu aracılığıyla olur.

Krediler, tasarrufların krediye dönüşmesini ve ekonomide paranın değişim aracı olarak kullanılmasını sağladığı için finansal gelişmenin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş ülkelerin ekonomik göstergeleri incelendiğinde finansal piyasada yer alan hane halkı, işletmeler ve diğer ekonomik birimlerin krediler ile finanse edildiği görülmektedir. Krediler, tasarrufların etkin dağıtımına katkıda bulunduğu, tasarrufların yatırımlara aktarılmasını sağladığı, eksik bilgilenmeyi azaltarak işlem maliyetlerini düşürdüğü ve finansal işlemlerin gerçekleşmesini sağlayarak ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır (Şenel, 2020, s. 812).

Bankaların temelde faaliyet ve finansman politikaları bilançolarının aktif ve pasif yapısının yönetiminden geçmektedir. Bir bankanın kârını optimize etmek amacıyla bilançosunun aktif ve pasif kompozisyonunu piyasa koşullarını göz önüne alarak stratejiler belirlemesi gerekmektedir (İşcan, 2003, s. 5). Bankalar stratejilerini belirlerken temel hedefleri, risk ve getiri baskısı altında, likidite ihtiyacını da dikkate alarak uzun vadeli kâr potansiyelini optimize etmek olduğundan, özellikle risk faktörü bankacılık sisteminin önemli bir parçası olarak nitelendirilebilir.

Banka kârlılığının belirleyicilerine baktığımızda, özellikle bankaların pasif yapısının, sermaye yeterliğinin, likidite durumlarının, kredi politika ve kalitesinin, banka büyüklüklerinin ve makroekonomik değişkenlerin önemli etkisi bulunmaktadır (Atasoy, 2007, s. 3).

Bankalar faaliyetlerini yerine getirirken bazı riskleri yönetememeleri karlılığı olumsuz yönde etkilemektedir. Bunlar kredi riski, likidite riski,

kur riski, operasyonel risk ve faiz oranı riskine maruz kalmaktadır (Ertürk, 2010, s. 62). Banka faaliyetleri açısından en önemli risk kredi riskidir. Kredi riski bankaların verdiği kredilerin geri dönmeme riskidir. Bankalar kredi stratejilerinde kredi riskinin yönetimine önem verilmemesi bankacılık krizlerine neden olan önemli faktörlerden birisidir. Kredi riskinin yönetilememesi sorunlu kredilerin artması, bankaların bilançolarında aktif kalitelerine ve kârlılıklarına olumsuz yansımaktadır.

Bankaların Kredi Portföyünde Yoğunlaştırma ve Çeşitlendirme Tercihleri

Bankaların faaliyet ve finansman politikalarını oluştururken öncelikleri, ekonomi içerisindeki risk ve olanakları değerlendirerek uzun vadeli kâr potansiyelini optimize etmektir. Bunu yaparken risk ve getiri baskısı altında kredi riskinin doğmasını önlemek için kredi portföylerini ya çeşitlendirmeye gittikleri ya da belirli alanlara yoğunlaştırdıkları görülmektedir.

Riskin farklılaştırılması; risklerin nitelik olarak farklı gruplara yayılmasını öngören politikalarlardır. Bankalar pazarlama politikaları oluştururken riskin farklılaştırılması için kredilerin dağıtılacağı müşteri grupları, kredilerin hangi bölgelerde ve hangi sektörlerde hangi vadelerde kullanılacağı büyük önem taşımaktadır (Kaval, 2000, s. 64).

Risk farklılaştırılması yani çeşitlendirme temelde Markowitz'in portföy teorisine dayanmaktadır. Markowitz'in menkul kıymetler için geliştirdiği portföy teorisinin ardındaki düşünce, yatırım araçlarının birbiriyle korelasyonuna bakılmaksızın, çeşitlendirmenin riski azaltacağı varsayımdır (Caouette vd., 1998, s. 232). Bu teori kredi portföyü için de geçerlidir. Birbirleriyle korelasyonu bulunmayan krediler bir portföyde birleştirilince, kusurlu kredilerin yarattığı toplam risk azalmış olmaktadır (Yüksel, 2002 s. 99).

Bankaları çeşitlendirme yaparken belli bir müşteri grubundan, sektörden veya bölgeden kaynaklanabilecek zararları diğer portföy gruplarından elde ettikleri kazançlarla dengelemeyi amaçlamaktadırlar.

Ancak literatüre baktığımızda bankaların kredi portföylerini çeşitlendirme yerine belli sektörlerde, müşteri gruplarına ve bölgelere yoğunlaştırdıkları görülmektedir.

Ülke bazında yapılan ampirik incelemelerde bu farklılık göstermektedir.

Literatürde sektörel kredi çeşitlendirmesi ile kârlılık ilişkisini inceleyen çalışmaların büyük çoğunluğunda banka kredi yoğunlaşması ile banka

kârlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Bununla birlikte bazen kredi yoğunlaşması yerine çeşitlendirme yapan bankaların kârlılık oranlarının daha fazla olduğunu (Rossi vd., 2009) söyleyen nadir çalışmalar da bulunmaktadır.

Behr ve diğerleri (2007), 1993-2003 yılları arasında Alman bankalarının kredileri ve rasyolarını 23 sektörlü bir veri seti kullanarak incelemiştir. Analiz sonucunda kredi yoğunlaşmasını tercih eden bankaların çeşitlendirmeyi tercih edenlere göre daha fazla kâr elde ettikleri ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmada kredi bankalarını kredi çeşitlendirme ve yoğunlaşma arasındaki tercihlerinin, risk ile kâr arasında tercihleriyle aynı anlama geldiğini belirtmişlerdir.

Amerika Banka Holdinglerini coğrafi çeşitlendirme açısından inceleyen Morgan ve Samolyk (2003), 1993-2003 yılları arasındaki kredilerde coğrafi çeşitlendirmenin kredi performansı ve getirileri üzerindeki etkisini incelemiştir. Analiz sonucunda, coğrafi olarak kredi çeşitlendirme tercihinin daha çok kredi verilmesine neden olup kredi riskini artırabileceğini iddia etmişlerdir. Coğrafi çeşitlendirmenin tüm bankacılık sisteminde kredi verme kapasitesini artırırken, bireysel bankaların kârlarını artırmadığı ve kredi riskini düşürmediği gözlemlenmiştir.

Tabak, Fazio ve Cajueiro (2011), 96 Brezilya bankasının 2003-2009 yılları arasında verdiği kredilerin sektörlere göre kredi yoğunlaşmasını, kredi riski ve performansı üzerinden analiz etmiştir. Bulgulara göre sektörel yoğunlaşma ölçütünün kredi riski üzerine etkisi negatif, kârlılık üzerine etkisi pozitifdir. Yazarlar bunu yoğunlaşmayla beraber kredi portföyünün kontrolünün artmasına bağlamaktadır.

Chen ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmada, 16 Çin ticari bankasının 2007-2011 yılları arasında verdiği sektörel kredi portföyünde çeşitlendirmenin kârlılığı artırıcı ve kredi riskini düşürücü yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hayden, Porath ve von Westernhagen (2006) Alman bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 983 adet bankanın 1996-2002 dönemindeki verileri üzerine yaptıkları analizde bankaların kârlılığı ile sektör çeşitlendirmesi arasında bir bağ olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar arasında yer alan sadece ılımlı risk seviyesinde ve endüstriyel çeşitlendirme durumunda çeşitlendirmenin banka getirisini artıracığı tespiti, sektörel yoğunlaşmanın bankalar için genelde yüksek kredi riskine karşın ancak sınırlı durumlarda getiri potansiyeli sunduğunu

göstermesi bakımından çok önemlidir.

Bu çalışmalar göstermektedir ki, çeşitlendirme ve yoğunlaştırma üzerine yapılan çalışmalarda ülkelere göre farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bunda ülkelerin makroekonomik risklerinin farklı olmasının da etkisi bulunmaktadır.

Literatürde Türk bankacılık sektörünü kredi portföy yapısı ve banka performansına etkisini inceleyen az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan birisi Gönenç ve Kılıçhan (2004) tarafından yapılan Türkiye'deki 48 banka üzerine yapılan çalışmadır. Araştırma sonucunda, Türkiye'de coğrafik ve sektörel yoğunlaşmaya giden bankaların, kredi sektörel çeşitliliğinin fazla olduğu bankalara göre daha fazla toplam varlık karı elde ettiğini görülmüştür.

Türkiye bankaları üzerine Türkmen ve Yiğit (2012) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, yazarlar 2007-2011 dönemi kredi yapılarında coğrafi ve sektörel çeşitlendirmenin banka performansı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırmada banka kârlılık oranları ile yoğunlaşma arasındaki ilişkiyi analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, sektörel çeşitlendirme ve banka performansı arasında negatif bir ilişki olduğunu ve bankaların kârlılığını negatif etkilediğini tespit etmişlerdir.

Demirbaş (2019) tarafından yapılan çalışmada, 2006-2018 yılları arasında 26 Türk bankası örneklem olarak kullanılmıştır. Sektörel kredi yoğunlaşmasının analiz edildiği çalışmada sektörel kredi yoğunlaşma endeksinin kârlılık üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Sarı ve Konukman (2021) tarafından Türkiye bankacılık sistemi üzerine yapılan bir diğer çalışmada ise 2007-2018 dönemi sektörel kredi yoğunlaşması ile kredi riski-kârlılık ilişkisi analizi yapılmıştır. Bulgulara göre, kredilerde sektörel yoğunlaşmasının bankacılık sektörünün kredi riskini düşürürken kredi izleme, kontrol ve gözetim maliyetlerini düşürerek kârın artmasına katkıda bulunmaktadır.

Tüm Bankaların Pasif Yapısı

Bankaların Özkaynakları

Katılım Bankalarının 2005-2020 yılları arasında toplam banka özkaynakları %2.802,94 oranında artış gerçekleşmiştir. Mevduat bankaları ise toplam banka özkaynaklarının %993,09 oranında artırmıştır. Kalkınma ve yatırım bankaları ise %746,85 oranında artış göstermiştir. Ayrıca tüm bankalar arasında toplam özkaynak karşılaştırması yaptığımızda,

katılım bankalarının tüm bankalar içindeki payı %4,11'dir. Kalkınma ve yatırım bankalarının payı %9,38 iken, mevduat bankaları %86,51 ile en büyük paya sahiptir (Tablo 1).

Tablo 1

Bankaların Özkaynakları

Yıllar	Özkaynaklar			Toplam
	Mevduat	Katılım	Kalkınma-Yatırım	
2005	47.482	951	6.254	54.687
2006	50.409	1.560	7.568	59.537
2007	64.533	2.364	8.952	75.850
2008	72.060	3.729	10.635	86.424
2009	93.833	4.420	12.635	110.887
2010	114.979	5.457	14.106	134.542
2011	123.007	6.194	15.445	144.646
2012	157.553	7.377	17.010	181.940
2013	165.954	8.833	18.936	193.724
2014	201.116	9.673	21.217	232.007
2015	228.144	10.645	23.470	262.259
2016	262.503	11.496	26.286	300.285
2017	314.519	13.645	30.512	358.676
2018	367.745	16.769	37.513	422.027
2019	425.808	21.767	44.600	492.175
2020	519.022	27.607	52.962	599.591

Kaynak: BDDK, 2022

Türk Bankacılık Sistemi'nde 2005-2020 yılları arasında özkaynak miktarlarında ciddi bir artış olduğu ve bankacılık sisteminin öz kaynak yeterliliği açısından günbegün daha iyiye gittiği aşikar olmakla birlikte; Türk Bankacılık Sistemi'nin öz sermaye yapısı incelendiğinde özkaynak yetersizliğinin hala devam ettiği açıkça görülmektedir.

Bu bağlamda Türk Bankacılık Sistemi yabancı kaynak fonlara bağımlı bir şekilde bankacılık faaliyetlerini devam ettirmektedir. Bu durum bankacılık sektörünü ve bankacılık sektöründen beslenen Türkiye ekonomisini kırılgan hale getirmektedir.

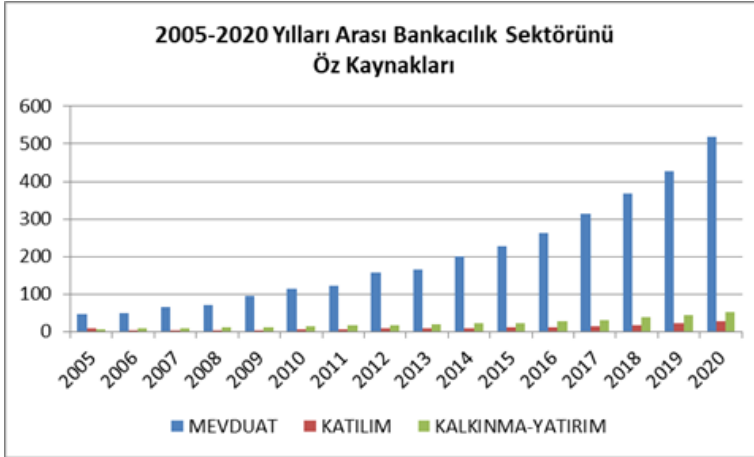
Çünkü muhtemel uluslararası ve evrensel bir krizin çıkışı, ülkeler arası gerçekleşecek savaşlar ve virüs salgını gibi dünya çapında etkili doğal afetler olasılığı neticesinde yavaşlayan ya da duraklama dönemine giren

uluslararası fon piyasası doğrudan Türk Bankacılık Sistemi'ni etkileyecek bir ilişki hassasiyetine sahiptir.

Öte taraftan ulusal bazda iç siyaseti etkileyecek negatif olaylar (darbe girişimi 2016 ya da gezi olayları gibi) ve bu olaylar neticesinde hukuk yapısının ve/veya makroekonomik dengelerin bozulması neticesinde uluslararası piyasalarda Türkiye ekonomisine olan güvenin azalması gibi durumlarda da uluslararası para piyasasının Türk Bankacılık Sistemi'ne desteğini olumsuz yönde etkileyecektir. Bu cihetle Türk Bankacılık Sistemi'nin özsermaye artırımına ve özkaynaklarını güçlendirmeye fazlasıyla ihtiyaç vardır.

Şekil 1

Bankaların Özkaynakları (2005-2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Katılım bankalarına gelince özsermaye yapısı bir kat daha hassas hale gelmektedir. Çünkü Türk Bankacılık Sistemi'nin toplam mevduat içerisinde özsermaye payı zaten %9,82 iken ve mevduat bankalarının toplam mevduat yapısı içerisinde özsermaye payı yine %9,83 iken, katılım bankalarında bu oran sadece %6,32'dir. Yani genel oranın 3'te 2'si seviyesindedir.

Zaten Türk Bankacılık Sistemi'nde özsermaye yapısı zayıfken katılım bankalarında bu zaafiyet daha da belirgin hale gelmektedir.

Bankaların Topladığı Kaynak Fonlar

Katılım bankalarının 2005 yılından 2020 yılına kadar %4.453,17 artış gerçekleşmiştir. Mevduat bankaları ise toplam yabancı kaynaklar %1.314,80 artırmıştır. Kalkınma ve yatırım bankaları ise %4.963,84 artış gözlenmiştir. (Tablo 2).

Tablo 2

Bankaların Topladığı Yabancı Kaynak Fonlar

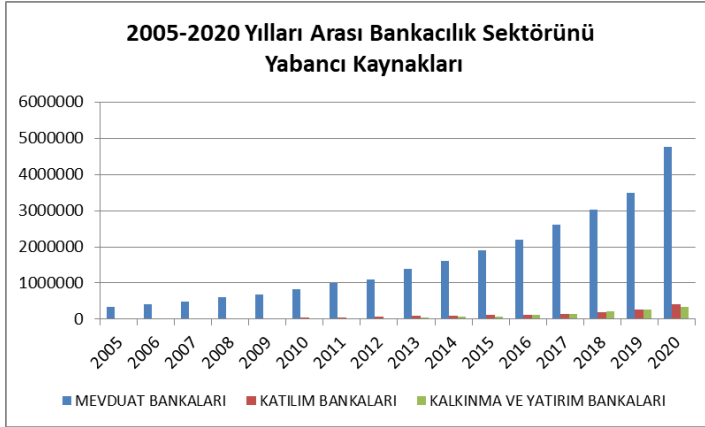
YILLAR	MEVDUAT BANKALARI	KATILIM BANKALARI	KALKINMA VE YATIRIM BANKALARI	TOPLAM
2005	336.615	8.994	6.613	352.222
2006	420.225	12.192	7.776	440.194
2007	478.739	17.082	9.936	505.756
2008	611.763	22.041	12.308	646.112
2009	679.525	29.208	14.394	723.127
2010	817.392	37.882	16.852	872.125
2011	996.903	49.955	26.191	1.073.049
2012	1.090.100	62.903	35.747	1.188.750
2013	1.400.236	87.242	51.199	1.538.677
2014	1.604.322	94.646	63.354	1.762.322
2015	1.902.457	109.538	83.179	2.095.173
2016	2.192.862	121.378	116.511	2.430.752
2017	2.608.185	146.492	144.490	2.899.167
2018	3.035.559	190.162	219.677	3.445.398
2019	3.478.214	262.692	257.737	3.998.643
2020	4.762.440	409.513	334.872	5.506.825

Kaynak: BDDK, 2022

Ayrıca 2020 yılı itibariyle toplam yabancı kaynaklarda, katılım bankalarının tüm bankalar içindeki payı %5,63'tür. Kalkınma ve yatırım Bankaları'nın payı %4,75 iken mevduat bankaları %89,61 oran ile en büyük paya sahiptir (Şekil 2).

Şekil 2

Bankacılık Sektörünün Yabancı Kaynakları (2005-2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Bankaların Toplam Kaynakları

Katılım bankalarının 2005 yılından 2020 yılına kadar toplam pasif oranlarında %4.295,36 artış gerçekleşmiştir. Mevduat bankaları ise toplam pasif oranını %1.275,03 artırmıştır. Kalkınma ve yatırım bankaları ise %2.914,17 artış göstermiştir (Tablo 3).

Tablo 3

Bankaların Toplam Kaynakları (Pasifler)

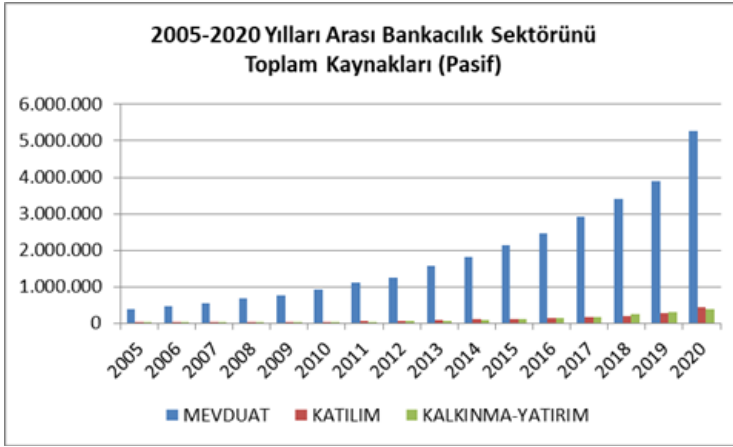
YILLAR	TOPLAM PASİFLER			TOPLAM
	MEVDUAT	KATILIM	KALKINMA-YATIRIM	
2005	384.097	9.945	12.867	406.909
2006	470.635	13.752	15.345	499.731
2007	543.272	19.445	18.888	581.606
2008	683.823	25.770	22.943	732.536
2009	773.357	33.628	27.029	834.014
2010	932.371	43.339	30.958	1.006.667
2011	1.119.911	56.148	41.636	1.217.695
2012	1.247.653	70.279	52.758	1.370.690
2013	1.566.190	96.075	70.136	1.732.401
2014	1.805.438	104.319	84.571	1.994.329
2015	2.130.601	120.183	106.649	2.357.432

2016	2.455.366	132.874	142.797	2.731.037
2017	2.922.704	160.136	175.002	3.257.842
2018	3.403.305	206.931	257.190	3.867.426
2019	3.904.022	284.459	302.336	4.490.818
2020	5.281.462	437.119	387.834	6.106.415

Kaynak: BDDK, 2022

Şekil 3

Bankacılık Sektörünün Toplam Kaynakları (2005-2020)

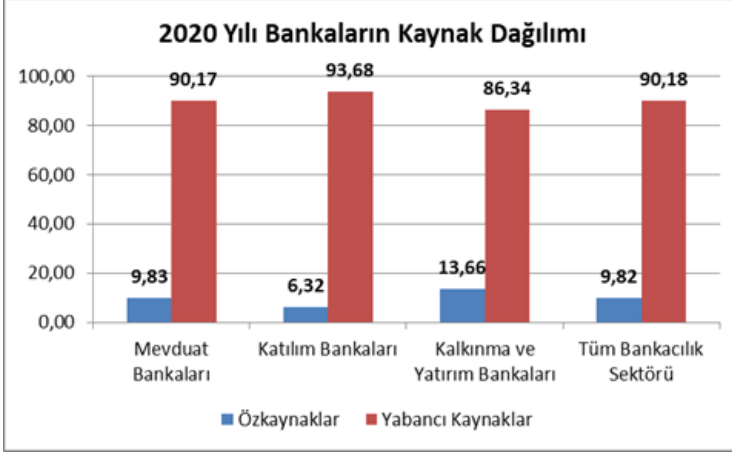

Kaynak: BDDK, 2022

Ayrıca 2020 yılı itibariyle toplam pasiflerde katılım bankalarının tüm bankalar içindeki payı %5,46'dır. Kalkınma ve yatırım bankalarının payı %5,26 iken mevduat bankaları %89,26 ile en büyük paya sahiptir.

Şekil 4

Bankaların Kaynak Dağılımı (2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Türk Bankacılık Sistemi'nin toplam mevduat içerisinde özsermaye payı zaten %9,82 iken ve mevduat bankalarının toplam mevduat yapısı içerisinde özsermaye payı yine %9,83 iken, katılım bankalarında ise bu oran sadece %6,32'dir. Yani genel oranın 3'te 2'si seviyesindedir.

Şekil 5

Katılım Bankalarının Toplam Kaynak Yapısına Göre Bankacılık Sektöründeki Payı (2005-2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi katılım bankalarının toplam kaynak yapısına göre bankacılık sektöründeki payı 2013 yılına kadar artarak devam etmiştir. 2005 yılında bu pay %2,4 iken 2013 yılında %5,5'e kadar tırmanışa devam ettiği görülmektedir. 2014 yılından itibaren 2019 yılına kadar payın %5,0 ile %5,5 arasında salındığı görülmektedir. 2019 ve 2020 yıllarında ise Covid-19 salgınına rağmen bu payın önce 2019 yılında %6,3'e sonra 2020 yılında %7,2'e tırmandığı görülmektedir.

Tüm Bankacılık Sektörünün Verdiği Krediler

Tüm bankacılık sektörünün verdiği kredilerin piyasadaki sektörlere dağılımına baktığımızda %33,5 ile hizmet sektörünü birinci sektördür. Ayrıca imalat sektörünün %20,4 ile ikinci, finans sektörünün %19,3 ile üçüncü, inşaat sektörünün %15,5 ile dördüncü, turizm sektörünün %3,6 ile beşinci, tarım-avcılık-hayvancılık sektörünün %3,6 ile altıncı, madencilik ve taş ocağı sektörünün %1,3 ile yedinci ve eğitim sektörünün %0,4 ile sekizinci sektör olduğu görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 4

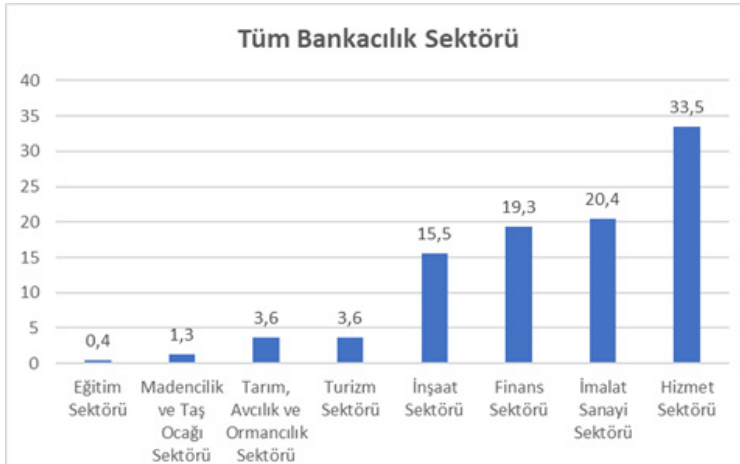
Banka Kredilerinin Sektörlere Göre Dağılımı (2020)

	Mevduat Bankaları	Katılım Bankaları	Kalkınma ve Yatırım Bankaları	Tüm Bankacılık Sektörü
Tarım, Avcılık ve Ormanlık Sektörü	4	1,7	0,7	3,6
Madencilik ve Taş Ocağı Sektörü	1,1	2,5	1,5	1,3
Hizmet Sektörü	34,3	30,1	26	33,5
İmalat Sanayi Sektörü	17,5	31	44,7	20,4
Turizm Sektörü	3,7	0,8	4,8	3,6
İnşaat Sektörü	15,8	25,9	2,8	15,5
Eğitim Sektörü	0,4	0,2	0,1	0,4
Finans Sektörü	21,5	5,6	5,1	19,3
Diğer Sektörler	1,5	2,2	14,2	2,5

Kaynak: BDDK, 2022

Şekil 6

Tüm Bankacılık Sektörünün Verdiği Kredilerin Piyasadaki Sektörlere Dağılımı (2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Şekil 7'den görüldüğü üzere Türk Bankacılık Sistemi 4 sektöre yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bankacılık sektörünün verdiği toplam kredilerin piyasadaki sektörlere dağılımına baktığımızda %33,5 ile hizmet sektörünün birinci, %20,4 ile imalat sektörünün ikinci, %19,3 ile finans sektörünün üçüncü ve %15,5 ile inşaat sektörünün dördüncü sırada yer aldığını ve bu dört sektörün toplamda %88,7 oranla neredeyse bankacılık sektörünün tamamına yakını oluşturduğunu görmekteyiz.

Ayrıca turizm sektörüne (%3,6), tarım-hayvancılık ve ormancılık sektörüne (%3,6), madencilik sektörüne (%1,3) ve eğitim sektörüne (%0,4) verilen toplam kredinin sadece % 11,3 olduğunu görmekteyiz. Bu cihetle bu sektörlerin daha fazla desteklenmesi gerektiği sonucuna varılabilir.

Tüm Bankacılık Sektörünün Kredilerinin Sektörlere Göre Dağılımı

Tüm bankacılık sektörünün verdiği kredilerin piyasadaki sektörlere dağılımına baktığımızda %33,5 ile hizmet sektörünü birinci sektördür. Ayrıca imalat sektörünün %20,4 ile ikinci, finans sektörünün %19,3 ile üçüncü, inşaat sektörünün %15,5 ile dördüncü, turizm sektörünün %3,6 ile beşinci, tarım-avcılık-hayvancılık sektörünün %3,6 ile altıncı, madencilik ve taş ocağı sektörünün %1,3 ile yedinci ve eğitim sektörünün %0,4 ile sekizinci sektör olduğu görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 5

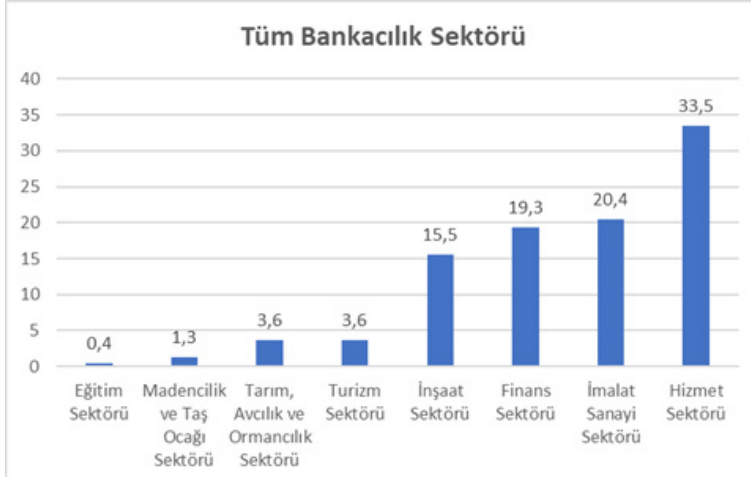
Banka Kredilerinin Sektörlere Göre Dağılımı (2020)

	Mevduat Bankaları	Katılım Bankaları	Kalkınma ve Yatırım Bankaları	Tüm Bankacılık Sektörü
Tarım, Avcılık ve Ormancılık Sektörü	4	1,7	0,7	3,6
Madencilik ve Taş Ocağı Sektörü	1,1	2,5	1,5	1,3
Hizmet Sektörü	34,3	30,1	26	33,5
İmalat Sanayi Sektörü	17,5	31	44,7	20,4
Turizm Sektörü	3,7	0,8	4,8	3,6
İnşaat Sektörü	15,8	25,9	2,8	15,5
Eğitim Sektörü	0,4	0,2	0,1	0,4
Finans Sektörü	21,5	5,6	5,1	19,3
Diğer Sektörler	1,5	2,2	14,2	2,5

Kaynak: BDDK, 2022

Şekil 7

Tüm Bankacılık Sektörünün Verdiği Kredilerin Piyasadaki Sektörlere Dağılımı (2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Şekil 7'den görüldüğü üzere Türk Bankacılık Sistemi dört sektöre yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bankacılık sektörünün verdiği toplam kredilerin piyasadaki sektörler dağılımına baktığımızda %33,5 ile hizmet sektörünün birinci, %20,4 ile imalat sektörünün ikinci, %19,3 ile finans sektörünün üçüncü ve %15,5 ile inşaat sektörünün dördüncü sırada yer aldığını ve bu dört sektörün toplamda %88,7 oranla neredeyse bankacılık sektörünün tamamına yakını oluşturduğunu görmekteyiz.

Ayrıca turizm sektörüne (%3,6), tarım-hayvancılık ve ormancılık sektörüne (%3,6), madencilik sektörüne (%1,3) ve eğitim sektörüne (%0,4) verilen toplam kredinin sadece % 11,3 olduğunu görmekteyiz. Bu cihetle bu sektörlerin daha fazla desteklenmesi gerektiği sonucuna varılabilir.

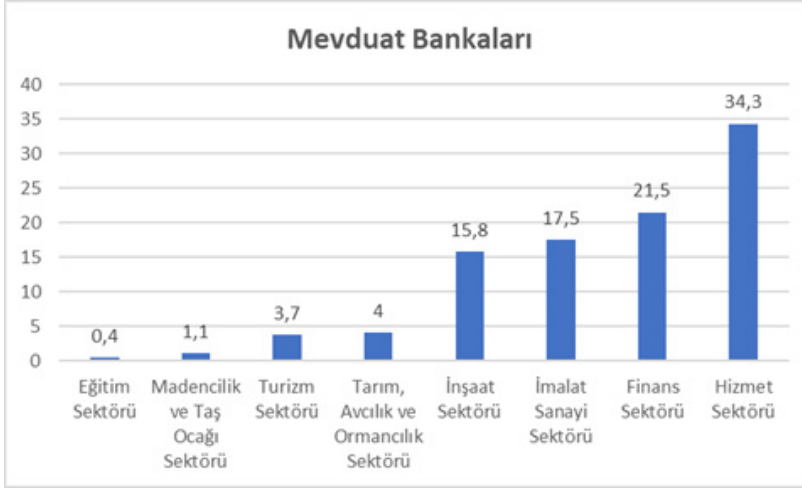
Mevduat Bankası Kredilerinin Sektörlere Göre Dağılımı

Mevduat bankalarının verdiği kredilerin piyasadaki sektörler dağılımına baktığımızda %34,3 ile hizmet sektörünü birinci sektördür. Ayrıca finans sektörünün %21,5 ile ikinci, imalat sektörünün %17,5 ile üçüncü, inşaat sektörünün %15,8 ile dördüncü, tarım-avcılık- hayvancılık sektörünün %4 ile beşinci, turizm sektörünün %3,7 ile altıncı, madencilik ve taş ocağı sektörünün %1,1 ile yedinci ve eğitim sektörünün %0,4 ile sekizinci sektör olduğu görülmektedir (Şekil 9).

Mevduat bankalarının sektörlere göre dağılımıyla toplam bankacılık sisteminin sektörlere göre dağılımı tabloları çok ciddi bir paralellik göstermektedir. Zaten mevduat bankalarının toplam bankacılık sektörü içerisindeki payı %93 oranında olduğundan tüm bankacılık sektörünün grafiklerini domine etmesi doğaldır.

Şekil 8

Mevduat Bankalarının Verdiği Kredilerin Piyasadaki Sektörlere Dağılımı (2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Bu cihetle bankacılık sektörü için genel olarak söylenenler burada da tekrar edilebilir. Şöyle ki mevduat bankalarının verdiği kredilerinin piyasadaki sektörlere dağılımına baktığımızda %34,3 ile hizmet sektörünü birinci, finans sektörünün %21,5 ile ikinci, imalat sektörünün %17,5 ile üçüncü ve inşaat sektörünün %15,8 ile dördüncü sektör olduğu net bir şekilde görülmektedir. Yani mevduat bankaları bu dört sektöre odaklanmış ki bu dört sektörün toplam oranı %89,1 oranına ulaşmaktadır (Şekil 9).

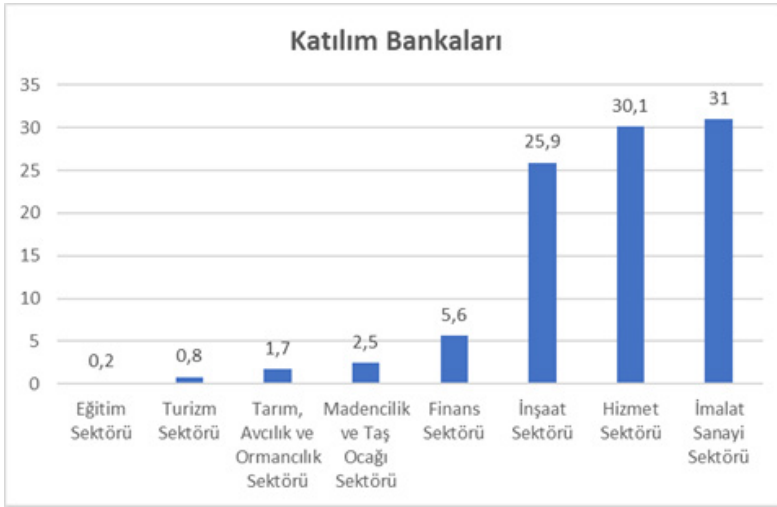
Ayrıca mevduat bankalarının bankacılık sektörünün genelinde olduğu gibi; tarım-avcılık-hayvancılık sektörüne (%4), turizm sektörüne (%3,7), madencilik ve taş ocağı sektörüne (%1,1) ve eğitim sektörüne (%0,4) gerekli ilgiyi göstermemiş olduğu da görülmektedir. Çünkü bu dört sektöre ayrılan pay toplamda sadece %10,9 olarak gerçekleşmiştir.

Katılım Bankası Kredilerinin Sektörlere Göre Dağılımı

Katılım bankalarının verdiği kredilerin piyasadaki sektörler dağılımına baktığımızda %31 ile imalat sektörünü birinci sektördür. Ayrıca hizmet sektörünün %30,1 ile ikinci, inşaat sektörünün %25,9 ile üçüncü, finans sektörünün %5,6 ile dördüncü, madencilik ve taş ocağı sektörünün %2,5 ile beşinci, tarım-avcılık-hayvancılık sektörünün %1,7 ile altıncı, turizm sektörünün %0,8 ile yedinci ve eğitim sektörünün %0,2 ile sekizinci sektör olduğu görülmektedir (Şekil 10).

Şekil 9

Katılım Bankalarının Verdiği Kredilerin Piyasadaki Sektörlere Dağılımı (2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Katılım bankalarının verdiği kredilerinin piyasadaki sektörler dağılımına baktığımızda %31 ile imalat sektörünü birinci, hizmet sektörünün %30,1 ile ikinci ve inşaat sektörünün %25,9 ile üçüncü sırada olduğu ve bu üç sektörün toplamının %87 oranına ulaştığı görülmektedir. Bu rakamlar bize göstermektedir ki katılım bankaları bu üç sektöre yoğunlaşmış, mevduat bankalarının yoğunlaşmış olduğu finans sektöründe yeteri kadar varlık gösterememiştir. Bu durumun faizsiz bankacılık sisteminin ana yapısıyla doğrudan ilişkili olduğu su götürmez bir gerçektir. Çünkü katılım bankaları doğrudan para satışı yapamadıkları için (bu dinen caiz görmedikleri için) bu sektörde yeteri kadar varlık gösterememektedirler.

Ayrıca katılım bankalarının finans sektörüne (%5,6), madencilik ve taş ocağı sektörünün (%2,5), tarım-avcılık-hayvancılık sektörünün (%1,7), turizm sektörüne (%0,8) ve eğitim sektörüne (%0,2) toplamda ayırdığı pay sadece %10,8 olduğu görülmektedir. Bankacılık sektörünün tamamında görülen genel eğilim burada da kendini göstermektedir.

Genel Analiz

Tablo 6

Banka Kredilerinin Sektörlere Göre Dağılımı (2020)

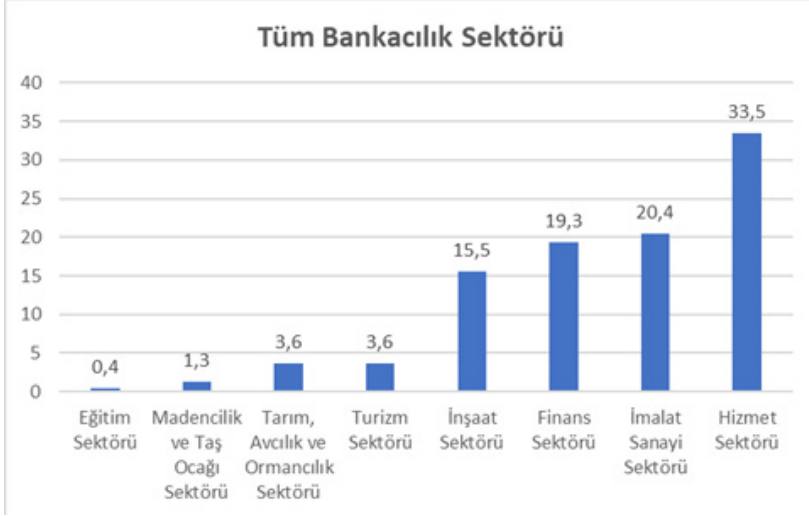
	Mevduat Bankaları	Katılım Bankaları	Kalkınma ve Yatırım Bankaları	Tüm Bankacılık Sektörü
Tarım, Avcılık ve Ormancılık Sektörü	4	1,7	0,7	3,6
Madencilik ve TaşOcağı Sektörü	1,1	2,5	1,5	1,3
Hizmet Sektörü	34,3	30,1	26	33,5
İmalat Sanayi Sektörü	17,5	31	44,7	20,4
Turizm Sektörü	3,7	0,8	4,8	3,6
İnşaat Sektörü	15,8	25,9	2,8	15,5
Eğitim Sektörü	0,4	0,2	0,1	0,4
Finans Sektörü	21,5	5,6	5,1	19,3
Diğer Sektörler	1,5	2,2	14,2	2,5

Kaynak: BDDK, 2022

Tablo 7'den görüldüğü üzere Türk Bankacılık Sistemi dört sektöre yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bankacılık sektörünün verdiği toplam kredilerin piyasadaki sektörler dağılımına baktığımızda %33,5 ile hizmet sektörünün birinci, %20,4 ile imalat sektörünün ikinci, %19,3 ile finans sektörünün üçüncü ve %15,5 ile inşaat sektörünün dördüncü sırada yer aldığını ve bu dört sektörün toplamda %88,7 oranla neredeyse bankacılık sektörünün tamamına yakını oluşturduğunu görmekteyiz.

Şekil 10

Tüm Bankalarının Verdiği Kredilerin Piyasadaki Sektörlere Dağılımı (2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Ayrıca turizm sektörüne (%3,6), tarım-hayvancılık ve ormancılık sektörüne (%3,6), madencilik sektörüne (%1,3) ve eğitim sektörüne (%0,4) verilen toplam kredinin sadece % 11,3 olduğunu görmekteyiz (Şekil 10). Bu cihetle bu sektörlerin daha fazla desteklenmesi gerektiği sonucuna varılabilir.

Bu cihetle fon kullandırma kapasitesini hem mevduat bankaları hem katılım bankaları hem de kalkınma ve yatırım bankaları özelinde analiz edecek olursak şu sonuçlara ulaşabiliriz.

Mevduat Bankalarının Analizi

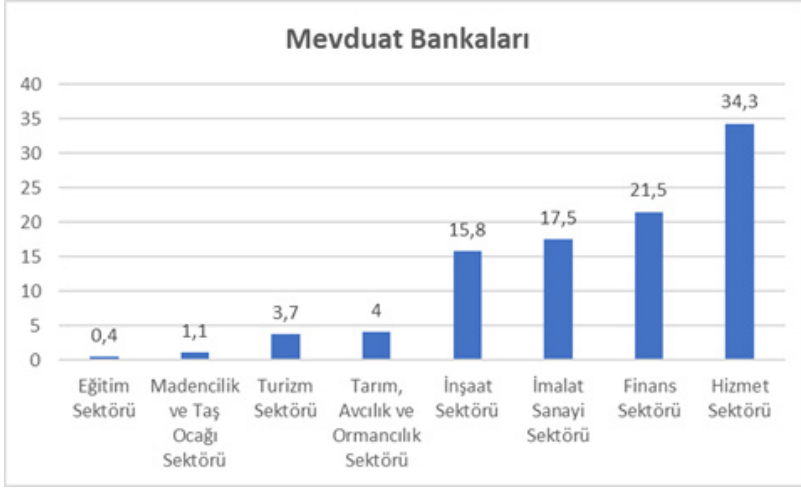
Mevduat bankalarının verdiği kredilerin piyasadaki sektörler dağılımına baktığımızda %34,3 ile hizmet sektörünü birinci sektördür. Ayrıca finans sektörünün %21,5 ile ikinci, imalat sektörünün %17,5 ile üçüncü, inşaat sektörünün %15,8 ile dördüncü, tarım-avcılık- hayvancılık sektörünün %4 ile beşinci, turizm sektörünün %3,7 ile altıncı, madencilik ve taş ocağı sektörünün %1,1 ile yedinci ve eğitim sektörünün %0,4 ile sekizinci sektör olduğu görülmektedir (Şekil 11).

Mevduat bankalarının sektörler göre dağılımıyla toplam bankacılık

sisteminin sektörlere göre dağılımı tabloları çok ciddi bir paralellik göstermektedir. Zaten mevduat bankalarının toplam bankacılık sektörü içerisindeki payı %93 oranında olduğundan tüm bankacılık sektörünün grafiklerini domine etmesi doğaldır.

Şekil 11

Mevduat Bankalarının Verdiği Kredilerin Piyasadaki Sektörlere Dağılımı (2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Bu cihetle bankacılık sektörü için genel olarak söylenenler burada da tekrar edilebilir. Şöyle ki mevduat bankalarının verdiği kredilerinin piyasadaki sektörlere dağılımına baktığımızda %34,3 ile hizmet sektörünü birinci, finans sektörünün %21,5 ile ikinci, imalat sektörünün %17,5 ile üçüncü ve inşaat sektörünün %15,8 ile dördüncü sektör olduğu net bir şekilde görülmektedir. Yani mevduat bankaları bu dört sektöre odaklanmıştır ki bu dört sektörün toplam oranı %89,1 oranına ulaşmaktadır (Şekil 11).

Ayrıca mevduat bankalarının bankacılık sektörünün genelinde olduğu gibi; tarım-avcılık-hayvancılık sektörüne (%4), turizm sektörüne (%3,7), madencilik ve taş ocağı sektörüne (%1,1) ve eğitim sektörüne (%0,4) gerekli ilgiyi göstermemiş olduğu da görülmektedir. Çünkü bu dört sektöre ayrılan pay toplamda sadece %10,9 olarak gerçekleşmiştir.

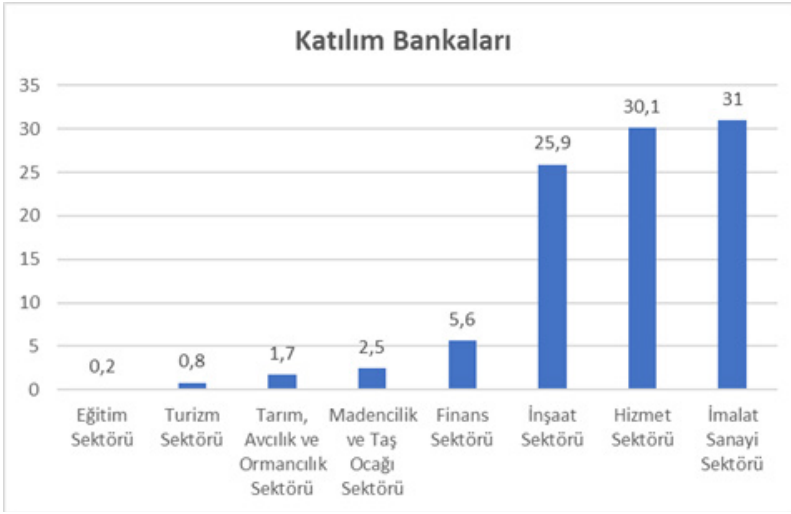
Katılım Bankalarının Analizi

Katılım bankalarının verdiği kredilerin piyasadaki sektörlere dağılımına baktığımızda %31 ile imalat sektörünü birinci sektördür. Ayrıca hizmet

sektörünün %30,1 ile ikinci, inşaat sektörünün %25,9 ile üçüncü, finans sektörünün %5,6 ile dördüncü, madencilik ve taş ocağı sektörünün %2,5 ile beşinci, tarım-avcılık-hayvancılık sektörünün %1,7 ile altıncı, turizm sektörünün %0,8 ile yedinci ve eğitim sektörünün %0,2 ile sekizinci sektör olduğu görülmektedir (Şekil 12).

Şekil 12

Katılım Bankalarının Verdiği Kredilerin Piyasadaki Sektörlere Dağılımı (2020)

Kaynak: BDDK, 2022

Katılım bankalarının verdiği kredilerinin piyasadaki sektörlere dağılımına baktığımızda %31 ile imalat sektörünü birinci, hizmet sektörünün %30,1 ile ikinci ve inşaat sektörünün %25,9 ile üçüncü sırada olduğu ve bu üç sektörün toplamının %87 oranına ulaştığı görülmektedir (Şekil 12). Bu rakamlar bize göstermektedir ki katılım bankaları bu üç sektöre yoğunlaşmış, mevduat bankalarının yoğunlaşmış olduğu finans sektöründe yeteri kadar varlık gösterememiştir. Bu durumun faizsiz bankacılık sisteminin ana yapısıyla doğrudan ilişkili olduğu su götürmez bir gerçektir. Çünkü katılım bankaları doğrudan para satışı yapamadıkları için (bu dinen caiz görmedikleri için) bu sektörde yeteri kadar varlık gösterememektedirler.

Ayrıca katılım bankalarının finans sektörüne (%5,6), madencilik ve taş ocağı sektörünün (%2,5), tarım-avcılık-hayvancılık sektörünün (%1,7), turizm sektörüne (%0,8) ve eğitim sektörüne (%0,2) toplamda ayırdığı pay

sadece %10,8 olduğu görülmektedir. Bankacılık sektörünün tamamında görülen genel eğilim burada da kendini göstermektedir.

Sonuç

Türkiye’de bankacılık sistemi, Türkiye ekonomisinin oluşumunda ve gelişiminde tüm gelişmiş ülkelerde olduğu gibi son derece önemli bir rol oynamaktadır. Türk Bankacılık Sistemi’nin gelişimi, Türkiye ekonomisinin de gelişimi anlamına gelmektedir.

Türk Bankacılık Sistemi içerisinde önemli bir boşluğu dolduran katılım bankaları da bu sistemin önemli bir parçasıdır. Bu bankalar sadece muhafazakâr kesimin yastıkaltı birikimlerini ekonomiye kazandırmakla kalmayıp, bizzat muhafazakâr kesimi de ekonomik sistem içerisine katmaya vesile olmuştur.

Finans sektörüne baktığımızda reel sektör ve finans sektörü olmak üzere iki temel bileşenden oluşmaktadır. Finansal kurumlar arasında en önemlileri bankalardır ve kredi mekanizması bankaların finansal kurumlar içinde öne çıkmasındaki temel etkenlerden birisidir. Ticari bankaların aktif toplamları içerisinde sahip oldukları en kritik bileşen ise kredi portföyleridir. Bu itibarla, bankaların amaçlarından başında kredi portföylerini kullanarak en yüksek kârı elde etmek gelmektedir. Ancak kredi mekanizması aynı zamanda bir bankanın en riskli faaliyetidir. Çünkü kredinin geri ödenmemesi durumunda banka likidite ve kâr-zarar riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Kredi portföyünün çeşitlendirilmesi, bankaların kredi riskini azaltmaya yönelik başlıca mekanizması olarak görülür. Ancak çeşitli sebeplerle birçok ticari banka kredilerini bazı sektörlerle yoğunlaştırmaktadır. “Sektörel kredi yoğunlaşması” bir bankanın kredilerinin büyük bölümünün bir veya birden fazla sektörde toplanmasıdır.

Bankaların kredi portföylerinin yoğunlaştığı sektörleri incelemek, hem bankaların risk ve kârlılığını analizinde bir gösterge oluştururken hem de bir ülke ekonomisinin finansal istikrarı içinde bir gösterge oluşturmaktadır. Kredi yoğunlaşmasının tespit edilmesi ve izlenmesi, risklerin tespitinde erken uyarı mekanizması oluşturmaktadır. Ayrıca uzun vadeli kalkınma politikaları oluşturulması içinde bir araç oluşturmaktadır.

Sektörel kredi yoğunlaşması konusunda çok sayıda uluslararası çalışma olmasına karşın Türkiye bankacılık sektörüne ilişkin olarak az sayıda çalışma yapılmıştır. Bu az sayıda çalışmada farklı dönemlerdeki Türkiye bankacılık sektörü verileri üzerinden derlenen sektörel yoğunlaşma

endeksi ve kredi riski arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Katılım ve mevduat bankalarının kredi portföylerini değerlendiren bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır.

Bu veriler ışığında, katılım bankaları ve mevduat bankalarının hangi sektörlere kredilerini yönlendirdikleri ve bu kredi yoğunlaştırmasının banka performansı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu, Türk bankacılık sektörünü 2005-2020 dönemi üçer aylık verileri analiz edilerek yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Bilindiği gibi katılım bankalarının 2005 yılı öncesi bankacılık sistemi içerisinde olmaması nedeniyle sağlıklı ve yeterli verilere ulaşamamaktadır. Ancak 2005 yılı sonrası tüm veriler dikkate alındığında katılım bankalarının Türkiye ekonomisine önemli bir katkıda bulunduğu görülmektedir.

Katılım Bankaları üzerine yaptığımız analiz iki bölümden oluşmaktadır. Öncelikle çalışmanın 4. ve 5. bölümünde katılım bankalarının Türk Bankacılık Sistemi içindeki yeri bilimsel istatistiki (tablolar) veriler ile analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın 4. ve 5. bölümünde kullanılan bilimsel istatistiki (tablolar) veriler dikkate alındığında bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Bu sonuçları dört başlık altında toplayabiliriz.

- Katılım bankaları muhafazakar kesimin yastıkaltı birikimlerini ekonomiye kazandırarak, son 40 yılda Türkiye ekonomisine ciddi bir katkıda bulunmuştur.

Katılım bankaları bir dini ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. 1980'li yıllardan itibaren hem Türkiye'de hem de dünya da yükselişe geçen muhafazakarlık eğilimleri milyonlarca ifade edilen muhafazakar bir kitlenin ortaya çıkmasına ya da zaten var olan bir muhafazakar kitlenin büyüyerek artmasına neden olmuştur.¹

1980'li yıllardan itibaren başta Türkiye olmak üzere bir kısım İslam

¹ Faizsiz bankacılık anlayışı tarihte ilk olarak 1963-1967 yılları arasında Mısır'da başlamıştır. 1971 yılında ilk faizsiz banka kurulmuştur. Ancak bu kurulan banka gerçek anlamda bankacılık hizmeti vermekten çok uzak kalmıştır. "Türkiye'de faizsiz bankacılık faaliyetlerine ilişkin yasa 1983 yılında çıkmış ve ilk faizsiz bankalar "Özel Finans Kurumu" adıyla 1985 yılında kurulmuştur. 1999 yılında katılım bankalarıyla ilgili ilk düzenlemeler yapılarak Bankacılık Kanunu kapsamına alınmıştır. 2005 yılındaki düzenleme ile de isimleri "Özel Finans Kurumu" iken "Katılım Bankası" olarak değiştirilmiştir (Yurtttadur, 2017)."

ülkelerinde muhafazakarlık eğilimi ve dini hassasiyet geniş kitlelerce önemsenir hale gelirken; aynı tarihlerden itibaren bu coğrafya da muhafazakar kesimin ekonomiye ve özellikle sanayi ve ticarete yöneldikleri görülmektedir.

Netice itibariyle; bir yandan sanayi ve ticaretle uğraşp günbegün zenginleşen ama bir yandan da dini hassasiyetleri nedeniyle bankacılık işlemlerinden ve hizmetlerinden çekinip uzak duran hatırı sayılır bir kitle ortaya çıkmıştır. Bu durum bir yandan muhafazakar kesimin yastık altındaki birikimlerini ekonomiye kazandırabilmek için öte yandan da muhafazakar sanayi ve ticaret erbabına bankacılık hizmeti verebilmek için büyük bir fırsat oluşturmuştur. Artık bankacılık sisteminin içerisinde yer alacak bir katılım bankacılığı anlayışına ihtiyaç vardır.

İşte bu ihtiyaç katılım bankalarının 80'li yıllardan sonra başta Türkiye olmak üzere birçok İslam ülkesinde hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Katılım bankaları 1980'li yılların başından 2000 krizine kadar olan dönemde muhafazakar kesim tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış ve rağbet görmüştür. 2001 ekonomik krizleri sırasında ihlas finansın iflas etmesi ve tasfiyesi ve katılım bankacılığı sektöründe yaşanan bir kısım yapısal sıkıntılar, muhafazakar kesimin katılım bankalarına karşı güvensizlik duygusuna kapılmalarına neden olmuştur. Ancak 2005 yılında katılım bankalarının bankacılık sisteminin içerisine alınmasıyla beraber bu güven tekrar tesis edilmiştir.

- Katılım bankaları sermaye yapısı olarak bankacılık sektörü içinde hacimli olmamakla beraber önemli bir yere sahiptir. Bu sayede Türkiye ekonomisine ciddi bir katkıda bulunmaktadır.

Türk Bankacılık Sistemi'nin toplam kaynakları açısından bakıldığında katılım bankaları %7,2 pay ile hacimli olmamakla birlikte önemli bir yere sahiptir. Çünkü katılım bankaları, son 15 yılda muhafazakar kesimin bankacılık sistemi içerisine girmeyen yastıkaltı paralarını sistemin içerisine sokarak Türkiye ekonomisinin gelişmesine ve derinleşmesine katkı sağlamıştır.

2005 yılında Türk Bankacılık Sistemi içerisinde sermaye yapısı itibariyle %2,4 paya sahip olan katılım bankaları 2013 yılında %5,1'e ve 2020 yılında ise % 7,2'ye yükselmiştir.

Bu rakamlar da göstermektedir ki; katılım bankaları sermaye oranları itibariyle bankacılık sistemi içerisindeki yerini günden güne geliştirmekte ve büyümektedir. Ancak bu rakamları yeterli görmek elbetteki mümkün

değildir.

- Katılım bankaları topladığı yabancı kaynak fon toplama açısından ticari bankalara göre daha dezavantajlıdır.

Türk Bankacılık Sistemi'nde 2005-2020 yılları arasında özsermaye miktarlarında ciddi bir artış olduğu ve bankacılık sisteminin özsermaye yeterliliği açısından günbegün daha iyiye gittiği aşıkardır.

Ayrıca, Türk Bankacılık Sistemi'nin özkaynak yapısı Avrupa Birliği ölçüleri baz alınarak incelendiğinde yeterli görülmele beraber, Türk ekonomisinin jeopolitik ve konjoktürel yapısı göz önünde bulundurularak daha güçlü bir özkaynak yapısı mutlaka hedeflenmelidir.

Bu bağlamda Türk Bankacılık Sistemi yabancı kaynak fonlara bağımlı bir şekilde bankacılık faaliyetlerini devam ettirmektedir. Bu durum bankacılık sektörünü ve bankacılık sektöründen beslenen Türkiye ekonomisini kırılgan hale getirmektedir.

Çünkü muhtemel uluslararası ve evrensel bir krizin çıkışı, ülkeler arası gerçekleşecek savaşlar ve virüs salgını gibi dünya çapında etkili doğal afetler olasılığı neticesinde yavaşlayan ya da duraklama dönemine giren uluslararası fon piyasası doğrudan Türk Bankacılık Sistemi'ni etkileyecek bir ilişki hassasiyetine sahiptir.

Öte taraftan ulusal bazda iç siyaseti etkileyecek negatif olaylar ve bu olaylar neticesinde hukuk yapısının ve/veya makroekonomik dengelerin bozulması neticesinde uluslararası piyasalarda Türkiye ekonomisine olan güvenin azalması gibi durumlarda da uluslararası para piyasasının Türkiye bankacılık sistemine desteğini olumsuz yönde etkileyecektir.

Bu cihetle Türk Bankacılık Sistemi'nin özsermaye artırımına ve özkaynaklarını güçlendirmeye fazlasıyla ihtiyaç vardır.

Katılım bankalarına gelince yabancı kaynak fonlar açısından Türkiye'deki bankacılık sistemi içerisindeki payı %5,63'tür. Zaten Türkiye Bankacılık Sistemi'nde özsermaye yapısı zayıfken katılım bankalarında bu zaafiyet daha da belirgin hale gelmektedir. Çünkü katılım bankaları İslam ekonomisi kuralları çerçevesinde hareket ettiğinden doğrudan para alım ve satımı yapamamaktadır. Zaten özsermaye yapısı zayıf olan katılım bankaları bir de mevduat toplama hususunda zorlanınca mevduat yapılarını geliştirme konusunda çok ciddi sıkıntı yaşamaktadırlar. Bu durum katılım bankalarının en zayıf noktasını oluşturmaktadır.

- Katılım bankaları kredi sağlamada imalat ve inşaat sektörüne daha fazla yoğunlaşırken; finans ve turizm sektörüne daha az yoğunlaşmaktadır.

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi; katılım bankalarının mevduat yeterlilik oranı düşük olduğundan ve bu oran yukarılara taşınmadığından kredi dağıtma kapasitesi de devamlı olarak sınırlı kalmıştır. Bu sınırlılığın farkında olan katılım bankaları kredi fonlama hususunda hep aynı sektörlere yönelmeyi tercih etmiştir.

Bu bağlamda katılım bankalarının verdiği kredilerin piyasadaki sektörlere dağılımına baktığımızda %31 ile imalat sektörünü birinci, hizmet sektörünün %30,1 ile ikinci ve inşaat sektörünün %25,9 ile üçüncü sırada olduğu ve bu üç sektörün toplamının %87 oranına ulaştığı görülmektedir. Bu rakamlar bize göstermektedir ki katılım bankaları bu üç sektöre yoğunlaşmıştır.

Halbuki katılım bankalarının dağıttığı kredi hacimlerinden geriye kalan %13'lük payın ise; finans sektörüne (%5,6), madencilik ve taş ocağı sektörünün (%2,5), tarım-avcılık-hayvancılık sektörünün (%1,7), turizm sektörüne (%0,8), eğitim sektörüne (%0,2) ve geriye kalan tüm sektörlere ayrılan oran sadece %2,2 şeklinde dağıtıldığı görülmektedir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Atasoy, H. (2007). *Türk bankacılık sektöründe gelir-gider analizi ve kârluluk performansının belirleyicileri*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü.

Behr, A., Kamp, A., Memmel, C., and Pfingsten, A. (2007). Diversification and the Banks' Risk-return-characteristics: Evidence from Loan Portfolios of German Banks.

Caouette, J.B., Altman, E.I ve Narayanan, P. (1998). *Managing credit risk*. John Wiley&Sons, U.S.A.

Chen, Y., Wei, X., Zhang, L., & Shi, Y. (2013). *Sectoral diversification and the banks' return and risk: Evidence from Chinese listed commercial banks*. Procedia.

Demirbaş Özbekler, M. (2019). *Kredi portföyünde çeşitlendirme: Türk bankacılık sektörü üzerine bir analiz*. (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzman Yeterlilik Tezi).

Ertürk, H. (2010). Bankacılık sektörünün karşılaştığı riskler ve risk yönetimi. *Denetim Dergisi*, 4, 62-70.

Gönenç, H., ve Kılıçhan, B. (2004). *Kredi portföyü çeşitlendirmesinin banka performansı üzerindeki etkileri*. *Bankacılar Dergisi*, 49, 53-67.

Hayden, E., Porath, D. and Westernhagen, N.V.(2006). Does diversification improve the performance of German banks? Evidence from individual bank loan portfolios. *Journal of Financial Services Research* 32.3, 123-140.

İşcan, A. (2003). *Banka kredilerindeki daralmanın ekonomik etkileri ve krizlerdeki gelişimi*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü.

Kaval, H. (2000). *Bankalarda risk yönetimi*. Ankara: Yaklaşım Yayınları.

Morgan, D. P., and Samolyk, K. (2003). *Geographic diversification in banking and its implications for bank portfolio choice and performance*. (Unpublished paper, Federal Reserve Bank of New York).

Mishkin, F.S. (1995). Symposium on the monetary transmission mechanism. *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 3-10.

Rossi, S. P., Schwaiger, M. S., and Winkler, G. (2009). How loan portfolio diversification affects risk, efficiency and capitalization: A managerial

behavior model for Austrian banks. *Journal of banking & finance*, 33(12), 2218-2226.

Tabak, B. M., Fazio, D. M., and Cajueiro, D. O. (2011). The effects of loan portfolio concentration on Brazilian banks' return and risk. *Journal of Banking & Finance*, 35(11), 3065-3076.

Turkmen, S. Y., ve Yigit, I. (2012). Diversification in banking and its effect on banks' performance: Evidence from Turkey. *American International Journal of Contemporary Research*, 2(12), 111-119.

Şenel, C. (2020). Banka kredileri ve Türk bankacılık sektöründe kredilerin uluslararası karşılaştırmalı analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 810-825.

Yüksel, A.S., Yüksel,A. ve Yüksel, Ü. (2002). *Banka yönetimi el kitabı*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde İfade Özgürlüğü ve Sınırları

*Freedom of Expression and Limits in the European Convention on
Human Rights*

Öz

Düşünceyi ifade edebilme özgürlüğü, diğer birçok özgürlük sahasını bünyesinde barındıran bir şemsiye gibidir. Bilgi edinme, bilgiyi paylaşma, örgütlenme ve toplantı düzenleme şeklinde çok sayıda türev özgürlük alanı demokratik hukuk devletlerinin gelişimi açısından öncü roller üstlenmektedir. Yenilikçi fikirlerin belirebilmesi ifade özgürlüğü ile mümkündür. Yeni taleplerin dile getirilmesi, farklı fikirlerin oluşması ve tartışılabilmesi, bireylere farklı kanaatler arasında seçim yapabileme kabiliyeti tanımakta ve toplumsal dönüşüme katkı sunmaktadır. Ancak ifade özgürlüğü mutlak bir özgürlük alanı şeklinde yorumlanmamalıdır; demokratik ülkelerde ifadenin özgürlüğü kadar sınırlarının da olması doğaldır. Bu sınırlar ulusal ve uluslararası mevzuatta tanımlandığı gibi, yargı organları kararlarıyla da şekillendirilmiştir. Çalışmamızda ifade özgürlüğünün kapsamını, bu kapsama ilişkin sınırları ve özgürlük alanına ilişkin müdahalelerin çerçevesini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki düzenlemeler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: İfade Özgürlüğü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Sınırlamanın Sınırları, Meşru Amaç Ölçütü.

Abstract

Freedom of expression is like an umbrella that encompasses many other areas of freedom. Numerous derivative areas of freedom, such as obtaining information, sharing information, organizing and holding meetings, play pioneering roles in the development of democratic rule of law states. However, freedom of expression should not be interpreted as an absolute freedom domain; it is natural for democratic countries to

Levent Ersin ORALLI

Dr. Öğr. Üyesi,
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü.
ersinlevent@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-7610-4514

Cilt / Issue: 9(2), 537-570
Geliş Tarihi: 08.02.2022
Kabul Tarihi: 01.07.2022

Atf: Orallı, L. E. (2022). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ifade özgürlüğü ve sınırları. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 537-570. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1164127>

have borders as well as freedom of expression. These borders are defined in national and international legislation, as well as shaped by the decisions of judicial bodies. In our study, we will evaluate the scope of freedom of expression, its limits and the framework of interventions in the field of freedom. In this context, the regulations in the European Convention on Human Rights and the decisions of the European Court of Human Rights will be taken into consideration.

Keywords: Freedom of expression, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, Limits of Limitation, Legitimate Purpose Criterion.

Extended Abstract

Freedom of expression is one of the cornerstones of having a free society. In terms of the perception of the rule of law and the democratic structure of a country, freedom of expression, information, and parallel are of great importance. The reflection and general acceptance of the freedom of expression area on positive law have become meaningful with the inclusion of this issue in some human rights texts.

The European Convention on Human Rights, which entered into force on September 3, 1953, is a text that guarantees the areas of freedom necessary for the continuity of democratic systems. The European Convention on Human Rights, which emerged as the constitution of the European order, was accepted by the member states of the Council of Europe. This text appears as a human rights text that aims to ensure the effective implementation of the rights outlined in the Universal Declaration of Human Rights, adopted by the United Nations General Assembly on December 10, 1948.

Freedom of expression is also a founding element of other rights such as freedom of assembly and association. Relevant areas of freedom are manifested in the use of freedom of expression in different ways. While the freedom of assembly protects the expression of an opinion by means of demonstrations or meetings, the freedom of association allows individuals to come together and carry out activities for a purpose.

The freedom to impart information is complementary to the freedom to receive information. Receiving information includes the right to access information through all available sources. Freedom of information

draws both the print media and the publishing press organizations and their employees into the process. States should not intervene between the publisher and the recipient, and should not interfere in the transfer and dissemination of information.

Like any right, freedom of expression has its limits. As a result, some expressions are outside the norm area and can be limited within the framework of certain criteria. It should be noted that the understanding of "unlimited freedom" in modern political society structures reflects a utopia that is not valid. In this way, freedom of expression can be limited on measurable grounds, within the framework of limited discretion, without compromising pluralism. Exactly at this point, the important point is not to exceed the legal borders framed by international conventions, which will also constitute the main subject of our study.

Transferring differences independently of concerns may be a matter of concern in political environments where freedoms are guaranteed. Freedom of thought and opinion constitutes the core area; however, freedom of expression is a right with limits, which arises from the reflection, effect and objectification of the opinion on the outside world. National and international texts contain detailed regulations, which can be referred to as the limits of the limitation.

Both national and international documents have positioned the freedom of expression at the center of the democratic society and set forth narrowed limitation reasons based on the understanding of proportionality and impartiality, taking into account the common interests of the public.

Article 17 of the European Convention on Human Rights, "Nothing in this Convention may be interpreted as implying for any State, group or person any right to engage in any activity or perform any act aimed at the destruction of any of the rights and freedoms set forth herein or at their limitation to a greater extent than is provided for in the Convention" with this expression, it not only examines the narrow interpretation of the restriction criteria, but also points out that freedom of expression should be evaluated in a way that does not affect other areas of freedom. It would be correct to act on concrete and measurable criteria, not on the principle of superiority between the articles, while constructing the definitions regarding the restrictions, while implementing the restriction, so that a concrete legal basis can be provided.

States have to justify any interference with freedom of expression within certain criteria and for a legitimate aim. However, justification is not

sufficient to limit a statement; The type of expression, the mechanisms that spread the expression and the audience that is the addressee of the expression should also be revealed.

Freedom of expression includes duties and responsibilities together, which is not in question in terms of other provisions regulating rights. In terms of occupational groups that carry important responsibilities besides their duties, a careful behavior pattern is expected in terms of exercising the freedom of expression. In the case of *Engel and Others v. the Netherlands*, the ban on the distribution by the military of a newspaper blaming high-ranking officials in the Dutch bureaucracy was accepted by the Court as a legitimate interference. The Court stated that “not the deprivation of freedom of expression of the concerned soldiers, but the punishment of the abuse of this understanding of freedom by those concerned; He added that it is out of the question for the essence of the right to be touched.

Defining the lines of the restriction regime regarding human rights is clearly important for the protection of freedoms. The established regime of limitation; It is important to determine under what conditions, in what way and to what extent the areas of freedom will be limited. A limitation systematic, formulated in accordance with international conventions, will highlight the margins of the administration's discretion at the point of limitation of a right, and will reveal a situation that will create confidence for individuals. At this point, it is important to emphasize the limits of the limitation.

The term three-stage test has been determined to set out the procedure adopted when examining allegations of violations of the freedoms guaranteed under the contract. Limitation criteria for freedom of expression have been set forth by the European Convention on Human Rights in a way to determine its scope and application areas. The approach adopted within the framework of the Convention on the restriction regime finds its expression in the second paragraph of Article 10. “The exercise of these freedoms, since it carries with it duties and responsibilities, may be subject to such formalities, conditions, restrictions or penalties as are prescribed by law and are necessary for a democratic society, in the interests of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, for the protection of the reputation or rights of others, for preventing the disclosure of information received in confidence, or for maintaining the authority and impartiality of the judiciary.”

In our study, the dimensions of freedom of expression and the way in which a number of subjective criteria that emerged in terms of limitations were interpreted by the court were evaluated. In the light of these evaluations, the logic of dealing with the principles of public order and democratic state regarding freedom of expression in the legal context is discussed in the light of court decisions.

Giriş

Toplumsal bir varlık olan insan, çeşitli yollarla fikirlerini başkalarına aktarma eğilimindedir. Düşünceyi ifade etme, insanın toplumdaki diğer insanlarla haberleşmesinin doğrudan yoludur. İnsan, kendisine bahşedilen bu yetiyi çeşitli yollarla kullanmak, düşüncelerini dış dünyaya açıklama, onları yayma gereksinimi duymaktadır. Bu nedenle düşüncelerin serbestçe açıklanabilmesi ve yayılabilmesi düşünceyi açıklama özgürlüğünün varlığını gerekli kılar (Schauer, 1982, ss. 11-12).

Her birey, inançlarını ve düşüncelerini özgürce dış dünyaya iletme hakkına sahiptir. Bu, insan onurunun bir gereğidir. Bu hak tanınmazsa, özgür beynin ürününden ne bireyler ne de toplum yararlanabilir (Trager ve Dickerson, 1999, s. 18). Düşünce ve kanaatler, bireysel ya da toplu olarak çeşitli yollarla dış dünyaya açıklanmaktadır. İfade edebilme yetisi sadece söz ve yazıyla değil, diğer yollarla da dış dünyaya açıklanabilmektedir. Bir resim veya heykel yapmak ya da piyes ortaya koymak yoluyla da düşünce ve kanaatler açıklanabilmektedir.

Birey, kendi düşüncelerini tek başına açıklayabileceği gibi, toplu olarak da düşünce ve görüşlerini dış dünyaya iletebilecektir. Toplantı veya gösteri yürüyüşü düzenleme ya da bir dernek kurma; aynı şekilde siyasi parti kurma, sendika gibi örgütlenme biçimleri de düşünceyi açıklamanın diğer şekillerini oluşturmaktadır. Bu ifade biçimleri, düşünceyi açıklama özgürlüğünün sağladığı güvenceden beslenerek, farklı özgürlük alanlarının oluşumunu sağlamaktadır.

İfade özgürlüğünün öznesi birey ile daraltılamayacak kadar geniş bir alanı kapsamakta, tüm kişi gruplarını içine almaktadır. Vatandaş ya da yabancı, gerçek ya da tüzel kişi şeklindeki gruplandırılmalar hakkın öznesi noktasında değil sınırlanması noktasında anlam arz etmektedir. Anayasa Mahkemesi "*herhangi bir kimsenin yalnızca kişiliğine bağlı olarak düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğüne müdahale edilmesinin*" makul bulunamaz olduğuna vurgu yapmıştır (Ali Gürbüz ve Hasan Bayar Başvurusu, 2015, § 67). Netice itibariyle hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın herkesin ifade özgürlüğü korunmaktadır. Bu açıdan düşünceyi açıklama özgürlüğü, birçok özgürlüğün bulunduğu bir kavşağa benzemektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, ifade özgürlüğünü, demokratik yapıların gelişimi açısından öncü norm olarak nitelendirmiştir (Lingens v. Avusturya Kararı, 1986, § 42). Yenilikçi fikirlerin belirebilmesi

ürlüğü ile mümkündür. Yeni taleplerin dile getirilmesi, sistemin hatalarını vurgulamakta, hatalı uygulamaların ortadan kaldırılması suretiyle toplumsal dönüşüme katkı sunmaktadır. Farklı fikirlerin oluşması ve tartışılabilmesi, bireylere farklı kanaatler arasında seçim yapabilme kabiliyeti tanımaktadır.

Demokratik ülkelerde ifadenin özgürlüğü kadar sınırlarının da olması doğaldır. Mühim olan sınırların çerçevesini net bir şekilde ortaya koyabilmektir. İfade özgürlüğüne getirilen sınırlamaların diğer özgürlüklerin dolaylı olarak sınırlandırılması anlamına geleceğinden dolayı, özgürlük alanının istisnai duraklarının güçlü çizgilerle ortaya konulması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Schauer, 1982, ss. 37-38). Çalışmamızda ifade özgürlüğünün bu yönde sorgulamalarla anlamlandırılması, tanım sorununun çözümlenmesi ve kapsadığı alanın ifade edilmesi, temel dayanak ve görünümünün ortaya koyulmasının ardından sıklıkla ileri sürülen “herkesin düşündüğünü ifade etme hakkının var olduğu” savunusuna yönelerek, hangi ifadelerin özgürlük alanına dahil olduğu hangi noktalarda ise sınırlamalara muhatap olduğu tartışmaları yürütülecektir.

Çalışmanın devamında, ifade özgürlüğüne ilişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. maddesinin 2. fıkrasında belirtilen, sınırlama sebepleri ile bu kısıtlamada kullanılan temel ilkeleri içeren üç aşamalı test sürecini ele alacağız. Sınırlamaların, yasalarda öngörülmüş olması, demokratik toplum düzeninin gereklerine uygunluğu ve meşru bir amacı kapsar nitelikte olması kriterleri değerlendirilecek ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin ilgili kriterlere bakış açısı ve yorumları üzerinde durulacaktır. Değerlendirme kapsamında ele alınan mahkeme kararlarında yasallık sınırları, ölçülülük ilkesi, demokratik toplum düzeni ve meşru amaca uygunluk ölçütleri dahilinde bir sınırlamaya gidilerek konunun ana hatları irdelenecektir.

İfade Özgürlüğünün İçeriği ve Kapsamı

İfade Özgürlüğünün Çeşitli Boyutlarına İlişkin Teorik Çerçeve

İfade özgürlüğü, diğer birçok özgürlüğü çatısı altında toplayan bir şemsiye gibidir. Bu şemsiyenin ilk boyutunu, ifadeye zemin oluşturan düşüncenin olgunlaşabilmesi adına gerekli serbestliği sağlayan özgürlükler oluşturmaktadır. Bunlar kişilerin düşünsel zemine dahil olmalarını, neticesinde olgunlaşan kanaatlerinden dolayı endişe etmemelerini ve bunları açıklamaya zorlanmamalarını teminat altına almaktadır. Bilgi edinebilme, haber alma, haber dolaşımını sağlama, toplantı yapabilme

ve benzeri platformlar içerisinde beyan kabiliyetine sahip olabilmek özgürlükleri, ifade özgürlüğü alanının alt yapısını oluşturmaktadır. Tüm serbesti alanlarının aynı potada eritilmesiyle yaşam sahasına kavuşan ifade özgürlüğü, toplumda her türlü kanaatin tartışıldığı çoğulcu bir zeminin yeşermesinde büyük bir rol üstlenmektedir (Arslan v. Türkiye, 1999, §§ 16-18).

Düşünceyi aktarabilme, kanaatini paylaşabilme, farklı bakış açılarını ortaya koyabilme yeterlilikleri bir bütünü oluşturacak şekilde ifade özgürlüğünün ikinci boyutunu ortaya koymaktadır. Bu boyut pozitif hukukta da anlamını bulan ifade edebilme gücünün, hak ve özgürlüklerin büyük bir kesimi için “besleyici” bir nitelik taşıdığı sonucuna bizi ulaştırmaktadır. Geniş hinterlandı ile ele alındığı zaman demokratik bir sistemin ön şartı olarak adlandırılacak özgürlük alanına ilişkin sınırlandırmalar, diğer bir çok özgürlüğün yaşam alanlarını da daraltıcı bir etki içermektedir (Kaboğlu, 1994, s. 46). İfade özgürlüğünün diğerleri arasında korunaklı bir konuma sahip olduğunu belirtmek abartılı bir yaklaşım olmayacaktır ki, burada yaratılan alan diğer hak sahaslarının çekirdeği olarak değerlendirilmelidir.

İfade özgürlüğü bu bağlamda anayasal demokrasinin temel taşlarından biridir. Düşünceyi sözlü şekilde, yazım dili itibarıyla ya da farklı araçlarla başkalarına anlatabilme ve kişileri ortaya konulan düşünsel düzlemin doğruluğuna inandırabilme, tercihler sunabilme, bu tercihler perspektifinde davranışlarda bulunabilme ifade özgürlüğünün bütünleyici parçalarıdır (Trager ve Dickerson, 1999, s. 20). Bahsi geçen özgürlük alanının, esasen “resmi ideolojiden, toplum içindeki başat güçten, tabulardan farklı, bunlardan ayrılan düşünce ve kanaatler” söz konusu olduğu zaman önem arz ettiği realitesi de bu noktada açığa çıkmaktadır (Arslan, 2003, ss. 53-54). Şüphesiz farklılık arz eden düşüncelerin beyanına ilişkin yaklaşım, marjinal olan fikirlerin yaşam alanları, özgürlük alanının sınırlarını ya da egemen gücün bu özgürlüğe tanıdığı yaşam sahasını ortaya koymaktadır (Luxemburg, 1990, s. 29). Otoriteyi ya da iktidarı elinde bulunduran gücün ve çoğunluğun hoşuna gitmeyen, onlarda rahatsızlık meydana getiren ifadelerin dış dünyayla paylaşamadığı bir ortamda düşünceyi açıklama özgürlüğünün varlığından söz edilmesi olanaksızdır. Kişiler, egemen olan ideolojiye, söyleme, sanat akımına edebiyat sahasına ya da fikri alana uyumlu olmayan aykırılıklar içeren, yeni bilgiler ve fikirler üretme hakkına sahip olmalıdır (Kuçuradi, 1998, s. 25).

İfade özgürlüğü, düşünce ve kanaate sahip olabilmenin yanında bu düşünceyi açıklama, bu paralelde haberdar olma ve haberdar etme

özgürlüklerini de içermektedir. Bu minvalde ifade özgürlüğü bireylerin serbest şekilde bilgiye ve habere ulaşabilmesi, sahip olduğu kanaatten dolayı kınanmaması, bunları başkalarına çeşitli vasıtalarla serbest şekilde aktarabilmesi anlamına gelir. Fransız düşünür Montesquieu, hür bir toplumsal yapıda bireylerin neyi nasıl düşündüklerine bakılmaması gerektiğini, düşünebilmenin ve bunu ifade edebilmenin yeterli olduğunu savunur. Çünkü tüm özgürlük alanlarını güvence altına almanın en rasyonel yolu, kişinin düşüncelerini serbestçe açıklayabilmesi, ifade kabiliyetinin önüne set çekilmemesidir. Bu nedenle düşünce ve müteakiben ifade özgürlüğü, özgürlük kümesinin en başta gelenlerini ihtiva etmektedir.¹

İfade özgürlüğü alanı, onlarca parçanın bir bütün haline gelmesi şeklinde tümevarımcı bir yaklaşımla ifade edilebileceği gibi, korunması gereken çok sayıda izahat kümesi şeklinde de değerlendirilebilir. Bu noktada ifade özgürlüğünün zemin bulduğu alanlar insanların hayal gücü ekseninde genişleyebilmektedir. Kişiler ifadelerini ortaya koyarken, anlatma, anlamlandırma, çağrıda bulunma, savunma, tanıtma, propaganda yapma, ikna etme, ilan etme, yayma, tanıtma, eleştirme, yazma, çizme, miting düzenleme, tiyatro oyunu sergileme, toplantı yapma şeklinde tezahür edebilecek onlarca farklı vasıttadan yararlanabilmektedir. Bu metotların her birinin içeriği ise, siyasetten sanata; ahlaktan inanca kadar çok sayıda alanı kapsamakta ve bu alanları derinden etkileyebilme potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır (Erdoğan, 2001, s. 8). İfade özgürlüğünün boyutları ele alınırken, farklı coğrafyalarda ve farklı devlet kategorilerinde ortaya çıkan tablo önemli farklılıklar içerecektir. Bu farklılıklar hükümet modelleri, demokrasi kültürü, toplumsal yapılar ya da iktisadi durum perspektiflerinde önemli ayrışmalara ev sahipliği yapacaktır (Schauer, 1982, s. 134). Nispeten homojen bir yapıya hitap eden ve benzerliklerden güç alan, Avrupa kıtasına dair tanımlamaların yer aldığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde ifade özgürlüğünün boyutlarını ele almak, konunun kapsamlı analizi ve sınırlarını çizebilmek adına önem arz etmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü, özgür bir topluma sahip olmanın temel taşlarından biridir. Bir ülkenin hukuk devleti algısı ve demokratik yapısı açısından fikir edinebilme, bilgi verme ve bu paralelde ifade özgürlüğü büyük önem taşımaktadır. İfade alanına ilişkin özgürlük sahasının pozitif hukuka yansımaları ve genel kabul görmesi bir takım insan hakları metinlerinde

¹ Montesquieu'nun düşünce ve ifade özgürlüğü alanlarının gereksinimi ve toplumsal gelişim açısından önemine ilişkin görüşleri için bkz; Kavra, 1989, ss. 75-83.

bu hususa yer verilmesiyle anlamlı hale gelmiştir.

3 Eylül 1953'te yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi demokratik sistemlerin devamlılığı bakımından gerekli olan hürriyet alanlarını güvence altına alan bir metin özelliği taşımaktadır. Avrupa düzeninin anayasası olarak beliren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Avrupa Konseyi üyesi devletler nezdinde kabul edilmiş; Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948'de kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde belirtilen hakların etkin şekilde uygulanmalarını sağlamayı hedefleyen bir insan hakları normu olarak karşımıza çıkmaktadır (Selçuk, 1999, s. 17).

İnsan hakları ile özgürlük sahalarının korunması ve geliştirilmesi, hukukun üstünlüğü ve özgürlük alanlarına saygı konularında ortak bir mutabakat zemini olarak beliren sözleşmenin, ifade özgürlüğüne yer veren 10. maddesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 19. maddesinden kaynağını almaktadır:²

"Herkesin görüş sahibi olma ve ifade özgürlüğü hakkı vardır; bu hak, müdahale olmaksızın bir görüşe sahip olma, herhangi bir iletişim aracı ile ve kaynağı ne olursa olsun bilgi ve düşüncenin araştırılması, elde edilmesi ve yayılması özgürlüğünü içerir."

Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesi ifade özgürlüğüne ve bu özgürlüğün sınırlama rejimine dair şu hükümlere yer vermiştir:³

"Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamları tarafından müdahale edilmeksizin ve ulusal sınırlar dikkate alınmaksızın, görüş sahibi olma, bilgi ve düşünceleri edinme ve yayma özgürlüğünü içerecektir. Bu madde devletlerin yayıncılığı, televizyon veya sinema işletmelerini izin alma koşuluna bağlamasını engellemeyecektir."

Bu özgürlüklerin kullanımı, beraberinde ödev ve sorumlulukları getirdiği için ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü veya kamu güvenliği menfaatlerine, düzensizliğin veya suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık veya ahlâkın korunması, başkalarının şöhret veya haklarının korunması, gizli olarak elde edilen bilgilerin açıklanmasının önlenmesi veya yargı organlarının otorite ve tarafsızlığının sürdürülmesi için yasa tarafından öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan formalitelere,

² "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin tam metni için bkz; <https://www.tbmm.gov.tr/komisyoin/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Erişim tarihi: 16.12.2020)

³ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin tam metni için bkz; https://www.tbmm.gov.tr/komisyoin/insanhaklari/pdf01/IH_ve_Temel_Ozgurluklerin_Korunmasi.pdf (Erişim tarihi: 11.12.2020)

koşullara, kısıtlamalara veya cezalara tâbi tutulabilir.”

Sözleşmenin lafzı ile hakkın kapsamı kıyaslandığında oldukça dar bir içerik karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ifade özgürlüğüne ilişkin tanımı detaylandırabilmek açısından belirleyici olmaktadır. Sözleşmeyle düzenlenen ifade özgürlüğünün içeriği içtihat hukuku vasıtasıyla ete kemiğe bürünmüştür denilebilir.

Sözleşmenin 10. maddesi, ilk fıkrasında özgürlük alanını tanımlamakta, ikinci fıkrasında ise ifade özgürlüğünün sınırlanmasına ilişkin meşru zemini ortaya koymaktadır.

Birinci paragraf, ifade özgürlüğünün kapsamını aktarmaktadır: Görüş sahibi olabilme, bilgi alabilme, bilgiyi aktarabilme.

Bir görüşe sahip olabilme, ifade özgürlüğü kapsamındaki diğer özgürlüklerin ön koşuludur. İlgili maddenin sınırlamaları içeren ikinci fıkrasındaki kriterleri uygulanamaz kılan mutlak bir korumaya sahiptir. Bu hakkın mutlak şekilde sınırlanması demokratik toplum felsefesi ile bağdaşmayacaktır.

Bu özgürlüğün yokluğunda demokratik bir yönetsel yetiye erişilmesi ve seçimlerin serbest şekilde gerçekleşmesi söz konusu olmayacaktır (Trager ve Dickerson, 1999 s. 116) Bilgi alarak görüş sahibi olunabilmesi, ardından da bu görüşlerin ifade edilebilmesi iktidarların eleştirilmesine olanak tanıyan bir realitedir. Bu yeterlilikler demokratik toplumun temelini şekillendirmektedir. İfade özgürlüğü, insanın gelişmesinin asli sağlayıcılarından olan demokratik toplum yaklaşımının yapı taşlarından (Schauer, 1982, s. 43).

Bilgiyi aktarabilme özgürlüğü, bilgi alma özgürlüğünün tamamlayıcısıdır. Bilgi alma, edinilebilen tüm kaynaklar vasıtasıyla bilgiye ulaşma hakkını içerir. Bilgi edinme özgürlüğü hem yazılı basını hem de yayıncılık yapan basın kuruluşları ve çalışanlarını sürecin içerisine çekmektedir. Devletler yayıncı ile alıcı arasına girmemeli, bilginin aktarılmasına ve yayılmasına müdahil olmamalıdır (Sunay, 2001, ss. 52-53)

İfade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü gibi diğer hakların da kurucu unsurudur. İlgili özgürlük sahaları ifade özgürlüğünün farklı biçimlerde kullanılması noktasında tezahür etmektedir. Toplanma özgürlüğü, bir kanaatin gösteri yürüyüşü ya da toplantı düzenleme gibi yöntemlerle aktarılmasını korumaktayken, örgütlenme özgürlüğü kişilerin bir amaç doğrultusunda bir araya gelmelerine ve faaliyet yürütmelerine imkan tanımaktadır (Sunay, 2001, s. 53)

Kapsadığı güvence alanından farklı olarak ifade özgürlüğü, kişisel yaşam alanlarının korunması, dine saygı ve ahlaki değerler gibi sözleşme kapsamındaki bir takım haklarla çatışma ihtimalini de içermektedir. Böyle bir tezatlık meydana geldiğinde, bir hakkın diğer hak üzerindeki pozisyonunu belirlemek adına bir denge oluşturulmalıdır. İfade özgürlüğü ile karşı karşıya gelen hakların dengelenmesinde çalışmamızın ikinci kısmında üzerinde durduğumuz meşru amaç kriteri sürece dahil edilmekte ve ölçütlerin ağırlığına göre bir karar mekanizması geliştirilmektedir. İfade özgürlüğü çatısı hakka içerik temelli bir sınırlama getirmemeyi uygun görmüştür. Bu yaklaşım çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi aldığı kararlar ile ifade özgürlüğünün boyutlarını irdeleme gereği duymuş; siyasi ifadeler, sanatsal içerikler, dini ve ahlaki değerleri ayrı ayrı değerlendirmiştir (Prager ve Oberschlick v. Avusturya, 1995).

İfade Özgürlüğü Kapsamında Korunan Özgürlük Alanı

Siyasi İfadeler: Siyasi, felsefi, dini, ahlaki, sanatsal, ticari ya da ekonomik çok sayıda farklı alanda, edinilmiş olan bilgileri eleştirel gözle özümseme, doğru olduğuna inanma evresi, bir görüşü seçebilme ve tercihte bulunabilme süreci, bir kanaatin oluşması ve bunun dış dünyaya yansıtılabilmesi hadisesi diğer bir çok özgürlüğün ön koşulu olarak değer görmektedir ki, ifade özgürlüğünün en etkin ve en değerli kısmı düşüncenin paylaşılması noktasında kimlik bulmaktadır. İfadenin ortaya koyulması hakkına paralel olarak, birey kendi iç dünyasında oluşan düşüncüyü açığa vurabilmektedir. İfade özgürlüğü için bilgi edinmeye dair özgürlük alanı yetmemekte, fikirlerin baskı altında kalmaksızın açıklanabilmesi de mümkün olmalıdır. Devlet ile bireyin karşı karşıya geldiği mesele de, ifadenin hangi serbestlik düzeyinde aktarılacağı noktasıdır (Sunay, 2001, s. 56).

Demokrasilerde idarenin, fikirlerin yayılmasını engellememesi şeklinde bir negatif; başkalarının bu fikirlere ulaşmasını sağlayacak imkan alanını sağlaması gibi bir de pozitif sorumluluğu olduğunun altı çizilmelidir (Doğru, 2013, s. 356). Bilgi ve fikir alıp verme özgürlüğü; haber ve bilgilerin araştırılması, bulunması, derlenmesi ve serbest şekilde ulaşılarak öğrenilebilmesini kapsamaktadır ve ifade özgürlüğünün hammaddesini oluşturur. Tam da bu noktada farklı kanaatler arasında mücadelenin mümkün kılınmasına hizmet eden, rekabet ortamını doğuran bir unsur olarak ifade özgürlüğü karşımıza çıkmaktadır. İfade özgürlüğü iki temel amaca hizmet etmektedir. Kişilerin bireysel olarak gelişimini sağlamakta ve toplumsal bazda demokrasinin gelişimine ilişkin etkin bir rol üstlenmektedir.

İfade özgürlüğü bir noktada eleştiri özgürlüğünün korunmasını hedeflemektedir ki, bu noktada karşımıza çıkan temel eleştiri konularının başında siyaset sahnesine ve siyasi kanaatlere ilişkin farklılık arz eden fikirlerin beyan edilmesi gelmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında siyasi nitelik barındıran ifadeler ağırlıklı bir yere sahiptir. Mahkeme, siyasi tartışma özgürlüğü “tüm demokratik sistemlerin temel ilkesidir” şeklindeki yorumuyla siyasi ifade özgürlüğüne diğer ifade türlerine kıyasen daha güçlü bir anlam yüklemektedir. Hükümetler yalnızca yasama ve yargı mekanizmalarınca denetlenmemelidir, hükümetlerin kamuoyu tarafından da denetlenmesi şeffaf yönetim anlayışı bakımından önemlidir.⁴

Hükümetler bir yandan eleştirilere hoşgörü ile yaklaşmalı, bir yandan da öngördükleri sınırlayıcı önlemlerin ifade özgürlüğü bağlamında caydırıcılığa sebep olmasına müsaade etmemelidir.

“Demokrasinin temel özelliklerinden biri, bir ülkenin sorunlarını şiddete başvurmadan, diyalog yoluyla çözüme olanağı tanımasıdır. Demokrasi ifade özgürlüğüyle gelişir. Siyasi bir grubun, yalnızca ülkede siyaset yapma biçimini tartışmayı ve demokratik kurallara uygun olarak herkesi tatmin edebilecek çözümler bulabilme amacıyla siyaset yapmak istediği için engellenmesi haklı görülmez (Lingens v. Avusturya, § 41).”

İfade özgürlüğü bağlamında, siyasi ifadelere ilişkin değerlendirmelerinde Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile paralel kararlar aldığını vurgulamak mümkündür. *“Siyasetçilere yönelik eleştirilerin makul sınırları, diğer kişilere göre daha geniştir. Siyasetçi, her sözünü ve eylemini halkın ve diğer siyasetçilerin denetimine açtığı için daha geniş bir hoşgörü göstermek zorundadır (Bekir Coşkun Başvurusu, 2015, § 64).”* Siyasi partilerin, sendikaların, dernek ve vakıfların, toplumsal sorunlarla alakalı gösteri düzenlemesi, yürüyüş yapması ya da benzer barışçıl yöntemlerle farkındalık oluşturmak suretiyle, dikkat çekme çabaları da ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmelidir.

İfade özgürlüğünün doğası gereği bu özgürlükten faydalanarak siyasi mekanizmaları tartışmak, eleştirmek, ileriye taşımak, şekillendirmek ya da o mekanizmalarda yer almak adına bir düşünsel temel ortaya koyan siyasetçiler, demokratik platformlarda kendilerine dair eleştiriler yapılabileceği, özel yaşamlarının takip edileceği bilinciyle hareket etmektedirler. *“Özel hayata ilişkin bilgilerin paylaşılması ve kişisel eleştiriler getirilmesi, ifade özgürlüğünün koruma alanına dahildir ve bu yaklaşım*

⁴ İfade özgürlüğü çatısı altında, siyasi ifadeler ve çoğulculuk bağlantısına ilişkin detaylı bilgi için bkz; İnceoğlu, 2011, ss. 86-105.

demokratik işleyiş içerisinde mazur görülmelidir (Prager ve Oberschlick v. Avusturya, § 29)."

Sanatsal İfadeler: İfade özgürlüğü siyasi, ahlaki, dini, ticari, kültürel, iktisadi çok sayıda ifadeyi içermesinin yanında, sanatsal içerik üreten kişilere de özgürlük alanı sağlamaktadır (Trager ve Dickerson, 1999 s. 30). Devlet, kişilere sanatsal özgürlük alanı yaratmalı, bu alana müdahale edildiğinde bu hakkın korunması ve ifade özgürlüğünün kullanılabilmesi adına tedbir almalıdır.⁵

Sanat temelli ifade özgürlüğü medeniyetin zenginleşmesi için hayati öneme sahiptir. Sanatsal ifadenin kapsamını ve özgürlük alanını da içeren en önemli düzenlemelerden biri Birleşmiş Milletler bünyesinde şekillendirilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 15. maddesidir:⁶ İlgili madde, kültürel yaşama katılma hakkına, bilim ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılması noktasında taraf devletlerin gereken özeni gösterme yükümlülüğüne vurgu yapmaktadır.

Kültürel, siyasi, sosyal ve bilimsel fikirlerin etkileşimini sağlayan, sanatsal ifade özgürlüğü çerçevesinde sanat eserleri yaratan ve sergileyen kişiler, demokrasinin gelişimi açısından önem arz eden görüşlerin yayılmasına katkı sağlamaktadırlar. Bu sebeple kamu gücünün sanatçının ifade özgürlüğüne set çeken müdahalelerde bulunmaması beklenmektedir. Ancak bu konfor alanına rağmen; sanatsal ifadelere siyasi ifadelerle kıyaslandığında daha az vurgu yapıldığı açıktır (Korkmaz, 2014, ss. 173-174).

Sanatsal ifadeler söz konusu olduğunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi müsamahakâr bir davranış kalıbı sergilemekte ve sanatsal içeriğin ifade biçiminden ziyade doğuracağı etki sahası üzerinden analiz yapmaktadır. Karataş / Türkiye kararında bir şiir kitabının şiddete çağrı algısı uyandıran içeriğine rağmen toplumsal etkisinin kısıtlı olacağını değerlendirerek ifade özgürlüğünün sınırları içerisinde kalındığını belirtmiştir (Karataş v. Türkiye, 1999, §§ 48-57).

Mahkeme, şiir kitabındaki üslubun saldırganlığını ve şiddete teşvik eder içeriğini doğrulamış; ancak eserin sanatsal niteliğinin öncelikli olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve etki sahasının sınırlılığını vurgulamıştır.

⁵ İfade özgürlüğünün sanatsal boyutları ve uluslararası düzenlemeler hakkında detaylı bilgi için bkz; Başaran ve Karan, 2016, ss. 11-22.

⁶ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin tam metni için bkz; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf> (Erişim tarihi: 12.12.2020)

Mevzubahis şiir kitabındaki ifadeler hükümete yönelik sert eleştirileri itibariyle bir siyasi ifade olarak da nitelendirilebilir. Bu noktada siyasi içeriğe sahip sanatsal ifadelerin geniş çaplı bir koruma alanına sahip olduğu belirtilebilir.

İfade özgürlüğünün sınırlanması suça teşvik ya da bir eylem çağrısına dair yoğun etki doğurabilecek durumlarda söz konusu olabilmelidir. Böyle bir etki söz konusu değilse ifadenin sınırlanması anlamını yitirmekte ve makul sebep ile orantısallık bağı ortadan kalkmaktadır. Bir kişinin ifadesinden kaynaklı olarak mahkeme önüne çıkarılması düşüncenin içeriğinden ziyade, ifade edilmesiyle birlikte kitleler üzerinde yarattığı etkiden kaynaklanmaktadır. Sanatsal ifade bu anlamda olumsuz bir etkiyi perçinlemiyorsa, sınırlama ifadenin içeriğine ilişkindir ve bu durum düşünsel boyuta dair olup sınırlandırılması mevzubahis dahi olmamalıdır.

Sanatsal ifade özgürlüğü sahasına ilişkin kısıtlayıcı tedbirler ele alındığında, ifade özgürlüğünün bir istisnası olarak değerlendirilebilecek sansür uygulaması öne çıkmaktadır ki, sansür sanatçının kontrol altına alınmasına yönelik bir vasıta (Trager ve Dickerson, 1999 ss. 107-108). Sansüre uğramış bir eser bir anlamda sansürü uygulayan otorite tarafından dizginlenmektedir (Yayıntaş, 2012, s. 74). Kamu otoritesinin ifade özgürlüğüne ilişkin bu şekilde bir müdahalede bulunması durumunda sanatı ve sanatçıyı kontrolünde tutma düşüncesi yatmaktadır ki, sanatçılar üzerinde bir kaygı ortamı oluşturularak eserlerinin ele alınış biçimi ve ifade edilmiş yöntemleri üzerinde önleyici önlemler alınması amaçlanmaktadır.

Sanatsal ifadelerle ilişkin özgürlük alanlarının sınırlandırılması noktasında, idari makamlara dar bir takdir kabiliyeti bırakılmıştır. İdari kurumlar ya da yargı organlarıncaya, sanatın yöntemine ve içeriğine yapılacak müdahaleler sanatçıların eser verme isteklerini sınırlandıracaktır. İfade özgürlüğünün asıl, sansürün istisnai bir durum olduğu demokratik rejimlerde sanatçılara sunulan özgürlük ortamının bir zenginlik arz edeceği açıktır.

Dini ve Ahlaki Konularla İlgili İfadeler: İfade özgürlüğü bağlamında değerlendirilmesi gereken alanlardan biri de dini ve ahlâkî ifadelerdir. Din ve inanca dayalı kanaat, insanların kimliğinde, sadece manevi boyut olarak değil, aidiyet hissi katarak ve sosyal uyumu sağlayarak da güçlü bir rol oynamaktadır. Bu değerler ışığında kişi kimliğini ifade etmekte, yaşayış biçimini, ahlak anlayışını ve sosyal ilişkilerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda ifade özgürlüğünün dini ve ahlaki konulara ilişkin alanı,

özgürlük sahasının tarifini yapmak ve gri bölgeleri ortaya koymak açısından önem taşımaktadır.

İfade özgürlüğü açısından, inanç özgürlüğünün derinliğini ortaya koyabilmek, nerede başladığını ve nerede tamamlandığını tartışabilmek adına dini özgürlüklerin içeriği irdelenmelidir. İçsel boyutu itibariyle din özgürlüğü, bireyin hür bir şekilde değiştirilebilir inanç ve ahlak tercihlerine sahip olabilmesidir. Dışsal boyutunda ise bireyin toplum içindeyken inancının gerektirdiği çerçevede bir yaşam sürebilmesi, inancına dair zorunlu gördüğü unsurları hayata geçirebilmesi öne çıkmaktadır.

Dinini ifade etme ve inancı gereği yaşayabilme özgürlüğüne sahip bireylerin, inanç dünyalarına karşı sert eleştiriler yapılması hatta düşmanca bir yaklaşım ortaya konulmasını hoşgörü ile karşılamak çoğulcu toplum yapısının gereğidir (İnceoğlu, 2011, ss. 88-89). Nefret söylemi içermemek ve başkalarının hak ve özgürlüklerine zarar vermemek kaydıyla, din ve ahlaki değerler noktasında ifade özgürlüğü geniş çaplı bir yorum alanı içermektedir. Ancak hangi ifade biçiminin nefret içerikli ya da başkalarının haklarına zarar verecek bir yaklaşımı bünyesinde barındırdığı yargı organı kararlarınca ortaya koyulmaktadır.

Otto Preminger Institute / Avusturya kararında, dine yönelik hakarete varan söylemler ile ifade özgürlüğü arasındaki sınıra dair tespitler yapılmıştır (Otto Preminger Enstitüsü v. Avusturya, 1994). Otto Preminger Institute, Katolik inanç kültürünün aşırılıklarına vurgu yapan “Cennetteki Konsey” isimli filmin gösterimi için çalışmalar gerçekleştirmiş, davetiye, afiş bastırılmış ve bir takım harcamalar yapmıştır. Innsburck Piskoposluğu tarafından yapılan başvuru çerçevesinde, filmin gösterimine müdahale edilmiş, ilgililer aleyhinde halkın inancını aşağılama suçundan soruşturma başlatılmıştır. Innsburck Bölge Mahkemesi ifade özgürlüğüne ilişkin sınırların dışında kaldığı gerekçesiyle filme el konulması kararını almıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ilgili davada, ifade özgürlüğünün kullanılmasının belirli sorumlulukları içerdiğini ve başkalarında rahatsızlık yaratan, toplumsal alana ve entelektüel sahaya katkısı olmayan tartışmalara girilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. İnanç temelli hususlarda ortak bir kanaatin hasıl olmadığını ifade ederek; yasama, yürütme ve yargı organlarının insanların inançlarından dolayı incinme ihtimallerinin bulunduğu konularda takdir yetkisine sahip olduğunu ifade etmiştir. Kararında, takdir kabiliyetinin sınırsız olmadığını, ifade özgürlüğü alanındaki sınırlamaların orantılı şekilde cereyan etmesinin lüzumunu da ortaya koymuştur. Mahkeme kararında, inanç sahibi kişilerin dinlerine karşı bir saldırıya sessiz kalındığı şeklinde bir algıya

kapılmaması adına idari kararı ve ulusal mahkeme kararını yerinde bulmuş ve filmin gösterilmesinin engellenmesinin ifade özgürlüğüne aykırılık teşkil etmediğini ifade etmiştir.

Dini değerler ve ahlaki hassasiyetler noktasında Avrupa’da bir standardın olmamasından dolayı devletlerin takdir alanı geniş tutulmaktadır.

“Her bir ülke hukukunun ahlâkî gereklere dair bakış açısı, özellikle konu hakkındaki görüşlerin hızla değiştiği günümüzde zamana ve mekana göre değişmektedir. Devlet makamları ülkelerinin esaslı güçleriyle doğrudan ve sürekli ilişkide bulunmaları nedeniyle, ahlâkî gereklerin tam içerikleri ve bunları karşılamak için öngördükleri bir sınırlamanın gerekliliği hakkında görüş bildirirken, uluslararası bir yargıçtan daha iyi durumdadırlar (Handyside v. Birleşik Krallık, 1976, § 48).”

Kişilerin din ve inançlarını ifade ettikleri zaman dilimlerinde eleştiriye karşı karşıya kalmaları doğaldır. İnanıkları değerlerin başkaları tarafından reddedilmesi, ters istikamette birtakım fikirler ortaya koyulması, hakarete varmadığı takdirde hoşgörüle karşılanmalıdır (Aydın Tatlav v. Türkiye, 2006, § 27). Bu konuyla ilgili olarak, Giniewski / Fransa davasında, Katolik Kilisesi’nin Yahudi soykırımındaki tepkisizliğinin Hitler’e cesaret verdiğini vurgulayan bir makalenin, tarihi olayları bilimsel bazda irdelemeyi amaçladığı ve farklı bakış açılarının geçmişteki olayların aydınlatılması noktasında önem taşıdığına vurgu yapılarak, ilgili yazının dine hakaret içermediği şeklinde karar alınmıştır (Giniewski v. Fransa, 2006, § 51).

Dini değerlerin yanında şüphesiz ahlâki alana ilişkin olarak da “genel ahlâk” ekseninde içtihatlar ortaya koyulmaktadır ki, aktarılan düşüncelerin ifade özgürlüğü sınırları içerisinde kalması özgürlük alanlarının çatışmaması adına önem kazanmaktadır. Şüphesiz toplumdan topluma farklılık gösteren değer yargıları sebebiyle ifade özgürlüğü ve ahlâki değerler arasındaki ince çizginin belirlenmesi bir takım zorluklar içermektedir. Bu noktada gerek sözlü gerekse yazım diline ilişkin ifadeler, sanatsal içerikler, kültürel etkinlikler ve eylemler, farklı kanaattaki kişilerin hakları üzerinde oluşturdukları baskı ya da ahlâki değerlerini kırılganlığı noktasında içtihatlarla değerlendirilmektedir.

Birtakım ifadeler belirli bir ahlâki görüşe sahip kişilerce nahos karşılanabilmekte ve bir infial unsuru olarak kabul görebilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ahlak müessesesine dair verdiği kararlarda genel ahlâkın korunması ilkesi paralelinde ortaya çıkan müdahaleleri, makul sınırlar içerisinde ele almaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, hayvanlarla cinsel ilişkinin resmedildiği ve halkın

tümüne açık olan “Fri-Art 81” isimli sergide, resimlere el konulmasına ilişkin kararı değerlendirmiş ve hukuka aykırılık görmeyerek genel ahlaka ilişkin sınırlarını ortaya koyar nitelikte bir değerlendirme yapmıştır. Yaş sınırı olmaksızın herkese açık bir sergi salonunda ortaya koyulan bu sanat anlayışının özellikle cinselliği tanımayan küçükler açısından yaratabileceği sakınca ilgili mahkemenin aldığı kararı haklı kılar nitelikte olarak değerlendirilmiştir (Müller ve Diğerleri v. İsviçre Kararı, 1988). İşte bu noktada ifade özgürlüğü alanının mutlak bir korumaya tabi tutulmadığı ve belirli sınırlar çerçevesinde değerlendirildiği gerçeğine ulaşılmaktadır. Çalışmamızın devamında ifade özgürlüğünün koruma kapsamının dışında kalan alan ve sınırlılıklar ele alınacak, ifade özgürlüğünün çerçevesi üzerinde durulacaktır.

Koruma Kapsamı Dışında Kalan İfadeler

Bireysel ve toplumsal gelişim ifade özgürlüğünün kullanım kabiliyetiyle doğrudan ilişkilidir. Demokrasinin ve hukuk devletinin güç kazanması, toplumsal yaşamda önem arz eden standartların geliştirilmesi ile ifadenin önündeki engellerin kaldırılması arasında bağlantının varlığı açıktır. İfade özgürlüğü ile aslında eleştiri özgürlüğünün korunması hedeflenmektedir ve söylem ya da eylemlerin içeriğindeki eleştiri dozu bir takım sert ifadeleri de içerebilmektedir. Bahsi geçen özgürlüğün kapsam alanındaki kinayelerin ya da eleştirinin dozu belirli bir noktaya kadar kabul edilebilir niteliktedir.

Tüm haklarda olduğu gibi ifade özgürlüğünün kullanılması noktasında da diğer bir takım haklarla karşı karşıya kalınması hatta bir çatışma zemininin doğmasından bahsedilebilir. Bazı hakların kullanılması durumunda kamu otoritesi ile çatışılması söz konusu olabilmekte, bazılarında ise bireyler karşı karşıya gelebilmektedir. İfade özgürlüğü açısından konuya yaklaşıldığında, özellikle nefret içerikli ya da şiddeti teşvik eden ve öven ifadelerin sınırlar içerisinde algılanmasının söz konusu olamayacağı belirtilebilir (Trager ve Dickerson, 1999 ss. 158-159). Nefreti teşvik eden ifadeler içerisinde, ırk, dil, din, cinsiyet ve kimlik gibi farklılıklar içerebilen bir takım değerlere yönelik olumsuz eylem ve söylemler konumlandırılabilir (Uygun, 2011, s. 140).

Bu şekilde sınır aşan ifadeler özellikle iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişime paralel olarak geniş kitlelerle kısa zaman dilimlerinde buluşturulabilmektedir. Bu noktada, öncelikli olarak ifade özgürlüğünün kapsamı değerlendirilmeli, ardından ifadenin hangi çerçevede sınırlanması gerektiği konusu ele alınmalıdır ki, bu gri zemin bir takım zorlukları içermekte ve hakkın daraltılması esnasında öze dokunmadan bir

müdahale alanı yaratılmalıdır.

İfade özgürlüğü; çoğunluk gibi düşünmeme özgürlüğünü, yani egemen görüşü sorgulamayı ve bunlara ters düşünceleri açıklayabilmeyi içermektedir. Ancak bu yaklaşım, her düşüncenin düşüncüyü açıklama özgürlüğü kapsamında kabul edilebileceği anlamına gelmeyecektir. Örneğin, bir kimsenin doğrudan kişiliğine yönelik, şeref ve onur kırıcı, müstehcen, düşünce açıklamaları gerek ulusal gerekse uluslararası mevzuatta ifade özgürlüğü dışında tutulmuştur (MacKinnon, 1993, s. 47). Ceza hukuku bağlamında suç kabul edilmiş olan hakaret niteliği taşıyan düşünce açıklamaları da bu özgürlük kapsamında düşünülemez.

Toplum tarafından ya da idari kurumlarca nahoş şekilde algılanan düşüncelere, nefreti körüklediği, şiddeti övmediği ve silaha başvuracak nitelikte kitlesel telkinler içermediği müddetçe sınırlama getirilmesi beklenmemektedir. Ancak bu kritik eşiği aşan ifadeler eleştiri sayılmamakta dolayısıyla koruma görmemektedir. Nefret içerikli kelimeler, genel ahlâk yaklaşımından farklı olarak, ifade özgürlüğü çerçevesinde doğrudan sınır ihtiva eden kapsamda yer almamaktadır; ancak nefret bazlı yaklaşım ve söylemler bir takım sınırlamalarda gerekçe olarak nitelendirilebilmektedir. Özellikle, ırkçılığı öven, bir etnik kimliği yücelterek diğerlerini aşağılayan, faşist ideolojinin yayılmasını teşvik eden yaklaşımların sınırlandırılması, ifade özgürlüğü açısından meşru görülmektedir (Uygun, 2011 s. 142).

İfade özgürlüğüne ilişkin koruma alanının dışında kalan söylemlerin çerçevesini oluşturan metinlerden bir tanesi, Birleşmiş Milletler bünyesinde hazırlanan ve 1969 yılında yürürlüğe giren, “Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme”dir. Metnin giriş kısmı ayrımcılığın engellenmesine ilişkin genel hatları belirlerken, 4. madde doğrudan ifade özgürlüğüne ilişkin alanın sınırlarını ortaya koyar niteliktedir.⁷

Giriş metni, “...Birleşmiş Milletlerin amaçlarından biri olan herkesin evrensel insan haklarına ve temel özgürlüklerine, ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı yapılmaksızın saygı gösterilmesinin geliştirilmesi ve desteklenmesi doğrultusunda faaliyette bulunmayı taahhüt ettiklerini...” işaret etmektedir.

Sözleşmenin 4. maddesinde ise, ırkçı nefretin ve ayrımcılığın önüne geçilmesi adına tüm devletlerin birlikte çalışması gerekliliği ifade

⁷ “Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme”nin tam metni için bkz; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604750.pdf (Erişim tarihi: 16.12.2020)

edilmekte; renk ya da ırk ayrımı üzerine söylem geliştiren yapılara ilişkin tedbir alınması hususuna vurgu yapılmaktadır.

Birleşmiş Milletler bünyesinde hazırlanan ve 1976 yılında yürürlüğe giren, “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”nin de gerek giriş bölümünde gerekse 20. maddesinde, insanların doğuştan eşit olduğu ve ırksal ya da dinsel nefreti körükleyecek ifadelerden kaçınılması, ayrımcılık üzerine bina edilmiş düşmanca yaklaşımlardan uzak durulması vurgusu kuvvetli bir şekilde ifade edilmiştir.

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme” ve “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme” birlikte düşünüldüğünde; şiddeti teşvik edecek, bir grubu mağdur edecek, nefret iklimi yaratabilecek yaklaşımlar ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmemektedir. Devletin bu alanda ifade özgürlüğüne müdahale etme yükümlülüğünde olduğu açıktır.

İfade Özgürlüğüne Yönelik Sınırlama Ölçütleri

Genel Hatlarıyla Sınırlama Rejimi

Düşüncenin oluşabilmesi ve ifade edilebilmesi; kişinin bilgiye ulaşabilmesi, seçtiği bilgileri aktarabilme kabiliyetine sahip olması ve bu paralelde hukuksal güvencelerin bulunmasıyla mümkündür. Şüphesiz bunlara uygun davranış sergileyebilme kabiliyeti de kişilere tanınmalıdır. Bu bağlamda, günümüz demokrasilerinde ifade özgürlüğü kritik bir önem arz etmektedir.

İfade özgürlüğü özgür bir toplumsal dinamik ortaya koyabilmenin temel taşlarından biri olarak belirlemektedir. Ancak özgür ülkelerde dahi tüm ifadelerin mutlak bir hürriyete sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. İfade özgürlüğünü içselleştirmiş coğrafyalarda dahi hangi söylem ve davranışların koruma altında olacağı, hangisinin cezalandırılacağı, haklar arasındaki dengenin nasıl konumlandırılacağı soruları gündeme gelmektedir (Arslan, 2003, ss. 55-56).

Her hak gibi ifade özgürlüğünün de sınırları mevcuttur. Netice itibarıyla birtakım ifadeler norm alanın dışında kalmakta ve belirli kıstaslar çerçevesinde sınırlandırılabilir. Belirtilmesi gerekir ki, modern siyasal toplum yapılarında “sınırsız özgürlük” anlayışı geçerlilik arz etmeyen bir ütopyayı yansıtmaktadır. Bu minvalde çoğulculuktan taviz vermeden, sınırlandırılmış takdir alanları çerçevesinde, ölçülebilir dayanaklarla ifade özgürlüğü sınırlanabilir (İnceoğlu, 2011, s. 90) Tam

da bu noktada önem arz eden husus, çalışmamızın da temel konusunu oluşturacak şekilde, uluslararası sözleşmelerle çerçevesi çizilmiş meşru sınırların aşılmasıdır.

Farklılıkların ve düşüncelerin kaygılardan bağımsız şekilde aktarılabilmesi, özgürlüklerin güvence altında olduğu siyasal ortamlarda mevzubahis olabilmektedir. Düşünce ve kanaat özgürlüğü çekirdek alanı oluşturmaktadır; ancak kanaatin dış dünyaya yansımaları, etki doğurması ve nesnelleşmesinden itibaren doğan ifade özgürlüğü sınırları olan bir haktır (Hafizoğulları, 2004, s. 89). Sınırlamanın sınırları olarak anılabilecek şekilde, ulusal ve uluslararası metinler detaylı düzenlemeler içermektedir.

Gerek ulusal gerekse uluslararası belgeler ifade özgürlüğünü demokratik toplumun merkezinde konumlandırmış ve kamunun ortak menfaatlerini göz önünde bulunduracak şekilde ölçülülük ve öze dokunmama anlayışından hareketle daraltılmış sınırlama gerekçeleri ortaya koymuştur (Gölcüklü, 1996, ss. 326-327). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesi *"Bu sözleşmedeki hiçbir hüküm, bir devlete, topluluğa veya kişiye, sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesi veya bunların sözleşmede öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmalarını amaçlayan bir etkinliğe girişme ya da eylemde bulunma hakkı verdiği biçiminde yorumlanamaz"* ifadesiyle sınırlama ölçütlerinin dar şekilde yorumlanmasını irdelediği gibi ifade özgürlüğünün de diğer özgürlük alanlarına sirayet etmeyecek şekilde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Sınırlandırmalara ilişkin tanımlar kurgulanırken, sınırlama gerçekleştirilirken maddeler arasındaki üstünlük müessesesi üzerinden değil, somut ve ölçülebilir kriterler üzerinde hareket etmek doğru olacaktır ki, somut hukuksal zemin sağlanabilmiş olsun.

Devletler ifade özgürlüğüne dair her türlü müdahaleyi belirli kriterler dahilinde ve meşru amaç doğrultusunda gerekçelendirmek durumundadır. Bununla birlikte bir ifadenin sınırlanabilmesi adına gerekçelendirme yeterli değildir; ifadenin türünün ve ifadeyi yayan mekanizmalar ile ifadenin muhatabı olan kitlenin de ortaya koyulması gerekmektedir.

İfade özgürlüğü ödev ve sorumlulukları birlikte içermektedir ki, bu durum hakları düzenleyen diğer hükümler açısından mevzubahis değildir. Görevlerinin yanında önemli sorumluluklar da taşıyan meslek grupları açısından, ifade özgürlüğünün kullanılması noktasında dikkatli bir davranış kalıbı beklenmektedir. Engel ve Diğerleri / Hollanda davasında, Hollanda bürokrasisinde görev yapan üst düzey yetkilileri yeren bir gazetenin askerlerce dağıtımına ilişkin yasak Mahkeme tarafından meşru bir müdahale şeklinde kabul görmüştür. Mahkeme ilgili askerlerin "ifade

özgürlüğünden mahrum bırakılmasının değil, bu özgürlük anlayışının ilgililerce kötüye kullanılmasının cezalandırılmasının söz konusu olduğunu; hakkın özüne dokunulmasının mevzubahis olmadığını” da eklemiştir (Engel ve Diğerleri v. Hollanda, 1976).

Hadjianastassiou / Yunanistan davasında, bir kamu görevlisi, gizli bilgileri kamuoyuna açıklamakla suçlanmıştır. İlgili kamu görevlisi bir mühimmatla ilintili teknik nitelikte bazı bilgilere ilişkin olarak basın vasıtasıyla açıklamalarda bulunmuş, soruşturma ve kovuşturma sürecinin ardından ulusal güvenliğe zarar verici davranışından dolayı hapis cezasına çarptırılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, memurun ifade özgürlüğüne müdahalede bulunulduğunu vurgulamış; ancak müdahaleyi meşru çerçevede değerlendirerek haklı bulmuştur.

“Askeri hayata ilişkin özel koşulları ve öngörülen görev ve sorumlulukları dikkate almak gerekir. Başvurucu deneysel bir füze programından sorumludur ve görevlerini yerine getirmesine ilişkin hususlarla bağlantılı şekilde sadakat yükümlülüğü altındadır (Hadjianastassiou v. Yunanistan, 1992).”

İfade özgürlüğü evrensel bir norm olarak sadece düşünsel ve fikri hayata ilişkin nitelendirmeler içermemektedir; sözleşmeden kaynaklı diğer hakların korunması noktasında da kritik bir önem arz etmektedir. Sözleşme ifade özgürlüğünü yukarıda belirttiğimiz şekliyle iki ayrı düzlemde değerlendirmektedir. İlk kısım tanım bazında bir ilkeyi ortaya koyarken; ikinci kısım, ifade özgürlüğüne müdahalelere ilişkin meşru zemini ayrıntılı şekilde açıklamaktadır. Bu noktada sınırlamanın hangi kriterler çerçevesinde yapılmasının meşru olacağı ve hukuka uygunluk açısından özel sınırlama nedenleri ele alınacaktır.

Üç Aşamalı Test

İnsan haklarına dair sınırlama rejiminin çizgilerinin net bir şekilde tespit edilmesi özgürlüklerin korunması açısından önem taşımaktadır. Sınırlamaya dair tesis edilen rejim; özgürlük alanlarının ne gibi koşullarda, ne şekilde ve hangi ölçüde sınırlanacağını belirlemek açısından önemlidir. Uluslararası sözleşmelere uygun şekilde formüle edilmiş bir sınırlama sistematiği, bir hakkın sınırlanması noktasında idarenin takdir yetkisine dair marjları belirgin hale getirecek, bireyler açısından güven oluşturacak bir durumu ortaya koyacaktır. İşte bu noktada sınırlamanın da sınırlarına vurgu yapmak önem taşımaktadır.

Üç aşamalı test ifadesi, sözleşme çerçevesinde güvence altına alınmış özgürlüklere yönelik olan ihlallere ilişkin iddiaları incelerken benimsenen

usulü ortaya koymak amacına yönelik olarak belirlenmiştir (Salihpaşaoğlu, 2020, s. 156). İfade özgürlüğüne ilişkin sınırlanma kriterleri, kapsam ve uygulama alanlarını belirleyecek şekilde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından ortaya koyulmuştur. Sınırlama rejimine dair Sözleşme çerçevesinde benimsenen yaklaşım 10. maddenin ikinci fıkrasında ifadesini bulmaktadır. "...ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü veya kamu emniyeti menfaatlerine, düzensizliğin veya suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık veya ahlâkın korunması, başkalarının şöhret veya haklarının korunması, gizli olarak elde edilen bilgilerin açıklanmasının önlenmesi veya yargı organlarının otorite ve tarafsızlığının sürdürülmesi için yasa tarafından öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan formalitelere, koşullara, kısıtlamalara veya cezalara tabi tutulabilir."

Sözleşmenin denetim mekanizmasını oluşturan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ifade özgürlüğüyle ilintili sınırlamaları ele alırken, sadece 10. maddedeki ölçütler ile sınırlı kalmamakta, sözleşmenin "özel hayata saygıyı düzenleyen 8. maddesi", "düşünce, vicdan ve din hürriyetini düzenleyen 9. maddesi" ve "toplantı ve dernek kurma hürriyetini düzenleyen 11. maddesi"ndeki hükümlerin ortak kümesi üzerinden üç koşuldan oluşan bir değerlendirme yapmaktadır (Eren, 2004, s. 183).

Kamu otoriteleri üç koşulu aynı anda gerçekleştirerek ifade özgürlüğüne müdahale edebilir: Sınırlama yasayla öngörülmüş olmalıdır, sınırlama demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olmalıdır, sınırlama meşru bir amaca yönelik olmalıdır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 1996, ss. 372-373)

Yukarıda belirtildiği şekliyle, ifade özgürlüğü sınırlamalardan muaf değildir. Ancak, sınırlandırmalar bir denetime tâbidir. Ulusal mevzuata uygun olan müdahalelerin, sözleşmenin 10. maddesini ihlal etmemesi adına yukarıda belirttiğimiz üç koşulu taşıması gerekir ve ilgili ölçütler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince katı şekilde yorumlanmaktadır.

Komisyon, The Sunday Times / Birleşik Krallık davasında, şu hususa vurgu yapmıştır:

"Sınırlamalara ilişkin ölçütlerin katı yorumlanması prensibinde, maddenin genel ifadeler içermesi bazı zorluklara sebep olmaktadır. Katı yorumlanma, herhangi bir sınırlamanın temelinde istisna maddesinde zikredilenler haricinde ölçütler kullanılmaması ve bu ölçütlerin de dilinin alelade anlamının ötesine geçecek şekilde değerlendirilmemesi anlamına gelmektedir (The Sunday Times v. Birleşik Krallık, 1979, § 65)."

Mahkeme ya da komisyon üç ölçüte uygun şekilde bir müdahalede bulunulduğunu müşahade ettiğinde, kamu otoritesinin sınırlamaya ilişkin tutumu meşru olarak değer görecektir. Müdahale noktasında ilgili üç ölçütün birlikte dikkate alındığını ispat yükü devlete aittir. Mahkeme, üç ölçütü yukarıdaki sıra dahilinde değerlendirmekte ve kamu otoritesinin bu şartlardan birini dahi atladığını tespit etmesi halinde, sınırlamanın ifade özgürlüğü hakkının ihlali anlamına geleceğini belirtmektedir. İfade özgürlüğüne ilişkin müdahalenin yasal çerçevede olması, meşru amaçlar dahilinde değerlendirilmesi ve demokratik toplum düzeni açısından gereklilik arz etmesi beklenmektedir.

Hukuken Öngörülmiş Olma Ölçütü: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. maddesinin ikinci fıkrasında düzenlenen müdahale süreçlerinin birincil şartı, sınırlamanın yasalar dahilinde öngörülmesi olmasıdır. Sınırlama müessesesinde öne çıkan bu ölçüt, esasen hukuki dayanak denetimi niteliğindedir. Bu ölçüt çerçevesinde ifade özgürlüğüne yapılacak müdahalenin ilgili devlet yasalarınca önceden belirlenmiş bir temele oturması gerekmektedir (Salihpaşaoğlu, 2020, ss. 157-158).

Hukuken öngörülme noktasında bir hukuk kuralının varlığı tek başına kâfi değildir. Yasayla belirlenme hususu, yasaların ulaşılabilirliği ve öngörülebilirliğiyle de ilgilidir. Uygulamada olan kuralları bireylerin biliyor olması ya da konuyla ilgili bilgiye engelle karşılaşmadan kolaylıkla erişebiliyor olmaları ulaşılabilirlik kriterini ortaya koyar. Öngörülebilirlik ise, kuralların bireylerin davranışlarını şekillendirmelerine imkan tanıyacak kadar sarih olması, bireylerin davranışlarının sonuçlarını öngörebilmesidir.

Kayasu / Türkiye davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi hukuken öngörüleilmeye ilişkin şu yaklaşımı ortaya koymuştur: “Mahkeme, bireylere davranışlarını önceden ayarlama imkânı tanıyacak kadar açık ifadelerin sözleşmenin ilgili hükmü anlamında hukuk normu olarak kabul edilebileceğini hatırlatır. Hukuken öngörülebilirlik, aşırı bir katılığa yol açabilmektedir. Oysa hukukun değişime kendini uyarlayabilmesi gerekmektedir. Kanunlar, uygulanması pratik gerçekliğe bağlı, yoruma açık formüllerdir (Kayasu v. Türkiye, 2008).”

Sözleşmenin 8 - 11. maddelerinin içeriğinde vurgulanan yasa terimi maddi anlamda yasayı ifade etmektedir. Bu ölçütün sağlanması noktasında kuralın yazılı olması zorunlu değildir ve doğrudan yasama tarafından ortaya koyulmuş kurallara gönderme yapılmamıştır. Özgürlüklerin hangi usule ilişkin sınırlamalarla belirleneceği iç hukuk sorunudur ve sözleşmedeki yasa türü ne olursa olsun soyut norm koyan, düzenleyici

tasarruflardır.

Mahkeme, içtihat hukukunun da temel yasal gereksinimi sağladığını kabul etmektedir. The Sunday Times / Birleşik Krallık davasında, İngiltere’de uygulanmakta olan hukuk sisteminde “mahkemeye saygısızlık ile ilgili öngörülen kuralların yasa ile öngörülmüş olma gerekliliğini karşılayacak açıklıkta” olduğuna ve anglo sakson hukuktaki yazılı olmayan normların da sözleşmedeki yaklaşımla yasa olarak değer göreceğine işaret etmiştir (The Sunday Times v. Birleşik Krallık, §§ 47, 48).

Autronic AG / İsviçre davasında da uluslararası hukuk ilkelerinin yasa değerine vurgu yapan Mahkeme; kamu otoritesinin uluslararası hukukun iç hukukta doğrudan uygulanabilir nitelikteki kurallara dayanarak karar alabileceğini ve bu durumun sınırlamada kullanılan yasallık kriterini sağlayacağını belirtmiştir (Autronic AG v. İsviçre, 1990, § 61).

Leander / İsveç kararında, yasaların ulaşılabilirliği ve öngörülebilirliğine ilişkin önemli kıstaslar tespit edilmiştir:

“Yasanın öngörülebilir niteliğinin zayıf olabileceği ulusal güvenliği etkileyen alanlarda dahi mevzuatın bireylere hukuka aykırı hareketlerinin sonuçlarına ilişkin açık göstergeler sunması gereklidir. Maddi hukuk statüsüne sahip olmayan idari uygulamalar da, ilgililer içeriklerinden yeterince haberdar ise, dikkate alınabilir niteliktedir.

Kanunun uygulanması, ilgililerin incelemesine açık olmayan önlemlerden oluştuğunda, ilgili idari uygulama yerine kanunun kendisi, yetkili makam tarafından verilen takdir yetkisinin kapsamını belirtmelidir; bunun söz konusu önlemin meşru amacına uygun olarak, bireye keyfi nitelikteki müdahaleye karşı uygun koruma sağlamak için yeterli açıklıkta olması gerekir (Leander v. İsveç, 1987, §§ 60-67).”

İfade özgürlüğünün sınırlarını belirleyen normların, uluslararası hukuk kurallarının veya içtihatların erişilebilir olmaları kamuya açıklık açısından kritik bir öneme sahiptir. İlgili düzenlemenin yayımlanmış olması sorunu ortadan kaldırmakta ve erişilebilirlik sınavını geçmektedir; yayımlanmamış düzenlemeler ise kişiler bu düzenlemelerden haberdar olmadığı müddetçe erişilebilir olarak nitelendirilemeyecektir. Bu noktada yerel yargı organları, hukuksal bir normun, hukuken öngörülmüş olma kalıbını ne denli doldurabildiğini ve erişilebilirlik kabiliyetini titizlikle ele almalıdır. Aksi takdirde ifade özgürlüğü belirsiz kavramlarla sınırlandırılabilir ve kişiler hangi sınırlar dahilinde davranmaları gerektiğine ilişkin bir veri elde edemeyecektir.

Demokratik Toplumda Gereklilik Ölçütü: Sözleşmenin kabul edilebilir bulduğu siyasal anlayışın demokrasi olmasından kaynaklı olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 8-11. maddeleri arasında yer alan özgürlük alanlarına ilişkin sınırlamalar “demokratik toplum düzeninin gereklerine” uygun şekilde tasarlanmalıdır. Özgürlüklere yapılan müdahaleyi makul karşılayabilmenin tek yolu “demokratik toplum”dan doğan anlayıştır ki, demokratik toplum düzenine aykırılıklar içeren sınırlayıcı yaklaşımlar kabul edilebilir nitelikte değildir (Bıçak, 2003, ss. 270-271)

Demokratik toplumda gereklilik şartı uyarınca karar alabilmek adına yerel yargı organları; amaç ve araç arasındaki uyuma ve orantılılık ilkesine riayet edilip edilmediğine ilişkin yanıtları aramak durumundadır. Kamu otoritesi açısından amaç, devlete ait “toprak bütünlüğü”, “milli güvenlik” “kamu güvenliği” gibi değerleri ifade ederken; araç ifade özgürlüğünü sınırlamaya yönelik önlemleri ve eylemleri ortaya koymaktadır (Macovei, 2001, s. 66). Demokratik toplumda gereklilik, müdahalenin yadsınmaması açısından önem arz eden bir ölçüttür ve sözleşmenin ruhunu en iyi şekilde ortaya koyan kriterlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Silver ve Diğerleri / Birleşik Krallık” davasında demokratik toplumda sınırlandırmanın ölçüsüne ve gereklilik yaklaşımından neyin anlaşılması gerektiğine dair bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu karar ekseninde:

“Demokratik toplumda gereklilik” şeklindeki yaklaşım, müdahalenin sözleşmeyle uyumu açısından, toplumsal ihtiyaç baskısını gidermek ve meşru amaçla orantılı olmak zorunluluğunu ifade etmektedir. “Gerekli” sıfatı, kabul edilebilir, yararlı, makul şeklinde bir esneklik ihtiva etmemektedir. Devletler müdahalelerinde, bir takdir yetkisi kullanırlar; sınırlamaların sözleşme ile örtüşmesi noktasında nihai karar mahkemelere aittir ve bu noktada sözleşme kapsamındaki bir hakka ilişkin istisna içeren hükümler dar kapsamda yorumlanmalıdır (Silver ve Diğerleri v. Birleşik Krallık, 1983, §§ 86-88).

Mahkeme, Kayasu / Türkiye kararında da benzer ilkeler üzerinde durmuş ve ifade özgürlüğünü, demokratik toplumun temelini oluşturup, çoğulculuğun kuvvetlenmesi ve bireylerin kendini geliştirmesinin asli şartlarından biri olarak ifade etmiştir. Sadece lehte olduğu kabul edilen haber ve düşünceler için değil; devletin veya nüfusun bir bölümünün aleyhinde olan, onları rahatsız eden haber ve düşünceler için de uygulama alanı bulmalıdır ki, bu şekilde kaydedilen ifadeler açık fikirliliğin gereği olarak kabul edilmelidir (Kayasu / Türkiye Kararı, § 88).

Sınırlandırmaya ilişkin gereklilik ve toplumsal ihtiyaca ilişkin baskıyı karşılayabilme yaklaşımları beraberinde orantılı bir müdahale ihtiyacını doğurmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, müdahalenin demokratik toplumda gerekliliğinin kabulü için sınırlamanın lüzumunu, orantılı olma zorunluluğunu ve acil bir toplumsal ihtiyaca cevap niteliğini birlikte ele almakta ve asli ölçütler olarak değerlendirmektedir. İfade özgürlüğüne yönelik sınırlamanın hangi zorlayıcı toplumsal ihtiyaca cevap vermek adına gerçekleştiğinin tespiti somut olayın niteliğinden anlaşılabilir (Salihpaşaoğlu, 2020, ss. 165-166)

Observer ve Guardian / Birleşik Krallık davasında, sınırlamaya ilişkin ölçütler bağlamında “gereklilik” anlayışının “acil bir toplumsal ihtiyaç”ın içerisinde eritildiği vurgulanmıştır. Bu noktada toplumsal ihtiyacın aciliyetini ve zorlayıcılığını değerlendirecek ve bunu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin içtihatı paralelinde yapacak olan ulusal yargı organlarıdır. Sözleşmeciler devletler böyle bir ihtiyacın varlığını değerlendirirken takdir yetkisine sahiptirler, ancak bu takdir yetkisi Avrupa denetimini takip etmelidir (Observer ve Guardian v. Birleşik Krallık, 1991). Avrupa denetimi yasalara ve içtihatlarla yön veren temel enstrüman olmalıdır ki, sözleşmeye taraf devletler arasında ifade özgürlüğü alanının çerçevesine ilişkin homojen bir zemin oluşturulabilsin, demokrasi kültürleri arasındaki farklılıklar en aza indirilebilsin.

Meşru Amaç Ölçütü: Sınırlama rejiminin güvencesi olan üçüncü kriter müdahalenin meşru amaçlar doğrultusunda yapılması zorunluluğudur. Bu kriterle ilgili olarak gerçekleştirilen denetim belirli somut normları içerdiği için ciddi bir tartışma ve belirsizlik ortamı gündeme gelmemektedir. Kamu otoriteleri ifade özgürlüğüne ilişkin düzenlemelerde, subjektif nitelikli ve belirsizlikler içeren sınırlama sebepleri üzerinden müdahalelerde bulunmamalıdır. Devletler nezdinde meşru amaç ölçütünün soyut ifadelerle tanımlanması, mevzuatın lafzında yer almayan sebeplere başvurulması meşru amaç ölçütü ile bağdaşmamakta ve ifade özgürlüğüne ilişkin yeterli güvencenin sağlanamaması ile neticelenmektedir. Sözleşmede sınırlamaya ilişkin olarak belirtilen durumların sınırlı sayıda olması ve içeriklerin çizgilerinin mahkeme kararıyla somut hale getirilmesi ifade özgürlüğüne dair güvence için önem arz etmektedir.

Meşru amaç ölçütünde sözleşmede; “ulusal güvenliğin korunması, toprak bütünlüğünün korunması, kamu emniyetinin korunması, düzensizliğin veya suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın korunması, ahlâkın korunması, başkalarının şöhretinin veya haklarının korunması, gizli olarak elde edilen bilgilerin açıklanmasının önlenmesi ve yargı organlarının otorite

ve tarafsızlığının sürdürülmesi” şeklinde dokuz ayrı amaç belirlenmiştir (Salihpaşaoğlu, 2020, s. 162) Bu amaçların genişletilmesi söz konusu değildir. Yerel makamlarca, ifade özgürlüğüne müdahale etmeye yönelik mevzuatın uygulanması noktasında, ilgili yasalar ile korunan değeri eşleştirmek ve sınırlamaya dair atılan adımın sözleşmedeki dokuz maddeden birini içerdiğini tespit etme zorunluluğu bulunmaktadır. Sınırlamaya dair temellendirme ile meşru amaç kriterleri uyuyorsa, ilgili hükmün uygulanması ifade özgürlüğüne müdahalenin kabul edilebilir olduğunu ortaya koyar.

Mahkeme, Kayasu / Türkiye davasında, uyuşmazlık konusu sınırlamanın sözleşmede bahsi geçen meşru amaçlara dahil olup olmadığını değerlendirmiştir. Başvurucu, ifade alma süreci esnasında şüpheliye hakaret etmiş ve bu söyleminin ifade özgürlüğü sınırları dahilinde olduğu iddiasında bulunmuştur. Mahkeme kararında ifade özgürlüğünün aşıldığını, müdahalenin makul olduğunu ifade etmiş ve yargı mensuplarının yargı erkinin tarafsızlığına zarar vermemesi gerektiğinin altını çizmiştir (Kayasu / Türkiye Kararı, § 89).

Zana / Türkiye davasında, “ulusal makamları ülke içindeki terörist faaliyetlerin artmasından korkmaya yöneltmesi akla yatkındır. Bu nedenle idari makamlar, milli güvenliğe ve kamu güvenliğine yönelik bir tehdit olduğunu ve ülkenin toprak bütünlüğünü korumak ve suçu önlemek için önlemler alınması gerektiğini düşünmekte haklıdır (Zana v. Türkiye, 1997, § 51)” şeklindeki bir yaklaşımla, Diyarbakır’ın önceki dönem Belediye Başkanlığını yapan Mehdi Zana’nın ifade özgürlüğü sınırlarını aşan bir tutum izlediğine kanaat getirmiştir.

İlgili kararda; bir ifadenin ulusal güvenlik ve kamu güvenliğinin sürdürülmesi hususunda ülkenin idari makamlarına zora sokacak bir yönelim içerisinde bulunması durumunda yapılacak müdahalenin meşru amaç ekseninde ele alınmasının doğru olacağına vurgu yapılmıştır (Zana v. Türkiye, §§ 52, 53).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Vereniging Weekblad Bluf / Hollanda” kararında ulusal güvenlik ekseninde, ifade özgürlüğünün sınırları ile meşru amaç ölçütünü değerlendirmiştir. Davaya konu olan hadisede, Hollanda istihbarat birimlerinin altı yıl öncesine ait olan ve gizli nitelik arz eden belgesinin Bluf dergisinde basılması ve yayımlanması söz konusudur. Derginin toplatılması amacıyla yürütülen soruşturmada karar alınana kadar dergi çok sayıda baskı yapmış ve kalabalık kitlelere ulaşmış; ardından da ulusal yargı organları “ulusal güvenliği tehlikeye düşürdüğü” gerekçesiyle meşru amaç ölçütlerinin içinde kaldığı teziyle

dergiyi toplatma kararı almıştır.

Sürecin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınmasıyla birlikte, demokratik toplumların işleyişinde, istihbarat teşkilatı şeklinde örgütlenmiş kuruluşların gizli çalışmalar yürütmesinin olağan ve gereklilik arz edebilecek bir durum olduğuna vurgu yapılmıştır. Ancak toplatma kararının gecikmesi ve bilgilerin gizlilik değerini yitirmesi noktasındaki vurgu, meşru sınırlama ölçütüne ilişkin sınırların aşılmasıyla neticelenen bir ihlal sürecine zemin oluşturmuştur.

Kararda, istihbarat bilgilerinin gizliliği makul bulunmuş; ancak derginin çok geniş kitlelere hızlı şekilde yayılması ve toplumsal etkisini göstermesinden sonra toplatılmasının rasyonel olmayacağı; kişilerin bilgiyi ulaştırmadaki hızı da değerlendirildiğinde ilgili sayının toplatılması kararının ifade özgürlüğüne aykırı olduğu değerlendirilmesinde bulunulmuştur (Vereniging Weekblad Bluf v. Hollanda, 1995, §§ 53-54).

Sonuç

Kişilerin kanaatini ortaya koyabilmesi, düşündüklerini ifade edebilmesi, bir paylaşım alanı yaratması ve aktarım niteliğine bağlı olarak örgütlenme modelleri geliştirebilmesi, ifade özgürlüğü ve kaynağını bu özgürlükten alan haklara ilişkin sahanın hukuksal bir güvenceye sahip olmasıyla mümkündür. Demokrasinin sağlıklı şekilde işleyebilmesi ve gelişim kaydetmesi açısından ifade özgürlüğü katalizör rolü üstlenmektedir; ancak bu iletken pozisyon ifade özgürlüğünün mutlak ve sınırsız bir özgürlük sahası olduğu anlamına gelmemektedir.

Uygar bir toplumsal dinamiğe sahip olabilmek, hukuk devleti algısını kuvvetlendirebilmek ve demokratik toplum düzeninin işleyişini ileriye taşıyabilmek adına temel aktörlerden olan ifade özgürlüğüne ilişkin müdahale noktasında, gerek ulusal gerekse uluslar arası metinler belirli kriterler ortaya koymuş ve ölçütlerin dar şekilde yorumlanması gerektiğini vurgulayarak aslolanın özgürlük; sınırların ise istisna olduğunu kabul etmiştir.

The Sunday Times / Birleşik Krallık davasında vurgulandığı şekliyle, sözleşme metninde sayılan ölçütler çerçevesinde gerçekleştirilecek sınırlamada ilkelerin dar yorumlanması, sınırlamanın istisnai niteliğinin çığnmemesi hususu önem taşımaktadır. Karşıt fikirlerin toplumsal gelişime ve demokrasinin ilerlemesine katkıda bulunacağına inanan mahkeme, sınırlamaya ilişkin ölçülü davranılması, sınırlamanın kural algısı yaratmaması gereğini sıklıkla yinelemiştir.

Kamu otoritesi, ifade özgürlüğüne dair müdahaleleri belirli ölçütler ekseninde ve meşru bir amaç doğrultusunda gerçekleştirmelidir ki, sınırlama rejimi bir noktadan sonra ifade özgürlüğü alanına ilişkin hakkın özüne dokunulacak şekilde tezahür etmesin ve özgürlük anlayışı onarılması güç zararlarla karşı karşıya kalmamasın. Observer ve Guardian / Birleşik Krallık kararında, toplumun genel kabulünün dışında bir perspektif ile konuların yorumlanmasının ifade özgürlüğü sınırları dahilinde kalacağı; acil toplumsal ihtiyaca cevap verme niteliğinde gerçekleştirilen kısıtlamaların dahi zorlayıcılık unsurlarına riayet edilerek irdelenmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Bu noktada kamu otoritesinin ve yerel yargı organlarının aldıkları kararlardaki takdir yetkisinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ortaya koyduğu içtihatlarla sınırlandırılması gerekliliğine ilişkin hassasiyet sözleşmeye taraf olan devletlerce dikkate alınmalıdır şeklindeki yönelim, ifade özgürlüğü alanının çerçevesinin ortak bir zemine yöneltilmesi çabasını işaret eder niteliktedir.

Sınırlamanın yasayla öngörülmesi, demokratik toplum düzenine ilişkin ihtiyaçlara cevap vermesi ve meşru bir amaca yönelmesi sınırlamada kullanılan temel ölçütler olmalıdır. Öngörülen ölçütleri dayanak olarak alan sınırlamalar güçlü şekilde denetlenmeli ve kullanılan kavramların sınırları da belirli bir çerçeve içerisinde daraltılmış bulunmalıdır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesinin ilk fıkrası çerçevesinde tanımlanan ve ikinci fıkrasında sınırlara ilişkin kriterleri sayılan ifade özgürlüğünü, salt metin üzerinden irdelemek yanıltıcı olacak ve sözleşme metninin dinamik ve geliştirici özelliklerini yadsımak anlamına gelecektir. Bu bağlamda ifade özgürlüğü alanı ve müdahalenin sınırları büyük oranda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatları dahilinde ele alınmalı ve değerlendirilmelidir.

Sözleşmede yer alan ilgili hükümler, içtihatlar dışında okunmamalıdır. İşte bu noktada mahkeme sözleşmecî devletlere, ifade özgürlüğüne getirilen sınırlamalar ışığında orantılılık kriterini dayanak olarak ele alma zorunluluğu yüklemektedir. Sözleşmecî devletler, yasama ve yürütme organı vasıtasıyla oluşturulan normlarda ifade özgürlüğünün alanını daraltırken hakkaniyete aykırı davranmamalı; yargı organları ise müdahalelere ilişkin kararlarında adil bir süreç izlemeli, gereklilik kriterini dikkate almalı ve hakkı bir daha kullanılmayacak derin bir korku havzasına itmemelidir. Aksi takdirde, mahkemenin Silver ve Diğerleri / Birleşik Krallık kararında belirttiği şekliyle, toplumsal ihtiyaca dayalı baskıyı gidermek adına alınabilecek ani ve ölçüsüz kararlar, gereklilik ve makul olma terminolojisinin dışına taşabilecek ve bu noktada idarenin

takdir yetkisinin sınırları ifade özgürlüğü alanının kullanılmaz hale gelmesine zemin oluşturabilecektir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Arslan, Z. (2003). İfade özgürlüğünün sınırlarını yeniden düşünmek: Açık ve mevcut tehlike'nin tehlikeleri. B. B. Özipek (Ed.), *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti kitabı* içinde (s. 49-66). Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.

Bıçak, V. (2003). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında ifade özgürlüğü. B. B. Özipek (Ed.), *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti kitabı* içinde (s. 269-314). Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.

Doğru, O. (2013). *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi*. Ankara: Pozitif Yayıncılık.

Erdoğan, M. (2001). Demokratik toplumda ifade özgürlüğü. *Liberal Düşünce Dergisi*, 6(24), 8-13.

Eren, A. (2004). *Özgürlüklerin sınırlandırılmasında Demokratik Ttoplum düzenininin gerekleri*. İstanbul: Beta Yayınları.

Gölcüklü, F. ve Gözübüyük, Ş. (1996). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve uygulaması*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Hafizoğulları, Z. (2004). Liberal Demokratik Toplum, Hukuk ve Devlet düzeninde ifade hürriyetinin sınırı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (55), 85-101.

İnceoğlu, S. (2011). İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kararlarında çoğulculuk. E. Göztepe (Ed.), *Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi ikilemi ve İnsan Hakları kitabı* içinde (s. 83-129). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Kaboğlu, İ. (1994). Düşünce özgürlüğü: Avrupa ölçütleri ve Türkiye. *İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE*, 3, 45-53.

Kavra, E. (1989). Montesquieu ve De Tocqueville'e göre Demokrasi ve temel güvenceleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 22(4), 75-83.

Korkmaz, Ö. (2014). *Düşünceyi açıklama özgürlüğü ve sınırları*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Kuçuradi, İ. (1998). Düşünce özgürlüğü: Nedir acaba. H. Ökçesiz (Ed.), *Düşünce Özgürlüğü kitabı* içinde (s. 17-26). İstanbul: Arkivi Yayınları.

Luxemburg, R. (1990). *1917 Ekim Devrimi*. İstanbul: BDS Yayınları.

Mackinnon, C. A. (1993). *Only words*, Cambridge: Harvard University Press.

Macovei, M. (2001). İfade özgürlüğü. *Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları*, 2, 12-52.

Salihpaşaoğlu, Y. (2020). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve yargılamada kullandığı, yöntem, ilke ve usuller*. Ankara: Adalet Yayınevi.

Schauer, F. (1982). *Free speech: A philosophical enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press.

Selçuk, S. (1999). İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Türk uygulaması. *Yargıtay Dergisi*, 25, 5-33.

Siyahbant. (2012). Erişim tarihi: 17.12.2020, http://www.siyahbant.org/wp-content/uploads/2012/09/siyahbant_kitap_final_web.pdf.

Sunay, R. (2001). *İfade hürriyetinin muhtevası ve sınırları*, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.

Trager, R. ve Dickerson, D. (1999). *Freedom of expression in the 21st century*. California: Thousand Oaks: Pine Forge Press.

Uygun, O. (2011). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk hukukunda ifade özgürlüğünün sınırları. O. Uygun (Ed.), *Kamu Hukuku İncelemeleri* kitabı içinde (s. 137-176). İstanbul: XII Levha Yayınları.

Yayıntaş, A. (2012). İnce sınırlar: Güncel sanatta sermaye, sanat kurumu ve devlet üçgeninde sansür. A. Günel (Ed.), *Siyah Bant kitabı* içinde (s. 72-81). İstanbul: Açık Toplum Vakfı Yayınları.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

Arslan / Türkiye Kararı, Başvuru No: 23462/94, Karar Tarihi: 08.06.1999.

Autronic AG / İsviçre Kararı, Başvuru No: 12726/87, Karar Tarihi: 22.05.1990.

Aydın Tatlav / Türkiye Kararı, Başvuru No: 13470/87, Karar Tarihi: 02.05.2006.

Engel ve Diğerleri / Hollanda Kararı, Başvuru No: 5116/72, Karar Tarihi: 08.06.1976.

Giniewski / Fransa Kararı, Başvuru No: 64016/00, Karar Tarihi: 31.01.2006.

Hadjianastassiou / Yunanistan Kararı, Başvuru No: 12945/87, Karar Tarihi: 16.12.1992.

Handyside / Birleşik Krallık Kararı, Başvuru No: 5493/72, Karar Tarihi: 07.12.1976.

Karataş / Türkiye Kararı, Başvuru No: 23168/94, Karar Tarihi: 08.07.1999.

Kayasu / Türkiye Kararı, Başvuru No: 64119/00, Karar Tarihi: 13.11.2008.

Leander / İsveç Kararı, Başvuru No: 9248/81, Karar Tarihi: 26.03.1987.

Lingens / Avusturya Kararı, Başvuru No: 9815/82, Karar Tarihi: 08.07.1986.

Müller ve Diğerleri / İsviçre Kararı, Başvuru No: 10737/84, Karar Tarihi: 24.05.1988.

Observer ve Guardian / Birleşik Krallık Kararı, Başvuru No: 13585/88, Karar Tarihi: 26.11.1991.

Otto Preminger Enstitüsü / Avusturya Kararı, Başvuru No: 13470/87, Karar Tarihi: 20.09.1994.

Prager ve Oberschlick / Avusturya Kararı, Başvuru No: 20834/92, Karar

Tarihi: 26.04.1995.

Silver ve Diğerleri / Birleşik Krallık Kararı, Başvuru No: 5947/72, Karar Tarihi: 25.03.1983.

The Sunday Times / Birleşik Krallık Kararı, Başvuru No: 6538/74, Karar Tarihi: 26.04.1979.

Vereniging Weekblad Bluf / Hollanda Kararı, Başvuru No: 16616/90, Karar Tarihi: 09.02.1995.

Zana / Türkiye Kararı, Başvuru No: 18954/91, Karar Tarihi: 25.11.1997.

Anayasa Mahkemesi Kararları

Ali Gürbüz ve Hasan Bayar Kararı, Başvuru No: 2013/568, Karar Tarihi: 24.06.2015.

Bekir Coşkun Kararı, Başvuru No: 2014/12151, Karar Tarihi: 04/06/2015.

Uluslararası Belgeler

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (Erişim tarihi: 11.12.2020)https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/IH_ve_Temel_Ozgurluklerin_Korunmasi.pdf.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf> (Erişim tarihi: 12.12.2020).

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604750.pdf (erişim tarihi: 16.12.2020).

İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Erişim tarihi: 16.12.2020).

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Turkey, D-8 and Its Role in International Politics¹

Türkiye, D-8 ve Uluslararası Siyasetteki Yeri

Mustafa YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi,
Bozok Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
mustafa.yildiz@bozok.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3990-6275

Cilt / Issue: 9(2), 573-593

Geliş Tarihi: 01.01.2022

Kabul Tarihi: 26.05.2022

Atıf: Yıldız, M.(2022). Turkey, D-8 and Its Role in International Politics. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 573-593. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1052001>

¹ This paper is an extended and edited version of the talk titled "Turkey, D-8 and its Place in International Politics", given at the conference "Medeniyetler Düzeyinde Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları İle Türkiye'nin Gelecekteki Konumu" held at the Uludağ University by the Faculty of Economics and Administrative Sciences and TESAM between 1-2 Kasım 2017.

Abstract

States and societies today are faced with very complex problems such as financial crisis, power conflicts and climate change that transcend their borders. It seems almost impossible to overcome these without forming special structures for cooperation. In addition to international organizations such as the United Nations and supranational organizations such as the European Union, there are many other international organizations that are involved in various fields. It is difficult to give a reasonable definition and explanation of world politics without analyzing these organizations, which are an integral part of global politics. D-8, which was established on June 15, 1997 and announced with the Istanbul Declaration, took its place among these international organizations. Among the goals of the organization, with its members Turkey, Indonesia, Iran, Egypt, Pakistan, Malaysia, Nigeria and Bangladesh that have a total population of over one billion, is to establish rich trade cooperation and to reach a strong position in world economy. It is aimed to ensure the unity of the oppressed peoples against various embargoes applied to Islamic countries and to represent the rights of all people by participating in international decisions. In this study, Turkey's present and future role in the D-8 and whether the D-8 can contribute to the establishment of a new world order will be discussed in terms of international relations.

Keywords: Turkey, D-8, International Politics, Islamic States, International Cooperations.

Öz

Devletler ve toplumlar, günümüzde sınırlarını aşan finansal kriz, güç çatışmaları ve iklim değişiklikleri gibi çok karmaşık sorunlarla karşı karşıyadır. Bunların üstesinden, özel iş birlikleri yapmadan gelmek

neredeys e imkânsız görünmektedir. A'dan Z'ye birçok sahada rol alan, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler ve Avrupa Birliği gibi uluslar üstü kuruluşların yanında spesifik sahalarda karşılaşılan daha birçok uluslararası kuruluş mevcuttur. Küresel politikanın ayrılmaz bir parçası olan bu organizasyonları analiz etmeden, dünya siyasetinin makul bir tanım ve açıklamasını yapmak zordur. 15 Haziran 1997 tarihinde kurulan ve İstanbul Deklarasyonu ile ilan edilen D-8 de uluslararası örgütler arasındaki yerini almıştır. Türkiye, Endonezya, İran, Mısır, Pakistan, Malezya, Nijerya ve Bangladeş ülkelerinden oluşan organizasyonun hedeflerinin arasında, toplamda bir milyarı aşan nüfusu ile zengin bir ticaret işbirliği kurmak ve dünya ekonomisinde güçlü bir noktaya gelmek bulunmaktadır. İslam ülkelerine uygulanan çeşitli ambargolara karşı ezilmiş halkların birliğini sağlamak ve uluslararası kararlara katılarak bütün insanların haklarını temsil etmek hedeflenmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin D-8'deki yeri ve geleceği ve D-8'lerin yeni bir dünyanın kuruluşuna katkısının olup olmayacağı uluslararası ilişkiler açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, D-8, Uluslararası Politika, İslam Ülkeleri, Uluslararası İşbirlikleri.

Introduction

International politics is more and more under the influence of international organizations that consider themselves as main actors alongside of states. After the First World War, starting with the United Nations (UN), the number of regional and global organizations increased considerably. The Developing 8 Countries (D-8) joined these organizations officially in 15 June 1997. The members of the organization, of which Turkey was the founding member, are the following eight developing countries with a total population of approximately 1.2 billion as of the first quarter of the 21st century: Turkey, Indonesia, Iran, Egypt, Pakistan, Malaysia, Nigeria and Bangladesh.

The organization has the objective of increasing commercial cooperation between its members, taking steps to end the ambivalent attitude of the West towards the Islamic World, and undeniably, establishing an Islamic Union, as idealized by Necmettin Erbakan, the then Prime Minister of the Republic of Turkey.

In this study, whether the organization could play a role in international politics and the significance of Turkey within the organization will be

examined. It will further be discussed whether the D-8, which gives the impression of containing the codes of a supranational structure that the European Union (EU) brought to the international arena, can become an alternative to the UN and whether it could establish a new world order if it becomes fully functional. To which status can the D-60s and then the D-160s bring the organization? Or did the inertia in which it fell after its formation cause the loss of its momentum to establish an alternative world order?

The Motivation Behind the D-8

History not only contributes to the development of humanity by recording past events and experiences, but also witnesses the collapse of establishments that had been the result of great efforts. The pace of change can sometimes be dizzying. The times of the French and the Industrial Revolutions come immediately to mind as examples of such turbulent times, followed by the twentieth century with two world wars.

The League of Nations, which was established after the first war to prevent suffering, lasted between 1914 to 1918 and could not prevent the second, which caused the death of millions of people between 1939 to 1945. While the war was still going on, the UN was formed in its place to ensure peace and tranquility. It took its place in the international arena after it was officially announced in October 1945.

In the beginning of the twentieth century empires dominated the world: the Ottoman Empire, the Russian Tsardom, the United Kingdom and the Austro-Hungarian Empire. The First World War put an end to their domination, but instead fascist dictatorships emerged. Fascist dictators such as Hitler, Mussolini, Stalin and Franco brought nothing but oppression and cruelty to humanity. As a result of their atrocities the Second World War broke out. While the dictatorships fell, the struggle for human rights, freedoms and democracy continued. Because not all dictators (e.g., Stalin) disappeared from the scene of history, a half-century of Cold War was suffered.

It could not be denied that important steps were taken with regards to human rights and democracy during the Cold War. The establishment of the UN (1945), the Declaration of Human Rights (1947), the establishment of NATO (1949), the publication of the European Convention on Human Rights (1950) and the establishment of the European Court of Human Rights (1959) are among the most important of these. The Soviet Union dispersed after the Perestroika and Glasnost reform movements that

came about against these developments.

The end of the bipolar world of the Cold War period presented a chance to establish and maintain peace, but a new polarization was brought forward instead. The answer of British Prime Minister Margaret Thatcher at the NATO meeting held in Scotland in the early 90s to those who asked for the abolition of NATO that “there could be new threats to our security originating from outside Europe altogether” (Thatcher, 1990) was an indication of where the West would look for new enemies (Akan, 2018). The Iran-Iraq War, the Gulf War, the massacres in Bosnia, Azerbaijan and Chechnya, the events in Somalia and Rwanda, and the callous attitude of the Western world towards these events can be seen as manifestations of this trend.

The capitalist western world who threatened humanity with communism for half a century, started following a policy of increasing conflict after the collapse of communism and made its biggest military build-up since the Second World War in the Gulf region. The reason behind this mobilization and oil-related plots being carried out in the Middle East and Islamic lands was that oil became the main energy source and the backbone of the weapon and defense industry (Erbakan, 1991b, pp. 7-10).

All of these strengthened the opinion that it was necessary to form an organization originating from within this geography that aimed at establishing peace and prosperity for all and the D-8 as such, should be seen as a step to establish a new world of bliss (Erbakan, 2019, p. 170).

The Formation of the D-8

After the Iran-Iraq War, Iraq invaded Kuwait because it could not get what it wanted in terms of compensation for its losses. Before the US-led operation against Iraq in response to this invasion, several meetings between Muslim countries were held in Iraq and Saudi Arabia between 9 September and 1 October 1990 to resolve the issue between themselves. The nodal points of the crisis that surfaced during these meetings and the actions needed against them, were expressed by Necmettin Erbakan, who would later become the architect of the D-8, as follows (Erbakan, 2013, pp. 38-39; Erbakan, 2019, pp. 53-55):

1. Imperialism: The reckless encroachments of the oppressing powers, which increased after the East-West separation, must be opposed.
2. Zionism: The unjust encroachments of Zionism and its project to establish a Greater Israel must be opposed.

3. Oil: This most important strategic resource should be used for the welfare and development of humanity, not for the oppression and exploitation of it.
4. Unity of the Muslim community: Instead of the Islamic Conference that was not able to play an active role against imperialism, and the Arab League that could not even achieve unity in its meetings, a union of Muslim communities that could represent all Muslims, should be formed.
5. Turkey: Turkey should form a common market with Muslim countries and meet the needs of the 1.5 billion Muslim populations by building heavy industry facilities in Turkey.

The negotiations held in several Muslim countries did not yield results and the Gulf Crisis and subsequent unjust encroachments in the region could not be prevented. Nevertheless, the consensus reached in those meetings with the leaders of political parties, organizations, and with high-level advisors constituted the core of an Islamic Union (Erbakan, 2000, p.137). Erbakan took the opportunity to reiterate the importance of an Islamic Union to the guests from the Islamic world at a meeting held in Yıldız Palace (Istanbul) on May 31, 1992 and emphasized that such a union was a long overdue initiative (Kazan-1, 2001, p. 169). He listed the following five steps for the union to be established in a real sense and to take its place in world politics (Erbakan, 2013, p. 39; Erbakan, 1991a, pp. 32-35):

1. The Establishment of a United Nations of Muslim countries: The UN organization was established under the leadership of the victorious states after the Second World War. Despite the 193 members it reached in 2021, only five countries have the right to veto and 57 Muslim countries are deprived of this right. As the failure of the UN in upholding its founding principles of working towards stability, peace, and respect for human rights (U.N., art55) has become clearer (Wesley, 1997; Boot, 2000), a United Nations established by Muslim countries, whose collective population exceeds 1.5 billion, will play a role in determining a policy in which justice is paramount.
2. The establishment of an organization for defense cooperation of Muslim countries: NATO-like defense organizations by Muslim countries that standardize and manufacture their own weapons, will act as a force and deterrent to stop and prevent unjust encroachments and attacks by intervening wherever they happen in the world.

3. The establishment of a Muslim Common Market: The Islamic world with its large population is of great importance as a market. A common market among these countries that foster economic cooperation will benefit them and other oppressed and exploited underdeveloped countries.
4. Transition to a common currency of Muslim countries: Today trade between world countries is mostly done in US dollars. Because the currency is not backed by gold any longer and can effectively be printed on demand, the situation presents a picture of modern imperialism (Qiu and Zhao, 2019). This can be opposed with the transition to a common currency of Muslim countries. This will also provide an opportunity for other oppressed countries to break free from dollar domination.
5. The most obvious point of comparison of the organization with the EU is this point on a common currency. This is a subject of criticism, because a common currency will have a supranational structure due to the fact that monetary policies will have to be determined from a center rather than being international and hence decentralized.
6. The Establishment of an organization for cultural cooperation of Muslim Countries: This will open the door to advances in science and technology by prioritizing cooperation between universities, research centers, and institutes in Muslim countries.

Between 1993 and 1995 Erbakan's political party first came to power in the local and then in the general elections. As soon as he took the Prime Minister's seat, he travelled to the Far East and Africa to start building "a livable Turkey, a great Turkey again and a new world" (Gündoğan, 2019, p. 145). The announcements at a press conference right after he returned from his trips of the abolition of taxes with Pakistan on Turkish engines and the cooperation deal with Indonesia on its production of the N-2130 type aircrafts, indicated a productive start to the enterprise (Arpacı, 2017, p. 315-316).

After he announced that Turkey, Bangladesh, Pakistan, Malaysia, Indonesia, Iran, Egypt and Nigeria would be the member states of an organization called the Developing Eights, the D-8 in short, he was asked in parliament: "Sir, with whom will you confront these developed countries? With Bangladesh? With Egypt?" he replied "With 800 million people. 800 million people...", emphasizing that the great injustices in the world must come to an end and that the greatest power is to be

rightful (Alan, 2001, p. 177).

According to Erbakan the D-8, which was officially established on 15 June 1997 with the Istanbul Declaration, is essential to establish of a new world by an Islamic union that is led by Turkey and to end the current unjust world order (Erbakan, 2013, p. 14). Erbakan explained that the six stars on the logo of the D-8 expressed the basic principles of the organization (Erbakan, 2013, p. 169):

1. Peace, instead of War
2. Dialogue, instead of Conflict
3. Justice, instead of double standards
4. Equality, instead of superiority
5. Cooperation, instead of exploitation
6. Human Rights, Freedom and Democracy, instead of Oppression and Domination

Figure 1

D-8 Logo

Source: <https://developing8.org> (last access: 29.11.201)

The D-8 Countries¹

In this section we want to give a general overview on important statistics

¹ The information about member countries in this section was gathered in November 2021 from <https://worldpopulationreview.com/countries>, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries> and <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021> Information about Turkey was gathered from <https://ticaret.gov.tr> and <https://tr.euronews.com> (last access: 29.11.2021)

about the founding members of the D-8. Though short, this information shows the potential they provide. Organizations that want to participate in the international arena do not achieve their goals from one day to the next. However, it is important not to lose sight of the potential and possibilities in order to keep the feeling of significance and importance of the enterprise alive.

Turkey: A country in Southwest Asia surrounded by seas on three sides. It is a transcontinental country covering Anatolia in Western Asia and Eastern Thrace in Southern Europe. Its neighbors are Bulgaria, Greece, Iraq, Syria, Iran, Azerbaijan, Armenia and Georgia.

Population: 84 million (July, 2021 est.)

GDP: (IMF) 795,95 billion USD / (UN) 863,71 billion USD

PCI: 8.600 USD (2020 est.)

Export: 169,6 billion USD (2020 est.)

Import: 219,5 billion USD (2020 est.)

Area: 783.562 km²

Bangladesh: A country in Southern Asia, bordering the Bay of Bengal, between Burma and India.

Population: 164 million (July, 2021 est.)

GDP: 323 billion USD (2020 est.)

PCI: 5.000 USD (2020 est.)

Export: 38,78 billion USD (2020 est.)

Import: 57,26 billion USD (2020 est.)

Area: 148.460 km²

Indonesia: Indonesia, which gained its independence from the Netherlands in 1945 is located in Southeast Asia between the Indian Ocean and the Pacific Ocean and is the fourth most populous and sovereign archipelago country in the world after China, India and the United States.

Population: 275 million (July 2021 est.)

GDP: (IMF) 1059,6 billion USD / (UN) 932,26 billion USD

PCI: 3.900 USD (2020 est.)

Export: 178,26 billion USD (2020 est.)

Import: 159,64 billion USD (2020 est.)

Area: 1.904i569 km²

Iran: Located in the Middle East between Iraq and Pakistan, Iran borders the Caspian Sea, the Persian Gulf, and the Gulf of Oman.

Population: 85 million (July 2021 est.)

GDP: (IMF) 835,35 billion USD / (UN) 425,40 billion USD

PCI: 9.900 USD (2020 est.)

Export: 55,1 billion USD (2019 est.)

Import: 41,83 billion USD (2019 est.)

Area: 1.648.195 km²

Egypt: Egypt, one of the four great ancient civilizations of the world once ruled by pharaohs is located in North Africa and is surrounded by the Mediterranean, Libya and Gaza Strip, Israel and Sudan.

Population: 106 million (July 2021 est.)

GDP: (IMF) 363,24 billion USD / (UN) 270,14 billion USD

PCI: 3.600 USD (2020 est.)

Export: 40,1 billion USD (2020 est.)

Import: 72,48 billion USD (2020 est.)

Area: 1.001.450 km²

Malaysia: Located in Southeast Asia, Malaysia consists of a peninsula and one-third of the island of Borneo. It borders Indonesia, Thailand, and the South China Sea.

Population: 33 million (July 2021 est.)

GDP: (IMF) 337 billion USD / (UN) 296,53 billion USD

PCI: 10.200 \$ (2020 est.)

Export: 207,37 billion USD (2020 est.)

Import: 185,59 billion USD (2020est.)

Area: 329.847 km²

Nigeria: Opening to the Gulf of Guinea in the south, the Federal Republic of Nigeria is located in West Africa, between Cameroon and Benin. The country of Nigeria has over five hundred different ethnic groups, many different languages, and declared its independence from the United Kingdom in 1960.

Population: 211 million (July 2021 est.)

GDP: (IMF) 429,42 billion USD / (UN) 404,65 billion USD

PCI: 2.083 UDF (2020 est.)

Export: 39,94 billion USD (2020 est.)

Import: 72,18 billion USD (2020 est.)

Area: 923.768 km²

Pakistan: Located in South Asia, Pakistan is bordered by India in the east, Iran and Afghanistan in the west, and China in the north. Located in the south of the Indian Ocean, Pakistan is one of the countries with the highest birth rate of 22 per 1000 people. Considered one of the most advanced and advanced civilizations of ancient times, Pakistan became a sovereign state in 1947.

Population: 220 million (July 2021 est.)

GDP: (UN) 261,72 billion USD

PCI: 1.250 USD (2020 est.)

Export: 27,3 billion USD (2020 est.)

Import: 51,07 billion USD (2020est.)

Area: 796.095 km²

The D-8, even though not meant to be a supranational organization, is similar to the EU with respect to its shared goals like introducing a common currency and market among its members. As can be seen in Table 1, when the D-8 member states are compared with the EU in

terms of both population and area, the difference is undeniably large. A comparison in terms of GDP, per capita income, exports and imports on the other hand, reveals that the D-8 is far from even competing with Germany alone. It clearly reveals the development potential of this organization if it uses its population potential and geopolitical advantages.

Table 1

Comparison of the D-8 with the EU

	D-8 (2020 est.)	EU - 27 (2020 est.)
Population	1,2 billion	447,7 million
GDP	4,5 trillion USD	13,3 trillion Avro (Germany: 3,3 trillion Euro)
PCI	3.000 - 4.000 USD	30.000 Euro
Export	754 billion USD	2,1 trillion Euro (Germany: 1,2 trillion Euro)
Import	858 billion USD	1,8 trillion Euro (Germany: 1,08 trillion Euro)
Area	7,5 million km ²	4 million km ²

Organizational Structure and Operations of the D-8²

The Summit, the Council and the Commission are the main bodies of the D-8. The Summit can also set up standing committees when recommended by the Council and Commission and form groups to deal with specific issues determined by the Council and Commission.

The Summit consists of the heads of state of the D-8 member countries and is the highest body of the organization. A meeting is held in one of the member countries every two years where the date and place of the next meeting is decided upon. The first meeting was held in Istanbul in 1997 and the last one was held in Bangladesh in April 2021.

The Council consists of the ministers responsible for foreign affairs and is the decision-making body of the D-8. It comprehensively deals with the problems in accordance with the rules determined by the Summit and presents its annual reports to the Summit. In addition to entrusting tasks to the Commission, it discusses the reports and takes decisions as

² https://developing8.org/1997/?post_type=report, (last access: 29.11.2021).

well as making recommendations. It accepts the Summit work program for the current period and prepares its decisions and recommendations to be presented to the Summit.

The Commission consists of high-ranking officials recommended by governments and is the executive body of the D-8. It prepares the work program, agenda and draft resolutions of the council and presents the temporary agenda, work program, resolutions and draft statements of the Summit to the Council. It reviews and approves the reports of the standing committees and groups and supports their activities. It determines the work program and agenda in line with the decisions and instructions taken at the Summit and Council.

Meetings are held at the request of one of the member states and with the approval of the majority. The majority of the member states constitute the quorum for the meetings. All D-8 decisions are taken unanimously.

Potential Areas of Cooperation between D-8 Members

The population of D-8 is around 1.2 billion in total corresponding to 15% of the world population. Five of the member countries have a population of over 100 million and three countries more than 200 million. As such it represents a big economical market. Even though the population growth rate is on the decrease in some countries, as in other countries of the world, the majority of the population is young and has the potential to receive a good education and master high technology.

D-8 countries possess rich natural resources. Jute, oil, natural gas, cotton, rice, sugar cane, tin, rubber and water resources, especially in Turkey, are just a few of them.

In the light of this information the ten sectors initially identified by the organization for cooperation and project development are (Alan, 2001, p. 220):

- Trade
- Industry
- Telecommunications and Information
- Finance, Banking and Privatization
- Rural Development

- Science and Technology
- Poverty Reduction and Human Resources Development
- Agriculture, Energy
- Environment and Health

In order to ensure the coordination of the activities, the sectors have been allocated to the member states as follows (Alan, 2001, p. 225-268; Şen, 2016, p. 157):

- Turkey: Industry, health and environment
- Bangladesh: rural development
- Indonesia: anti-poverty and human resources
- Iran: Science and technology
- Malaysia: Finance, banking and privatization
- Egypt: Trade
- Nigeria: Energy
- Pakistan: Agriculture and fishing

The private sector is the driving force behind the economies of the D-8 members, which have recently shown remarkable economic growth. Among other parameters income levels are worth mentioning.

The cumulative trade share of D-8 countries in the world is growing by the day (see Figure 2), whereas their main trading partners are industrialized economies such as the USA, Japan, and Germany. The trade volume among themselves is also growing, but is still small compared to the trade they are doing with others. This presents an unmissable opportunity for the D-8 members and for this reason, commercial cooperation is considered to be one of the top priorities.

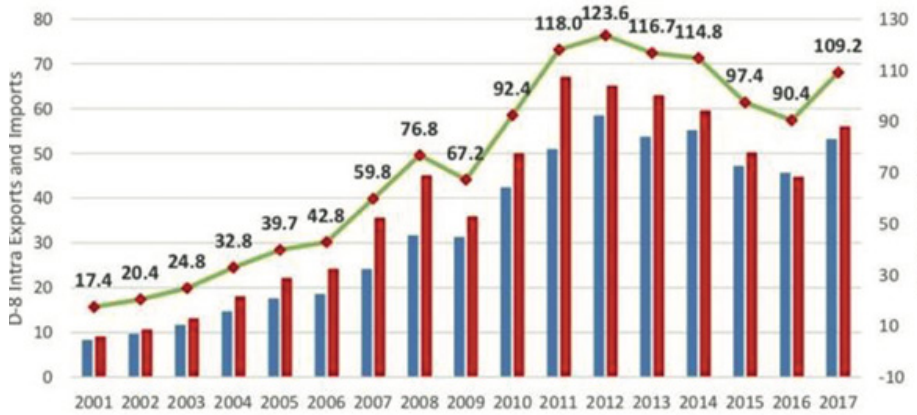
The features determined for the selection of projects developed in the fields of cooperation are as follows (Alan, 2001, p. 224):

- being applicable, practical and expected to yield tangible results in a reasonable time
- corresponding to the common interests of D-8 members

- supporting the economic cooperation among D-8 members
- fostering the complementarity between D-8 countries
- contributing to the elimination of poverty
- avoiding the duplication of projects developed by other organizations, in order to derive maximum benefit from existing experience and knowledge

Figure 2

D-8 Intra-Trade between 2001 and 2017 (USD billion)

Source: D8 Fact Sheet, 2018

Forming free trade zones, a joint industry and technological database, cooperation between central banks, a cotton union are just a few of the steps that could be realized by the member states in accordance with the list of sectors of cooperation.

Turkey's Importance and Role in the D-8

Turkey is located in the middle of the most sensitive regions of the world such as the Balkans, the Caucasus and the Middle East. At the junction of Asia, Africa and Europe, it is the most important bridge between energy resources and energy-consuming countries (Erbakan, 2013, p. 168). Located in a geography full of instability, Turkey is a full member of organizations such as the NATO, Council of Europe, OSCE, and OECD. Being at the center of the political and economic reality defined

as Eurasia after the Cold War, it is indispensable for world peace (Alan, 2001, p. 179).

Turkey's importance is further increasing as its political and economic weight shifts towards the East. Because it is located on one of the most important transportation points at the junction of three continents, it will play a major role in the New Silk Road Project led by China (Kaczmarek, 2015) making it once again the axis between Eurasia and the West (Mordechai, 2021).

Being self-sufficient in agriculture, having rich natural resources, attracting foreign capital due to its population with purchasing power, having an active tourism sector, and occupying a leading role in regional organizations makes it possible for it to take steps towards both, regional and global peace through the D-8.

"D-8 is the name of the initiative of a strong Eurasia-oriented Turkey towards the Middle East, Africa and the Far East. That is why D-8 is a project to build a great Turkey again and a new world." Due to its location, Turkey is far more than just a bridge, but a center where all kinds of ideas from these regions are blended from where political, economic and commercial goods can be delivered to the whole world. (Alan, 2001, p. 180).

Located at the crossroads of the Balkans, the Middle East and the Caucasus regions, which constantly come to the scene with their instability, Turkey can play a role to resolve conflicts in these regions through peaceful means relying on its stability and policies. This would contribute to the increase of its political and economic influence and create an environment of trust.

D-8 and its Potential to Create a New World

It is important to dwell on the concept of "a new world" in order to understand the current state of affairs and the potential role of the D-8 to realize this ideal.

The victorious states of the Second World War that resulted in the fall of the dictators of the time, came together at the 1st Yalta Conference and agreed to build "a new world". However, that world quickly turned into an old world after Communism collapsed and the Soviets disintegrated after the Cold War. After 1990, with the courage of now living in a unipolar world, the powers who supposedly worked on a new world order made it to mean world domination. The occupation

of Afghanistan and Iraq, the massacres in Bosnia and Somalia, the revolutions undertaken and carried out in the region under the name of the Arab Spring, the attack against Libya and the occupation of Syria are obvious signs of that ambition.

Two world wars, millions of lost lives, the formation of many organizations, unprecedented technological advancements and still no peace. This state of affairs reveals that the current understanding of what is right is distorted and that conflict, arrogance, and double standards cannot be conducive to peace.

The six principles of the D-8, represented by the six stars on its logo, are defined to be the basic principles of “a new just world” (Erbakan, 2013, p. 167):

1. Peace instead of war: The crisis that totalitarian regimes have ran humanity into in the 20th century is a situation caused by wars and conflict. Hostility should be replaced by an understanding based on compassion, love and brotherhood, in other words, peace.
2. Dialogue instead of conflict: Since the occupation and exploitation of countries cannot destroy their people’s desire for freedom, they do not bring peace and prosperity to those who resort to them. Therefore instead of conflict, dialogue, sincere cooperation and solidarity should be put at the basis of relations.
3. Justice instead of double standards: The ambivalent attitude of the victorious states regarding human rights and freedoms leads to the perception of some states as potential criminal organizations, leading to an increase in tensions and hostilities between societies. This understanding has to be abandoned and justice should be established for all societies instead of double standards.
4. Equality instead of supremacy: One of the problems faced in the 20th century is that some developed countries look down on other countries. However, it is always possible for power and advantages to change hands and places in a short period of time. As a matter of fact, the same century is a close witness of this. Because the centers of power inevitably shift, it is necessary to prioritize the principle of equality instead of superiority in relations between countries. The master-slave treatment of underdeveloped countries is an incorrect approach.
5. Cooperation instead of exploitation: In the 20th century, some rich

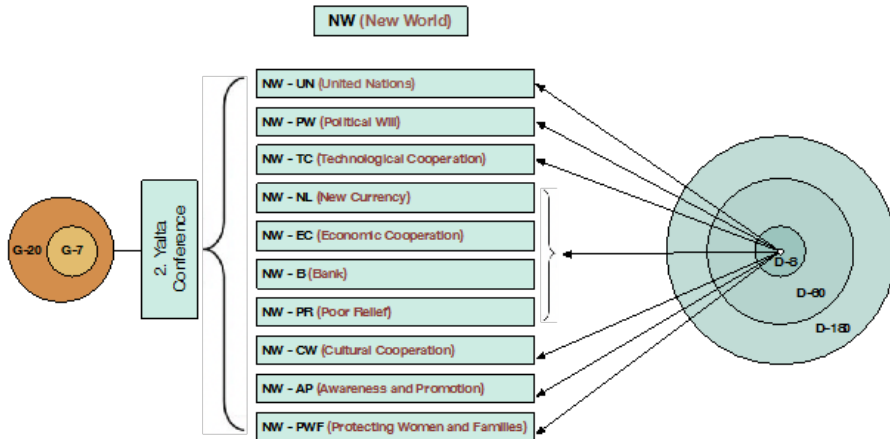
countries have become richer by lending money to underdeveloped countries with high interest rates, making them still poorer. In today's world, causing other societies to lag behind while trying to get ahead effectively means harming oneself. This scheme, where the rich become richer and the poor become poorer, inevitably causes social disruptions in poor societies. Therefore sincere cooperation without exploitation that creates better conditions for all parties involved, becomes necessary.

6. Human rights, freedom, and democracy instead of oppression and domination: The inadequacy of the steps taken in terms of human rights, freedom and democracy after the Second World War is becoming more apparent with time. For a more prosperous world, deficiencies in practices should be eliminated and human rights and freedoms in their truest sense have to be established.

This is the vision of a new world of the D-8, who is going to be the guarantor of the implementation of these principles. This new world order is going to be approached in three stages as expressed in Figure 3. The first stage consists of the establishment of the D-8 itself. In the second stage, it is aimed to establish the D-60, the D-160. In the last stage, with a second Yalta conference, the G-7 and the D-160 will come together to establish a truly new just world. The D-8 is located in the center and represents the core part with its six principles (Erbakan, 2019, p. 43).

Figure 3

Three stages of the D-8's implementation plan

Source: Erbakan, 2019, s. 43

About 30 of the 208 states in the world are developed and their population is around 1 billion. Seven of the developed countries with the largest economies formed the G-7 to foster financial cooperation among them. The formation of the G-20 by including Russia, China, and India was the second step taken to broaden the scope of regulatory influence and to legitimate G-7 policies (Porter, 2000). The rest, about 180 countries do not have a similar organization.

Established to embrace all developing countries, the D-8 aims for a dynamic structure that can make decisions quickly. All developing countries and other Muslim countries are full members of the D-8, regardless of their population. It is a basic principle accepted by all member states not to interfere with each other's internal affairs and not to undermine each other's regional agreements. The aim of each member is to increase their own level of development, improve their people's living standards, and to strengthen participation in international mechanisms.

Several reasons can be stated as why the D-8 could not yet realize its potential, such as the geographical distance of the member countries or the fact that members prioritize their role in other organizations they are part of over the D-8 (Acar and Karaağaç, 2021).

Conclusion and Further Discussion

The D-8 is of great importance in terms of contributing to world peace and stability by managing the relations between the Islamic World and the West, which were completely reshaped after 9/11. The D-8 movement is not content with an unjust world where the poor get poorer and the rich get richer, no matter where in the world. It aims to be an organization where oppressed peoples of the world can seek their rights and as such is the most important project implemented at the end of the 20th century towards a free and prosperous world.

Considering how a 60-year adventure to gain EU membership has affected Turkey's welfare, the D-8 it founded gains greater importance and relevance. The position EU members hold with regard to Turkey's membership is an indication that its geostrategic importance is being sacrificed to other political and cultural considerations (Park, 2000).

Unfortunately, all leaders who contributed to the realization of the D-8 left or were somehow removed from administration. Those who did not want the project to follow its course did not hesitate to state their assumption that it would not last. However, the D-8 should never lose the excitement and vitality it brought about at the beginning, and should not be sacrificed for petty calculations. Turkey should not neglect its duty as a founding member in this formation. After consulting all members, Istanbul should be declared the headquarters of the project and platforms with experts from all member countries should be established as soon as possible. Necessary projects for a just world should be realized.

The "2020-2030 D-8 Decade Roadmap" that was agreed on at the 10th summit held in Bangladesh in April 2021, provides a good opportunity for the realization of these principles. Although it may take time, the goodwill that is present from the start will make the D-8 movement conducive to the establishment of a new just world, because the founding principles of the D-8 are principles all of humanity can adopt.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

References

- Acar, H. and Karağaç, Y. (2021). D-8 Organization for Economic Cooperation and Turkey Within the Scope of International Political Relations. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 5(3), 67-80.
- Akan, M. (2018). *NATO'nun İslam'la Savaşı*. Ankara: Hayat Yayınları.
- Alan, B. (2001). *D-8 Yeni Bir Dünya*. İstanbul: Yörünge Yayınları.
- Arpacı, I. (2017). *Türk Siyasetinde Erbakan*. İstanbul: Kopernik.
- Boot, M. (2000). Paving the Road to Hell: The Failure of U.N. Peacekeeping. *Foreign Affairs*, 79(2), 143.
- Erbakan, N. (1991a). *Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri*. Ankara.
- Erbakan, N. (1991b). *Körfez Krizi Emperyalizm ve Petrol*, Rehber Yayıncılık. Ankara.
- Erbakan, N. (2000). *Davam*. Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü.
- Erbakan, N. (2013). *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyesi*. Ankara: MGV Yayınları.
- Erbakan, N. (2019). *İslam Birliği*. Ankara: MGV Yayınları.
- Gündoğan, M. (2019). *Erbakan*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Kaczmarek, M. (2015). The New Silk Road: A Versatile Instrument in China's Policy. *OSW Commentary*, 161.
- Kazan, Ş. (2001). *Refah Gerçeği-1*. Ankara: Keşif Yayınları.
- Mordechai, C. (2021). China's New Silk Road Strategy and the Turkish Middle Corridor Vision. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 15(1), 34-50.
- Qiu, H. and Zhao, M. (2019). The US dollar and New Imperialism Under the Logic of Capital Accumulation. *China Political Economy*, 2(1), 98-107.
- Park, W. (2000). Turkey's European Union Candidacy: From Luxembourg to Helsinki - to Ankara? *Mediterranean Politics*, 5(3), 31-53.
- Porter, T. (2000). *The G7, the Financial Stability Forum, the G-20, and the Politics of International Financial Regulation*, presented at the International

Studies Association Annual Meeting, Los Angeles, California, Wednesday March 15.

Şen, A. (2016). *Necmettin Erbakan, Der Milli Görüş Leader*. Ankara: MGV Yayınları.

Thatcher, M. (1990). *Transcript of Margaret Thatcher's speech to the North Atlantic Council at Turnberry, June 7 1990*. <https://www.margaretthatcher.org/document/108106> (last access: 31.12.2021).

United Nations (U.N., art55). Charter of the United Nations, Chapter IX — International Economic and Social Cooperation. Erişim tarihi 31.12.2021, <https://legal.un.org/repertory/art55.shtml>.

Wesley, M. (1997). *Casualties of the New World Order: The Causes of Failure of UN Missions to Civil Wars*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

ABD'nin Dış Politikasında Dini Diskur ve Lobilerin Rolü

The Role of Religious Discourse and Lobbies in US Foreign Policy

Muzaffer Ercan YILMAZ

Prof. Dr.,
Bursa Uludağ Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü.
muzafferercan@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3938-0579

Kafiye BEKFELAVİ

Proje Asistanı ve Doktora Öğrencisi,
Bursa Uludağ Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü.
bekfelavi@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2707-1645

Cilt / Issue: 9(2), 595-619

Geliş Tarihi: 25.06.2020

Kabul Tarihi: 11.05.2022

Atıf: Bekfelavi, K. ve Yılmaz, M. E. (2021). ABD'nin dış politikasında dini diskur ve lobilerin rolü. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 595-619. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.757988>

Öz

ABD dış politikası detaylı analiz ve çalışmalara konu olsa da, dış politikada din faktörünün rolü üzerine sistemli çalışmalar bilimsel tatmin açısından henüz arzu edilen bir düzeyde değildir. Bu çalışmanın amacı da, literatürdeki bu yöndeki boşluğu doldurmaya yönelik bir katkı sunabilmek, dolayısıyla Amerikan dış politikasında dinin rolü ve etkisi üzerine analitik bir tartışma ortaya koyabilmektir. Metodolojik açıdan çalışma, ABD başkanları ve ilgili politikacılarının söylemlerinin analizi ile diğer ikincil verilere dayanmaktadır. Çalışmaya, ABD'de din-siyaset etkileşiminin tarihsel arka planının irdelenmesiyle başlanmaktadır. Ardından, ABD siyasetinde Hristiyan sağ olarak tanımlanabilen Evanjelist doktrine, bu doktrin taraftarlarının nasıl bir ortamda ortaya çıktıklarına ve nasıl bir etki ortaya koyduklarına yer verilmektedir. Bu çerçevede ABD'deki Hristiyan sağ ile İsrail'deki sağcı Likud Partisi'nin yakınlaşması da ele alınmaktadır. Çalışma, Amerikan dış politikasının şekillenmesinde dinin yadsınamayacak bir rolünün olduğu, sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din ve ABD Dış Politikası, ABD Dış Politikası, Evanjelizm, Hristiyan Sağ, Dini Lobiler, Lobiler ve ABD Dış Politikası.

Abstract

Although the US foreign policy has been subject to detailed analyses, the role of religion in the formation of the US foreign policy has rarely been studied. The purpose of this study is to contribute to filling this gap by discussing the connection between religion and the US foreign policy. As for methodology, the study relies on the discourse analysis of US leaders and utilizes other relevant data. The study starts with a brief historical background with respect to the interactions between religion and the

state. Then, Evangelism and its impacts on the US foreign policy are discussed in detail. This is followed by a discussion on the effects of religious lobbies, especially the Jewish lobby that tends to shape the US foreign policy to a certain extent. The study reaches the conclusion that religion does have an effect on the formation of the US foreign policy but in the final analysis.

Keywords: Religion and US Foreign Policy, US Foreign Policy, Evangelism, Right-Wing Christianity, Religious Lobbies, Lobbies and US Foreign Policy.

Extended Abstract

As social beings, it would be natural to assume that people are linked with certain groups, objects, beliefs, and ideologies. This affiliation sometimes occurs on a conscious basis, in conjunction with the individual's personal choices, likes, and dislikes. It may also happen semi-consciously, so to speak, out of socialization and learning processes that are beyond the pure control of the person.

As the social identity theory has underlined, strongly-felt religious identities are not only descriptive and prescriptive, but also evaluative. They furnish a relatively consensual evaluation of a social category. Because social identities have significant self-evaluative consequences, groups and their members are motivated to adopt strategies for achieving or maintaining inter-group comparisons that favor the in-group, and thus the self.

To account for religious identity phenomena, religious identity invokes the operation of two underlying processes: (1) Categorization, which identifies inter-group boundaries by producing group stereotypical and normative perceptions and actions and assigning people, including the self, to the contextually relevant category. Categorization is a basic cognitive process that operates on social and non-social stimuli alike to highlight and bring into focus those aspects of experience subjectively meaningful in a particular context. (2) Self-enhancement, which guides the social categorization process such that in-group norms and stereotypes are largely in-group favoring. It is assumed that people have a very

basic need to see themselves in a relatively positive light in relation to relevant others, and that in group contexts, self-enhancement can be achieved through comparing the in-group favorably against out-groups. The implication is that under certain conditions, the expression of religious identity can take the form of maladaptive discrimination and even belligerence.

In this respect, although the US foreign policy has been subject to detailed analyses, the role of religion in the formation of the US foreign policy has rarely been studied. The purpose of this study is to contribute to filling this gap by discussing the connection between religion and the US foreign policy. As for methodology, the study relies on the discourse analysis of US leaders and utilizes other relevant data. The study starts with a brief historical background with respect to the interactions between religion and the state. In this regard, it is addressed that the American state was formed as a secular one in order to ensure the togetherness of different cultures as the state was composed of lots of immigrants. Yet in reality, even the first rulers of the country stressed the role of Christianity as a social cement. This approach inevitably attributes special importance to religion in politics and in ruling the country, albeit informally. This, in turn, made the Evangelist perspective an important political perspective. For this reason then, Evangelism and its impacts on the US foreign policy are discussed in detail in the study, talking about the origin and development process of the movement. It is particularly addressed that the Evangelist movement dominated the US politics and gave a stake to politicians in the system. At the same time, Evangelism informally provided legitimacy for acceptance for US politicians, whereby the role of religion, that is Christianity, was enhanced. This is followed by a discussion on the effects of religious lobbies, especially the Jewish lobby that tends to shape the US foreign policy to a certain extent. Many other lobbies and their probable roles are also discussed. The lobbies tend to be dominant factors in both domestic and foreign policies of the US, it is said. The influence does not appear to be vivid, nor formal, but it is certainly evident, the study finds out. Since American politicians face the reality of elections, the lobbies naturally, in a way, take the advantage of this situation. In fact, no election can be won without taking the lobbying activities into account. That is why, particularly active lobbies, such as the Jewish lobby, definitely have the power to influence the US election. Even from time to time, the elections in the US reflect a kind of power struggle among different lobbies. But again, because the Jewish lobby has the most powerful one, no US politician can risk ignoring the demands of the Jewish people.

Yet having said that it can be argued that the US foreign policy is a quite complex, involving many areas of influence. The state has its own traditions shaped by historical facts and developments. That aside, no one can ignore the realpolitik or pragmatic aspects of US foreign policy. For this reason, based much on a holistic approach, the study reaches the conclusion that religious lobbies do have an effect on the formation of the US foreign policy but in the final analysis, the US foreign policy reflects a combination of both normative and realpolitik concerns. In other words, without understanding the connection between the two, US foreign policy, even domestic politics in the country, cannot be analyzed in a satisfactory way.

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) dış politika bileşenleri arasında dinin etkisi göz ardı edilemez bir konumdadır. Oysa ABD 1774-1776 bağımsızlık mücadelesini izleyen yıllarda hiçbir dini kategoriye reddetmemek adına, din ile siyaseti birbirinden ayıran, laik bir devlet inşa etme çabası içerisinde olmuştur. Anayasası ve yasaları da buna göre şekillenmiştir. Ancak tarihsel süreç içerisinde ABD'de din, siyaseti etkileyen önemli kurumlar arasında kendini göstermiştir. Nitekim gerek başkanların söylemlerinde, gerekse anayasa mahkemesi kararlarında dahi sıklıkla Amerikalıların dini kimliklerine doğrudan veya dolaylı vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda ABD dış politikasında özellikle Protestanların ve Yahudilerin etkili olduğu söylenebilir.

ABD dış politikası detaylı analiz ve çalışmalara konu olsa da, dış politikada din faktörünün rolü üzerine sistemli çalışmalar bilimsel tatmin açısından henüz arzu edilen bir düzeyde bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı da, literatürdeki bu yöndeki boşluğu doldurmaya yönelik bir katkı sunabilmektir. Çalışmaya, ABD'de din-siyaset etkileşiminin tarihsel arka planının irdelenmesiyle başlanacaktır. Bu kapsamda George Washington, John Adams ve James Madison gibi ilk Amerikan başkanlarının devlet ve din arasındaki ilişkiye yönelik kimi söylemlerine yer verilecektir. Ardından, ABD siyasetinde Hristiyan sağ olarak tanımlanabilen Evanjelist doktrine, bu doktrin taraftarlarının nasıl bir ortamda ortaya çıktıklarına ve nasıl bir etki ortaya koyduklarına yer verilecektir. Bu çerçevede ABD'deki Hristiyan sağ ile İsrail'deki sağcı Likud Partisi'nin yakınlaşması da ele alınacaktır. Sonrasında ise çokça tartışılan ABD'deki Yahudi lobisi mercek altına alınacak ve söz konusu lobinin amacı ve etki potansiyeli, özellikle Ortadoğu bölgesi gelişmeleriyle bağlantılı bir biçimde irdelenecektir. Çalışmayı sonlandırırken, Amerikan dış politikasının analizinde normatif unsurların göz önüne alınmasına, ancak bu noktada daraltıcı bir yaklaşımdan da kaçınılarak dış politikanın değişik değişkenleri barındıran bütüncül bir yaklaşım temelinde daha doğru değerlendirilebileceğine işaret edilecektir.

ABD'de Din-Siyaset İlişkisinin Tarihsel Temelleri

ABD 18. yüzyıl sonlarında kolonyal karşıtı bir devlet olarak ortaya çıkarken, iç ve dış politikaların çağın gerektirdiği rasyonel bir çizgiye sahip olması gerektiği anlayışından hareketle, devlet kurumlarının herhangi bir dinden bağımsız bir biçimde dizayn edilmesine özen gösterilmiştir. Sonuçta ABD, yoksulluk ve dinsel baskılar doğrultusunda daha iyi bir hayat beklentisiyle, ağırlıklı olarak Avrupa'dan göç eden göçmelerin

oluşturduğu bir ülke konumundaydı. Bu sebeple Amerikan Federal Anayasası oluşturulurken, “Kongre herhangi bir dinin resmen kabul edilmesi ve tesis edilmesi veya serbest bir şekilde faaliyet göstermesini engellemeye dair kanun yapamaz” kuralı benimsenerek, din ve devlet arasında kesin bir ayrıma gidilmiştir. Böylelikle kamusal hayatın dışında tutulan din, sivil hayat kapsamına itilmiştir (Şahin, 2016, ss. 175-176; The Constitution of the United States of America: Analysis and Interpretation, The Religion Clauses).

Bununla birlikte ABD’de siyasal etik dinden bağımsız olamamış, hatta dine köklü bir bağlılık gösterildiği takdirde devletin güçlü bir biçimde ayakta kalacağına inanılmıştır. Örneğin devletin kurucularından George Washington, dini ilişkilerin dışlanmasıyla ulusal ahlakın korunamayacağını ifade etmiştir. ABD’nin dördüncü başkanı olan James Madison da, 1776 *Virginia Declaration of Rights*’a dini yaşamının her insanın kendi inanç ve vicdanına bırakılması gerektiği eklenmesini savunmuştur. Ayrıca her insanın bu hakka doğuştan sahip olduğunu ifade etmiştir (Munoz, 2007, s. 56). Dolayısıyla ABD’de din ve siyasetin ayrılmasındaki asıl motivasyonun, dinin baskılanması değil, devletten özgür kılınması olduğu anlaşılmaktadır.

Fakat 2000’li yıllarla birlikte, özellikle George W. Bush döneminde *Faith-Based and Community Initiatives*’e devlet desteğinin sağlanması gündeme gelmiş ve ardından da söz konusu destek gerçekten uygulamaya konulmuştur (The White House, Faith-Based&Community Initiative). Bu kapsamda devletin kendisinin erişim sağlayamadığı vatandaşlarına sosyal hizmet veren dini örgütler finanse edilmeye başlanmıştır. Bu durum Amerikan kamuoyunda sekülerlik tartışmalarının gündeme gelmesine neden olmuştur. Çünkü kamuoyu, finanse edilen örgütlerin bu mali kaynakları sosyal hizmetler yerine, salt dini hizmetler için kullanmasından endişe etmiştir. Öte yandan ABD’de eğitim alanında gerçekleştirilen son gelişmeler de, din ve devlet yakınlaşması tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Amerika’da ihtiyaç sahibi ailelerin çocuklarının eğitim sürecini desteklemek adına eğitim çeki (*voucher*) verilmektedir. Ancak söz konusu eğitim çekleri dini okulları tercih eden ailelerin çocuklarına da verilmeye başlanmıştır. Bu durum Amerikalıların bir kısmı tarafından eleştirilirken, bazı kesimler tarafından da devletin vatandaşına sorumluluğu olarak değerlendirilmiştir (Albayrak, 2015, ss. 189-190).

Amerikalıların dindarlıkları, hatta en ağırlıklı din olarak Hristiyanlıkları, tarih boyunca pek çok kez vurgulanmıştır. “Biz Hristiyan bir halkız”

ifadesi dahi birçok anayasa mahkemesi açıklamalarında yer almıştır (Şahin, 2016, s. 179). Amerika'nın ikinci başkanı olan John Adams ABD'nin Hristiyan bir hükümete sahip olan Hristiyan bir ülke olduğunu savunmuştur. Ayrıca Adams, ABD için Hristiyanlığın kamusal bir din olduğunu belirtmiştir (Albayrak, 2018, ss. 136-137). Ülkeye yaşanan göçlerle birlikte şüphesiz Amerika'daki dini çeşitlilik zaman içerisinde artış göstermiştir. Fakat bu durum Hristiyanlığın baskın din olması gerçeğini değiştirmemiştir. Pew Araştırma Merkezi'nin 2011 yılındaki bir araştırması, Amerikan halkının %79.5'nin Hristiyan olduğunu göstermiştir (Pew Research Center, 2011). ABD'de birçok dini grubun bulunduğu bilinmektedir. Fakat Amerikan politikalarında en etkili olanlar, özellikle Yahudiler (Lipka, 2013) ve Protestanlardır (Pew Research Center, Religious Landscape Study).

ABD'nin kurucuları, dünyanın farklı yerlerinden gelen ve aralarında net bir gaye birliği olmayan göçmenlerin aynı çatı altında yaşamasının zorluğunun bilinci içerisindeydi. Söz konusu göçmenler herhangi bir dini geleneğin çatısı altında ya da herhangi bir dini geleneği dışlayarak bir araya gelemezlerdi. Bu nedenle Amerikan topraklarında dinin yeniden yorumlanması ve Amerika'ya özgü sivil din anlayışının oluşturulması çözüm olarak görülmüştür. 18. Yüzyıldaki Amerikan liderlerinin aksine günümüz liderleri, Amerika'nın Tanrı tarafından özel misyonla görevlendirildiğini ileri sürmemektedir. "Tanrı Amerika'yı korusun" (*God Bless America*) sloganının, birleştirici bir slogan olarak halkın bilincinde yer etmeye devam etmesi sağlanmaktadır. Çalışma çerçevesinde daha önce de belirtildiği gibi, Amerika'da kilise-devlet ayrımı uygulanmaktadır. Keza kurumsal anlamda kilisenin politikaya doğrudan bir etkisi de yoktur. Bununla birlikte semboller aracılığıyla da olsa, ABD Tanrı imajıyla entegre olmuş bir ülke izlenimi yaratmaktadır. Nitekim bu durum Amerikan ulusal kimliğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır (Kösebalaban, 2003, s. 52).

Amerikan Sivil Dini

Sivil din kavramının din sosyolojisinde kullanımı genellikle Amerikalı sosyolog Robert N. Bellah'a (1927-2013) atfedilmektedir. Fakat konuyla ilgili literatür incelendiğinde, sivil din kavramının kaynağının aslında eski Yunan ve Roma kültürlerinde aranması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Buna göre bireyin kişisel dini, devletin siyasi dini ile çatışmadığı sürece toplumda varlığını sürdürebilmektedir. Örneğin Sokrates, geleneksel dini süreçlere toplumun geleceği için müracaat etmek zorunluluğuna işaret etmiştir. Çünkü Sokrates'e göre kutsal, toplum için faydalı olandır,

Tanrı'nın olmasını istediği değildir (Ataman, 2014, ss. 15-16). Jean Jacques Rousseau da sivil din kavramını *Toplumsal Sözleşme* başlıklı eserinde toplumun ortak inançlarını mezhepsel ilkelerden ayrı olarak ve devletin yetki alanının ötesinde ifade etmiştir (Lambert, 2008, s. 25). Rousseau, dini belli bir toplum içerisinde düzeni ve birliği sağlayıcı bir araç olarak gördüğünü belirtmiştir. Ona göre devlet ve din birbirlerine ihtiyaç duymaktadır. Hiçbir devletin temelinde din olmaksızın kurulamayacağını ve varlığını sürdüremeyeceğini savunmuştur (Ataman, 2014, ss. 22-23).

1967 yılına gelindiğinde ise Bellah, *Amerika'da Sivil Din* adlı makalesinde sivil din kavramını revize ederek geliştirmeye çalışmıştır. Böylelikle Rousseau'nun sivil din kavramı söz konusu makalede Amerikan sosyolog Bellah tarafından Amerikan toplumu bağlamında yeni bir anlam kazanmıştır. Burada sivil dinin, kilise dini olarak adlandırılan kurumsal dinden farklı olduğunun altı çizilmelidir. Bellah, gerçekte kiliselerin yanında, Amerika'da özenli ve iyi kurumsallaşmış bir sivil dinin olduğunu ifade etmiştir. Bellah'a göre her dinde olduğu gibi sivil dinde de semboller ve ritüeller mevcuttur. Bellah, Amerika'nın milli dini olarak Hristiyanlığın gösterilmesine karşı çıkmıştır. Ona göre, Amerikan sivil dini hem Protestan geleneğinden, hem de 18. Yüzyıl aydınlanma felsefesinden etkilenmiştir. Sivil din, Amerikan kültürüne ait olan ve Amerika'ya millet olma özelliğini ve bir kimliğin oluşum sürecinin en önemli unsuru olan "öteki" algısını veren bir inanç sistemidir. Bu noktada sivil din kavramıyla halk arasındaki milli amaçlara ilişkin inançların hepsi kastedilmektedir. Amerikan sivil dininin temel enstrümanı, Tanrı'nın yeryüzündeki iradesinin gerçekleştirilmesine yönelik istektir (Djupe ve Olson, 2003, s. 105; Kösebalaban, 2003, s. 53).

Amerikan sivil dininin, dünyanın en güçlü ve ayrıntılı sivil dini olduğu iddia edilmektedir. Aslında bu durum, Amerikan sivil dininin doktrinsel zayıflıklarından kaynaklanmaktadır. Amerikalılar doğal ve ortak bir kültüre sahip olmadıkları için ABD'nin sivil dine daha çok ihtiyacı vardır. Amerikan bayrağına bağlılık ve adanmışlık kısmen de olsa Amerikalıların birlik yaratma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bazı yazarlar Amerikan sivil dininin İncil'in inançlarından türediğini iddia etmişlerdir. Diğer taraftan bazı kesimler ise çok güçlü olarak nitelendirdikleri Amerikan sivil dininin ABD ve Roma arasında paralellikler çizdiğini ileri sürmüşlerdir. Catherine Albanese gibi yazarlar ise aslında iki iddianın da doğru olduğunu ifade etmiştir (Gardella, 2014, s. 6).

Amerikan başkanlarının göreve atandıkları seremonilerde (*inaguration*) yaptıkları konuşmaların içeriklerine bakıldığı zaman Amerika'da siyasetle

dinin iç içe olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Başkanların yemin töreni konuşmaları, Bellah'ın sivil din tezinin büyük ölçüde geçerliliğini ortaya koyması açısından da ayrıca önem arz etmektedir. Sıradan bir vatandaş dahi Amerikan başkanının göreve başladığı günün yoğun bir şekilde dini ve milli içeriğe sahip bir gün olduğunu bilmektedir. Bu konuşma çerçevesinde başkan, devletin ve toplumun durumunu nasıl gördüğünü resmi olarak ifade etmektedir. Başkan neyi, nasıl yapacağını özet bir şekilde ve özellikle dini-kültürel sembolleri kullanarak halka anlatmaktadır. Söz konusu konuşma bağlamında dışlayıcı tek ve büyük bir Amerikan anlatısı vardır. Bu anlatı her seferinde mistik bir çerçeve içerisinde ve yeniden inşa edilerek gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bu noktada yeni başkan artık sıradan bir vatandaş olmaktan ziyade, Tanrı'nın lütfuyla sivil dinin meşru kıldığı ve ayrıca kutsadığı Amerikan toplumundaki en yüksek siyasi mertebede özgür dünyanın lideri durumundadır. Amerikan halkının çoğunluğunun Hristiyan bir geçmişe sahip olması göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Fakat teolojik, sosyolojik ve dinler tarihi açısından incelendiği zaman Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık, Hristiyanlık içerisindeki mezhepler olmaktan çok, adeta kendi başlarına birer dindir. Nitekim başkanların konuşmaları bağlamında sığınulan, yardım istenen ve/veya bahsi geçen Tanrı, din mensuplarının Tanrısı değildir. Bununla birlikte söz konusu Tanrı, Amerika'daki tüm dinlerin Tanrısıdır (Ataman, 2014, ss. 61-65).

Eisenhower, "Tanrı'nın çatısı altında" (under God) ifadesini Amerikan Kongresi'nin sadakat yeminine eklemiştir. Ayrıca ulusal dua günleri ilan eden Eisenhower'ın basın açıklamaları genellikle dini bir boyut içermiştir (Dwight D. Eisenhower Presidential Library; University of California Santa Barbara, Proclamation 3252-National Day of Prayer). 1956 yılında yeniden seçim kampanyaları sırasında Kaliforniya'daki reklam panolarında seçmenlere, "ülkeye inanç" verdiği yazmıştır. Başkan, "...Tüm özgürlüğün temelini dini inanç olduğunun bilincindeyiz..." gibi ifadelerle demokratik özgürlük ve dini inanç arasında bağlantı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Eisenhower, özgür hükümetin her türünün derinden tutulan dini inançlara bilerek ya da bilmeyerek bağlı olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Ayrıca Eisenhower bu düşüncenin ortak bir yaratıcı altında herkesin eşitliğini öğrettiğini vurgulamıştır (Djupe ve Olson, 2003, s. 148; Chernus, 2005, s. 800).

George Washington da ABD'nin daha kuruluş yıllarında, 1779 yılında yaptığı bir konuşmada, Tanrı'yı "Görünmeyen El" (*The Invisible Hand*) olarak tanımlamıştır. Tanrı'nın hiçbir millete nasip olmayacak bir şekilde Amerikalıların işleriyle uğraştığını vurgulamıştır. Washington'ın bu

ifadelerini destekleyen bir şekilde David Apter Amerikan sivil dininin, ideolojisiyle birlikte dört önerme üzerine inşa edildiğini belirtmiştir. Bunların: 1) Bir Tanrı vardır, 2) Tanrı'nın iradesi demokratik süreçlerle belirlenebilir; bu nedenle de, 3) demokratik Amerika, tarih boyunca Tanrı'nın birinci aktörü olmuştur ve 4) Amerikan kimliğinin temel kaynağı Amerikan milletidir, şeklinde sıralanması mümkündür (Ataman, 2014, s. 67). Örneklerle de görüldüğü üzere, hiçbir Amerikan Başkanı Tanrı'dan belirli bir dinin veya mezhebin terminolojisini ve dilini kullanarak bahsetmemiştir.

Robert Wuthnow ise Amerikan sivil dininin tek bir formunun olmadığını, en azından muhafazakâr ve liberal olmak üzere iki farklı versiyonunun olduğunu ileri sürmüştür. Muhafazakâr sivil din anlayışı, Amerika'nın seçilmiş bir millet olduğu inancına dayanmaktadır. Amerika güçler ayrılığı temelinde ve Tanrı'nın liderliğine özen gösterilerek kurulmuş bir devlettir. Bu nedenle de, muhafazakâr sivil din anlayışına sahip olanlar, Amerika'nın daimi bir meşruiyete sahip olduğunu düşünmektedirler. Çalışma içerisinde daha önce 1953 yılında Başkan Eisenhower'ın teşvikiyle Amerikan Kongresi'nin yeminine "Tanrı'nın çatısı altında" (*under God*) ifadesinin eklendiği yer almıştır. Bunun ardından, "Tanrı'nın çatısı altında tek millet" (*one nation under God*) ifadesi ise Amerika'nın yeni sloganı haline gelmiştir. Amerikan sivil dininin, Hristiyanlığın ve diğer bütün dinlerin ötesine geçen milli bir din olduğu çalışma içerisinde birçok kez vurgulanmıştır. Fakat Hristiyan sağın bazı liderleri ülkenin Hristiyan özelliğini ısrarla öne çıkarmayı istemektedirler. Örneğin Pat Robertson, Amerikalıların kimliklerini daima Hristiyanlık bazında tanımlamak istediklerini belirtmiştir. David Borton ise *The Myth of Separation* adlı eserinde, Amerika'nın kurucu babalarının Amerikan milletinin aslında Hristiyan bir millet olması gerektiği yönünde sözleri olduğuna yer vermiştir. Borton bu durumun nedeni olarak Amerika'nın Hristiyanlık ilkelerine göre kurulduğunu ve yönetildiğini iddia etmektedir. Evanjelist Jerry Falwell de, Tanrı'nın başka hiçbir ulusu desteklemediği şekilde Amerika'yı desteklediğini öne sürmüştür. Bu durumun açıklaması olarak da, Amerika'nın Tanrı'nın mirası olan ve İncil'deki kanunlarla yönetilen bir cumhuriyet olduğunu belirtmiştir (Davis, 1997, ss. 412-414).

Liberal sivil din anlayışı ise dini değerlerle ilişkili olmakla birlikte, muhafazakârlardan farklılık göstermektedir. Liberal sivil din anlayışı, Amerika'nın dünyada barış ve adaleti sağlaması adına özel bir misyona sahip olduğu inancına dayanmaktadır. Başka bir deyişle onlar için Amerikan milleti, özel misyonla seçilmiş bir ulustur. Seçilmiş ulus olarak sahip olduğu özel misyonla görevi, dünya genelinde değişiklikler

yapmaktır. Abraham Lincoln ABD'yi "yeryüzünün son ve en iyi umudu" olarak tanımlamıştır. Benzer şekilde, Bill Clinton dönemi dışişleri bakanı Madeleine Albright da Amerikalıları "vazgeçilmez ulus" (indispensable nation) olarak nitelendirmiştir. Bu tarz söylemler ABD başkanları tarafından da sıklıkla dile getirilmiştir. Örneğin Richard Nixon başkanlık seçimleri sürecinde ABD'nin sadece kendilerine değil, aynı zamanda tüm dünyaya özgürlük getirdiğini söylemiştir. George W. Bush'un da benzer söylemleri söz konusudur. Pek çok televizyon konuşmasında Bush, yeryüzünün en kuvvetli gücü olarak ABD'nin özgürlüğü yaymakla yükümlü olduğunu belirtmiştir (Davis, 1997, ss. 414-415; Judis, 2005, ss. 1-2; Hammond, 1976, s.172; U.S. Department of State Archive, Secretary of State Madeleine K. Albright; University of California Santa Barbara, Speech by Vice President Richard M. Nixon; The Globalist, George W. Bush on Freedom and Democracy).

Muhafazakâr ve liberal sivil din anlayışları yukarıda değinildiği üzere algısal düzeyde farklılıklar ortaya koysa da, ortak bir noktada buluşmaktadırlar. O da, Amerika'nın dünyaya kendi ideolojisini yayma konusunda sorumluluk taşıdığı yönündeki yaygın kanaattir (Davis, 1997, ss. 414-415; Judis, 2005, ss. 1-2). Burada Amerika'nın özel misyona sahip ve Amerikalıların özel misyonla seçilmiş ulus olmasının ABD'nin dış politikasını etkileyen bir durum olduğu bir kez daha görülmektedir. Çünkü ABD, genel inancıya göre, Tanrı tarafından verilen misyonu dünyaya kendi ideolojisini ve fikirlerini yayabilmek adına kullanmaktadır. Böylelikle Amerika'nın dış politikasında dini motivasyonun, sınırları net belli olmasa da, normatif düzeyde belirgin bir rol oynadığı söylenebilir.

Evanjelistlerin Amerikan Dış Politikasına Etkisi

Bir siyasal hareket olarak Evanjelizm, genel bir ifadeyle, 18. Yüzyıldan 19. Yüzyılın başlarına kadar, İngiltere ve ABD başta olmak üzere İngilizce konuşulan ülkelerde Hıristiyanlık kökenli dini hareketlerin ortak adıdır. Evanjelizm, çok sayıda Protestan grupla birlikte İncil'e dayalı bütün kiliseleri içine almaktadır. Evanjelizm kavram olarak da, İncil'in öğretilerini yayma faaliyetleri ve bu faaliyetlerin üzerindeki teolojik düşünceler anlamına gelmektedir (Bedir, 2013, s. 75).

Amerikan halkının büyük çoğunluğu Protestan'dır ve onlar arasındaki en kalabalık grup Evanjelistlerdir.¹ Evanjelizm Protestanlığın doğduğu Almanya ile sonrasında etkisi altına aldığı Anglo-Sakson dünyasında

¹ Evanjelistler, bugün savundukları düşünceden dolayı Hıristiyan sağ temsil etmektedirler. Dini temelli konuları gerek iç ve gerekse dış politikada gündeme taşıyarak tutucu olarak betimlenebilecek tavırlar sergilemektedirler.

farklı anlamlara sahiptir. Martin Luther, Katolik Kilisesi'ne karşı olan hareketine "Evanjelik Kilisesi" adını vermiştir. Bu kelimeyi ise müjdeleyen anlamına gelen ve İncil ile eş anlamlı olarak kullanılan "gospel" teriminden almıştır. Bugün Almanya'da Protestan Kiliseleri hala Luther'in verdiği ismi kullanmaktadır. Anglo-Sakson dünyasında ise 18. ve 19. Yüzyıllarda ortaya çıkan Baptizm ve Metodizm kiliselerinin yükselişlerine neden olan uyanışçı hareketler Evanjelizm adıyla kullanılmaktadır. Bu grup bütün Hristiyanların günahlarından arınmaları için hayatlarında tekrar iman tazelemeleri gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle de yeniden doğuşçu olarak adlandırılmaktadırlar. Son zamanlarda bazı Evanjelist din adamlarının çıkışlarıyla ABD'nin 11 Eylül 2001'den bu yana izlemiş olduğu dış politika çizgisi ve geleneksel İsrail yanlısı politikaları kutsanmaktadır (Kösebalaban, 2003, s. 57). Evanjelistler, Tanrı'nın Hristiyanlara rehberlik ettiğine ve dolayısıyla dizlerinin üzerinde vakit geçiren bir ABD başkanının nihayetinde doğru kararlar alacağına inanmaktadır. Burada önemli olan nokta, bu düşüncenin Bush'un kararlarından her zaman memnun olmayan Hristiyan sağ grup liderlerinin Bush'la söz konusu kararları müzakere etmesine ve uzlaşa sağlamalarına neden olduğudur (Robinson ve Wilcox, 2007, s. 220).

Hristiyan sağdan pek çok kişiye göre onlar, nihai gerçeğin tek sahipleri olduğunu düşünmektedirler. Bunun nedeni de vahiydir. Onlara göre kendi durumları, Tanrı tarafından bildirilmiş bir gerçektir. Başkalarıyla paylaşmak da, korumak da onlara aittir. Bu sebeple de Hristiyan inanç toplumunun üyeleri ve diğerleri de dâhil olmak üzere tüm insanlığın kaderi onlara aittir. Hristiyan sağın isminin böyle olmasının sebebi sadece dindarlık çerçevesinde değerlendirilmemelidir. Çünkü onların dini inançları, sağcı politik tercihleriyle örtüşmektedir. Hristiyan sağın içinde pek çok kişi Tanrı'nın İsrail devletiyle şartsız ve ebedi bir sözleşmesi olduğuna ve bunun sonucu olarak Hristiyanların onun menfaatlerini koruması gerektiğine inanmaktadırlar. Bu nedenle de Hristiyan sağın Filistinlilerle, dolayısıyla da Müslümanlarla ilgili olumsuz bir kanaati vardır. Nitekim Kongre'de Hristiyan sağa mensup kişilerin Müslüman karşıtı söylemlerinin önemli bir nedeni de, İsrail-Filistin meselesidir. Hatta Hristiyan sağdaki bazı kişiler, İsrail'e bir tehdit olarak görülen İran'la askeri bir karşılaşmanın İsa'nın ikinci gelişinden önce gerçekleşeceğinin İncil'de yazılı olduğuna inanmaktadırlar (Lean, 2015, s. 148-149).

Evanjelistler arasında 1970'li yıllara kadar bölgesel oylama farklılıkları gözlenmiş, fakat zamanla bu durum ortadan kalkmıştır. Kuzey Evanjelistleri, Roosevelt dönemi hariç, partiler arasında eşit bir şekilde bölündüklerinde, yetmiş yıldan daha uzun bir süredir Cumhuriyetçileri

desteklemişlerdir. Güney Evanjelistleri ise 1972 yılına kadar Demokratlara oy vermişlerdir. Ancak özellikle 1980'li yıllardan günümüze kadar olan dönemde ise bu ayrımın ortadan kalktığı, Evanjelistlerin güçlü ve topyekûn bir biçimde Cumhuriyetçileri desteklemeye başladıklarını, hatta Cumhuriyetçi Parti'nin dini merkezi haline geldiklerini söylemek mümkündür (Kellstedt, Green, Smidt ve Gruth, 2007, ss. 273-274).

Öte yandan Evanjelistlerin farklı dönemlerdeki başkanlık seçimi kampanyalarında seçmenleri etkiledikleri görülmüştür. Jerry Falwel ve Pat Robertson gibi Evanjelistler, Jimmy Carter ve Ronald Reagan rekabetinde Reagan'a destek vermeleriyle başkanlık seçimlerindeki Evanjelist etkisini göstermişlerdir (Bedir, 2013, ss. 92-93; Marley, 2006, ss. 852-854). 1977 yılında Carter, Filistinlilerin insan haklarından söz etmiş ve bu haklar arasında ülke edinme hakkı olduğunu da belirtmiştir. Carter'ın, bu açıklamalarından iki ay sonra İsrail'de iktidara gelen Likud ile ABD'deki Hristiyan sağ arasında yakınlaşma gözlemlenmeye başlamıştır. Likud, Hristiyan Sağ'ın harekete geçmesini ve Carter'dan desteklerini çekmesini sağlamaya çalışmıştır. Nitekim Carter'ın söylemleri Evanjelistlerin Reagan'ı desteklemeleri sonucunu beraberinde getirmiştir. 1980 seçimlerinde Ronald Reagan, Evanjelistlerin ve Yahudi örgütlerinin tam desteğiyle ABD Başkanı seçilmiştir. Burada, yirmi milyondan fazla olduğu tahmin edilen Evanjelist seçmenin neredeyse tamamının oyunun kaybedilmesinin Carter'ın yenilgisindeki rolü büyük olsa da o süreçte yaşanan İran Rehineler Krizi'nin önemli etkisinin göz ardı edilmemesi gereken bir nokta olduğu belirtilmelidir (Şahin, 2016, s. 208; George Washington University Archive, Interview with President Jimmy Carter; Wagner, 1998, ss.42-43). Örneklerle birlikte açık bir şekilde görüldüğü üzere; İsrail, ABD'nin iç politikasını da etkileyen bir unsurdur

Fakat bu durumda Reagan'ın söylemlerinin de önemli bir etkisi olduğu göz ardı edilmemelidir. Reagan küçük bir topluluk önündeki konuşmasında, Amerika'nın hala Tanrı'nın ülkesi olduğunu ve hala özgür dünyanın lideri olduğunu vurgulamıştır. Amerikan kamuoyunun bu söylemlere yanıtı gecikmemiştir. Birkaç hafta içerisinde 50 Hristiyan sağ profesyonelden oluşan bir koalisyon Reagan'ın seçim kampanyasına 450.000 dolar bağışta bulunmaya söz vermiştir. Carter'ın Filistin-İsrail çatışmasına yönelik söylemlerinin ardından Reagan'ın Hristiyan sağ adına etkileyici ve oldukça önemli olan bu sözleri, Carter karşıtlarının Reagan'a destek vermesini sağlamıştır (Domke ve Coe, 2008, s. 51).

George H. W. Bush'a da destek veren Evanjelistlerin, hem Bush, hem de Reagan döneminde hiçbir zorlukla karşılaşmadan etkinliklerine

ve yapılanmalarına devam ettikleri gözlemlenmiştir. George W. Bush ABD'ye 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen saldırıların ardından uluslararası kamuoyuna ABD'nin düşmanını açıklarken "şer eksenini" ve "ya bizimle olursunuz, ya da bize karşı" ifadelerine yer vermiştir. Ayrıca Bush'un söz konusu konuşması sırasında dinsel argümanlar kullandığı görülmüştür. Bunların yanı sıra Bush'un teröre karşı savaşla Tanrı'nın kendisine verdiği görevi yerine getirdiğine dair imaları mevcuttur (Bedir, 2013, ss. 93-94; Washington Post, President Bush Addresses the Nation). Nitekim Bush, o zamana kadar Tanrı kelimesini ve dini referansları en çok kullanan Amerikan Başkanı olmuştur. (Kösebalaban, 2003, s. 60).

Evanjelistler 2010 yılından sonra Amerikan hükümetinin Hristiyanlık prensiplerinden saptığını, sekülerliği kucakladığını ve bundan duydukları rahatsızlığı ifade etmektedirler. Çünkü onlar bu durumun, rekabet halindeki diğer dünya güçlerinin Amerika'nın dünyadaki öncelikli konumunu ele geçirmelerine ve yabancı bir ideolojiyi yaymalarına neden olacağına inanmaktadırlar. Nitekim Evanjelist Pat Robertson bunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Tanrı'nın Amerika'yı sevdiğine inanıyorum. İnanıyorum ki Tanrı geçmiş nesillerin fedakârlıklarını, nasıl dimdik durduklarını ve bu ülkenin nasıl tüm dünyada özgürlük meşalesi olduğunu hatırlamaktadır ve bu ülkenin kaosa yuvarlanmasını istememektedir" (Lean, 2015, ss. 160-161). Bu çerçevede ABD, Irak'ın işgali sürecinde de bu ülkeye özgürlük ve demokrasi götürdüğünü sıklıkla dile getirmiştir.

2012 yılında ABD'de başkanlık seçimlerinde Barack Obama'nın rakibi Herman Cain Evanjelistlerle tam olarak uyum içerisindeydi. Cain, "iyi ve güzel huylu" siyahı temsil etmekteydi. Eşcinsel evlilikler ve kürtaj gibi tartışmalı sosyal konularda açık sözlüydü. Hristiyan milliyetçiliği içeren politik manifestoları söz konusuydu. Obama'nın ise ABD'den Hristiyan, Yahudi bir ulus olarak söz etmemesinden Evanjelistler belirgin bir rahatsızlık duymuşlardır (Lean, 2015, s. 172). Gerçekte diğer inanç sahiplerine karşı Evanjelistlerin düşmanlığı veya karşıtlığı bariz bir biçimde söz konusudur. Örneğin Evanjelistler, Mormonları ve Müslümanları batıl dinler çerçevesinde değerlendirmektedirler. Fakat Yahudilerin ve Hristiyanların dinleri arasında farklar söz konusu olsa da Evanjelistlerin, çalışmada daha önce belirtilen sebeplerden dolayı, Yahudi karşıtlığı mevcut değildir (Lean, 2015, s. 198).

Hristiyan Siyonistlerin Amerikan Dış Politikasına Etkisi

Hristiyan Siyonistlere detaylı bir şekilde değinmeden önce, Siyonizm'in ne olduğunun kısaca açıklanması yerinde olabilir. Roma'nın Kudüs'ü kuşatmasıyla Yahudiler Kudüs ve çevresini terk etmiş ve dünyanın çeşitli

bölgelerine dağılmışlardır. Yahudilerin söz konusu bu yaşamı literatüre “diaspora” olarak geçmiştir. Yaklaşık olarak 1700 yıl boyunca politik bir hareket oluşturmayan ve “geri dönmeye” dair bir tutum sergilemeyen Yahudiler, zamanla diasporada yaşadıkları dünyayı Tanrı'nın bir cezası şeklinde görmeye başlamışlardır. 1800'lü yıllarda ortaya çıkan Siyonizm ise, bu inanışta bir kırılmaya neden olmuştur. Siyonizm, Yahudilere politik bir hareket oluşturmasının yanında “Kudüs'e geri dönme” söylemi geliştirmiştir. Modern dünyanın bir ürünü olan Siyonizm, diasporanın Filistin'e yönelik algısını değiştirmiştir. Bu değişim doğrultusunda hareket eden Yahudiler, diasporayı Tanrı'nın verdiği cezanın çekileceği bir mekân olarak görmekten uzaklaşmışlardır. Dahası, diasporanın bir an önce terk edilmesi ve modern bir “ulus-devletin” kurulabileceği Filistin'e yerleşmesi gerektiğine inanmaya başlamışlardır (Balcı, 2016, ss. 101-102). Tam olarak bu nedenle de Hristiyan Siyonistlerin ABD'nin dış politikasında ve özellikle de Orta Doğu konusundaki dış politikasında önemli bir etkisi vardır. Hristiyan Siyonistlerin temellerinin nasıl atıldığına yer verilmesiyle konu daha anlaşılır bir hale gelecektir.

Hristiyan Siyonistler, Hristiyan sağın siyasi olarak aktif bir alt grubudur. Hristiyan Siyonizmin temelleri, 19. Yüzyılda İngiltere'de Louis Way ve John Nelson Darby gibi Anglikan Kilisesinden din adamlarının öncülüğünde bir İncil tefsir ekolü olarak ortaya çıkan *dispensasyonalistler* tarafından atılmıştır. Bu inanca göre, İsa yeryüzüne dönünceye kadar dünyada giderek kötüleşen bir sıkıntı dönemi yaşayacaktır. İsa'nın dönüşünün Eski ve Yeni Ahit'te vadedildiğine inanmaktadırlar. Yahudilerin Filistin'e dönüşü ise bu geri dönüşü hızlandıracaktır. Darby, Way ve onların takipçilerinin görüşü, bazı İngiliz politikacılarını da etkilemiştir. Bu durum, ayrıca İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Arthur Balfour'un Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması fikrini kabul etmesinde de önemli bir rol oynamıştır (Mearsheimer ve Walt, 2017, ss. 175-176).

Dispensasyonalist teoloji, 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın başlarında Amerika'da Evanjelist Dwight Moody, Cyrus I. Schofield ve William E. Blackstone gibi bir dizi Protestan teolog tarafından yayılmıştır. İsrail'in 1948 yılında kurulması ise *dispensasyonalistler* açısından önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Ayrıca Kudüs'ün ve Batı Şeria'nın İsrail tarafından işgal edilmesi, Eski ve Yeni Ahit'in vaatlerinin gerçekleşmesi olarak görülmüştür. 1967 Arap İsrail Savaşı, onlar adına dönüm noktası olmuştur. Bu savaşın öncesinde “ahir zamanla” ilgili hikayeler anlatmakla meşgul olan bu gruplar, savaşın ardından siyasi, mali ve dini alanlarda daha önce hiç görülmemiş bir şekilde aktif olmaya başlamışlardır. Onların bu çabaları ise Hristiyan sağın yükselişinin önemli bir parçası olmuştur.

Elbette Hristiyan sağın hepsinin İsrail'e aynı derecede bağlılık gösterdiği ve destek verdiği söylenemez. Fakat hepsinin Evanjelist hareketin bu yükselişinden belirli bir ölçüde istifade ettiğini belirtmek mümkündür (Mearsheimer ve Walt, 2017, ss. 175-176).

Hristiyan Siyonistler, İsrail'e bağlılıklarını göstermek adına hiçbir fırsattan kaçınmamaktadır. 1980'de İsrail'in Doğu Kudüs'ü işgal etmesinin ardından Kudüs'te elçilik bulunduran tam on üç ülke bu duruma tepki göstermek adına elçiliklerini Batı Kudüs'ten Tel Aviv'e taşımıştır. Hristiyan Siyonistler ise Uluslararası Hristiyan Büyükelçiliği adlı bir dernek açarak İsrail'e sembolik de olsa destek olmuşlardır. Böylelikle İsrail'e desteklerinin her koşulda devam edeceğini göstermişlerdir. (Kösebalaban, 2003, s. 59).

Hristiyan Siyonistler, genel olarak Filistinlilere toprak verilmesine karşı çıkmakta, yerleşimci harekete destek vermekte ve iki devletli çözüm önerilerine de muhalif olmaktadır. Hristiyan Siyonistler yayılmacı bir İsrail'i tercih etmekte ve İsraili sertlik yanlılarıyla ittifak kurmaktadır. İsrail'in Amerika'da Yahudi olmayan bir desteğe sahip olması ise ayrıca önem arz etmektedir (Mearsheimer ve Walt, 2017, s. 177). Nitekim Amerikalı bir rahibin sözleri şu şekildedir: "Biz İsrail'in güçlü bir ülke olmasına yardım ederek, aslında Hz. İsa'nın dönüşünün hazırlıklarını yapıyoruz." Bu cümleler, adeta Hristiyan Siyonistlerin temel motivasyonunu özetler niteliktedir (Kösebalaban, 2003, s. 59).

Yahudi Lobisinin Amerikan Dış Politikasına Etkisi

Yahudi Lobisi, ABD'de yabancı lobiler arasında en iyi organize olmuş, finansal açıdan güçlü ve gerek karar alma sürecini, gerekse kamuoyunu etkileme açısından son derece başarılı bir çizgide bulunan lobiler arasında yer almaktadır. Yahudi lobisinin önemli bir avantajı daha mevcuttur. Bu da, diğer birçok lobi tarafından desteklenmesidir. Yahudi lobisi veya İsrail lobisi denilen bu lobinin temel amacı, ABD'nin İsrail'in güvenliğini sağlamaya dönük politikasını devam ettirmesidir. Aynı zamanda bu bağlamda ABD'nin İsrail'e daha fazla ekonomik ve askeri yardım sağlaması da, söz konusu lobinin amaçları arasındadır (Arı, 2009, s. 252).

Amerika'daki Yahudi nüfusu, ABD'nin toplum nüfusu içerisinde en fazla %5'lik bir orana sahip olmasına rağmen, ekonomik olarak sahip oldukları avantajların yanı sıra, Yahudi lobisinin etkisiyle ciddi bir nüfuz alanına sahiptir. Yahudi lobisi ekonomisinin getirdiği avantajlarla seçim kampanyalarında önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Amerika'daki seçim kampanyalarının ne derece yüksek maliyetli olduğu düşünülürse, bu

durum daha anlaşılır bir hale gelmektedir. Yahudi lobisi desteklediği adaya ciddi miktarlarda bağışlarda bulunmaktadır. Böylelikle Yahudilerin ülke içerisindeki temsili, nüfus oranlarından çok daha fazla olmaktadır (Ulutaş v.d., 2012, s. 185). Seçim kampanyalarının maliyetli olmasıyla birlikte, ABD başkanlarının ve Temsilciler Meclisi üyelerinin ikinci kez seçilebilme arzuları, bu kişileri lobilerin baskısına açık bir hale getirmektedir (Canikoğlu, 2013, s. 189).

1967 Arap-İsrail Savaşı, ABD'de Yahudi lobisinin etkinliğinin artmasına neden olmuştur. Nitekim o tarihten sonra Amerika'nın İsrail'e ekonomik ve askeri yardımlarının artışı da, bu durumu doğrular niteliktedir. Ayrıca o dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda, Sovyetler Birliği tarafından desteklenen Mısır'a karşı savaşı kazanan ve hatta savaştan daha güçlü bir şekilde çıkan İsrail'in ABD tarafından desteklenmesi anlaşılabilir bir durumdur. 1967 Savaşı'ndaki İsrail'in başarısı, Yahudi diasporasındaki milliyetçiliğin ve dolayısıyla İsrail'e desteklerinin artmasına neden olmuştur. Böylelikle 1967 Savaşı'ndan sonra özellikle de Reagan döneminde Yahudi lobisinin birçok kurumunun ortaya çıktığı görülmektedir (Ulutaş v.d., 2012, s. 186).

John J. Mearsheimer ve Stephen M. Walt'a göre ABD'nin Orta Doğu'da izlediği stratejik temelli politikalarının en temel nedeni Yahudi lobisidir. Yahudi lobisi ABD dış politikasını İsrail yararına yönlendirmek için çalışmaktadır. Yahudi lobisinin sınırları da, diğer lobiler gibi tam olarak belirlenemez. Tek bir merkezden yönetilen belli bir üyelik sistemi olan bir yapı değildir. Diğer taraftan İsrail'e karşı olumlu tavrı olan her Amerikalının, lobinin mensubu olduğu da söylenemez. Fakat bazı noktalarda fikir ayrılıklarına sahip olmalarına karşın ABD'nin İsrail'e ekonomik, askeri ve diplomatik destek vermesi konusunda ortak bir tutum sergileyen geniş bir kitlenin varlığından söz etmek mümkündür. Öyle ki, İsrail'de İsrail'in politikalarını eleştirmek, Amerika'da eleştirmekten daha kolaydır (Mearsheimer ve Walt, 2017, ss. 150-153). Ayrıca çalışma içerisinde Amerika'daki Hristiyan sağ ve İsrail'in Likud Partisi arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Bu çerçevede Yahudi lobisinin ve onunla temas halindeki kişi ve kurumların İsrail'deki seçim kampanyalarında Netanyahu'ya önemli miktarda bağışta bulduklarının belirtilmesi gerekir (Ulutaş v.d., 2012, s. 81).

Amerika'daki etkili Yahudi örgütlerinin başında Amerikan-İsrail Kamu İşleri Komitesi (*American-Israel Public Affairs Committee- AIPAC*), Amerikan Yahudi Komitesi (*American Jewish Committee- AJC*), Ulusal Güvenlik İşleri Yahudi Enstitüsü (*Jewish Institute for National Security Affairs-JINSA*) ve

Amerikan Yahudi Kongresi (*American Jewish Congress*) gelmektedir (Arı, 2009, s. 254). 1918 yılında ilk kez toplanan Amerikan Yahudi Kongresi. Birleşmiş Milletler, İsrail hükümeti, ABD Kongresi ve ABD başkanları ile birlikte, Yahudilerin ve İsrail'in haklarını geliştirmek için çalışmaktadır. Amerikan Yahudi Kongresi'nin en temel amacı, ABD-İsrail ilişkilerini güçlendirmektir (<https://ajcongress.org/about>).

1978 yılında kurulan JINSA, İsrail'in barış ve değerlerinin, ayrıca genel anlamda Yahudi medeniyetinin hayatta kalabilmesi için güçlü Amerikan askeri ve ulusal güvenlik duruşunun en önemli garantör olduğuna inanmaktadır. ABD'de Kongre'yi, askeri ve sivil ulusal güvenlik karar verme mekanizmalarını, özellikle Orta Doğu'da Amerika ve İsrail'in çıkarlarının uyduğuna ikna etmeye çalışmaktadır. Fakat 1946 tarihli Federal Lobi Yasası gereğince kayıtlı lobici olarak var olan ve Amerikan siyasetinde İsrail ile ilgili her konuda adı sıklıkla anılan AIPAC, etkili Yahudi örgütlerinin en başında gelmektedir. Söz konusu örgüt 1953 yılında Amerika Siyonist Halkla İlişkiler Komitesi adıyla kurulmuştur. Daha sonra ise günümüzdeki adını almıştır (Arı, 2009, s. 255).

Yahudi lobisi Kongre'yi etki altına almakta ve siyasi süreci yönlendirmektedir. Dolayısıyla Kongre içerisindeki en etkili grup olan AIPAC'ın faaliyetleri lobicilik adına önem taşımaktadır. AIPAC'ın girişimleriyle İsrail'e ABD'nin ekonomik yardımları 1981'den itibaren, askeri yardımları ise 1985 mali yılının başından itibaren karşılıksız hale getirilmiştir (Arı, 2017, s. 97). Bunun yanı sıra, İsrail sempatzanı senatör ve temsilcilere AIPAC tarafından yasama yardımları yapılmaktadır. Hükümet içerisinde Orta Doğu politikası, İsrail ve İsrail yanlısı örgütlere yakın görevliler tarafından şekillendirilmektedir. Clinton dönemi bu duruma örnek verilebilir (Mearsheimer ve Walt, 2017, s. 211). Clinton'ın ikinci başkanlık döneminde, İsrail'de ise Netanyahu'nun başbakan olduğunu dönemde, Clinton yönetimi İsrail'in Oslo barış sürecini bozan eylemlerine karşı BM Güvenlik Konseyi'nde alınacak olan tam sekiz kararı veto etmiştir (Arı, 2017, s. 92). Dahası AIPAC'e hitap eden ilk başkan olan Clinton, göreve başlamadan önce İsrail'i kararlı bir şekilde destekleyeceğine söz verdiğini ve bu sözünü yerine getirdiğini vurgulamıştır (Elgindy, 1995, s. 84).

2001'de Başkan Bush ise Filistin devleti fikrini kabul etmiş, hatta "Yol Haritası" girişimiyle bağımsız ve demokratik bir Filistin devletinin kurulması için açık adımları göstermiştir. Söz konusu girişimlerde İsrail lobisi harekete geçmiş ve etkili olmuştur. ABD her defasında ağırlığını barışa yönelik bir biçimde kullanmak yerine, Bush nihai olarak Ariel

Şaron'un ve Ehud Olmert'in tercihlerini dikkate almıştır. Ağırlığını da onlardan yana kullanmıştır. Lobi Filistinlilere karşı Amerika'nın desteğini istemesinin yanı sıra, bölgede hâkim güç olarak kalmaya devam etmek için de çalışmaktadır (Mearsheimer ve Walt, 2017, ss. 276-296).

ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali, kimi yazarlara göre Yahudi lobisinin ve Hristiyan sağın büyük etkisi olmasaydı, gerçekleşmeyebilirdi. Demokrat Parti Kaliforniya Milletvekili Tom Lantos'un *Conservative Sinagog*'da 13 Mart'ta, başka bir deyişle savaşın hemen öncesinde düzenlenen konuşması, bunu teyit eder niteliktedir. Lantos, konuşma boyunca Amerika'nın olası Irak işgalini kesin bir şekilde savunmuş ve desteklemiştir. Lantos, İsrail güvenliği temelinde envanterinde kitle imha silahı bulunan düşmanlarla karşı karşıya kalındığını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra, Irak'ta Saddam hükümetinin elinde önemli miktarda şarbon bulunduğunu ve şarbon içeren mektubun Kongre'nin bir hafta boyunca kapalı kalmasına neden olduğunun üzerinde durmuştur. Konuşma çerçevesinde önemli olan noktalardan biri de, işgal sonrasında artık İsrail'in güvenliğini tehdit edecek ve İsrail'in yıkılmasını isteyecek bir hükümetin Irak'ta olamayacağını özellikle belirtilmiş olmasıdır (Canikoğlu, 2013, s. 196). Nitekim birçok Iraklı, Saddam rejiminin yıkılmasının ardından meydana gelen karmaşanın Siyonist bir planın parçası olarak Amerikalılar ve İsraililer tarafından yönetildiğine inanmıştır. Dahası, Amerikan askerlerine yönelik gerçekleştirilen saldırıların aslında CIA ajanları tarafından ABD'nin Irak'taki işgalini uzatmak amacıyla gerçekleştirildiğini ileri sürmüşlerdir (Harris, 2004, s. 264).

Yahudi lobisinin akademi alanındaki etkisi de büyüktür. Yahudi lobisi, akademisyenlerin İsrail ve Amerika dış politikasına dair çalışmalarını dikkatle izlemektedir. Lobi, yapılan yayınlar içerisinde İsrail karşıtı olanları antisemitik olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bu şekildeki yayınları, İsrail'in mevcudiyet hakkını haksız bir biçimde sorgular nitelikte görmektedirler. Bu bağlamda 1985 yılında kurulan bir düşünce kuruluşu olan *Washington Institute for Near East Policy*'nin (WINEP) İsrail ile yakın bir ilişkisi halinde olduğu da yadsınamaz bir gerçektir (Ulutaş v.d., 2012, s. 189).

Sonuç

ABD bir devlet olarak dizayn edilirken, din ile devlet arasında net bir ayrıma gidilmeye çalışılmış ve din özel yaşam kapsamına itilmiştir. Ancak bu durum realitede pek de karşılık bulamamıştır. Zaman içerisinde din olgusu gerek iç siyaseti, gerekse Amerikan dış politikasını yönlendiren temel enstrümanlardan biri haline gelmiştir.

ABD'nin kurucuları, dünyanın farklı yerlerinden gelen ve aralarında net bir gaye birliği olmayan göçmenlerin aynı çatı altında yaşamasının zorluğunun bilinci içerisindeydi. Söz konusu göçmenler herhangi bir dini geleneğin çatısı altında ya da herhangi bir dini geleneği dışlayarak bir araya gelemezlerdi. Bu nedenle Amerikan topraklarında dinin yeniden yorumlanması ve Amerika'ya özgü sivil din anlayışının oluşturulması çözüm olarak görülmüştür. Nitekim George W. Bush'un konuşmalarında dinsel argümanlar kullanması ve teröre karşı savaşla Tanrı'nın kendisine verdiği görevi yerine getirdiğine dair imaları ve başkanların yemin töreni konuşmaları, sivil din tezinin geçerliliğini büyük ölçüde ortaya koymuştur. Dahası liberal sivil din anlayışına göre seçilmiş ulus olarak Amerikan milletinin sahip olduğu özel misyonla görevi, dünya genelinde değişiklikler yapmaktır. Bu anlayışı destekler nitelikteki söylemler ABD başkanları tarafından da sıklıkla dile getirilmiştir. Nixon'ın başkanlık seçimleri sürecinde ABD'nin sadece kendilerine değil, aynı zamanda tüm dünyaya özgürlük getirdiğini söylemesi bunu gösteren en güzel örneklerden bir tanesidir. Benzer söylemleri olan Bush ise yeryüzünün en kuvvetli gücü olarak ABD'nin özgürlüğü yaymakla yükümlü olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda ABD'nin özel misyona sahip ve Amerikalıların özel misyonla seçilmiş ulus olmasının ABD'nin dış politikasını etkileyen bir durum olduğu ve bu misyonunu dünyaya kendi ideolojisini ve fikirlerini yayabilmek adına kullandığını söylemek mümkündür.

Amerikan dış politikasında dinin etkisi değerlendirilirken çalışma içerisinde sivil din haricinde Evanjelistler, Hristiyan Siyonistler ve Yahudi lobisi ele alınmıştır. Hristiyan sağ olarak tanımlanan Evanjelistlerin çoğunluğu Tanrı'nın İsrail devletiyle şartsız ve ebedi bir sözleşmesi olduğuna ve dolayısıyla Hristiyanların İsrail'in çıkarlarının korunması gerektiğine inanmaktadır. Bu doğrultuda Filistin ve Müslüman karşıtı söylemleri ve tutumları olmuştur. Hatta bu nedenle Carter ve Reagan rekabetinde Amerikan dış politikasını kendi istekleri doğrultusunda şekillendireceğini düşündükleri Reagan'ı desteklemişlerdir. Hristiyan sağın aktif bir kolu olan Hristiyan Siyonistlerin de ABD'nin dış politikasında ve özellikle de Orta Doğu politikası özelinde önemli bir etkisi vardır.

ABD'nin İsrail'in güvenliğini sağlamaya dönük politikasının devam etmesi temel amacı olan Yahudi lobisi bu çerçevede ABD'nin İsrail'e daha fazla ekonomik ve askeri yardımda bulunmasını sağlamaya çalışmaktadır. Yahudi lobisi ekonomisinin getirdiği avantajlarla seçim kampanyalarında önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Amerika'daki seçim kampanyalarının ne derece yüksek maliyetli olduğu düşünülürse, bu durum daha anlaşılır bir hale gelmektedir. ABD başkanlarının ve

Temsilciler Meclisi üyelerinin ikinci kez seçilebilme arzuları, seçim kampanyalarının maliyetli olması sebebiyle, bu kişileri lobilerin baskısına açık bir hale getirmektedir. Mearsheimer ve Walt'a göre ABD'nin Orta Doğu'da izlediği stratejik temelli politikalarının en temel nedeni Yahudi lobisidir ve bu lobi ABD dış politikasını İsrail yararına yönlendirmek için çalışmaktadır.

Sonuç olarak çalışma bağlamında yukarıda detaylı bir şekilde değinildiği üzere birçok farklı perspektiften Amerikan dış politikasının şekillenmesinde dinin yadsınamayacak bir rolünün olduğunu ABD başkanları ve özellikle başkan adayları ile dinsel temelde şekillenen lobilerin Amerikan siyasetini yönlendirici faaliyetlerinde görmek mümkündür. Fakat bu tespit, Amerikan dış politikasının sadece dini kaygılarla şekillendiği şeklinde abartılı ve daraltıcı bir yaklaşıma da sebebiyet vermemelidir. Amerikan dış politikasında dinin rolü göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir, fakat temel belirleyici değildir. Dolayısıyla ABD dış politikası bağlamında dinin rolünü göz ardı etmemek ve bir etkenler yumağı çerçevesinde değerlendirmek isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça

- Albayrak, Ş. (2018). *ABD’de din-devlet ilişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Albayrak, Ş. (2015). Batı ülkelerinde din-devlet ilişkilerindeki alternatif modeller ve Türkiye örneği. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48(48), 185-198.
- Arı, T. (2009). *Amerika’da siyasal yapı: Lobiler ve dış politika*. (Dördüncü Baskı). Bursa: MKM Yayınları.
- Arı, T. (2017). *Geçmişten günümüze Ortadoğu: Irak, İran, ABD, petrol, Filistin sorunu ve arap baharı Cilt-2*. Bursa: Alfa Akademi.
- Ataman, K. (2014). *Ulus olmanın kutsal temeli: Sivil din*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Balcı, A. (2016). İsrail sorunu: Orta Doğu’nun Gordion Düğümü. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Ed.), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt-1* kitabı içinde (s. 99-163). (Dördüncü Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Bedir, Ş. F. (2013). Reformasyon’dan günümüze Evanjelist Hristiyanlık. *Birey ve Toplum*, 3(6), 3-252.
- Canikoğlu, E. (2013). Körfez Savaşları’nda İsrail ve Yahudi lobilerinin rolü. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 5, 181-206.
- Chernus, I. (2005). Fear, Faith, and Flexibility. *Diplomatic History*, 29(5), 779-809.
- Davis, D. H. (1997). Law, morals, and civil religion in America. *Journal of Church and State*, 39(3), 411-425.
- Djupe, P. A. and Olson, L. R. (2003). *Encyclopedia of American religion and politics*. New York: Facts on File, Inc.
- Domke, D. and Coe, K. (2008). *The God strategy: How religion became a political weapon in America*, Oxford: Oxford University Press.
- Elgindy, K. (1995). AIPAC 1995: Politics and priorities. *Journal of Palestine Studies*, 24(4), 83-89.
- Gardella, P. (2014). *American civil religion: What Americans hold sacred*. Oxford: Oxford University Press.

Hammond, P.E. (1976). The Sociology of American civil religion: A bibliographical essay. *Sociological Analysis*, 37(2), 169-182.

Harris, S. (2004). *The end of faith: Religion, terror, and the future of reason*. New York: Norton & Company.

Judis, J. B. (2005). The chosen nation: The influence of religion on U.S. foreign policy. *Policy Brief*, 37, 1-7.

Kellstedt, L., Green, J., Smidt, C. and Guth, J. (2007). Religion and American politics: From the colonial period to the present, In M. A. Noll and L. E. Harlow (Eds.), *Faith transformed: Religion and American politics from FDR to George W. Bush* (pp. 221-226). Second Edition. Oxford: Oxford University Press.

Kösebalaban, H. (2003). Din ve Amerikan dış politikası. *İslamiyat Dergisi*, 6(2), 51-66.

Lambert, F. (2008). *Religion in American politics*. Princeton: Princeton University Press.

Lean, N. (2015). İslamofobi endüstrisi. (İbrahim Yılmaz, Çev.). (İkinci Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Marley, D.J. (2006). Ronald Reagan and the splintering of the Christian right. *Journal of Church and State*, 48(4), 851-868.

Mearsheimer, J. J. ve Walt, S. M. (2017). İsrail lobisi ve Amerikan dış politikası. (Hasan Kösebalaban, Çev.). (İkinci Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.

Munoz, V. P. (2007). Religion and the American presidency. In M. J. Rozell and G. Whitney (Eds.) *Religion in the life, thought, and presidency of James Madison* (pp. 51-72). New York: Palgrave Macmillan.

Robinson, C. and Wilcox, C. (2007). Religion and the American presidency. In M. J. Rozell and G. Whitney (Eds.) *The faith of George W. Bush: The personal, practical, and political* (pp. 215-238). New York: Palgrave.

Şahin, M. (2016). *Din-dış politika ilişkisi ABD örneği*. (İkinci Baskı). Ankara: Barış Kitap.

Ulutaş, Ufuk v.d. (2012). *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Ankara: SETA.

Wagner, D. (1998). Reagan and Begin, Bibi and Jerry: The Theopolitical Alliance of the Likud Party with the American Christian "Right". *Arab*

Studies Quarterly, 20(4), 33-51.

American Jewish Congress. About us. Erişim tarihi: 21.07.2018, <https://ajcongress.org/about>.

Analysis and Interpretation of the U.S. Constitution. The Religion Clauses: Historical Background. Erişim tarihi: 01.03.2021, https://constitution.congress.gov/browse/essay/amdt1_1_1/.

Dwight D. Eisenhower Presidential Library. Eisenhower. Erişim tarihi: 27.02.2021, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/subject-guides/pdf/eisenhower-religion.pdf>.

George Washington University Archive. Interview with President Jimmy Carter. Erişim Tarihi: 15.02.2021, <https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/interviews/episode-18/carter1.html>.

Jewish Institute for National Security Affairs. About JINSA. Erişim tarihi: 21.07.2018, <http://www.jinsa.org/about-jinsa>.

Lipka, M. (2013, 27 July). How many Jews are there in the United States? *Pew Research Center*. Erişim tarihi: 27. 06. 2018, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2013/10/02/how-many-jews-are-there-in-the-united-states/>.

Pew Research Center. (2011, December). Global Christianity: A report on the size and distribution of the World's Christian population. Erişim Tarihi: 27. 06. 2018, <http://www.pewforum.org/files/2011/12/Christianity-fullreport-web.pdf>.

Pew Research Center. Religious landscape study. Erişim tarihi: 27.06.2018, <http://www.pewforum.org/religious-landscape-study/>.

The Globalist. (2004, September 2). George W. Bush on Freedom and Democracy. Erişim tarihi: 01.02.2021, <https://www.theglobalist.com/george-w-bush-on-freedom-and-democracy/>.

The Washington Post. (2001, September 20). President Bush Addresses the Nation. Erişim tarihi: 26.02.2021, https://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcripts/bushaddress_092001.html.

The White House. White House Faith-Based & Community Initiative. Erişim tarihi: 01.03.2021, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/government/fbci/president-initiative.html>.

U.S. Department of State Archive. (1998, 19 February). Secretary of

State Madeleine K. Albright Interview on NBC-TV "The Today Show" with Matt Laurer. Erişim tarihi: 25.02.2021, <https://1997-2001.state.gov/statements/1998/980219a.html>.

University of California Santa Barbara. Proclamation 3252-National Day of Prayer, 1958. Erişim tarihi: 27.02.2021, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/proclamation-3252-national-day-prayer-1958>.

University of California Santa Barbara. (1960, August 24). Speech by Vice President Richard M. Nixon, VFM Convention, Detroit. Erişim tarihi: 22.02.2021, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/speech-vice-president-richard-m-nixon-vfw-convention-detroit-mi>.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

İkinci Dünya Savaşı'nda Bilimsel ve Teknolojik İstihbarat

Scientific and Technological Intelligence in the World War II

Öz

Bu çalışmada, bilimsel ve teknolojik istihbaratın İkinci Dünya Savaşı sırasında doğuşu, gelişimi ve savaşa etkileri incelenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda hem Mihver devletleri hem Müttefik güçler savaş alanında olduğu kadar araştırma laboratuvarlarında da çarpışmıştır. Bu çerçevede, düşman ülkelerin bilimsel ve teknolojik kapasitelerinin, zayıf ve güçlü yönlerinin, yeni teknolojileri savaş alanına uyarlama, yeni saldırı ve savunma araçları geliştirme kabiliyetlerinin tespit edilmesi, savaşan tarafların ana hedeflerinden biri olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler, istihbarat toplama araçları ile istihbarat analizlerinin niteliğini etkileyerek bilimsel ve teknolojik istihbaratın gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bilimsel ve teknolojik istihbaratın gelişimi ise İkinci Dünya Savaşı'nın seyrini ve sonuçlarını etkilemiştir. Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılarak bilimsel ve teknolojik istihbaratın gelişim süreci tarihsel perspektifte ele alınmış, bilimsel ve teknolojik istihbaratın savaşta nasıl bir rol oynadığı sorusunun cevaplanması amaçlanmıştır. Makalede, bilimsel ve teknolojik istihbaratın sadece İkinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmeleri değil, savaş sonrasındaki gelişmeleri de etkilediği, özellikle Soğuk Savaşın ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki silah yarışının başlaması üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Bilimsel ve Teknolojik İstihbarat, Bilimsel İstihbarat, Teknik İstihbarat, Reginald Victor Jones.

Abstract

In this study, the origin, development, and effects of scientific and technological intelligence during World War II are examined. In the World War II, both Axis Powers and the Allied Powers fought on the battlefield

Nigar Neşe KEMİKSİZ

Dr.,
Anka Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
n.kemiksiz@ankaenstitusu.com
ORCID: 0000-0003-2622-3977

Cilt / Issue: 9(2), 621-647
Geliş Tarihi: 25.03.2022
Kabul Tarihi: 27.07.2022

Atıf: Kemiksiz, N. N. (2022). İkinci Dünya Savaşı'nda bilimsel ve teknolojik istihbarat. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 621-647. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1164131>

as well as in the research labs. In this context, one of the main objectives of the warring parties was to determine the scientific and technological capacities, weaknesses, and strengths of the enemy countries, their ability to adapt new technologies to the battlefield, and to develop new arms of offense and defense. Scientific and technological developments in World War II played an important role in the development of scientific and technological intelligence by affecting the quality of intelligence gathering tools and intelligence analysis. The development of scientific and technological intelligence, on the other hand, affected the course and results of World War II. In the study, the development process of scientific and technological intelligence was discussed from a historical perspective by using the qualitative research method, and it was aimed to answer the question of what role scientific and technological intelligence played in the war. In the article, it was concluded that scientific and technological intelligence not only affected the developments in World War II but also the post-war developments, especially the Cold War, and triggered the starting of the armament race between the USA and the Soviet Union.

Keywords: World War II, Scientific and Technological Intelligence, Scientific Intelligence, Technical Intelligence, Reginald Victor Jones.

Extended Abstract

In this study, it is examined that the origin, development, and effects of scientific and technological intelligence during World War II. Scientific and technological developments in World War II played an important role in the development of scientific and technological intelligence by affecting the quality of intelligence gathering tools and intelligence analysis. The development of scientific and technological intelligence, on the other hand, affected the course and results of World War II. In the study, the development process of scientific and technological intelligence was discussed in a historical perspective by using the qualitative research method, and it is aimed to answer the question of how scientific and technological intelligence affects the war.

The fact that World War II was the war in which science and technology was used most intensively until that day changed the nature of the war to a large extent, and in parallel, it also affected the nature of the intelligence activities. In this context, intelligence gathering activities such as Communications Intelligence (COMINT), Signal Intelligence (SIGINT)

and Imagery Intelligence (IMINT), which have developed since the First World War, have been further developed with the new capabilities gained during World War II. Considering that breaking the codes of the German Enigma machine was one of the most important factors in the end of World War II, the importance of the development in intelligence gathering tools is better understood. On the other hand, revealing and interpreting new weapon and weapon systems, secret weapon programs, military equipment and techniques required the development of new analysis techniques and capabilities. In this sense, the assignment of British theoretical physicist Reginald Victor Jones to the intelligence department of the Air Ministry in 1939 was an important development in terms of the employment of a scientist in an intelligence service for the first time. Combining his scientist identity with his intelligence officer identity, Jones played an important role in the development of scientific and technological intelligence. His access to classified information, his familiarity with intelligence techniques, his ability to direct the gathering tools gave Jones more than any scientist could have, as well as increased the quality and predictability of the gathered intelligence, and brought a new dimension to scientific intelligence analysis. It is surely beyond doubt that scientific and technological intelligence activities formed part of much broader intelligence activities.

Many of the most important inventions considered as 21st century technologies have their origins in World War II. In the World War II, both Axis Powers and the Allied Powers fought on the battlefield as well as in the research labs. Jet aircraft technology, guided rockets, atomic bombs, radar, mechanical crypto machines and the first simple computers developed to decipher them are the products of the World War II. In this context, one of the main objectives of the warring parties was to determine the scientific and technological capacities, weaknesses, and strengths of the enemy countries, their ability to adapt new technologies to the battlefield, and to develop new arms of offense and defense. Since the National Socialist Party, led by Adolf Hitler, came to power in 1933, Nazi Germany's ambitious armament program, its expansionist policies, and eventually its invasion of most European countries made the start of World War II inevitable. Learning the secret weapons programs and advanced weapons, identification and destruction of production sites, seizure of weapons and military material made possible by Germany's scientific and technological infrastructure and rich intellectual accumulation was the main subject of the scientific and technological intelligence activities of the Allied Powers during World War II. One dimension of these activities was the kidnapping of German scientists

involved in secret weapons programs. The ALSOS Mission, carried out by the USA in 1943-45, aimed to capture the scientists who developed the program, as well as gathering information regarding the atomic bomb. Considering that scientists, technical experts, or engineers who produce, transform and apply scientific knowledge in terms of scientific and technological intelligence activities are both targets and sources, it is understood the reason why importance was given to the capture of German scientists during World War II. Thus, it has been revealed that one aspect of the scientific and technological intelligence activities of the intelligence services is to contribute to the development of the scientific and technological capacity of their own countries. The fact that the Soviet Union brought German scientists and technicians to the Soviet Union at the end of the war in order to develop its nuclear project and guided missile program should also be evaluated in this context. These developments also indicate the power struggle that started between the USA and the Soviet Union towards the end of World War II. The Soviet Union, worried that it would lose its war gains after the USA dropped the atomic bomb on Japan in 1945, entered into a struggle for supremacy with the USA. This situation triggered years of technological superiority and armament race between the USA and the Soviet Union. In the article, it was concluded that scientific and technological intelligence was not only one of the main factors affecting the outcome of World War II, but also affected the post-war developments, especially triggering the Cold War and the start of the armament race between the USA and the Soviet Union.

Giriş

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin 19'uncu yüzyıldan itibaren hızlanmasına ve savaş alanındaki etkilerini Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte yoğun olarak göstermesine rağmen, bilimsel ve teknolojik istihbarat faaliyetleri sistematik olarak ancak İkinci Dünya Savaşı'nda başlamıştır. 21'inci yüzyıl teknolojileri olarak düşünülen çoğu önemli buluşun kökeninin İkinci Dünya Savaşı'na dayandığı bilinmektedir. Jet uçağı teknolojisi, güdümlü roketler, atom bombası, radar, mekanik kript makineleri ve onları deşifre etmek için geliştirilen ilk basit bilgisayarlar, İkinci Dünya Savaşı'nın ürünleridir. Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Partisi'nin 1933'te iktidara gelmesinden itibaren Nazi Almanyası'nın hırslı bir silahlanma programı başlatması, yayılcı politikalar izlemesi ve nihayetinde çoğu Avrupa ülkesini işgal etmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Almanya'nın sahip olduğu bilimsel ve teknolojik altyapının ve zengin entelektüel birikimin mümkün kıldığı gizli silah programlarının, gelişmiş silahların neler olduğunun öğrenilmesi, üretim yerlerinin tespiti, imhası, silah ve askeri materyalin ele geçirilmesi, Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa alanındaki bilimsel ve teknolojik istihbarat faaliyetlerinin ana konusunu oluşturmuştur. Bu çerçevede, Almanların hava saldırı ve savunma sistemlerinin etkisiz hale getirilmesi, ordu ve istihbarat haberleşmesine nüfuz edilmesi, gizli atom silahlarının ve füze sistemlerinin tespiti ve gerektiğinde imha edilmesi bilimsel ve teknik istihbarat faaliyetleri bakımından önem arz etmiştir. Diğer yandan savaşın sonuna doğru başlayan ve Almanya'nın gizli atom bombası programı ile ilgili plan, belge, malzeme ve bilim adamlarını ele geçirme amacına yönelik faaliyetler, müttefikler arasında mücadeleye dönüşmüş ve bilimsel ve teknolojik istihbaratın bir başka boyutunu ortaya koymuştur. ABD ve Sovyetler Birliği, Alman bilim adamlarını savunma projelerinde çalıştırılmak üzere Almanya dışına çıkarmaya yönelik operasyonlarıyla, bu bilimsel ve teknolojik birikimin karşı tarafın eline geçmemesini ve kendi bilimsel ve teknik kapasitelerini geliştirmeyi amaçlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın o güne kadar bilim ve teknolojinin en yoğun kullanıldığı savaş olması, savaşın niteliğini büyük ölçüde değiştirmiş, buna paralel olarak istihbarat faaliyetlerinin niteliğini de etkilemiştir. Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren gelişme kaydeden Muhabere İstihbaratı/Communications Intelligence (COMINT), Sinyal İstihbaratı/Signal Intelligence (SIGINT) ve Görüntü İstihbaratı/Imagery Intelligence (IMINT) gibi istihbarat toplama vasıtaları, İkinci Dünya Savaşı sırasında kazandırılan yeni kabiliyetlerle daha da gelişmiştir. Diğer yandan yeni

silah ve silah sistemlerinin, gizli silah programlarının, askeri ekipman ve tekniklerin ortaya çıkarılabilmesi, yorumlanabilmesi, yeni analiz teknikleri ve kabiliyetleri geliştirilmesini gerektirmiştir. Bu anlamda İngiliz teorik fizikçi Reginald Victor Jones'un 1939'da Hava Bakanlığı istihbarat bölümünde görevlendirilmesi, bilimsel istihbaratın operatif ve analitik boyutuyla gelişip kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın seyrini ve sonucunu etkileyen pek çok askeri, siyasi, ekonomik faktörün bulunduğu, ayrıca Batı Cephesi dışındaki cephelerde meydana gelen gelişmelerin de büyük önem arz ettiği bilinmektedir. Ancak bu makalenin kapsamını, İkinci Dünya Savaşı'nda bilimsel ve teknolojik istihbaratın gelişmesi ve savaşa etkileri teşkil etmekte ve esas olarak Avrupa alanındaki gelişmeler incelenmektedir. Çalışmanın alanı içerisine savaşın sonuna doğru müttefikler tarafından başlatılan bilimsel istihbarat misyonları da girmekte, bu faaliyetler Soğuk Savaş tetikleme potansiyeli çerçevesinde ele alınmaktadır. Bilimsel ve teknolojik istihbaratın İkinci Dünya Savaşı'na etkilerini ele alan çalışmaların genellikle teknik istihbarat toplama vasıtalarının rolü üzerinde durduğu, özellikle düşman haberleşme kodlarının çözülmesini mümkün kılan teknik başarıların savaşın seyrine etkilerinin inceleme konusu yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada bilimsel ve teknolojik istihbaratın diğer boyutları üzerine odaklanılması, özellikle istihbarat servislerinin kendi ülkelerinin bilimsel ve teknolojik kapasitesine katkı sağlama, düşman bilimsel kapasitesini ele geçirme, hedef ülkenin bilimsel-teknolojik yeteneğine zarar verme konusundaki faaliyetlerine ağırlık verilmesi ve bu alandaki boşluğun bir ölçüde doldurularak literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılarak bilimsel ve teknolojik istihbaratın gelişim süreci tarihsel perspektifte ele alınmış, bilimsel ve teknolojik istihbaratın savaşta nasıl bir rol oynadığı, Soğuk Savaş'ın başlamasına etkisinin ne yönde olduğu sorularının cevaplanması amaçlanmıştır. Bilimsel ve teknolojik istihbaratın Soğuk Savaş başlatan etkenlerden bir olduğu varsayımından yola çıkan çalışmada, müttefik güçlerin Almanya'nın bilimsel mirasını ele geçirme mücadelesi detaylı olarak incelenmek suretiyle varsayımın geçerliliğinin sınanması yoluna gidilmiştir. Çalışma üç bölümden oluşmakta, bilimsel ve teknolojik istihbaratın tanımı ve kapsamına ilişkin ilk bölümün ardından bilimsel ve teknolojik istihbaratın gelişimine etki eden faktörler ele alınmakta, son bölümde ise bilimsel ve teknolojik istihbaratın İkinci Dünya Savaşı sırasındaki gelişimi ile savaşa ve savaş sonundaki silahlanma yarışına etkileri incelenmektedir.

Bilimsel ve Teknolojik İstihbaratın Tanımı ve Kapsamı

Bilimsel ve teknolojik istihbarat, hedef ülkelerin bilimsel ve teknik kapasitelerinin, imkan ve kabiliyetlerinin tespitine ve savunma alanında etkisini gösterebilecek küresel düzeydeki bilimsel ve teknolojik gelişmelere yönelik istihbarat toplama ve değerlendirme faaliyetleri olarak tanımlanabilir. Bilimsel ve teknolojik istihbaratın, aralarında net bir ayırım yapmak güç olmakla birlikte, iki boyutunun olduğu belirtilmektedir. Bilimsel istihbarat, araştırma projeleri, laboratuvar çalışmaları, bilimsel düşünceler/fikirler veya kapasiteler ile ilgili iken teknolojik istihbarat, silahların teknik özellikleri, kabiliyet ve performansları, üretim yöntemlerindeki yenilikler, planlama veya üretim aşamasında olup olmadıkları gibi hususlar ile ilgilidir. Teknolojik istihbaratın; birincisi düşmanın elde ettiği, geliştirdiği veya halen sahip olduğu silah sistemleri ve bunların teknik gelişimi hakkında bilgi temini, ikincisi mevcut ve gelecek/muhtemel silahların ve yeni teknolojilerin savaş alanına ve savaş doktrinlerine potansiyel etkilerinin analizi olmak üzere iki yönü bulunmaktadır (Lorber, 2015, s. viii). ABD Savunma Bakanlığı bilimsel ve teknik istihbaratı, yabancı/dış bilimsel ve teknik bilginin toplanması, değerlendirilmesi, analizi ve yorumu sonunda ortaya çıkan ürün olarak tanımlamaktadır. Bilimsel ve teknik istihbarat; temel ve uygulamalı araştırma ve uygulamalı mühendislik tekniklerindeki dış gelişmeleri ve tüm yabancı askeri sistemlerin, silahların, silah sistemlerinin ve materyalin bilimsel ve teknik özelliklerini, kabiliyetlerini ve sınırlarını, bunlarla ilgili araştırma ve gelişmeleri ve imalatında uygulanan üretim yöntemlerini kapsamaktadır (DoD, 2005). Bilimsel ve teknolojik istihbarat bakımından özellikle silah sistemlerine dönüştürülebilecek temel ve uygulamalı bilimler ve teknolojilerdeki gelişmelerin, çift kullanımlı teknolojilerin, kimyasal ve biyolojik savaş ajanlarının geliştirilmesine yönelik çalışmaların izlenmesi önem taşımaktadır. Bilimsel ve teknolojik istihbaratın savaş alanlarının bilim ve teknolojiyle "tanışmasına" paralel olarak geliştiği düşünülürse tanımların askeri niteliğinin ağır basması olağan görülmektedir. Ancak günümüzde tehditlerin çeşitlenmesi ve belirsizleşmesi, küreselleşmenin etkileri, bilgi çağına girilmesiyle birlikte bilginin üretimi, dolaşımı ve paylaşımında ortaya çıkan devrimsel nitelikteki değişiklikler, bilimsel ve teknolojik istihbaratın kapsamını, ekonomi başta olmak üzere diğer alanlara doğru genişletmiştir.

Hedef/rakip ülkelerin sahip olduğu teknolojinin ya da bu alandaki plan ve yatırımlarının oluşturabileceği tehditlerin tespit edilmesi, bir düşmanın veya rakibin bilimsel ve teknolojik avantajlarını etkisizleştirmeye yönelik karşı tedbirler geliştirilmesi, teknolojik sürprizin önlenmesi ve ülkelerin

kendi bilimsel ve teknolojik düzeylerinin yükseltilmesi bakımından da bilimsel ve teknolojik istihbarat önemli bir role sahip bulunmaktadır.

Teknolojik sürpriz genellikle yeni, önceden bilinmeyen silahların savaş alanında aniden ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik sürprizin önlenmesi istihbarat servislerinin faaliyetleriyle mümkün olabileceksede henüz varlığı bilinmeyen ve niteliği gereği çok gizli yürütülmesi gereken bir silah programını ortaya çıkartabilmek son derece güçtür. Teknolojik sürpriz; istihbarat servislerinin yeni silahlar, silah programları veya savaşı etkileyebilecek teknik bir gelişme hakkında hiçbir bilgiye sahip olmaması, bilgiye sahip olsa da anlamlandıramaması veya bilgiyi temin edip analiz etse dahi uygun adrese ulaştıramaması gibi istihbarat başarısızlıkları ile yakından bağlantılıdır (Lorber, 2015, s. 40). Bu başarısızlıklar tam bir yenilgiye yol açmasa bile uzun dönemli etkileri, özellikle potansiyel “kartopu” etkisi göz ardı edilemez. Almanya’nın İngiltere Muharebesi’nde amaçladığı başarıya ulaşamaması büyük ölçüde İngiltere’nin erken uyarı sistemini anlamaması ve etkisiz hale getirmeye çalışmamasından kaynaklanmıştır. İngiltere’nin saf dışı edilememesi ise savaşın ileriki aşamalarındaki operasyonlar için bir üs olarak kalmasına yol açmıştır (Lorber, 2015, s. 41). Bu örnek, bilimsel ve teknolojik istihbarat alanındaki başarısızlığın herhangi bir diğer istihbarat alanındaki başarısızlıktan daha yıkıcı sonuçlar yaratabileceğini de göstermektedir. Öte yandan, bazı durumlarda teknolojik üstünlük ile ilgili ön kabuller istihbarat servislerini yabancı teknolojik gelişmelere karşı körleştirebilir. Bu durum, özellikle bir ülkenin üstün olduğuna inandığı bir alanda düşman ülkenin kabiliyet geliştirmesi halinde geçerlidir. İngiliz istihbaratı Almanya’nın radar teknolojisi geliştirme olasılığını uzun süre dikkate almamış, Amerikalılar ise Almanların V-Silahları (vergeltungswaffen/intikam silahları olarak adlandırılan seyir ve balistik füzeleri) teknolojisini anlamakta zorlanmıştır (Mahnken, 2002, s. 13).

Teknolojik üstünlüğün rakip devletlere karşı askeri ve ekonomik alan başta olmak üzere her alanda üstünlük sağlayacağı, uluslararası ilişki ve dengeleri etkileyeceği görüşü, teknoloji yarışının mümkün olan her araçla sürdürülmesini teşvik etmektedir. Bu noktada bilimsel istihbaratın amacı sadece hedef devletin elindeki bilim-teknoloji-silah sistemleri üçlüsünü tespit etmek değil, aynı zamanda laboratuvar araştırmalarına ciddi harcama yapmadan çalınan verilerle hedef devletle silah/teknoloji yarışını sürdürmektir (Özdağ, 2014, s. 107). Sadece düşman ya da rakip devletlerin değil, dost ve müttefik devletlerin de birbirlerine karşı bu yönetime başvurduğu bilinmektedir. Sovyetler Birliği’nin, İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefiki olduğu İngiltere ile ABD’nin nükleer silah

programlarına sızması ve nükleer teknoloji bilgilerini ajanları kanalıyla "çalması" sanayi/teknoloji casusluğunun başarılı örneklerindedir. Manhattan Projesi hakkında sağladığı bilgilerin, Sovyetler Birliği'nin atom bombası yapım süresini birkaç sene kısalttığı tahmin edilmektedir (Allen ve Chan, 2017, s. 77).

Bilimsel ve teknik bilgiyi üreten, dönüştüren, uygulama alanına sokan bilim adamları, mühendisler ya da teknik uzmanlar istihbarat servislerinin bilimsel ve teknolojik istihbarat faaliyetlerinde hem yararlandıkları hem hedef aldıkları ana kitleyi oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Alman bilim adamları ile teknisyenlerinin rakip devletlerin eline geçmemesi ve kendi projelerinde çalıştırılması için Müttefik güçler arasında gerçekleşen mücadele, bunun önemli bir örneği durumundadır. ABD'nin 1950'li yıllarda uygulamaya koyduğu ve bilim adamlarının yabancı meslektaşlarından bilimsel ve teknik istihbarat toplamalarını amaçlayan bilim ataşeleri programı da Avrupa'daki "iyi" bilim adamlarının Demir Perde ülkelerine gitmesini önlemeyi hedeflemiştir (Wolfe, 2020).

Bu çerçevede, istihbarat servislerinin bilimsel ve teknolojik istihbarat faaliyetlerinin; hedef ülkelerin bilimsel-teknik kapasitesini tespit ve analiz etmenin yanı sıra, bu kapasiteye zarar verme, özellikle savunma sektörüne uyarlanabilecek nitelikte bilimsel ve teknolojik gelişmeleri takip etme, kendi ülkelerinin bilimsel-teknik kapasitelerini geliştirme ve korunmasına katkı sağlama gibi alanları kapsadığı ifade edilebilir.

Bilimsel ve Teknolojik İstihbaratın Gelişiminde Etkili Olan Faktörler

19'ncü yüzyılla birlikte büyük hız kazanan teknolojik gelişmeler, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren savaş alanında kendisini göstermiştir. 19'ncü yüzyıldan önce bilimin, balistik ve patlayıcılar dışında savaş tekniği ile bağlantısı bulunmazken yeni yüzyılla birlikte toplar için güçlü patlayıcılar, hızlı ateşlenen silahlar, torpido ve mayınlar, telgraf, denizaltı, uçak gibi buluşlar savaşın niteliğini de önemli ölçüde değiştirmiştir (Hartcup, 2000, s. 1). Savaşın bilimsel-teknolojik boyutu, bu alanda spesifik bilgi ihtiyacını ortaya çıkarmış, savaşta bilimden ve bilim adamlarından daha fazla yararlanılması düşüncesini gündeme getirmiştir. İngiltere'de, özellikle Şubat 1915'te Alman Deniz Kuvvetleri'nin başlattığı denizaltı savaşı ve iki ay sonra Nisan 1915'te Batı Cephesi'nde gerçekleşen ilk Alman zehirli gaz saldırısı, bilim adamlarının çalışmalarının savaşta kullanılmasına ilişkin talepleri arttırmıştır (Hartcup, 2000, s. 1). Bu çerçevede, bilimin savaş alanına uygulanması konusunda İngiltere, ABD ve Fransa gibi ülkelerde çeşitli bilimsel-endüstriyel kurullar faaliyete geçirilmiştir.

Ancak askerler ile bilim adamları arasındaki görüş farklılıklarını aşmak mümkün olmamış, ordu birkaç istisna dışında geleneksel savaş yöntemlerine bağlı kalmayı sürdürmüştür (Hartcup, 2000, s. 1). Askerlerin teknoloji-bilim-savaş ilişkisine bakış açısını yeni silahların geleneksel savaş yöntemlerine ve savaş ahlakına uygun bulunmaması, askeri doktrin değişikliklerine neden olabilecek olması, yeni ve uzun eğitimler yapılmasını gerektirmesi, kullanımının sonuçlarından emin olunamaması gibi pek çok faktör etkilemiştir (Lorber, 2015, s. 38). Ancak, yeni teknolojiler savaş alanına girip etkilerini gösterdikçe ve özellikle düşman güçler tarafından kullanıldıkça eğilimler değişmeye başlamış ve bu konudaki gelişmelerin izlenmesi önem kazanmıştır. Teknolojik gelişmeler savaş alanına yansıdığı gibi, istihbarat alanına da yansımış, istihbarat toplama vasıtalarının çeşitlenmesine ve yetkinleşmesine neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında COMINT, SIGINT ve IMINT alanında önemli ilerlemeler yaşanmıştır. Bununla birlikte, bu gelişmeler askeri istihbarat analizlerini destekleyen teknik istihbarat boyutunda kalmış, bilimsel ve teknolojik istihbarat ayrı bir istihbarat alanı olarak ortaya çıkmamıştır. İstihbarat birimleri, yabancı ülkelerdeki bilimsel ve teknik gelişmelerle ilgili bilgi temin etmek veya değerlendirmek konusunda İkinci Dünya Savaşı'na kadar yeterli bir organizasyona sahip olmamıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere askeri istihbaratı ile hava ve deniz istihbarat birimleri teknik konularla ilgili birer görevli istihdam etmekteydi (Collier, 2006, s. 11). ABD'nin de yabancı ülkelerin bilimsel ve teknik kapasitesine ilişkin istihbarat toplanması ve analizinden sorumlu bağımsız bir bilimsel ve teknik istihbarat oluşumu bulunmamaktaydı. Bunun tek istisnası, Manhattan Projesi'nin 1942'de Ordu'nun sorumluluğuna devredilmesinden sonra oluşturulan Manhattan Mühendislik Bölgesi'nin (MED) dış istihbarat birimidir (CIA, 2008, s. 16).

Bilimsel istihbaratın gelişiminde, Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Parti'nin 1933'te iktidara gelmesinin ardından Almanya'nın izlediği saldırgan ve yayılmacı politikalarla Avrupa için ciddi bir tehdit haline gelmesi önemli rol oynamıştır. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Versailles Antlaşması'nın getirdiği askeri kısıtlamalara uymayacağını açıklaması, yeniden silahlanma programı başlatması ve bağımsız bir hava gücü oluşturması, İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde endişe yaratmıştır. Bu çerçevede, İngiltere'de Henry Tizard başkanlığında 1934'te kurulan Hava Savunma Bilimsel İnceleme Komitesi, İngiltere'ye yönelik tehdidin Alman Hava Kuvvetleri'nden gelebileceği değerlendirmesiyle düşman hava saldırılarına karşı savunma yöntemlerinin güçlendirilmesinde bilimsel ve teknolojik

gelişmelerden nasıl yararlanılabileceği konusunda çalışmalar başlatmıştır (Goodchild, 2013, s. 43). Bu gelişme, bilimsel istihbaratın babası kabul edilen teorik fizikçi Reginald Victor Jones'un Hava Bakanlığı istihbarat bölümünde istihdam edilen ilk bilim adamı olmasına ve bilimsel ve teknolojik istihbaratın ayrı bir istihbarat türü olarak gelişimine giden sürecin başlangıcını oluşturmuştur.

Bilindiği gibi, Almanya'nın 1936'da Ren bölgesini işgal, 1938'de Avusturya'yı ilhak ettikten sonra, Südet Almanlarını koruma gerekçesiyle Çekoslovakya'ya yönelmesi ve bu ülkenin parçalanmasına yol açması ve ardından Polonya'yı tehdit etmesi, İngiltere ile Fransa'nın Polonya'nın işgali halinde Almanya'ya savaş ilan edeceklerini açıklamalarına neden olmuştur. Eylül 1939'da Polonya'nın Almanya tarafından işgal edilmesi üzerine Fransa ile İngiltere'nin de Almanya'ya savaş ilan etmesiyle İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. 1940 yılındaki Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın, Almanya'yı Batı'ya doğru ilerlemede serbest bırakması, Fransa dahil, kıta Avrupası'nın büyük kısmının Alman işgaline uğramasına neden olmuş, İngiltere'yi de saldırıya açık hale getirmiştir. 1940-41'deki İngiltere Muharebesi, Almanya'nın İngiltere'yi işgal edebilmek veya savaş dışı bırakabilmek için İngiliz adalarının hava sahasının kontrolünü ele geçirme, İngiltere'nin ise buna izin vermeme mücadelesi olmuştur. ABD'nin henüz savaşa girmediği, Sovyetler Birliği'nin de henüz Müttefikler safına geçmediği bir sırada İngiltere'nin bu muharebeyi kaybetmeyerek Alman işgalindeki Kıta Avrupası'nın karşısında bir üs olarak kalması, savaşın sonraki aşamaları açısından kritik önem arz etmiştir. Bilimsel istihbarat bu muharebenin kaybedilmemesinde oynadığı rolle kendisini kanıtlamış ve bağımsız bir istihbarat türü olarak gelişmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla aynı tarihte göreve gelen Jones'un sadece bir bilim adamı değil, istihbaratçı bilim adamı olması, kendisine herhangi bir bilim adamının imkanlarından daha fazlasını sağlamıştır. Bilim adamları ile istihbaratçı ve askerlerin ortak komiteler halinde birlikte çalışması ile bir bilim adamının doğrudan istihbarat servisinin içinde çalışması arasında gizli bilgiye erişim bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Gizli bilgilere erişimi, istihbarat tekniklerine aşinalığı, toplama araçlarını yönlendirebilmesi, Jones'a herhangi bir bilim adamının sahip olabileceği imkan ve kabiliyetlerden çok daha fazlasını kazandırdığı gibi, toplanan istihbaratın kalitesini ve öngörülebilirlik seviyesini de arttırmış, bilimsel istihbarat analizine yeni bir boyut getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı Sırasında Bilimsel ve Teknolojik İstihbarat

21'inci yüzyıl teknolojileri olarak düşünülen çoğu önemli buluşun kökeni İkinci Dünya Savaşı'na dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda taraflar sadece savaş alanında değil, araştırma laboratuvarlarında da çarpışmıştır (Freedman, 2016, s. 5). Jet uçağı teknolojisi, güdümlü roketler, atom bombası, radar, mekanik kripto makineleri ve onları deşifre etmek için geliştirilen ilk basit bilgisayarlar, İkinci Dünya Savaşı'nın ürünleridir. Nazi Almanyası, Versailles Antlaşması'nın askeri alandaki kısıtlamaları karşısında askeri gücünü yeniden inşa etmek için teknolojiye odaklanmıştır. Almanya'nın sahip olduğu bilim adamları ve mühendislik kapasitesi Versailles'ın dikte ettiği kısıtlamalara karşı alternatif yollar geliştirmesine imkan vermiştir. Versailles Antlaşması'nın Birinci Dünya Savaşı'nda önemli rolü olmayan roketler ile ilgili düzenlemeler içermemesi gibi boşluklarından yararlanılarak roket teknolojisinin geliştirilmesi mümkün olmuştur (Freedman, 2016, s. 7). Roket bazlı füzeler, daha geniş, daha hızlı, daha fazla bomba taşıma kapasitesine sahip uçaklar ve süper güçlü bir bomba, Almanya'nın Avrupa'daki, hatta dünyadaki üstünlüğünü sağlayacak araçlar olarak görülmüştür (Freedman, 2016, ss. 8-10). Hitler'in 1939'da Danzig'de yaptığı konuşmada Almanların "karşı konulamayacak" silahlar geliştirdiğini açıklaması, Jones'un kariyerini etkileyen bir gelişme olmuştur. Jones'a göre, Tizard Komitesi kendisinden, Almanların bilimi hava savaşına uygulaması konusunda İngiliz istihbarat servislerinin niçin yeterli bilgi üretmediğini ortaya koymasını ve bunun düzeltilmesi için öneriler sunmasını beklemekteydi (Jones, 2009). Ancak Jones, bunu yapma fırsatını bulamamış ve Hitler'in açıklaması üzerine yeni Alman silahları ile ilgili bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir. Jones raporunda bakteriyel/biyolojik savaş, gazlar, pilotsuz uçak, uzun menzilli silahlar gibi konularda Almanların çalışmaları ile ilgili ciddi göstergelerden yola çıkarak önlemler alınması gerektiğini vurgulamıştır (Goodchild, 2013, s. 65). Bununla birlikte Jones'un ilk önemli başarısı, Almanların kör bombalama sisteminin nasıl işlediğini ortaya çıkarması olmuştur. İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin Almanya'nın gece saldırıları yapabilecek kabiliyette olmadığını değerlendirmesine karşılık, Almanlar İngiltere Muharebesi sırasında düzenledikleri gece hava saldırılarıyla İngiltere'ye önemli kayıplar verdirmişlerdir. Jones'un yaptığı çalışmalar ve düşürülen Alman uçaklarındaki ekipmanın incelenmesi, Almanların yüksek irtifadan uçan uçaklarını yer istasyonlarından gönderdikleri radyo sinyalleri ile yönlendirdiklerini ve bombalamanın da sinyallerin İngiltere üzerinde önceden belirlenen belli bir noktada keşilmesi sonucu pilotun uyarılmasıyla gerçekleştirildiğini göstermiştir (Price, 2017). "Baş ağrısı" kod adı verilen bu sisteme elektronik olarak

müdahale edilip etkisizleştirilmesi için geliştirilen ve “Aspirin” adıyla anılan tedbirler zaman sıklığı nedeniyle ilk aşamada fazla etkili olmamışsa da, giderek etkin hale getirilmiştir (Johnson, 2004; Price, 2017). Büyük tahribata yol açan Kasım 1940'daki Coventry saldırısından sonra engelleyiciler/jammers modifiye edilmiş, Şubat 1941'e kadar sistem yeterli hale getirilmiştir (Price, 2017). Almanlar, İngiltere Muharebesi sırasında X-Gerat, Knickebein, Y-Gerat olarak adlandırılan üç farklı sistem kullanmış, İngilizler de her bir sistem için farklı engelleme yöntemleri geliştirmişlerdir. Almanların yeni navigasyon sistemleri bulması, İngilizlerin de karşı tedbirler almasıyla ve belirli aralıklarla devam eden bu süreç, “hüzmeler savaşı” olarak da anılmaktadır (Clark, 1975, s. 39). Almanya'nın İngiltere Muharebesi'nde amaçladığı sonucu elde etmesini engellemesi nedeniyle hüzmeler savaşının, İkinci Dünya Savaşı'nın sonraki seyrinde önemli bir etkisi olmuştur.

Alman hava saldırıları ile ilgili etki sağlayan diğer gelişme ise radarın savaş alanına girmesidir. Radar, Tizard Komitesi'nin yönlendirmeleriyle başlayan erken uyarı sistemi geliştirme çalışmaları kapsamında 1935-39 arasında sürdürülen ve hava mayın tarlalarından güdümlü olmayan roketlere kadar her yolun denendiği çalışmalar sonunda Robert Wattson-Watt liderliğindeki bilimsel ekip tarafından geliştirilmiştir (Zimmerman, 2010). İngiliz radarının diğer ülkelerin radarlarından daha etkili olmasını sağlayan husus uçakların yükseklikleri ve lokasyonları hakkında net bulgular sunabilmesidir. Ayrıca, kurulan radar istasyonları zinciri ve bu istasyonlardan gelen bilgilerin toplanıp hava ekiplerinin yönlendirildiği “filtre odaları” sistemin etkin şekilde işlemlerini sağlamıştır (Bowen, 1987, s. vii; Brown, 1999, s. 52). Geliştirildikten sadece birkaç ay sonra teknolojik sırları Amerikalılara verilecek olan hava radarı ise Müttefikleri Alman teknolojisinin önüne geçirecek, Almanların gece hava saldırıları ile Atlantik'te ticari gemilerden oluşan konvoylara karşı gerçekleştirdikleri denizaltı saldırılarını önlemede başarı sağlayacaktır (Bowen, 1987, ss. 3-4). Almanların İngiltere'nin erken uyarı sistemini anlamaması ve etkisiz hale getirmeye çalışmaması ciddi bir istihbarat başarısızlığı olarak görülmektedir.

Jones'un Knickebein ile ilgili başarısı, bilimsel istihbaratın önemini ortaya koymuş ve 1942'de gerçekleşen reorganizasyonla Hava Bakanlığı bünyesinde bilimsel istihbarattan sorumlu İstihbarat Direktör Yardımcılığı ADI (Science) oluşturulmuştur. Ancak bu bölüm teknik istihbarattan ayrı düşünüldüğü gibi, sorumluluk alanına nükleer istihbarat ile ilgili konular da dahil edilmemiştir. Jones, bu konuların Almanların yeni silah sistemlerini tespit ve analiz etme görevinin verildiği ADI (Science)

bölümünün sorumluluk alanının dışında bırakılmasını eleştirmiştir. Savaştan sonra bilimsel istihbarat ile ilgili olarak yapılan reorganizasyon sırasında Jones'un önerisiyle nükleer istihbarat ve bilimsel istihbarat bölümlerinin birleştirilmesi tartışılmış, ancak kabul edilmemiştir. Bunun temel nedeni, Almanya'nın gizli atom programını tespit etmek amacıyla kurulan nükleer istihbarat bölümünün ABD ile savaş sırasındaki işbirliğinin savaştan sonra da aynı şekilde sürdürülmesi düşüncesidir (Goodman, 2007, s. 11).

Jones'un, gerek Hava Bakanlığı gerek İngiliz Gizli İstihbarat Servisi (SIS/MI6) içinde bilimsel istihbaratın kurumsal temelini oluşturulmasında önemli rolü bulunmaktadır (Bleaney, 1998, s. 644). Jones, bilimsel istihbaratın ana görevinin, mevcut veya potansiyel düşmanlar tarafından yeni silah ve yöntemlerin geliştirilmesine yönelik erken uyarı sağlamak olduğunu belirtmiştir (Goodchild, 2013, s. 80). Nitekim ADI (Science), savaş boyunca Alman Hava Kuvvetleri'nin saldırı ve savunma silah ve sistemlerinin tespiti ve karşı tedbir geliştirilmesi konusunda başlıca otorite olmuştur. 1940-41'deki İngiltere Muharebesi sırasında Almanların gece saldırıları ile ilgili istihbarat temini önem arz ederken, 1942'de Müttefiklerin savunmadan saldırıya doğru strateji değişikliği, Alman Hava Kuvvetleri'nin hava savunma sistemlerinin mümkün olduğunca tam olarak anlaşılmasını gerektirmiştir (Goodchild, 2013, s. 27). ADI (Science) Alman Freya ve Würzburg radarlarının tespiti ve teknik özelliklerinin değerlendirilmesinde olduğu gibi, geliştirilebilecek karşı tedbirler konusunda da önemli bir rol üstlenmiştir. Freya erken uyarı ekipmanı olarak İngiliz radarından daha etkili özelliklere sahipti, Würzburg ise uçaksavar silahlarına, hedeflerine gece ve bulutlu havalarda doğru ve kesin olarak angaje olma imkanı veren dünyanın ilk radarıydı (Price, 2017). Ancak Alman Hava Kuvvetleri (Luftwaffe), düşman uçaklarından fazla endişe duymadığı ve saldırı stratejisi benimsediği için bu sistemi daha fazla geliştirmeye çalışmamıştır (Price, 2017). Freya ve Würzburg'un iki farklı radar ekipmanı olduğunun ve Würzburg'un Alman işgali altındaki Fransa'nın Le Havre kentine yakın Bruneval'de konuşlandırıldığına görüntü istihbaratı/analiziyle kesinleştirilmesinin ardından Würzburg'un ele geçirilmesi amacıyla bölgeye komando hareketi yapılmasına karar verilmiştir. Hür Fransa direnişçilerinin bölgedeki detaylı istihbarat çalışmasına dayanarak hareket alanının modellenmesi yapılmış, tatbikat çalışmaları gerçekleştirilmiş ve Şubat 1942'de hareket düzenlenmiştir (Goodchild, 2013, ss. 272-274). Bölgeye helikopterlerle indirilen 120 paraşütçünün katıldığı hareket sonunda cihaz ve cihazı kullanan operatörler ile çeşitli materyal ele geçirilmiştir. Würzburg'un teknik özelliklerinin incelenmesi, cihazın bazı zayıf yanlarının ve bunlara

dayanarak hangi karşı tedbirlerin geliştirilebileceğinin tespitine imkan vermiştir. Bilimsel istihbarat amacıyla ve ADI(Science) bölümünün yönlendirmesiyle yapılan bu hareketin düşman hava savunması konusunda sağladığı bilgiler, Müttefiklerin Alman hedeflerine yönelik saldırılarında önemli bir kaynak olmuştur (Goodchild, 2013, s. 27).

Jones'un başkanlığında az sayıda personelden oluşan bilimsel istihbarat bölümü analiz ve değerlendirme çalışmalarında çok sayıda kaynaktan gelen bilgiyi kullanmıştır. Savaş esirlerinin, özellikle Alman pilotların sorguları ve gizli dinlemelerinden elde edilen bilgiler, Alman işgali altındaki ülkelerdeki direnişçilerden alınan bilgiler, ajan şebekeleri kanalıyla intikal eden bilgiler, IMINT ve SIGINT yoluyla ve özellikle Almanların kriptolu haberleşme sistemi ENIGMA'nın şifrelerinin kırılmasıyla ULTRA kanalıyla alınan bilgiler, Bruneval hareketinde olduğu gibi ele geçirilen Alman ekipmanlarının incelenmesiyle sağlanan bilgiler, bu kapsamda önem arz etmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Avrupa'daki diplomatik misyonlarına posta veya özel kurye ile iletilen, kaynakları bilinmediği için güvenilir bulunmayan veya yanıtma amaçlı olabileceği düşünülen Oslo Raporu, Lizbon Raporu, İstanbul Raporu gibi isimlerle anılan raporlar da kaynaklar arasında belirtilebilir. Bunların içinde özellikle Oslo Raporu önem arz etmektedir. 1939'da, savaşın başında intikal eden ve henüz mevcudiyeti bilinmeyen Alman V-Silahları ve Ordu Araştırma Merkezi'nin bulunduğu Peenemünde'de test edilen füzeler konusunda oldukça önemli bilgiler içeren Oslo Raporu'nun, savaşın sonuna doğru meydana gelen gelişmeler ve diğer kaynaklardan elde edilen istihbarat çerçevesinde, içerdiği bilgilerin çoğunun gerçek olduğu anlaşılmıştır.

Oslo Raporu'ndan sonra V-Silahları (V-1 uçan bomba veya pilotsuz uçak da denilen seyir füzeleri), (V-2 sıvı yakıtlı balistik füzeler) ile ilgili ilk bilgiler Aralık 1942'de SIS'in Stockholm bürosundan gelmiştir. Peenemünde yakınlarında roket testleri yapıldığına dair bu istihbaratın, hava keşif faaliyetleri ve diğer kaynaklardan alınan bilgilerle doğrulanması üzerine, Ağustos 1943'te müttefik güçlerin düzenlediği hava saldırısı Peenemünde'deki üretimin iki ay süreyle durmasını sağlamıştır (Goodchild, 2013, s. 466). Bununla birlikte saldırı sonuç getirici olmamış, V-1 silahlarının üretimi etkilenmezken, V-2 silahlarının üretimi yeraltına kaydırılmıştır. Üretim faaliyetleri terk edilmiş bir madende ve savaş esirlerinin ağır koşullarda çalıştırılmasıyla sürdürülmüş, Aralık 1943-Ağustos 1944 arasında yapılan müttefik hava saldırıları, programın sekteye uğratılmasında yeterince etkili olamamıştır (GlobalSecurity.Org). Almanya, Haziran 1944'te başlattığı saldırılarda müttefik hedeflerine

üç binden fazla V-2 füzesi fırlatmıştır. Özellikle Londra'yı hedef alan ve Mart 1945'e kadar devam eden saldırılar nedeniyle 20 binden fazla kişi ölmüş, 1,5 milyon kişi Londra'yı terk etmiştir. Almanların savaşın sonuna doğru kullanmaya başladığı V-Silahlarının savaşın sonucunu değiştirmemekle birlikte, yıkıcı etkileri olduğu açıktır.

İkinci Dünya Savaşı sırasındaki bilimsel ve teknolojik istihbarat faaliyetleri açısından önem taşıyan diğer bir gelişme, ABD ile İngiltere arasında Tizard Misyonu (İngiliz Teknik Misyonu) ile başlayan bilimsel ve teknik işbirliğidir. ABD'nin 1941'de savaşa girmesinden önce İngiltere'nin ABD'den finansal destek alma çabasının ürünü olan Tizard Misyonu, İngiltere'nin radar teknolojisi ile ilgili çok gizli nitelikteki bilgilerini ABD ile paylaşmış ve ABD ile İngiltere arasında savaş sırasında gelişecek özel ilişkilerin ve işbirliğinin temelini atmıştır (Zimmerman, 1996, ss. 4-6). Tizard Misyonu'nun, İngiltere'nin gizli nükleer silah programı Tube Alloys konusunda Amerikalı muhataplarına bilgi vermesi, Manhattan Projesi'nde işbirliğine giden yolu açmıştır (Phelps, 2012). Tube Alloys ile Manhattan projelerini birleştiren 1943 Quebec Anlaşması'nın imzalanmasıyla ABD, İngiltere ve Kanada arasında başlayan nükleer işbirliği başta olmak üzere, pek çok konuda Tizard Misyonu'nun öncü rol oynadığı ifade edilebilir. İngiltere ile ABD arasındaki bu özel ilişkiler bilimsel ve teknik istihbarat işbirliğinin başlatılmasında da etkili olacaktır.

Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşı'ndaki başarısında kilit rol oynayan önemli bir husus, düşman haberleşmesine nüfuz edebilmeleri olmuştur. ABD'nin, Japonya'nın diplomatik ve deniz kuvvetleri şifrelerini kırması, İngilizler ile Polonyalılar ve Fransızların Almanların ENIGMA şifrelerini çözmedeki başarıları, savaşın seyrini etkilemiştir. Almanların, ENIGMA makinesi tüm parçalarıyla birlikte ele geçirilse bile kriptolu mesajların okunamayacağını düşündükleri bilinmektedir (Collier, 2006, s. 16). Şifrelerin kırılması gerçekten de kolay olmamış, İngiltere, ENIGMA'nın kodlarını kırabilmek için çok sayıda matematikçi, hukukçu, satranç oyuncusu ve tarihçiyi bir arada istihdam etmiştir (Seren, 2017, s. 217). Ticari maksatla geliştirilen ENIGMA şifre makineleri 1923'ten itibaren Alman piyasasında pazarlanmaktaydı. Alman ordusunun 1926'dan beri kullandığı bu makinelerin iç ve dış donanımlarında 1930'larda değişiklikler yapılmış, kara, deniz ve hava kuvvetlerinde farklı kodlar kullanılmıştır (Collier, 2016, s. 16). 1939'a kadar 20 binden fazla makinenin kullanımda olduğu bilinmektedir. Fransız istihbarat servisinin sinyal istihbaratı bölümünden sorumlu Gustave Bertrand'ın savaştan önce bir Alman şifre memurundan temin ettiği ENIGMA ile ilgili önemli bilgileri 1939'da İngiliz ve Polonyalılarla paylaşması ve taraflar arasında ENIGMA ile ilgili

işbirliği yapılması konusunda anlaşmaya varılması ENIGMA şifrelerinin çözümüne yönelik ilk adımları oluşturmuştur (West, 2008, s. 23). Polonya istihbaratının şifre çözücüleri tarafından piyasadan satın alınarak tersine mühendislik yöntemiyle üzerinde uzun süre çalışılan ENIGMA'nın bazı kodlarını kırmak mümkün olmuştur. Ancak, Polonyalı uzmanlar çalışmalarını sürdürmekte çeşitli zorluklarla karşılaşmış, nihayetinde geliştirdikleri ENIGMA makinesini (bombe) İngiltere'ye gizli şekilde teslim etmişlerdir. İngiltere'nin sinyal istihbaratından sorumlu birimi Hükümet Muhabere Karargahı'ndaki (GCHQ) çalışmalar sonunda ilk şifre Aralık 1940 tarihinde kırılmıştır. ENIGMA şifrelerinin kırılmasına yönelik operasyon, önce BONIFACE sonra ULTRA kod adını almıştır (West, 2008, s. 74). Alman Hava Kuvvetleri'nin şifrelerinin kırılması, personelin dikkatsizliğinden de kaynaklanan nedenlerle daha kolay olmuş, ancak Deniz Kuvvetleri'nin şifrelerinin çözümü zaman almış, hatta Atlantik Muharebesi'nin bazı evrelerinde şifreler kırılmamıştır. Bununla birlikte ULTRA'nın sağladığı bilgiler; Atlantik Muharebesi, El Arameyn Muharebesi, Kursk Muharebesi ve Normandiya çıkartması sırasında kritik rol oynamıştır (West, 2008, ss. 73-74). Ayrıca, Aralık 1941'de Askeri İstihbarat Servisi Abwehr'in kodlarının kırılmasıyla İngiltere'de faaliyet gösteren Alman ajan şebekelerinin tespiti ve izlenmesi mümkün olmuştur. ENIGMA şifrelerinin kırılmasının savaşın seyrini etkilediği ve süresini kısalttığı kabul edilmektedir.

Mihver devletlerin de SIGINT konusunda bazı başarılı faaliyetleri olmuştur. İtalyan Askeri İstihbarat Servisi'nin Ağustos 1941'de Roma'daki Amerikan askeri ataşesi üzerinden yabancı diplomatik misyonlarda görevli Amerikan askeri ataşelerinin kullandığı "Siyah Kod" bilgilerine ulaşması, bu konuda önemli bir örnektir. Almanlar, özellikle Kahire'deki Amerikan askeri ataşesinin, İngiltere'nin mevcut ve muhtemel askeri operasyonları hakkındaki yazışmalarına ilgi göstermiş, Afrika Kolordusu Komutanı Erwin Rommel yazışmaları günü gününe takip etmiştir. Bu sızıntı ULTRA tarafından tespit edilecektir (West, 2012, s. 38). Rommel'in El Alameyn Muharebesi'ndeki yenilgisinde ULTRA'nın Alman birliklerinin savaş düzeni, kuvvet kompozisyonu, mühimmat stoku, yakıt durumu ve Rommel güçlerine lojistik destek getiren Alman gemilerinin hareketleri ile ilgili sağladığı bilgilerin önemli rolü olmuştur (West, 2012, s. 38). Bununla birlikte, ULTRA kanalıyla alınan bilgilerin her zaman başarılı sonuçlar almaya yetmediği, Mayıs 1941'de Mihver güçlerinin Girit'e karşı saldırısında görülmüştür (West, 2012, s. 63). Saldırının ne zaman yapılacağı dahil olmak üzere sağlanan detaylı bilgilere karşın, ağır bir yenilgiyle sonuçlanan Girit harekati, istihbarat başarısının tek başına yeterli olmadığını ve diğer alanlardaki başarılarla birlikte anlam ifade

ettiğini göstermiştir.

ENIGMA kanalıyla alınan bilgilerin Alman istilasına uğradığı sırada Sovyetler Birliği'ne verilip verilmemesi İngiliz istihbaratında tartışma konusu olmuş ve Sovyetler Birliği'nin güvenlik standartlarının İngiltere'nin yardımıyla iyileştirilmesinden sonra, kaynağının gizlenerek verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, kaynağın gizlenmesi boş bir çaba olmaktan öteye gitmemiştir, zira Sovyetler Birliği bu bilgileri GCHQ'de çalışan Sovyet ajanı John Cairncross kanalıyla zaten almaktadır (Walton, 2006, ss. 88-89). Cairncross'un Almanların Krusk Muharebesi ile ilgili olarak ENIGMA kanalıyla sağladığı bilgiler son derece önemli görülmüş ve Sovyetler Birliği'nin kendisini ödüllendirmesine neden olmuştur (West, 2012, s. 49). Cairncross, İngiliz istihbaratının İkinci Dünya Savaşı'ndaki Sovyet espionaj faaliyetlerine karşı başarısızlığını temsil eden Cambridge Beşlisi'nin en son tespit edilen üyesidir.

Cambridge Beşlisi, atom casusları olarak adlandırılan Alan Nunn May ve Klaus Fuchs ile birlikte ULTRA ve nükleer araştırma projeleri gibi en sıkı korunan savaş dönemi sırlarını Sovyetler Birliği'ne teslim etmiştir (Walton, 2006, s. 49). Bilimsel ve teknolojik istihbarat bakımından May ve Fuchs'un faaliyetleri önem arz etmektedir. İngiliz nükleer fizikçi May'in Sovyetler Birliği için çalıştığı, Eylül 1945'te beraberindeki önemli belgelerle birlikte Batı'ya kaçan Sovyetler Birliği'nin Ottawa Büyükelçiliği şifre görevlisi Igor Gouzenko'nun açıklamaları ve yapılan araştırmalar sonrasında anlaşılmıştır. May, 1942'de İngiltere'nin gizli nükleer araştırma projesi Tube Alloys'ta yer almış, Kanada'da araştırmalar yapmış ve Gouzenko'nun belirttiğine göre Ottawa Ulusal Araştırma Konseyi'nde çalıştığı sırada Sovyet Büyükelçiliği istihbarat görevlilerine özel kurye kanalıyla 162 mikrogram Uranyum-233 teslim etmiştir (Walton, 2006, ss. 115-116). Basına da yansıyan May ile ilgili bilgiler, ABD'nin nükleer sırların korunması konusunda İngiltere'ye güvenini sarsmış ve ABD'nin İngiltere ve Kanada dahil tüm yabancı ülkelerle nükleer konulardaki işbirliğini sonlandıran 1946 tarihli McMahon Yasası'nın çıkmasında önemli rol oynamıştır (Walton, 2006, s. 118). Manhattan Projesi'ne katılan İngiliz bilim ekibinden nükleer fizikçi Fuchs'un Sovyetler Birliği'ne Manhattan Projesi ile ilgili önemli bilgiler verdiğinin 1949'da, Sovyet diplomatik haberleşmesine yönelik VENONA kod adlı SIGINT operasyonu ile tespit edilmesi, ABD'nin İngiltere'ye güvenini daha da sarsacaktır. Fuchs, Tube Alloys'ta da çalışmış ve İngiltere'nin nükleer bilgilerini Sovyetler Birliği'ne vermiştir. Sovyetler Birliği'nin İngiliz ve Amerikan nükleer programlarına erişimi İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli sanayi/teknoloji casusluğu örneğidir ve savaş sonunda Sovyetler

Birliği'ne götürülen Alman bilim adamlarının da katkısıyla Sovyet atom bombasının kısa sürede yapılmasında büyük rolü olmuştur.

“Soğuk Savaşı başlatan adam” olarak tanınan Gouzenko'nun açıklamaları, Sovyetler Birliği'nin nükleer sırları ele geçirdiğini ortaya koymasının yanı sıra, bu ülkenin Ottawa'da geniş bir ajan ağına sahip olduğunu, İngiltere ile ABD ve Kanada arasında teati edilen bilimsel, ekonomik, siyasi nitelikte gizli bilgileri elde ettiğini göstermiştir. Gouzenko, Sovyetler Birliği'nin diğer Batı başkentlerinde de ajan şebekeleri olduğunu ve Batı ile savaşa hazırlandığını ileri sürmüştür. Gouzenko'ya göre Sovyetler Birliği'nin askeri ve nükleer istihbarat elde etmedeki yoğun çabası Batı ile savaş hazırlığının kanıtıdır. Gouzenko'nun, Sovyetler Birliği'nin savaş hazırlıklarının Sovyet saldırganlığından mı yoksa Batı saldırganlığından duyulan korkudan mı kaynaklandığı konusunda ise net bir bilgisi bulunmamaktadır (Walton, 2006, s. 100).

Sovyetler Birliği'nin Batı ile savaş hazırlığı içine girmesinde muhtemelen İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Müttefik güçlerin Almanya'nın gizli atom bombası programı ile ilgili faaliyet ve mücadelelerinin de rolü olmuştur. Almanya'nın atom silahı geliştirebileceğine dair endişelerin önce Nazi Almanyası'ndan kaçan bilim adamlarınca Amerikan yönetimi nezdinde dile getirildiği bilinmektedir. Alman bilim adamlarının nükleer fizyona ilişkin ilk deneylerinin ardından nükleer silahların yapılabilirliği kesinlik kazandıkça Almanların nükleer silah programı yürütüyor olabileceği endişesi artmıştır. Bu endişe, atom çekirdeğinin parçalanmasına ilişkin ilk deneylerin Alman bilim adamları tarafından yapılmış olması nedeniyle Almanların nükleer silahların altında yatan prensiplere ilişkin anlayışlarının ABD kadar gelişmiş olması ihtimalinden kaynaklanmaktaydı (CIA, 2008, s. 17). Alman atom programının mevcudiyetini tespit etmeye yönelik gizli operasyonlar bu kapsamda gündeme gelmiştir. 1943-45'te ABD Savaş Bakanlığı tarafından Avrupa'da yürütülen bilimsel istihbarat misyonu (ALSOS), Almanya'nın gizli atom bombası ile ilgili plan, belge ve malzemelerini ele geçirmeyi ve programı yürüten Alman bilim adamlarının yakalanıp sorgulanmasını amaçlamıştır. Misyonun, Almanya'nın bilimsel kapasitesinin Fransa ve Sovyetler Birliği'nin eline geçmesini önleme boyutu da bulunmaktadır (Mahoney, 1981, ss. 4-6). Eylül 1943'te Müttefiklerin İtalya'yı işgalini takiben başlayan ALSOS Misyonu; Donanma İstihbarat Dairesi (ONI), Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Ofisi (OSRD), Ordu İstihbaratı (G-2) ve Manhattan Projesi'nin ilgili bölümü tarafından ve asker, bilim adamı ve istihbaratçılardan oluşan 114 kişilik bir ekiple yürütülmüştür. Misyona bağlı ekipler, önemli belge ve kaynakların yok edilmesini, bilim adamlarının kaçmasını ya da

rakip ülkelerce ele geçirilmesini önlemek için düşman hatları gerisine de geçmişlerdir. Almanya'daki çalışmalar sırasında Wüttemberg bölgesindeki Haigerloch'da bir mahzende deneysel doğal uranyum reaktörü ile aynı bölgede toprağa gömülü üç varil ağır su ve 1,5 ton uranyum külçesi bulunmuştur. Wüttemberg'in Fransa'ya tahsis edilen işgal bölgesinde kalması nedeniyle buradaki hedeflerin ele geçirilmesi için önce işgal bölgesi sınırlarının değiştirilmesine çalışılmış, başarılı olunamayınca hedeflerin Fransızların eline geçmesini önlemek için yapılan operasyonla ele geçirilen malzemeler ABD'ye gönderilmiştir. Aynı şekilde Sovyet işgal bölgesi olarak belirlenmiş olan Oranienburg'daki uranyum ve toryum metallerinin üretim tesisleri, Sovyetler Birliği'nin eline geçmemesi için 1500 ton patlayıcı ve 178 ton yangın bombası kullanılmak suretiyle imha edilmiştir (String Fixer1). Misyon kapsamında aralarında, Alman nükleer programının sorumlusu Werner Heisenberg'in de bulunduğu önemli bilim adamları yakalanmış ve Epsilon Operasyonu'yla İngiltere'ye götürülmüşlerdir. Misyon ekipleri Fransa'da ALSOS'un arananlar listesinin başında yer alan Fransız fizikçi Frederic Joliot-Curie'yi sorgulamış, Belçika/Antwerp'te uranyum cevherinin dünyadaki en büyük tedarikçisi Union Maniere'in ofisinde yaptıkları araştırmada Almanya'ya 1000 ton uranyum cevheri gönderildiğini tespit etmiş, Strasburg'da bir Alman nükleer laboratuvarında Wüttemberg bölgesindeki nükleer faaliyetlere ilişkin belgeler ele geçirmişlerdir. Misyon kapsamında ele geçirilen tüm belge ve malzemeler, 1000 tondan fazla uranyum cevheri dahil olmak üzere, ABD'ye gönderilmiştir (String Fixer1).

ALSOS Misyonu Almanya'nın nükleer ve biyolojik silah programlarının korkulduğu kadar tehdit edici boyutta olmadığını ortaya çıkarmıştır. Müttefiklerin Alman gizli nükleer silah programı hakkındaki endişelerinin Hitler'in Almanya'nın güçlü gizli silahlarına sıklıkla vurgu yapması, Alman bilim adamlarının çalışmaları, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal ettikten sonra bu ülkeden uranyum ihracatını yasaklaması, ağır su tesislerinin bulunduğu Norveç'i işgal etmesi gibi hususlar etkili olmuştur. Nitekim Norveçli direnişçiler ve müttefik hava güçleri 1942 sonu 1943 başlarında Norveç'teki ağır su tesislerini imha etmiştir. Almanya'nın diğer ülkelerden daha önce atom bombası yapacağı endişesinin, Manhattan Projesi'nin başlatılmasında etkili olan faktörlerden biri olduğu da bilinmektedir. Almanya'nın nükleer silah programının, savaşın sona ermesini sağlayacak hızda ilerlememesi nedeniyle 1942'de Ordu'nun sorumluluğundan çıkarıldığı ve nükleer enerji faaliyetlerine ağırlık verildiği, programın Heisenberg tarafından kasıtlı olarak geciktirildiği iddiaları bulunmaktadır (Cornwell, 2004).

Almanya teslim olduğunda Müttefikler, özellikle Berlin'i işgal eden Ruslar ve Amerikalılar, Nazilerin üzerinde çalıştığı projelere ilişkin büyük miktarda kayıt ve belgeye ulaşmıştır. Bunlar arasında jet motoru, roketler ve atom bombası ile ilgili bilgiler de yer almıştır. Söz konusu teknolojiler için kilit önemdeki bilim adamları ve mühendisler kaçırılmış veya teslim alınmıştır. Bazıları ABD'ye getirilen bilim adamları araştırmalarına -bu kez ABD'nin yararına olmak üzere- devam etmiştir (Freedman, 2016, ss. 10-12). Bu kapsamda Alman bilim adamlarını Sovyetler Birliği'nin eline geçmeden ülke dışına kaçırmayı amaçlayan Overcast Operasyonu ile Eylül 1945'te aralarında Alman roket programının sorumlusu Wehner von Braun'un da bulunduğu 127 bilim adamı ABD'ye getirilmiştir. V-2 füzeleri, uçak dizaynı, rüzgar tünelleri gibi alanlarda uzman olan bu bilim adamlarından başlangıçta geçici olarak yararlanılması ve yeniden Almanya'ya gönderilmeleri planlanmıştır. Ancak Savaş Bakanlığı, uzmanlıklarını son derece yararlı bulduğu bu bilim adamlarının ABD'de kalmalarına imkan tanıyan revize edilmiş bir program sunmuş ve 1946'da Overcast Operasyonu, Paperclip Operasyonu'na dönüşmüştür. Paperclip politikası, savaş suçlularının veya aktif Nazi geçmişi olanların ABD'de çalıştırılmasını yasaklamakla birlikte, bilim adamlarının potansiyel düşmanlar tarafından kullanılabilmesi Almanya'ya dönmesinin ABD için ulusal güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmesi ve Sovyetler Birliği'nin Alman bilim adamlarının uzmanlıklarına erişmesini engelleme düşüncesi, bazı bilim adamlarının Nazi geçmişleri ile ilgili bilgilerin gizlenmesi ve değiştirilmesi sonucunu doğurmuştur (Hunt, 1985, ss. 17-19). Paperclip Operasyonu kapsamında ABD'ye getirilen 1600 bilim adamı uzay ve havacılık, tıp, elektronik, fizik, kimya gibi alanlarda ve kritik savunma projelerinde istihdam edilmiştir. Von Braun, kıtalararası balistik füze programı ve uzay programında çalışmış, Apollo Projesi'nin roketi Saturn V'i tasarlamış, daha sonra NASA Planlama Bölümü'nün başkanlığını yapmıştır (Wikipedia). Alman bilim adamlarının çalışmalarının Amerikan Hava Kuvvetleri araştırma ve geliştirme programı için hayati nitelikte olduğu, Hava Kuvvetleri'ne milyonlarca dolar tasarruf ettirdiği ve program geliştirme sürelerini kısalttığı belirtilmektedir (Zimmerman, 2021).

Sovyetler Birliği de Eylül 1944'te, Sovyetler Birliği'ne "davet edilen" Alman bilim adamları ile ilgili çalışmalar için özel bir görev gücü kurmuş, Mart 1945'te de Alman nükleer bilimciler ile Sovyet atom bombası projesinde kullanılacak ilgili personeli aramak üzere askerler, istihbaratçılar ve nükleer fizikçilerden oluşan uzman ekiplerin Almanya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Berlin'in düşmesinden hemen sonra bu şehre giden ana arama ekibi, özel enstitüler ile yaptıkları görüşmelerde sadece

bilim adamlarının değil, laboratuvarlarının da malzemeleriyle birlikte Sovyetler Birliği'ne götürülmesi konusunda mutabakat sağlamıştır. Araştırma ekiplerinin Sovyet atom projesinde kullanılacak teknoloji ve personeli belirleme ve Sovyetler Birliği'ne malzeme, ekipman ve personel göndermedeki başarısı, 1946 yılında daha geniş kapsamlı bir operasyonun başlamasına neden olmuştur (String Fixer2). 21-22 Ekim 1946'da Osoaviakhim Operasyonu'yla Sovyet ordu birlikleri doğu bölgesinden binlerce bilim adamı ve teknisyeni Sovyet silah endüstrisinde çalışmak üzere 92 trenle Sovyetler Birliği'ne taşımıştır. Bu dönemde 2200 Alman bilim adamı ve teknisyenin Sovyetler Birliği'ne getirildiği tahmin edilmektedir (Wikipedia). Sovyetler Birliği, Batılıların operasyon ile ilgili eleştirilerine, Amerikalılarla İngilizlerin 1945'te Thuringia ve Saksonya'dan askerlerini çekerken çok sayıda Alman bilim adamını zorla yanlarında götürdükleri suçlamasıyla cevap vermiştir (Gimbel, 1986, s. 433). Nikolaus Riehl gibi Tube Alloys'ta çalışmış nükleer fizikçilerin de aralarında yer aldığı bilim adamları 1950'li yılların ortalarına kadar Sovyetler Birliği'nde kalmış ve Sovyet atom programına katkılarından dolayı ödüllendirilmiştir (String Fixer2). Sovyetler Birliği savaş dönemindeki Alman füze deneyiminden yararlanarak kapsamlı bir füze araştırma ve geliştirme programını destekleyecek temel bilimsel ve teknik kabiliyete ulaşmıştır (CIA, 2008, ss. 40-43). Alman bilim adamlarının istihdamına verilen bu önem her iki ülkenin de kendi bilimsel teknolojik kapasitelerini güçlendirme ve özellikle silah programlarını geliştirme anlayışını yansıtmaktadır.

Sonuç

Bilimsel ve teknolojik istihbarat, İkinci Dünya Savaşı'nın kritik aşamalarında ve Müttefiklerin savaşı kazanmalarında önemli bir rol oynamıştır. Savaş sırasında teknik istihbarat toplama vasıtaları, kazandırılan yeni kabiliyetlerle etkin şekilde kullanılmış, görüntü ve sinyal istihbaratı, düşman hareketliliklerinin tespitinde, silah üretim ve test tesislerinin yerlerinin belirlenmesinde, düşman haberleşmesinin izlenmesinde etkili olmuştur. Alman ENIGMA makinesinin kodlarının kırılmasının İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesindeki başlıca faktörlerden biri olduğu düşünüldüğünde istihbarat toplama vasıtalarındaki gelişmenin önemi daha iyi anlaşılabilir. ENIGMA şifrelerinin kırılması, Atlantik Muharebesi'nde Alman denizaltılarının etkisiz hale getirilmesinden Afrika'da Rommel'in yenilgisine, Alman ajan şebekelerinin tespitine kadar pek çok alanda etkili olmuştur.

Nazi Almanyası'nın yayılmacı politikasına eşlik eden hırslı silahlanma

programı, bilimsel ve teknolojik istihbaratın gelişimini hızlandırmış, Almanya'nın gizli silah programlarının, yeni silah sistemlerinin teknik özelliklerinin tespiti ve muhtemel etkilerinin değerlendirilmesi bilimsel analiz kabiliyetleri geliştirilmesini gerektirmiştir. 1939'da Hava Bakanlığı istihbarat bölümünde görevlendirilen İngiliz teorik fizikçi Reginald Victor Jones'un bilim adamı kimliğini istihbaratçı kimliği ile birleştirmesi, bilimsel ve teknolojik istihbaratın gelişiminde önemli rol oynamış, toplanan istihbaratın kalitesini ve öngörebilirlik seviyesini arttırarak, bilimsel istihbarat analizine yeni bir boyut getirmiştir. Bilimsel ve teknik istihbarat, İngiltere Muharebesi sırasında Alman hava saldırılarının etkisini sınırlandırmakta sağladığı başarıyla, Almanya'nın İngiltere'yi işgal etme ya da saf dışı bırakma amacını gerçekleştirememesinde etkili olmuş, bu şekilde savaşın muhtemel seyrini de etkilemiştir. Aynı şekilde, Alman radar sistemine ilişkin bilgilerin elde edilmesi, değerlendirilmesi ve başarılı bir operasyonla ele geçirilmesi, Alman hava savunma sisteminin aşılmasında başarı sağlamıştır. Şüphesiz ki bilimsel ve teknolojik istihbarat faaliyetleri çok daha geniş istihbarat faaliyetlerinin sadece bir parçasını oluşturmuş, bu istihbarat faaliyetleri de diğer askeri başarılarla birlikte bir sonuca ulaşılmasını sağlamıştır. Diğer yandan Almanların radar teknolojisine veya V-Silahları gibi ileri teknoloji silah sistemlerine sahip olduklarının değerlendirilememesi, ciddi istihbarat başarısızlıkları olmuştur. Bilimsel ve teknik istihbarat konusundaki başarısızlığın diğer istihbarat türlerindeki başarısızlıktan daha yıkıcı sonuçlar doğuracağına ilişkin görüşler çerçevesinde V-Silahlarının savaşın daha erken bir evresinde kullanılmaları halinde, savaşın sonucunun farklı olup olmayacağı sorulmaya değer bir sorudur.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Almanya'nın gizli atom programına ilişkin belge ve malzemelerin ve Alman bilim adamlarının ele geçirilmesine yönelik operasyonlar, Nazilerin gizli atom programını bir şekilde devam ettirmesinden duyulan endişelerle bağlantılı olmakla birlikte, Alman bilimsel mirasının ele geçirilmesi mücadelesi olarak da görülmektedir. Müttefik güçlerin gerek belge ve malzemelerin gerek bilim adamlarının birbirlerinin eline geçmemesi konusundaki faaliyetleri, savaştan hemen sonra Alman bilim adamlarının istihdamı konusundaki çabalarıyla birlikte değerlendirildiğinde, Almanya'nın bilimsel ve teknolojik kapasitesinden kendi ülkelerinin bilimsel-teknolojik seviyesini yükseltmek için yararlanma amaçlarını göstermektedir. Esasen bu faaliyetleri teknoloji casusluğunun farklı bir türü olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Böylece istihbarat servislerinin bilimsel ve teknolojik istihbarat faaliyetlerinin bir yönünün kendi ülkelerinin bilimsel ve teknolojik kapasitesinin geliştirilmesine katkı sağlamak olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca bu şekilde rakip/

düşman ülkenin entelektüel birikime ulaşamaması da amaçlanmıştır.

Bilimsel ve teknolojik istihbarat faaliyetleri bakımından bilimsel bilgiyi üreten, dönüştüren, uygulayan bilim adamları, teknik uzmanlar ya da mühendislerin hem hedef hem yararlanılan kaynak durumunda olduğu dikkate alındığında İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman bilim adamlarının ele geçirilmesine niçin önem verildiği anlaşılmaktadır. ABD, Alman bilim adamlarından havacılık ve uzay programını geliştirme konusunda yararlanırken Sovyetler Birliği atom bombası ve güdümlü füze programını geliştirmeyi amaçlamıştır.

Bu gelişmeler, ABD ile Sovyetler Birliği arasında İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru başlayan güç mücadelesinin savaştan sonra nasıl bir seyir izleyeceğinin de işaretlerini vermiştir. Sovyetler Birliği, savaştaki kazanımlarının kendisini diğer Müttefik güçlerle eşit statüye getirdiğini düşünmekteyken, ABD'nin 1945'te Japonya'ya atom bombasını atmasiyle ele geçirdiği askeri üstünlük karşısında bu askeri üstünlüğün kendisine karşı kullanılmasını önlemeyi ve caydırıcılık yaratmayı amaçlamış ve ABD ile üstünlük mücadelesine girişmiştir. Manhattan Projesi'nden elde ettiği bilgilerin ve Alman bilim adamlarının katkısıyla atom bombası yapma sürecini kısaltan Sovyetler Birliği, askeri-teknolojik üstünlük sağlama yarışına uzun menzilli füze geliştirme programıyla devam etmiştir. Diğer yandan ABD, başta uzay programı olmak üzere, çeşitli askeri projelerde Alman entelektüel sermayesinden yararlanırken, Sovyetler Birliği'nin teknolojik kapasitesini geliştirme arayışlarını elindeki her araçla engellemeyi amaçlamıştır. Teknolojik üstünlüğün uluslararası güç dengelerini şekillendirmekteki rolüne ilişkin değerlendirmeler ve farklı jeopolitik hedeflerden kaynaklanan bu durum, ABD ile Sovyetler Birliği arasında yıllarca sürecektir askeri ve teknolojik üstünlük sağlama ve silahlanma yarışını tetiklemiştir. Bu çerçevede, bilimsel ve teknolojik istihbaratın İkinci Dünya Savaşı'nın seyrini ve sonucunu etkileyen ana faktörlerden biri olmakla kalmayıp, savaş sonrasındaki gelişmeleri de etkilediği, özellikle Soğuk Savaşın ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki silahlanma yarışının başlamasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Allen, G. ve Chan, T. (2017). *Artificial intelligence and national security*. Cambridge: Harvard Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs.

Bleaney, B. (1998). Reginald Victor Jones (1911-97). *Nature*, 391(12), 644, February 1998. Retrieved from <https://www.nature.com/articles/35521>.

Bowen, E. G. (1987). *Radar days*. Bristol: Institute of Physics Publishing.

Brown, L. (1999). *Technical and military imperatives: A radar history of World War II*. New York: Taylor and Francis Group.

Central Intelligence Agency/CIA. (2008). *Office of Scientific Intelligence: The original wizard of Langley. A symposium commemorating 60 Years of S&T intelligence analysis*.

Clark, R. M. (1975). Scientific and Technical Intelligence Analysis. *Studies in Intelligence*, 19 (Spring), 39-48.

Collier, B. (2006). *Hidden weapons. Allied secret or undercover services in World War II*. Pen and Sword Military Classics.

Cornwell, J. (2004). *Hitler's scientists: Science, war, and the devil's pact*. Penguin Books.

Feiveson, H. A. (2018). *Scientists against time: The role of scientists in World War II*. Bloomington: Achway Publishing.

Freedman, J. (2016). *Strategic inventions of World War II*. New York: Cavendish Square Publishing.

Gimbel, J. (1986). U.S. policy and German scientists: The early Cold War. *Political Science Quarterly*, 101(3), 433-451.

GlobalSecurity. Org. *Peenemunde-1943*. Erişim tarihi: 15.04.2022, <https://globalsecurity.org/wmd/ops/peenemunde.htm>.

Goodchild, J. M. (2013). *R. V. Jones and the birth of scientific intelligence*. (Yayımlanmamış doktora tezi, University Of Exeter).

Goodman, M. S. (2007). *Spying on the nuclear bear. Anglo-American intelligence and the Soviet bomb*. Stranford: Stranford University Press.

Hartcup, G. (2000). *The effect of science on the Second World War*. Londra: Palgrave Macmillan.

Hunt, L. (1985). U.S. coverup of Nazi scientists. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 41(4), 16-24.

Johnson, B. (2004). *The secret war*. Pen and Sword Military Classics.

Jones, R. V. (2009). *Most secret war*. Penguin UK.

Lorber, A. (2015). *Ready for battle: Technological intelligence on the battlefield*. Lanham: Rowmen and Littlefield.

Mahnken, T. G. (2002). *Uncovering ways of war. US intelligence and foreign military innovation, 1918-1941*. Ithaca: Cornell University Press.

Mahoney, L. J. (1981). *A History of the War Department scientific intelligence mission (ALSOS), 1943-1945*. (Yayımlanmamış doktora tezi, Kent State University).

Özdağ, Ü. (2014). *İstihbarat teorisi*. Ankara: Kripto Kitaplar.

Phelps, S. (2012). *The Tizard Mission: The top-secret operation that changed the course of World War II*. Yardley, PA: Westholme Publishing.

Price, A. (2017). *Instruments of darkness: The history of electronic warfare, 1935-1945*. Pen and Sword Books.

Seren, M. (2017). *Stratejik istihbarat ve ulusal güvenlik*. Ankara: Orion Kitabevi.

String Fixer1. *Operation Alsos*. Erişim tarihi: 13.04.2022, https://stringfixer.com/tr/Operation_Alsos.

String Fixer2. *Russian Alsos*. Erişim tarihi: 13.04.2022, https://stringfixer.com/tr/Russian_Alsos.

US Department of Defence/DoD. (2005). *Dictionary of military and*

associated terms.

Walton, C. (2006). *British intelligence and threats to national security, c. 1941-1951*. (Yayımlanmamış doktora tezi, University of Cambridge).

West, N. (2008). *Historical dictionary of World War II intelligence*. Lanham: The Scarecrow Press.

West, N. (2012). *Historical dictionary of signal intelligence*. Lanham: The Scarecrow Press.

Wikipedia. *Operation Paperclip*. Erişim tarihi: 16.04.2022, https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Paperclip.

Wolfe, A. J. (2020). Spying in plain sight: Scientific diplomacy during the Cold War. *Science History Institute*, January 28, 2020. Retrieved from <https://www.sciencehistory.org/distillations/spying-in-plain-sight-scientific-diplomacy-during-the-cold-war>.

Zimmerman, D. (1996). *Top secret exchange. The Tizard Mission and the scientific war*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Zimmerman, D. (2010). *Britain's shield. Radar and the defeat of the Luftwaffe*. Amberley Publishing.

Zimmerman, D. J. (2021). Operation Paperclip. A deal with the devil. *Defense Media Network*. Retrieved from <https://www.defensemedianetwork.com/stories/operation-paperclip-a-deal-with-the-devil/>.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Yükselen Ekonomilerde İnovasyon ve Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme Analizi

The Relationship Between Innovation and Growth in Emerging Economies: A Panel Cointegration Analysis

Öz

Bir ülke ekonomisinin global düzeyde teknolojiye ulaşabilmesi, Ar-Ge ve teknoloji yaratmaya ilişkin odağında inovasyonun bulunduğu bir büyüme stratejisini uygulamasıyla mümkün hale gelebilmektedir. Yeni ürün ve üretim süreçlerinin oluşturulması veya mevcut ürün ya da üretim süreçlerinin iyileştirilmesi şeklinde ekonomik açıdan yarar elde edilmesini ifade eden inovasyon kavramı, ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve rekabet gücü elde edebilmeleri noktasında oldukça büyük bir öneme sahiptir. İnovasyon; global çapta rekabet üstünlüğü elde etmede, verimliliğin artırılmasında, ekonomik büyümede ve buna bağlı olarak refah ve hayat standartlarının yükseltilmesinde önemli unsurlarından biri şeklinde görülmektedir. Özellikle yükselen ekonomiler için büyümenin itici gücü olarak teknolojik gelişmeler ve inovasyon büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, yükselen ekonomilerde teknolojik gelişmelerin büyümeye etkisini panel eşbütünleşme analizinden yararlanarak ortaya koymaktır. Gerçekleştirilen analizle birlikte, değişkenler arasında uzun vadeli bir bağlantı belirlenmiştir. Uzun dönem katsayı tahminleri incelendiğinde, AR-GE ve PA değişkeni GSYİH üzerinde pozitif yönde istatistiksel açıdan ilişki bulunduğu görülmüştür. AR-GE değişkeni GSYİH değişkenini %25.2 arttırmaktadır. Diğer yandan, PA değişkeni GSYİH değişkenini %21.4 arttırmaktadır. Ayrıca, AR-GE ve PA değişkenlerinden GSYİH'ye doğru tek yönlü nedensellik saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Büyüme, Teknoloji, Panel Veri Analizi.

Abstract

A country's economy's access to technology at a global level becomes possible by implementing a growth strategy that focuses on R&D and

Pınar TOKAL

Dr.,
Netkent Akdeniz Araştırma ve Bilim
Üniversitesi.
pinartokal@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2267-8931

Cilt / Issue: 9(2), 649-681
Geliş Tarihi: 14.04.2022
Kabul Tarihi: 07.07.2022

Atf: Tokal, P.(2021). Yükselen
Ekonomilerde İnovasyon ve
Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme
Analizi. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2),
649-681. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1103653>

technology creation, with innovation. The concept of innovation, which expresses economic benefit in the form of creating new products and production processes or improving existing products or production processes, has great importance for countries to achieve sustainable economic growth and competitiveness. Innovation; "It is seen as one of the important elements in gaining competitive advantage on a global scale, increasing productivity, economic growth and, accordingly, raising welfare and living standards. Technological developments and innovation are of great importance as the driving force of growth, especially for emerging economies. The aim of this study is to reveal the effect of technological developments on growth in emerging economies by using panel cointegration analysis. With the analysis performed, a long-term link between the variables was determined. When the long-term coefficient estimates are examined, it is seen that there is a positive statistical relationship between the R&D and PA variable GDP. The R&D variable increases the GDP variable by 25.2%. On the other hand, the PA variable increases the GDP variable by 21.4%. Also, one-way causality was found from R&D and PA variables to GDP"

Keywords: Innovation, Growth, Technology, Panel Data Analysis.

Extended Abstract

The economic growth performance of a country is impacted by many factors, and many studies have been conducted to determine what these factors are and their impact rates. The common conclusion reached in these studies is that the main driving force in growth and development performance is technology and innovation. Since the Industrial Revolution, the important impact of innovation on economic growth has been universally acknowledged and hence, became the focal point of research. Innovation is, most simply, defined as the development of new or significantly improved products and processes. Innovation has critical importance in the increase of welfare and development by accelerating technological changes. Technological innovation is one of the most important sources of economic growth. In this context, businesses and countries need to invest in innovation efforts. According to Schumpeter's approach, the first researcher to introduce the importance of technological innovation in economic growth, innovation is the main element of economic development and fluctuations in the economy.

This study aims to determine the effect of R&D expenditures/GDP and number of patents, which are innovation indicators, on growth with the help of panel cointegration analysis for emerging economy countries

whose targets are to achieve high growth rates. The study sample includes 15 developing countries (China, Brazil, Chile, Indonesia, Colombia, Taiwan, Mexico, Peru, Thailand, Turkey, Hungary, India, Poland, Russia, South Africa). Westerlund and Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Cointegration Test was used to analyze the relationship between economic growth and innovation. Panel causality test developed by Dumitrescu and Hurlin (2012) was used to determine causality relationships. The study primarily utilizes Breusch-Pagan (1980) (Lagrange Multiplier-LM) and Pesaran (2004) (Cross-section Dependence-CD) and Pesaran, Ullah and Yamagata (2008) (Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier- CDLM) tests. Then, second generation panel unit root tests of the CIPS test were performed according to the results of cross-sectional dependency tests. In addition, the homogeneity results of the delta tilde tests of Pesaran and Yamagata (2008) are presented.

Pesaran (2004) LM CD test and the deviation-corrected LM adj. test found in the study by Pesaran et al. (2008) were used regarding cross-sectional dependence. Since $p < 0.05$ for both tests, H_0 was rejected, and the H_1 hypothesis, which expresses the cross-sectional dependence, was accepted. In addition, Pesaran and Yamagata (2008) applied a homogeneity test using delta tilde and corrected delta tilde tests. After the test, it was found as $p < 0.05$, H_0 was rejected and H_1 hypothesis, showing heterogeneity, was accepted.

In CIPS tests, the maximum lag length was accepted as 1 and the optimal lag length was determined based on the Schwarz information criterion. The null hypothesis was rejected at the 5% significance level. The unit root test results indicate that the series are not stationary at the I(1) level, in other words, the variables are stationary. Bootstrap probability values were obtained over 10,000 repetitive distributions. Asymptotic probability values are taken from the standard normal distribution. The analysis concluded that there was a cointegration relationship between the series ($p > 0.05$). The series move together in the long run.

The FMOLS (Full Modified OLS) method was used for long-term coefficient estimations. For the overall panel, R&D and PA variables were found to be positively correlated to (have increasing effect on) GDP ($p < 0.05$). The R&D expenditures/GDP variable increases the GDP variable by 25.2%. On the other hand, the PA variable increases the GDP variable by 21.4%. For the country group, innovation was found to be positively and significantly related to growth. The R&D expenditures/GDP variable was determined as a more effective variable on the GDP

variable than the PA. On a country basis, Russia, China, India and Brazil contribute more to growth for both R&D expenditures/GDP and PA. Turkey was in the last place in this country group in terms of R&D and PA.

The result of the Dumitrescu and Hurlin (2012) Causality Test determined a one-way causality to GDP, based on innovation indicators R&D and PA variables. Developing countries strive to increase their growth rates as they are low, hence the share of innovation in GDP is less than in developed countries. Based on this fact, R&D expenditures and patent applications supported by the private sector become efficient and successful in generating income. Therefore, one-way causality was found from R&D and PA variables to GDP.

These results are in parallel with the Josheski & Koteski (2011), Gulmez & Ađıkciöđlu (2012), Petrariu vd. (2013), Huňady ve Orviska (2014), Ntuli vd. (2015), Türedi (2016), Pradhan vd., (2017), Hong (2017), Zaman et al., (2018), Cutcu & Bozan (2019) and Shen et al., (2019) studies.

According to these findings, it is important for countries to implement growth policies that prioritize technological development and innovation activities. In this context, it can be suggested to implement government policies such as incentives and tax deductions that support R&D expenditures and patent applications of the private industry. Long-term structural plans, efficient technology and innovation policies should be produced for developing countries. In particular, universities should be supported in the R&D area and opportunities should be provided for talented students to implement their ideas. In addition, the number of technoparks in universities should be increased to be able to understand the changing paradigms in the world. Finally, the private industry should be steered into increasing its R&D investments and incentives should be given in this regard.

Giriş

Ülkelerin ekonomik potansiyelleri üzerinde önemli bir etkisi olan ve diğer yandan rekabet gücünü arttıran en önemli unsur, ülkede gerçekleştirilen inovatif faaliyetlerdir. Bundan dolayı inovasyon, ülkeler açısından istihdam artışı, ekonomik büyüme ve hayat standartlarının yükselmesinde ve refahın artışında kilit rol oynamaktadır (Weerawardena, 2003, s.17). İnovasyon, makro ölçekte ülkelerin, mikro ölçekte ise şirketlerin, ekonomik büyümeden hayat kalitesinin yükseltilmesine dek var olan çok sayıdaki süreçte ülkelerin öncelikli tercih ettiği bir araç konumundadır (Martins ve Terblanche, 2003, s. 66).

Küreselleşen dünyada rekabetin de artmasıyla birlikte, işletmeler ve ülkeler bazı çabalar içerisine girmektedirler. Buradan hareketle, işletmelerin ve ülkelerin asıl amaçları gelişen ve değişmekte olan pazarlar karşısında; araştırma-geliştirme (Ar-Ge) giderlerine kaynak aktarmak, bilgiye erişmek, yüksek teknolojiler üretmek ve inovasyon çalışmaları gerçekleştirmektir (Bialbao-Osorio ve Rodriguez-Pose, 2004, s. 430). İnovasyon uygulamaları sayesinde, ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinden, sürdürülebilir ekonomik büyüme yapısı elde edilmektedir. Zamanla dünyanın ortak bir pazar halini almaya başlamasıyla, ülkeler hızla gelişim gösteren teknolojik ilerlemelerden geri kalmamak amacıyla önemli çalışmalar gerçekleştirmektedirler (Caiazza, 2015, s. 977). İnovasyon çalışmalarında iyi bir performansı yakalamayı başaran ülkeler, rekabet ortamında karşılaştırmalı üstünlük konumunda geçmişlerdir.

İnovasyon; yeni ya da önemli ölçüde geliştirilmiş olan ürün ve süreçlerin iyileştirilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Yenilik kavramının kapsamında, yeni fikirlerin üretilmesi ve ticarileştirilmesi süreçleri yer almaktadır. Yenilik ile icat kavramları arasında ayırım bulunmaktadır. Bu ayırımın başta gelen özelliği ise, yeniliğin ticarileştirilebilir olmasıdır. Bu durum “Yenilik=İcat+Ticarileştirme” şeklinde gösterilebilir (Donou-Adonsou, 2019, s. 355). Bununla birlikte, söz konusu süreçlerde, inovasyon riski unsurunu da beraberinde getirmesi mümkündür. Süreç kapsamında hedeflere varmak, tahmin edilenden daha uzun ve daha masraflı olabilmektedir. Aynı zamanda rakiplerin pazara sunmuş olduğu iyi bir performansa sahip yenilikler, planlanan kazancı sağlamayabilir. Firmalar ya da daha büyük ölçekte ülkelerin, inovasyonun yol açtığı belirsizlikten kaçmaları mümkün değildir (Hasan ve Tucci, 2010, s. 1267). Kusursuz bir inovasyon ölçüm yönteminin henüz var olmaması nedeniyle, ulusal bazda inovasyon faaliyetlerinin ölçülmesi oldukça zor bir işlemdir. Genellikle, Ar-Ge ve patent verilerinden yardım alarak

inovasyon performansının ölçümü gerçekleştirilmektedir (Huňady ve Orviská, 2014, s. 121).

Dünya ekonomisinde, bilim-teknoloji-inovasyona dayanan büyüme stratejilerine sahip ülkeler, başka ülkelere nazaran daha çok sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayabilmeleri açısından inovasyon kavramı büyük önem arz etmektedir. Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabet Raporu (2017)'de, inovasyonu baz alan ülkelerin, diğerlerine kıyasla rekabet avantajına sahip oldukları ve daha fazla sürdürülebilir büyüme sağladıklarına yer verilmiştir. Correa (2012) çalışmasına göre; global rekabet gücü endeksinin ölçümünde yararlanılan, altyapı, kurumlar, sağlık ve temel eğitim, makroekonomik çevre, staj ve yükseköğrenim, iş gücü piyasası verimliliği, mal piyasası verimliliği, piyasa büyüklüğü, finansal piyasaların gelişmişliği, teknolojik hazırlık, iş çeşitliliği, inovasyondan meydana gelen bu on iki önemli etken global rekabet ortamında ülkelerin yerlerinin belirlenmesinde önem arz eden etkenler olarak kabul edilmektedir. Global rekabet ortamında liste başına yükselmek ya da liderlik pozisyonunu koruma amacı güden ülkeler her bir sütunu önemsemek durumundadırlar.

Günümüzde bir çok ülke ekonomik açıdan rekabet gücü elde etmek için teknolojik gelişmeye önemli kaynak ayırmaktadır (Lasagni, 2012, s. 313). Teknolojik gelişmeler sayesinde inovasyon faaliyetleri hız kazanacağından, yüksek teknolojlili ürün ihracatı yapmak mümkün hale gelecektir. Bu da ekonomik büyüme hedefine destek sağlayacaktır. Bu nedenle, özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyümenin itici gücünün en önemli unsuru teknolojik gelişmeler ve inovasyon kabul edilmektedir (Inekwe, 2014, s. 729).

Buradan hareketle, çalışmanın amacı, yükselen ekonomiler için 2010-2021 dönemine yönelik olarak, inovasyonun büyümeye etkisi panel eşbütünleşme analizi ile belirlemektir. İlk aşamada inovasyonun ülkeler için önemi, daha sonra inovasyon ve büyüme ilişkisi kavramsal olarak ele alınmış, literatür taraması ardından ekonometrik analiz ve sonuçlarına yer verilmiştir.

İnovasyon ve Ülkeler İçin Önemi

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği, ülkeler arasında yaşanan sert rekabet koşullarından dolayı, ülkelerin inovasyon eylemlerini kesintisiz olarak devam ettirmeleri gerekmektedir. İnovasyon uygulamalarının sürdürülebilirliğini başaran ülkeler, sonraki inovasyon eylemlerinin ortaya çıkışına ve bu eylemlerin çok yönlü olarak gelişimlerine katkıda

bulunabilmekte ve çevre çeşitlenme ve içinde farklılaşmayı meydana getirebilmektedirler (Farinha, Ferreira ve Gouveia, 2016, s. 6). Buradan hareketle, inovasyon çalışmalarının sürekliliği, inovasyonun sinerjik bir nitelik kazanmasına yardımcı olmaktadır. Böylece ülkeler, ekonomik büyüme ve kalkınmayı başarabileceklerdir. İnovasyon uygulamalarıyla sağlanan ekonomik gelişme, ülkelerdeki toplumsal gelişmeyi de gerçekleştirecektir.

Ülkelerin ilerideki inovasyon yönetimlerinin, politika ve stratejilerinin oluşturulması hususunda ülkelerin kendilerine ait inovasyon potansiyellerini bilmeleri büyük önem taşımaktadır (Mehran ve Reza, 2011, s. 190). Bunun yanı sıra ülkeler, birbirlerinin inovasyona ilişkin üstün yanlarını öğrenmek suretiyle inovasyon faaliyetlerine yönelik olarak ortaklaşa davranış sergileyebilmektedirler. Böylece ülkeler, global çapta inovasyonun gelişmesine ve bundan kaynaklı olarak dünya ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunabilmektedirler (Petruzzelli, Ardito ve Savino, 2018, s. 193). Bundan dolayı ülkeler, kendileri ve birbirlerinin inovasyon potansiyellerini uluslararası platformda ölçen metriklere, endekslere ya da ölçütlere ihtiyaç duyarlar. Bu doğrultuda ülkelerin global düzeyde inovasyon performanslarını ölçen göstergelerden biri kabul edilen küresel inovasyon endeksi, her sene ülkelerin inovasyon endekslerini meydana getiren ölçütlere ait değerler yardımıyla ölçülmektedir (Larsson ve Larsson, 2018, s. 4).

İnovasyon ve yenilik kavramları birbirleriyle ilişkili olmakta ve bu kavramların birbirlerinden farklılıkları da bulunmaktadır. Bu yönden inovasyon, yenilik kavramının öz alt kümesi şeklindedir. Bundan dolayı, her inovasyon kavramı yenilik kavramının içinde yer almakta ancak, her yenilik kavramının inovasyonu açıkladığı söylenememektedir. İnovasyonu yenilikten farklı kılan husus, inovasyon sayesinde gerçekleştirilen eylemlerin katma değer, fayda ve olumlu getiriler sağlıyor olmasıdır (Srivastava, Sultan ve Chashti, 2017, s. 65).

Şekil 1

İnovasyon Süreci

Kaynak: Schoen, Mason, Kline ve Bunch, 2005, s. 5

Şekil 1’de gösterilmiş olduğu gibi, inovasyon, yaratıcılığı yüksek fikri katma değer oluşturan ve pazarlanabilir bir ürün haline getirilme sürecini kapsayan faaliyetleri ifade etmektedir. Bir ülkenin gelişebilmesi bakımından inovasyonun pek çok sektörde etkisi oldukça büyüktür. İnovasyonun önemli aşamaları arasında; ihtiyaç duyulan bilginin temini ve örgütün stratejik seçiminin yapılması, maliyetlerin en aza indirilmesi ve ülke ihracatına destek olunması amacıyla ticarileştirme yer almaktadır.

Bilginin yaratılması, geliştirilmesi ve topluma yönelik fayda sağlanmasına ilişkin oluşumlar inovasyonun temel amaçlarından görülmektedir. Bu nedenle, inovasyonun temelini meydana getiren yeni yapı ve sistemler yardımıyla organizasyon ve ülkeler, inovasyon eylemlerine ilişkin gerekli olabilecek seri teknolojik değişimi ve global ölçekte rekabetin devamlı olmasını sağlayabileceklerdir (Pradhan, Arvin, Hall ve Nair, 2016, s. 1142). İnovasyon çalışmalarıyla birlikte, pazara gelenekselin dışında ve alışılmış olmayan yeni ürünler ve hizmetler sunmak, yeni uygulama, strateji ve yönetimlere ihtiyaç yaratacaktır. Bununla birlikte, inovasyon sayesinde girişimcilik, lojistik, bilim ve teknoloji altyapısı, kaynaklar ile sermaye güçlenecektir (Hussain vd., 2011, s. 48).

Hızla gelişmekte olan teknolojinin de yardımıyla herhangi bir ülkede uygulanmakta olan inovasyon çalışmalarıyla beslenmiş ürün ve hizmetler

başka ülkeler tarafından takip edilerek analizi yapılmaktadır (Drucker, 2014, s. 102). Buradan hareketle ülkelerin, birbirlerinden görüp anlayarak gerçekleştirmiş oldukları inovasyon çalışmaları sayesinde inovasyona genel olarak katkıda bulduklarını söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak, inovasyon eylemleri bağlamında en ideal ürün ve hizmetin yaratılması açısından ülkeler arasında bir rekabet ortaya çıkacaktır. Böylece en fazla tutulan inovasyonla desteklenmiş ürün ve hizmeti ortaya çıkaran ve geliştiren ülkeler, rekabet avantajı elde edecek ve buna bağlı olarak sürdürülebilir ekonominin yaratılmasına katkıda bulunabileceklerdir (Lindgardt, Reeves ve Stalk, 2015, s. 71).

Ülkeler bakımından kendilerinin inovasyon potansiyel ve kapasiteleriyle alakalı farkındalığın oluşabilmesi için ülkelerin kendi inovasyon performanslarını bilmeleri gerekmektedir. Böylece ülkeler, inovasyon ilişkisi eksik yanlarını ya da inovasyon hususundaki geliştirilmesi zaruri olan tarafların belirlenmesini daha verimli bir şekilde gerçekleştireceklerdir (Lefebvre, De Steur ve Gellynck, 2015, s. 415). Söz konusu durum sayesinde; ülkelerin uyguladıkları inovasyon eylemlerinin planlanması, stratejiler meydana getirilmesi, yönetim, yönelim ve yatırımların uygun bir şekilde belirlenmesi sağlanarak inovasyona ilişkin maliyetler en aza indirilmiş olacaktır. Sonrasında da ülkelerin inovasyona yönelik yoğun konsantrasyonu ve etkin eylemleriyle sonraki inovasyon çalışmaları daha sağlam ve daha kısa zamanda gerçekleştirilebilecektir (Medcof ve Lee, 2017, s. 769). Ülkeler, inovasyonu oluşturmayı devamlı öğrenmeyle destekleyerek, inovasyonu meydana getirecek yenilik sağlama çalışması şeklinde görmenin yanı sıra, her zaman zorunlu ve gerekli bir oluşum olarak kabulleneceklerdir. Kısaca ülkeler, inovasyonun sahip olduğu sinerjiyi kavrayarak gelişebilmek adına inovasyon eylemlerini katmerleştirmek isteyeceklerdir (Petruzzelli, Ardito ve Savino, 2018, s. 192). İnovasyon çeşitlerini dört başlık altında toplamak mümkündür:

1. *Ürün ve Hizmet İnovasyonu*: Bir ürün ya da hizmetin mevcut durumundan daha fazla geliştirilmiş ya da güçlendirilmiş halini ifade etmektedir. Böylece ürün ya da hizmetin teknik özelliklerinde gerçekleştirilen iyileşme çalışmaları sayesinde kişiler, ürün ya da hizmetten daha kolay bir şekilde yararlanabileceklerdir (Li ve Jiang, 2016, s. 1258). Bu duruma; cep telefonlarında bulunan kameralar, bankacılık ya da fatura ödeme sistemleri gibi internet hizmetleri örnek olarak verilebilir. Yeni bir ürünün meydana getirilmesi biçiminde ürün inovasyonu gerçekleştirilebileceği gibi, halihazırdaki ürünün geliştirilmesi yoluyla da bu eylem yapılabilmektedir.

2. *Süreç İnovasyonu*: Var olan durumuna nazaran daha fazla iyileştirilip güçlendirilen çıktı ya da hizmetlerin meydana getirilmesi ve teslimat yöntemlerinin hazırlanmasıdır. Bahsi geçen bu yenilikler, ürün ya da çıktıya yönelik oluşturulan yöntem ya da malzemelerin yazılımlarının yenilenmesini kapsamaktadır. Bu duruma örnek olarak; otomatik ambalajlama, mal ve envanter kayıtlarına ilişkin taşınabilir bilgisayar/ tarayıcılar verilebilir (Pradhan, Arvin, Bahmani ve Bennett, 2017, s. 116).

3. *Pazarlama İnovasyonu*: Ürün tasarımı, ambalajlanması, konumlandırılması ve fiyatlandırılması hususlarında geliştirilen yenilikleri içermektedir. Yeni ürünün eskisine nazaran müşterilerin tercih ve zevklerini daha iyi yanıtlayabildiği ve öncesinde hiç kullanılmamış bir teknik olması pazarlama yeniliği olarak adlandırılmaktadır (Thuriaux-Alemán, Eagar ve Johansson, 2013, s. 213). Pazarlama inovasyonundaki asıl amaç, hedef kitlede yer alan müşterilere her zamankinden daha fazla hizmet sağlayarak aynı işi yapmakta olan başka firmalar karşısında rekabet üstünlüğü sağlamaktır. Örnek olarak, firmalar müşterileri için ürünleri, tümüyle dekorasyonu yapılmış olan odalarda görmelerini sağlayan, temalara göre tasarlanan mobilya satış odaları gibi yeni ürün sunum konseptlerini gerçekleştirmesidir (Pece, Simona ve Salisteanu, 2015, s. 463).

4. *Organizasyonel İnovasyon*: Çalışma ortamının organizasyonunu veya işletmenin dışarıdaki örgütler ile kurmuş olduğu bağlantılardaki iyileştirme veya yenilikleri içine almaktadır. Organizasyonel inovasyonun kapsamında yer alan konular; koordinasyon, örgütlenme şekli, proje yönetimi ve optimizasyon sağlama biçiminde benzeri hususlardır (Samimi ve Alerasoul, 2009, s. 3467). İlk olarak üniversite ya da başka araştırma kuruluşlarıyla ortaklaşa bir araştırma gerçekleştirmek örnek olarak verilebilir.

İnovasyon ve Büyüme İlişkisi

Farklı ekoller tarafından, inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalarda, inovasyonun ekonomik büyüme üzerinde önem taşıdığı ortak bir görüş sergilenmesinin yanı sıra, inovasyonun önem derecesi hususundaki görüşlerin birbirinden ayrı olduğu görülmektedir.

Neo-Klasik görüş, inovasyonu dışsal bir değişken şeklinde değerlendirmektedir; yeni büyüme teorileri, inovasyonu dışsal bir değişken şeklinde incelemekte ve bununla birlikte bir denge modelinde inovasyonu biraraya getirmektedir. Schumpeterci görüşte, inovasyon dengeyi bozan dışsal bir değişken biçiminde ele alınmaktadır. Neo-Schumpeterci görüş ise, inovasyon sistemi kapsamında çok sayıda belirleyici arasında doğrusal

olmayan bir ilişkinin bulunduğunu savunmaktadır. Neo-klasik büyüme teorisinde, teknik gelişme dışsal olarak kabul edilmekte ve dengeli bir hızla gelişmekte olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan da yeni ekonomik büyüme teorileri tarafından inovasyon oranının, elde ettikleri karı en üst seviyeye çıkarmayı hedefleyenlerin tercihiyle ortaya çıktığı ve buna bağlı olarak, ülkelerin verimlilik düzeyleri ve büyüme oranlarında kalıcı olarak farklılıklar görülmesinin olası olduğu savunulmuştur (Aghion ve Howitt, 2006, s. 271).

Yapılan çalışmalarda inovasyon kavramı; “yaparak öğrenme (Romer, 1987)”; “beşeri sermaye (Lucas, 1988)”; “kamusal altyapı (Barro, 1990)” ve Ar-Ge “(Romer, 1990, Aghion ve Howitt, 1992)” boyutları ile ele alınmıştır. 1980 ve 1990’lı tarihlerde baskın iki akım olarak kabul edilen Neo-klasik ve Neo-Schumpeterci (evrimci) yaklaşımların her ikisi de inovasyon ve teknolojinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, buna dayanarak devletin bilim ve teknolojiye yönelik uygulayacağı politikaların çok önem arz ettiğini savunmaktadır. Ancak evrimci yaklaşım, ekonomik büyümeye yönelik olarak teknoloji ve bilimi daha ön planda tutmaktadır (Romer, 2014, s. 90).

Schumpeter, ekonomik büyümenin bir kaynağı olarak inovasyonu kabul etmektedir. Ekonomik büyüme teorilerinin temeli, Schumpeter (1911) tarafından ortaya atılan ekonomik gelişmeye ilişkin inovasyon ve girişimcilik boyutlarının arasında yer alan bağlantıların ve tamamlayıcılıkların oluşturulması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Ayrıca, Schumpeter (1943), “yaratıcı yıkım” teorisi ile eski teknolojilerin yerini yeni teknolojilere bırakacağını ve böyle bir durumun da ekonomik büyüme üzerinde etkili olacağını ifade etmektedir. Schumpeter’in inovasyon ve ekonomik büyüme ilişkisini tekrardan düzenleyen yeni Schumpeterci görüş de inovasyonla ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişkinin var olduğunu onaylamakta ve bu ilişkinin her zaman doğrusal bir yapıda bulunmadığını belirtmektedir. Yeni Schumpeterci görüş, bahsi geçen durumun nedeni olarak; teknolojinin gelişimi, değişimi ve ilerlemesini sağlayan değişkenlerin niceliğindeki artışı ve niteliğindeki karmaşıklığı göstermektedir. Bunun yanında yeni Schumpeterci görüş; devletin sanayi, bilim ve teknoloji sahalarındaki faaliyetlerini inovasyon ile ekonomik büyüme arasında bulunan bağlantıya daha fazla nitelik kazandıracığını savunmaktadır.

Neo-Klasik gelenekte Solow’un büyüme teorisinde, teknoloji ve teknolojik inovasyonun ekonomik büyümeye etkisinden ilk kez bahsedilmiştir. Söz konusu teoride, dışsal bir değişken biçiminde değerlendirilen

inovasyon yardımıyla teknik gelişme ve ekonomik büyümenin dengeli bir biçimde oluşturulacağı ifade edilmiştir. Bu çerçevede Solow (1956), teknolojik boyutu dışsal bir etken biçiminde ele almış, sermaye ve emek değişkenlerinin ekonomik büyümeyi karşılamadığı ya da açıklayamadığı bölümünün teknolojik gelişmeyle sağlandığını savunmuştur. Böylece, Solow (1956) tarafından geliştirilen modelde inovasyon ve teknoloji ekonomik büyüme noktasında önemli faktörlerden biri kabul edilmiş, fakat inovasyon ve teknolojinin ekonomik büyümedeki etkenliği artık bakiye şeklinde değerlendirilmiştir (Ljungquist ve Sargent, 2004, s.89).

Bunun yanında gerçekleştirilen araştırmalarda, teknolojinin üretilme şekline yönelik olarak yapılan açıklamalar yeterli seviyede değildir. Söz konusu yetersizlikten dolayı Neo-Klasik büyüme teorisinin yerini içsel büyüme teorisi almıştır. Romer (1986), Barro (1991), Grossman ve Helpman (1991), Aghion ve Howitt (1992) gibi ekonomistlerin öncülüğünde gelişme gösteren içsel büyüme teorilerinde teknoloji ekonomik yapının içinde belirlenmektedir. Örnek olarak, Romer (1990)'a göre; Ar-Ge uygulamaları neticesinde meydana gelen teknolojik inovasyonların, iktisadi büyümenin motoru olduğu ifade edilmektedir.

İçsel büyüme modellerine dair önemli rolü bulunan Romer (1986), ekonomik büyümeyi gerçekleştiren unsurların bilhassa Ar-Ge uygulamalarıyla bağlantılı olan inovasyon çalışmalarının meydana getirdiğini ifade etmektedir. Romer (1986), teknolojik açıdan inovasyon çalışmalarının bilhassa uzun dönemdeki büyümeler için gerekli ve önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Romer'a (1986) göre, inovasyonun, ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü ve yüksek düzeyde etkisi olduğu açıklanmaktadır. Aghion ve Howitt (1992), içsel büyüme teorileri yönünden inovasyon ve ekonomik büyüme arasında yer alan ilişkilerde Ar-Ge boyutunun inovasyon çalışmaları bağlamında ekonomik büyümeyi gerçekleştirmesinde temel işlev olduğunu düşünmüşlerdir (Spear ve Young, 2015, s. 396).

Alanyazında ekonomik büyüme konusu incelendiğinde, inovasyon patent sayıları, Ar-Ge harcamaları ya da inovasyon sayısı gibi değişkenlerin hangisiyle ölçülürse ölçülsün hem örgüt hem de endüstri ve ülke bazında büyümeye ilişkin ciddi etkisi bulunduğu görülmüştür. Son zamanlarda ortaya atılan büyüme teorileri de ekonomik büyümeye dair teknolojik değişim ve yeniliğin önemini vurgulamaktadır.

Literatür Araştırması

OECD üyesi ülkeler üzerinde Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi Sylwester (2001) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu çalışmada, 20 OECD ülkesine yönelik olarak regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmaya göre, OECD ülkeleri için Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığı, G-7 ülkelerinde Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir.

Yu-Ming vd. (2007) tarafından Çin'de Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bulunan bağlantı irdelenmiştir. Gerçekleştirilmiş olan çalışma neticesinde, 1953-2004 tarih aralığındaki verilerden yararlanılarak eşbütünleşme analizi yöntemi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, Çin'deki Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme oranları arasında pozitif bir ilişki bulunduğu görülmüştür.

Özer ve Çiftçi (2009) tarafında yapılan bir araştırmada, OECD üyesi ülkeler üzerinde Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Söz konusu araştırma kapsamında, 19 OECD ülkesine yönelik olarak 1996-2005 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Genç ve Atasoy (2010), 34 ülkeye yönelik Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Yapılan araştırmada, 34 ülkeye ilişkin 1997-2008 tarih aralığındaki verilerden yararlanılarak değişkenler ile panel nedensellik testi uygulanmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucunda, söz konusu ülkelerde Ar-Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Gülmez ve Yardımcioglu (2012) tarafından yapılan araştırmada, OECD ülkelerinde Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında yer alan ilişki değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında, 21 OECD ülkesine ilişkin 1990-2010 tarihleri arasındaki verilerden faydalanılarak panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri uygulanmıştır. Araştırmaya göre, 21 OECD ülkesinin tümünde Ar-Ge harcamalarında meydana gelen %1 oranındaki artışın ekonomik büyüme üzerinde uzun vadede %0,77 oranında bir artışa yol açtığı belirlenmiştir.

Güloğlu ve Tekin (2012), OECD üyesi ülkeler üzerinde Ar-Ge harcamaları ve inovasyon ile ekonomik büyüme arasında bulunan bağlantıyı ele almışlardır. Gerçekleştirilen çalışmada, 13 OECD ülkesine yönelik 1991-2007 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, Ar-Ge harcamaları ve patent başvurularının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif yönlü olduğu

saptanmıştır.

Mecik (2014) tarafından, OECD üyesi ülkelere yönelik Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bulunan bağ incelenmiştir. Gerçekleştirilen araştırma kapsamında 1990-2012 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak değişkenler arasında panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışma neticesinde, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkisinin bulunduğu görülmüştür.

Özcan ve Arı (2014)'nın yapmış oldukları çalışmada, OECD üyesi ülkelerde Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında yer alan ilişkin değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, 15 OECD ülkesine yönelik 1990-2011 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışma sonunda, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif yönde etkisinin olduğu saptanmıştır.

Bozkurt (2015) çalışmasında, Türkiye'de Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi ele almıştır. Söz konusu çalışma kapsamında 1998-2013 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Çalışma neticesinde, Türkiye'de Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığına rastlanmıştır.

Bayraktutan ve Kethudaoğlu (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, OECD üyesi ülkelerde Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bulunan ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada, 29 OECD ülkesine yönelik 1960-2015 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak değişkenler ile panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonunda, araştırmaya katılım sağlayan ülkelere ilişkin Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyümeleri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu görülmüştür.

Türedi (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, OECD üyesi ülkelerde Ar-Ge harcamaları ve patent başvurularının ekonomik büyümeye etkileri değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, 23 OECD üyesi ülkeye yönelik 1996-2011 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak Genelleştirilmiş Momentler Metodu ile Wald testi uygulanmıştır. Analiz neticesinde, patent başvurularından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişki belirlenmiştir.

İnal vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye bir etkisinin bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Bu araştırma kapsamında 1990-2013 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak Todo-Yamamoto Nedensellik testi uygulanmıştır.

Çalışma neticesinde, kişi başı gayri safi yurt içi hasıladan Ar-Ge'ye doğru bir nedensellik olduğu, Ar-Ge'den kişi başı gayri safi yurt içi hasılaya doğru bir nedenselliğin olmadığı görülmüştür.

Sağlam vd. (2017), 26 ülkeye yönelik Ar-Ge harcamaları ile ülkelerin ekonomik büyüme oranları arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışma yapmışlardır. Çalışma kapsamında, gelişmiş ve gelişmekte olan 26 ülkeye ilişkin 1996-2014 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak panel nedensellik analizi uygulanmıştır. Çalışma neticesinde, uzun vadede Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye yönelik pozitif etkisinin bulunduğu görülmüştür.

Yıldırım ve Kantarcı (2018)'nin yapmış oldukları çalışmada, gelişmekte olan 15 ülkeye yönelik Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bulunan bağlantı ele alınmıştır. Bu araştırma kapsamında 1998-2013 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışma neticesinde, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye anlamlı yönde etkisinin olduğu görülmüştür.

Güneş (2019) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, OECD üyesi ülkelerde Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi ele almıştır. Bu çalışma kapsamında, 32 OECD üyesi ülkeye yönelik 2000-2014 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışma neticesinde, ekonomik büyümeden Ar-Ge harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu, Ar-Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru ise bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmüştür.

Sağlam ve Çimen (2019) çalışmasında, 2000-2017 dönemi için 28 Avrupa ülkesine yönelik olarak inovasyonun ekonomik büyümeye etkisini panel veri analizi yardımıyla incelemiştir. Çalışmada, inovasyon değişkeni olarak Ar-Ge harcamalarından, ekonomik büyüme olarak GSYH (nominal) değişkeninden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda, inovasyonun ekonomik büyümeye anlamlı ve pozitif yönlü etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Altıntaş (2020) araştırmasında, 2008-2019 tarihleri arasındaki G20 ülkelerinin global inovasyon endeksi ve ekonomik büyüme göstergelerine ilişkin veriler üzerinden inovasyonun ekonomik büyümeye olan etkisini, yapısal eşitlik modellemesiyle tespit etmeye çalışmıştır. Çalışma neticesinde, inovasyonun ekonomik büyümeyi pozitif yönlü, anlamlı ve yüksek derecede etkilediği saptanmıştır.

Özby vd. (2021) çalışmasında, Ar-Ge harcamaları, patent sayıları, faydalı model ve endüstriyel tasarım uygulamaları değişkenlerinin ekonomik büyümeye etkisinin bulunup bulunmadığı Çin'in 1986-2018 tarihleri arasındaki verilerden yararlanılarak incelenmiştir. Değişkenler arasında hem kısa hem de uzun dönem pozitif yönde ilişki belirlenmiştir. Granger nedensellik testi uygulanmış ve büyüme ile Ar-Ge harcamaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Ekonometrik Analiz

Çalışmanın Amacı

Günümüzde ülkelerin büyüme ve kalkınma stratejileri inovasyon odaklı olarak devam etmektedir. Dolayısıyla, vergi sistemleri, teşvik politikaları, kalkınma stratejileri bu amaca yönelik düzenlenmektedir. Ekonomilerdeki bu dönüşüm süreci aynı zamanda inovasyon stratejilerinin de güncellenmesini gerektirmektedir. Güçlü rekabetin varlığı karşısında kendisini konumlandırmak isteyen gelişmekte olan ülkelerde ulusal inovasyona dayalı büyüme stratejileri gittikçe önem kazanmaktadır. Gelişmekte olan ülke grubu yükselen ekonomiler için büyüme oranının artışı en önemli hedeflerden biridir. Bu tarz ülkeler büyümeyi artırmak ve bir üst düzey ülke sınıflamasına geçmek için stratejiler üretmektedir. Günümüzde, hem büyümeye ivme kazandıracak, hem de rekabet gücünü artıracak olan, inovasyon ve Ar-Ge çalışmaları, yükselen ekonomiler için önemli bir çıkış yolu olarak görülmektedir. Bu nedenle, ele alınan ülke grubu için farklı analizlerle yapılacak inovasyona yönelik çalışmaların önemi ortadadır. Bu çalışmanın, hem ele alınan ülkelerin seçimi açısından hem de analizin güncel olması nedeniyle, literatüre katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında, inovasyon göstergeleri olan; Ar-Ge harcamaları ve patent sayısı gibi değişkenlerin ekonomik büyümeye etkisinin hem işletme, hem endüstri hem de ülke bazında istatistik anlamlı etkili olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, hedefleri büyüme olan yükselen ekonomi ülkeleri için, inovasyon göstergeleri olan Ar-Ge harcamaları/GSYİH ve patent sayısının büyümeye etkisini panel eşbütünleşme analizi yardımıyla belirlemektir.

Örneklem ve Veri Seti

Çalışmadaki amaç, ekonomik büyüme ve inovasyon arasında bulunan ilişkiyi yükselen ekonomi ülkelerinde 2010-2020 dönemi yıllık verileri üzerinden panel eşbütünleşme analizi yardımıyla incelemektir. Çalışma

kapsamında inovasyon kavramı, Ar-Ge harcamaları ve patent başvuruları olacak şekilde iki gösterge aracılığı ile ölçülmüştür. Modeldeki söz konusu değişkenler Tablo 1’de sunulmuştur.

Model:

$$GSYİH_{it} = \beta_0 + \beta_1 AR-GE_{it} + \beta_2 PA_{it} + \varepsilon_{it}$$

Tablo 1

Analizde Kullanılan Değişkenlerin Tanıtımı

Gösterim	Değişken Tanımı	Veri Kaynağı
GSYİH	Gayri safi yurt içi hasıla (2010 sabit fiyatlarıyla, \$)	World Bank
AR-GE	R&D harcamaları /GSYİH	World Bank
PA	Patent başvuruları	World Bank

Çalışma örneklemini 15 gelişmekte olan ülkeyi (Çin, Brezilya, Şili, Endonezya, Kolombiya, Tayvan, Meksika, Peru, Tayland, Türkiye, Macaristan, Hindistan, Polonya, Rusya, Güney Afrika) içermektedir.

Yükselen ekonomiler kavramı, hızlı büyüme ile sanayileşme içerisinde olan ülkelere verilen bir isim olmasının yanında, bu kavram sadece yüksek büyüme gösteren ülke anlamına gelmemektedir. Yüksek ekonomik büyüme gösterdiği halde yükselen pazar ekonomisi olarak gösterilmeyen ülkelerde bulunmaktadır. Ülkeleri yükselen ekonomi yapan faktörlerin bazıları şu şekilde sıralanabilir;

- Yüksek nüfusa sahip olmaları,
- Hammadde bolluğu,
- Büyük iç pazarları ile ekonomik güç olmaları,
- Ekonomik ve politik anlamda reformcu yapıya sahip olmaları,
- Yüksek büyüme oranlarına sahip olmaları,
- Dünya politikasında da söz sahibi olmaya başlamaları ve bu yöndeki çalışmaları (Michelson ve Srotova, 2008).

Yükselen piyasa ekonomileri bu alanda gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek büyüme performansı göstermekte ve göstermeye devam etmektedir. Ayrıca, bu ülkeler çekmekte oldukları dış yatırımlarla birlikte

dünya ekonomisinin büyümesinde bir motor görevi görmektedirler. Bu nedenle, bu çalışmada önemli bir ülke grubu olan yükselen ekonomiler örneklem olarak ele alınmıştır.

Bulgular

Birinci nesil birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Günümüzde uluslararası ekonomilerinin birbiriyle ilişkili olduğu düşünülürse, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şoktan birimlerin farklı düzeyde etkilenmesi daha gerçekçi bir yaklaşımdır.

$H_0 =$ Yatay kesit bağımlılık yoktur

$H_1 =$ Yatay kesit bağımlılık vardır şeklindedir.

$$CD_{LM} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (1)$$

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-K-1)\hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (2)$$

Burada; $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, v_{Tij} varyansı temsil etmektedir. Buradan elde edilecek olan test istatistiği, asimtotik olarak standart normal dağılım göstermektedir (Pesaran vd., 2008, s.23).

Homojenlik testi analizde eşbütünleşme eğim katsayısının homojen olup olmadığını tespit eden bir testtir. Swamy (1970) tarafından yapılan çalışmalar, Pesaran ve Yamagata (2008; 54-55), tarafından geliştirilmiştir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Eşitlik 3’de, β_i eğim katsayılarının, yatay kesitler arasında homojen olup olmadığını test etmektedir. Bu testin hipotezi şu şekildedir:

H_0 : Eğim katsayıları homojendir

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir

$$\text{Büyük örneklem için: } \hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S-k}{2k} \right) \sim \chi_k^2 \quad (4)$$

$$\text{Küçük örneklem için: } \hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S-k}{v(T,k)} \right) \sim N(0,1) \quad (5)$$

Burada N ; yatay kesit sayısını, S ; Swamy test istatistiğini, k ; açıklayıcı

değişken sayısını ve $v(T, k)$ standart hatayı ifade etmektedir.

Yatay kesit bağımlılığına ilişkin testler sonucunda $p < 0.05$ olması nedeniyle H_0 red edilmiş, yatay kesit bağımlılığını ifade eden H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca, homojenlik testi sonucunda $p < 0.05$ şeklinde bulunmuş, H_0 red edilmiş ve heterojenliği gösteren H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 2

Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi Sonuçları

Yatay kesit bağımlılığı Testi (H_0 : yatay kesit bağımlılığı yoktur)		
Test	Test istatistiği	p
LM (Breusch and Pagan, 1980)	38.453	0.001
LM _{adj} (Pesaran et. al, 2008)	40.076	0.000
LM CD (Pesaran, 2004)	42.861	0.000
Homojenlik testi (H_0 : eğim katsayıları homojendir)		
Test	Test istatistiği	p
Delta _{tilde}	25.117	0.000
Delta _{tilde_adj}	29.402	0.000

Çalışma kapsamında yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinden dolayı, ikinci nesil birim kök testlerinden yararlanılmalıdır. Bu çalışmada, CIPS ikinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. CIPS testinin sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Pesaran tarafından 2007 yılında geliştirilen ve seriler arasında yatay kesit bağımlılığına izin veren ikinci nesil birim kök testi CADF, hem $N > T$ durumunda hem de $N < T$ durumunda anlamlı sonuçlar vermektedir. Bu testde önce paneli oluşturan tüm birimler için CADF test istatistiği değerleri hesaplanmakta, daha sonra bu testlerin aritmetik ortalaması alınarak panel geneli için CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) testi istatistiği değerleri hesaplanmaktadır. Bununla beraber, CADF testi sonuçları paneli oluşturan her bir ülke için durağanlık analizi yaparken, CIPS testi sonuçları ise panelin geneli için durağanlık analizi yapmaktadır. Bu çalışmada panelin geneline yönelik CIPS testi uygulanmıştır.

Bu kapsamda, CADF test istatistik değerleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (6)$$

$$t_i = (N, T) = \left(\frac{\Delta y_i' \bar{M}_w y_{i-1}}{\bar{\sigma} (y_{i-1}' \bar{M}_w y_{i-1})^{1/2}} \right) \quad (7)$$

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n CADF_i \quad (8)$$

Tablo 3

İkinci Nesil Birim Kök Testi CIPS Sonuçları

Değişkenler	Düzyey		Birinci Mertebe Fark	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
GSYİH	-1.154	-1.255	-7.297*	-8.098*
AR-GE	-1.586	-1.748	-9.128*	-9.426*
PA	-1.210	-1.293	-8.554*	-8.835*

*0.05 düzeyinde anlamlı

CIPS testlerinde maksimum gecikme uzunluğu 1 kabul edilmiş ve optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteri baz alınarak saptanmıştır. Sıfır hipotezini %5 anlamlılık seviyelerinde reddedilmiştir. Birim kök testi neticeleri, serilerin I (1) düzeyinde durağan olmadığını, bir başka deyişle değişkenlerin durağan olduğunu göstermektedir.

Panel veri analizlerinde eşbütünleşme teknikleri, zaman serisi (T) ve yatay kesit (N) boyutunda değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek için kullanılır. Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla Westerlund & Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM bootstrap panel eşbütünleşme testinden faydalanılmıştır. Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM bootstrap panel eşbütünleşme testinden faydalanılmıştır. Ayrıca Westerlund ve Edgerton (2007) eşbütünleşme testinin küçük örneklerde iyi sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Bu testte H_0 hipotezinin kabul edilmesi tüm kesitler için eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Bu hipotezlerin sınanması için Westerlund ve Edgerton (2007) LM istatistiği, (9) no.lu eşitlikte olduğu gibi hesaplanmaktadır.

$y_{it} = \alpha_i + x_{it} \beta_i + z_{it} \gamma_i$ şeklindeki denklemde $z_{it} = u_{it} + \sum_{j=1}^t \eta_{ij}$ eşitliğinde η_{ij} ortalaması sıfır, varyansı σ_i^2 olan bir hata terimidir. Testin hipotezleri :

$H_0: \sigma_i^2 = 0$ eşbütünleşme ilişkisi vardır

$H_1: \sigma_i^2 > 0$ eşbütünleşme ilişkisi yoktur biçimindedir. Westerlung ve Edgerton (2007) bu hipotezleri sınamak için LM istatistiğini oluşturmuştur.

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (9)$$

Burada $\omega_{it} = (u_{it}, \Delta x'_{it})'$ ve S_{it} FMOLS ile tahmin edilmiş modeldeki Z_{it} hata terimlerinin kısmi toplamlarıdır. Bu yöntemde LM test istatistiği ve olasılık değerleri bootstrap kullanılarak hesaplanmaktadır.

Yapılan çalışma kapsamında değişkenler arasında yer alan uzun dönem ilişkinin saptanabilmesi için Westerlund ve Edgerton (2007)'un geliştirmiş olduğu LM bootstrap panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. H_0 hipotezinin kabul edilmesi, eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4

Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap Eşbütünleşme Sonuçları

LM _N ⁺	Sabit			Sabit+trend		
	İstatistik	Asimtotik p değeri	Bootstrap p değeri	İstatistik	Asimtotik p değeri	Bootstrap p değeri
	8.271	0.138	0.296	9.115	0.319	0.375

Bootstrap olasılık değerleri 10.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimtotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. Gecikme ve öncül seviyeleri 1 alınmıştır.

Tablo 4'deki neticelere bakıldığında ülke bazında değerlendirilen seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu ($p > 0.05$) belirlenmiştir. Bu durumda seriler uzun dönemde beraber hareket etmektedir. Serilerin eşbütünleşik olduklarının saptanmasının ardından eşbütünleşme tahmincileri ile modeldeki katsayıların tahmininde bulunulabilir. Çalışma kapsamında uzun dönem eşbütünleşme katsayıları FMOLS (Full Modified OLS) yöntemi yardımıyla ele alınmıştır.

Phillips ve Hansen (1990) göre, FMOLS yöntemi; değişkenlere ait denklemlerin hata terimleri arasındaki eş-anlı ilişkileri dikkate aldığından,

ikinci derece sapmaları da gidermektedir. FMOLS tahmincisi, standart tahminçilerde meydana gelen diagnostik sorunları gidermektedir. Bu yöntem içsellığı ve otokorelasyon sorununu dikkate alarak OLS'nin geliştirilmesiyle elde edilmiştir. Ayrıca, OLS tahmincisinin eşbütünlük denklemlerin optimal değerlerini hesaplamada ortaya çıkan yetersizliğini gidermek için FMOLS'de asimptotik sapmalı ve dışsallık varsayımı kullanılmıştır. Yatay kesit bağımsızlığını varsayan bu tahminci aynı zamanda heterojenitenin söz konusu olması durumunda paneli oluşturan her bir yatay kesit için ise farklı bir eşbütünlük vektörünün tahminine

izin vermektedir. Panel FMOLS tahmincisi $\hat{\beta}_{GFM}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{FMi}^*$ şeklinde ifade edilmektedir ki, burada her bir ülke için elde edilen katsayıyı göstermektedir. Mevsimsel etkilerin giderilmesi amaçlı değişkenlerin logaritması alınmıştır.

Tablo 5

Uzun Dönem Eşbütünlük Katsayıları Tahmin Sonuçları

Ülkeler	<i>FLogAR-GE/GSYİH</i>	<i>FLogPA</i>
Brezilya	0.325*	0.253*
Şili	0.214*	0.187*
Kolombiya	0.196*	0.154*
Meksika	0.180*	0.142*
Peru	0.172*	0.134*
Macaristan	0.197*	0.160*
Polonya	0.211*	0.191*
Rusya	0.372*	0.322*
Güney Afrika	0.293*	0.284*
Çin	0.370*	0.367*
Hindistan	0.326*	0.309*
Endonezya	0.271*	0.221*
Tayvan	0.167*	0.142*
Tayland	0.209*	0.183*
Türkiye	0.185*	0.130*
PANEL	0.252*	0.214*

*%5 e yönelik istatistik anlamlı değişken (Analizde yer alan otokorelasyon ve değişen varyans sorunları Newey-West yöntemi sayesinde çözülmüştür). "F" gösterimi birinci mertebeye farkı ifade etmektedir.

Tablo 5'deki sonuçlar incelendiğinde, panelin geneline yönelik ülke

bazında değerlendirilen bağımsız değişken “AR-GE ve PA değişkeni GSYİH üzerinde pozitif yönlü (artırıcı etki) istatistiksel anlamlı ilişkili bulunduğu görülmüştür ($p < 0.05$). Ar-Ge harcamaları/GSYİH değişkeni GSYİH değişkenini %25.2 arttırmaktadır. Diğer yandan, PA değişkeni GSYİH değişkenini %21.4 arttırmaktadır”.

Ülke grubu için inovasyon, büyüme üzerinde pozitif yönde anlamlı ilişkili olarak elde edilmiştir. Ar-Ge harcamaları/GSYİH değişkeni GSYİH değişkeni üzerinde PA’ya göre daha etkili bir değişken olarak belirlenmiştir. Ülke bazında bakıldığında, hem Ar-Ge harcamaları/GSYİH ve PA için Rusya, Çin, Hindistan ve Brezilya büyümeye daha fazla katkı sağlamaktadır. Türkiye bu ülke grubunda AR-GE ve PA açısından son sıralarda yer almıştır.

Paneli oluşturan serilerdeki eşbütünleşik ilişkinin olup olmaması kullanılacak olan nedensellik testini değiştirmektedir. Panel nedensellik testlerinin tümü yatay kesit bağımsızlığı varsayımı altında tahmin yapmaktadır. Yalnızca Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi ile hem yatay kesit bağımlılığı hem de yatay kesit bağımsızlığı durumunda tahmin yapılabilen ve etkin sonuçlara ulaşılmaktadır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi, heterojen paneller için Granger nedensellik testi ile benzerlik göstermektedir. Bu test, Granger nedensellik testi kapsamında yatay kesit birimleri için hesaplanan bireysel Wald testlerinin ortalamasını ifade etmektedir. Bu test, hem heterojenliği hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Dumitrescu ve Hurlin testinin diğer bir özelliği ise hem eşbütünleşik ilişkinin varlığında hem de olmadığı durumda çalışmasıdır. Panel nedensellik testinde 3 farklı istatistik değeri hesaplanmaktadır.

Burada K , bütün yatay kesitler için özdeş olan gecikme uzunluğunu gösterirken, $\beta_1 = (\beta^{(1)}, \dots, \beta^{(K)})$ y_1 ifade etmektedir. Yukarıda belirtilen denklem için kurulan temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir (Dumitrescu, Hurlin, 2012):

$$\begin{aligned} H_0 &= \beta_i = 0 \\ H_1 &= \beta_i \neq 0 \forall i = 1, \dots, N \\ \beta_i &\neq 0 \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \end{aligned} \quad (10)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik Wald istatistiğinin hesaplanması aşağıdaki denklemde verilmiştir.

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (11)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012), zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğu durumda asimtotik dağılıma sahip $Z_{N,T}^{HNC}$ istatistiğinin kullanılmasını önerirken, kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması durumunda ise Z_N^{HNC} istatistiğinin kullanılmasını önermektedir.

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N[W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N \text{Var}(W_{i,T})}} \quad (12)$$

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K) \quad (13)$$

Bu çalışmada durağan hale getirilmiş serilere Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6

Dumitrescu and Hurlin (2012) Nedensellik Testi Sonuçları

Boş hipotez	Test	İstatistik	p
DLogGSYİH değişkeni DLogAR-GE değişkeninin Granger nedeni değildir.	<i>Whnc</i>	1.436	0.131
	<i>Zhnc</i>	2.387	0.148
	<i>Ztild</i>	2.487	0.156
DLogAR-GE değişkeni DLogGSYİH değişkeninin Granger nedeni değildir.	<i>Whnc</i>	6.586	0.000
	<i>Zhnc</i>	7.114	0.000
	<i>Ztild</i>	7.490	0.000
DLogGSYİH değişkeni DLogPA değişkeninin Granger nedeni değildir.	<i>Whnc</i>	2.189	0.217
	<i>Zhnc</i>	2.580	0.250
	<i>Ztild</i>	3.131	0.316
DLogPA değişkeni DLogGSYİH değişkeninin Granger nedeni değildir.	<i>Whnc</i>	9.377	0.000
	<i>Zhnc</i>	9.619	0.000
	<i>Ztild</i>	9.931	0.000

Tablo 6'dan görüleceği üzere; GSYİH değişkeni, Ar-Ge değişkeninin granger nedeni değildir. Öte yandan, Ar-Ge değişkeni GSYİH değişkeninin granger nedenidir. Teknolojik gelişmeden büyümeye doğru tek yönlü

nedensellik saptanmıştır. GSYİH değişkeni, PA değişkeninin granger nedeni değildir. PA değişkeni GSYİH değişkeninin granger nedenidir. İki değişken arasında teknolojik gelişmeden büyüme doğru tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Sonuç

İçinde bulunduğumuz zamanda değişimin hızlı bir biçimde yaşanması, artan güç kayması, rekabet ortamı ve devamlılık arz eden unsurların teknoloji sahasındaki artmakta olan ölçüleri neticesinde teknoloji yoğun bir ortam durumuna gelinmiştir. Yaşanan dönüşümle beraber ülkelerin yenilik ve teknoloji alanlarında, Ar-Ge harcamalarının gayri safi yurt içi hasılaya oranı, Ar-Ge birimlerinde görevlerine devam etmekte olan bilim insanları ve mühendis sayıları, fikri ve sınai mülkiyet alanındaki patent sayıları, bilimsel yayınların adetleri ve iletişim araçlarından yararlanan kişi sayısı gibi ölçütlerin ülkelerin yenilik ve teknoloji alanlarındaki yetkinliklerini tespit etmektedir. Özellikle, gelişmekte olan ülkeler için inovasyon faaliyetleri büyümenin itici gücü olmakta, bu yapıdaki ülkelerin büyüme hedeflerine ulaşmalarında katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın amacı, yükselen ekonomi ülkelerinde ekonomik büyüme ile inovasyon arasındaki ilişkiyi belirlemektir. 2010-2020 döneminin incelendiği çalışmada, panel nedensellik ve panel eşbütünleşme analizi yöntemleri kullanılmıştır. Eşbütünleşme analizi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemde ilişki belirlenmiştir. Uzun dönem katsayı tahminlerine göre, AR-GE ve PA değişkeni GSYİH üzerinde pozitif yönlü (artırıcı etki) istatistiksel anlamlı ilişkili bulunmuştur. Ar-Ge harcamaları/GSYİH değişkeni GSYİH değişkenini %25.2 oranında ve PA değişkeni GSYİH değişkenini %21.4 arttırmaktadır. Ar-Ge harcamaları/GSYİH ve PA değişkenleri; Rusya, Çin, Hindistan ve Brezilya ülkelerinde büyüme daha fazla katkı sağlamaktadır. Türkiye, bu ülke grubunda AR-GE ve PA değişkenlerinin büyüme etkisinde son sıralarda yer almıştır. İnovasyon faaliyetleri ve bunların büyüme katkısı Türkiye’de düşük düzeyde elde edilmiştir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi sonucunda, inovasyon göstergeleri olan Ar-Ge ve PA değişkenlerinden GSYİH’ya doğru tek yönlü nedensellik saptanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler büyüme oranları düşük düzeyde olduğundan yükseltmeye çalışırlar, dolayısıyla GSYİH’den inovasyona ayrılan pay gelişmiş ülkelere göre daha azdır. Bu gerçekten hareketle, özel sektör tarafından desteklenen Ar-Ge harcamaları ve patent başvuruları verimli hale gelmekte ve gelir yaratmada başarılı olmaktadır. Bu nedenle, Ar-Ge ve PA değişkenlerinden GSYİH’ye doğru

tek yönlü nedensellik saptanmıştır.

Bu sonuçlar; “Josheski & Koteski (2011), Gulmez & Ağıkciöğlu (2012), Petrariu vd. (2013), Huñady ve Orviska (2014), Ntuli vd. (2015), Türedi (2016), Pradhan vd., (2017), Hong (2017), Zaman vd., (2018), Cutcu & Bozan (2019) ve Shen vd., (2019)” çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Gelişmekte olan ölkeler, milli gelirlerinin bir kısmını yüksek maliyet olarak kabul edilen araştırma ve geliştirme harcamalarına ayırmak zorundadırlar. Bu ölkelerin araştırma ve geliştirme harcamaları kısa vadede ekonomik büyüme üzerinde bir yük gibi görünse de, uzun vadede istikrarlı ekonomik büyüme için önemli bir faktördür. Gelişmekte olan ölkeler grubunda, belirli bir eşişe kadar olan ekonomik büyüme, araştırma ve geliştirme harcamalarını, bu eşişi aştıktan sonra ise araştırma ve geliştirme harcamaları ekonomik büyümeyi etkilemektedir.

Gelişmekte olan ölkelerin Ar-Ge faaliyetleri, araştırmacı sayıları, beşeri sermayelerinin kalitesi, ulusal teknoloji düzeyleri hem büyüme oranına hem de istihdama önemli katkı sağlayacak boyutta değildir. Bazı gelişmekte olan ölkelerde ise, taklit üretimlerin artışı fikri mülkiyet haklarını ihlal ederek ulusal inovasyon kapasiteleri için olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ölkelerde, teknolojik bağımlılık nedeniyle, inovasyon faaliyetleri beklenen düzeye ulaşamamıştır. Ölkemiz ekonomisine benzer ölkelerinde yeni teknolojilere erişim, Ar-ge sermayesi ihtiyacı ve yüksek teknolojik ürün geliştirmedeki sorunlar, inovasyon faaliyetlerinin gelişmesine engel olmaktadır.

Bu bulgulara göre, ölkelerin teknolojik gelişmeyi ve inovasyon faaliyetlerini ön planda tutan büyüme politikalarını uygulamaları önemlidir. Bu kapsamda özellikle özel sektörün Ar-Ge harcamalarını ve patent başvurularını destekleyen teşvik ve vergi indirimleri gibi devlet politikalarının uygulanması önerilebilir. Gelişmekte olan ölkeler için uzun vadeli yapısal planlar, verimli teknoloji ve inovasyon politikaları üretilmelidir. Özellikle üniversiteler, Ar-Ge konusunda desteklenmeli ve yetenekli öğrencilerin fikirlerini hayata geçirmeleri için fırsatlar sunulmalıdır. Ayrıca, dünyada değişen paradigmaları anlamak için üniversitelerdeki teknoparkların sayısı artırılmalıdır. Son olarak, özel sektör Ar-Ge yatırımlarını artırmaya yöneltilmeli ve bu konuda teşvikler verilmelidir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Aghion, P. and Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60, 323-351.

Aghion, P. and Howitt, P. (2006). Appropriate growth policy: a unifying framework. *Journal of the European Economic Association*, 4, 269-314.

Altıntaş, F. F. (2020). İnovasyonun ekonomik büyümeyi etkilemesine yönelik bir yapısal eşitlik modeli uygulaması: G20 grubu ülkeleri örneği. *BMIJ*, 8(4), 723-763.

Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of Political Economy*, 98, 103-125.

Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-443.

Bayraktutan, Y. ve Kethuda, F. (2016). Ar-Ge ve iktisadi büyüme ilişkisi: OECD örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 679-694.

Bialbao-Osorio, B. and Rodriguez-Pose, A. (2004). From R&D to innovation and economic growth in the EU. *Growth and Change*, 35(4), 434-455.

Bozkurt, C. (2015). R&D Expenditures and Economic Growth Relationship

in Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 188-198.

Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239- 253.

Caiazza, R. (2015). Explaining innovation in mature industries: Evidences from Italian SMEs. *Technology Analysis & Strategic Management*, 27(1), 975-985.

Correa, J. A. (2012). Innovation and competition: An unstable relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 27(2), 160-166.

Cutcu I. ve Bozan T. (2019). İnovasyon ve ekonomik büyüme ilişkisi: G-7 ülkeleri üzerine panel veri analizi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3(2), 289-310.

Donou-Adonsou, F. (2019). Technology, education, and economic growth in sub-saharan Africa. *Telecommunications Policy*, 43(4), 353-360.

Drucker, P. (2014). *Innovation and entrepreneurship: practice and principles*. New York: Routledge.

Dumitrescu, E. and Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(1), 1450-1460.

Farinha, L., Ferreira, J. and Gouveia, B. (2016). Networks of innovation and competitiveness: a triple helix case study. *Journal of the Knowledge Economy*, 5(2), 1-18.

Genç, M. ve Atasoy, Y. (2010). Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel veri analizi, *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 5(2), 27-34.

Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37, 424-438.

Grossman, G. M. and Helpman, E. (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*. Cambridge: MIT Press.

Gülmez, A. ve Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge harcaması ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*, 163, 335-353.

Güloğlu, B. ve Tekin, B. (2012). A panel causality analysis of the relationship

among research and development, innovation, and economic growth in high-income OECD countries. *Eurasian Economic Review*, 2(1), 32-47.

Güneş, H. (2019). Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri için panel veri analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(2), 160-176.

Hasan, I. and Tucci, C. L. (2010). The innovation–Economic growth nexus: Global evidence. *Research Policy*, 39(10), 1264-1276.

Hong, J-P. (2017). Causal Relationship Between ICT R&D Investment and economic growth in Korea. *Technological Forecasting and Social Change*, 116, 70-75.

Huňady, J. and Orviská, M. (2014). The Impact of Research and Development Expenditures on Innovation Performance and Economic Growth of the Country-the Empirical Evidence, *CBU International Conference Proceedings*, 2(1), 119-125.

Hussain, M., F., Afzal, A., Asif, M., Ahmed, N. and Bilal, R. M. (2011). Impact of innovation, technology and economic growth on entrepreneurship. *American International Journal of Contemporary Research*, 1(1), 45-51.

Inekwe, J. N. (2014). The contribution of R&D expenditures to economic growth in developing countries. *Social Indicators Research*, 124(3), 727-745.

İnal, V., Altıntaş, N. ve Çalışkan, M. (2017). Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye özelinde nedensellik analizi. *Sakarya Üniversitesi Dergisi*, 1(1), 34-47.

Josheski, D. and Koteski, C. (2011). The causal relationship between patent growth and growth of GDP with quarterly data in the G7 countries: Cointegration, ARDL and Error Correction Models. *MPRA Paper No. 33153*, 1-21.

Lasagni, A. (2012). How can external relationships enhance innovation in SMEs? New evidence for Europe. *Journal of Small Business Management*, 50(2), 310-339.

Larsson, L. and Larsson, J. (2018). Sustainable development in project-based industries—supporting the realization of explorative innovation. *Sustainability* 10(3), 1-18.

Lefebvre, V. M., De Steur, H., & Gellynck, X. (2015). External sources for innovation in food SMEs. *British Food Journal*, 117, 412-430.

Li, J. and Jiang, Y. (2016). 'Calculation and empirical analysis on the contributions of R&D spending and patents to china's economic growth. *Theoretical Economics Letters*, 6(6), 1256-1266.

Lindgardt, Z., Reeves, M. and Stalk, G. (2015). *Business model innovation -when the game gets tough, change the game*. Boston, MA: Boston Consulting Group.

Ljungquist, L. and Sargent, T. (2004). *Recursive macroeconomic theory*, 2nd edition. Cambridge MA: MIT Press.

Lucas, R. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.

Martins, E. and Terblanche, F. (2003). Building organizational culture that stimulates creativity and innovation. *European Journal of Innovation Management*, 6(1), 64-74.

Medcof, J.W. and Lee, T. (2017). The effects of the chief technology officer and firm and industry R&D intensity on organizational performance: CTO and firm and industry R&D on organizational performance. *R&D Management*, 47(5), 767-781.

Mecik, O. (2014). Ar-Ge Harcamalarının ekonomik gelişmişlik üzerindeki etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 669-674.

Mehran, M. & Reza, M. A. (2011). Comparative investigation of the relation of R&D expenditures to economic growth in a group of the less developed countries and OECD countries. *Journal of Social and Development Sciences*, 2(4), 188-195.

Michelson, S., Philipova, E. and Srotova, P. (2008). The case of emerging market funds. *Journal of Business and Economics*, 6(11), 81-88.

Ntuli, H., Inglesi-Lotz, R., Chang, T. and Pouris, A. (2015). A does research output cause economic growth or vice versa? evidence from 34 OECD countries. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66(8), 1709-1716.

Özbay, F., Arıcan, M. ve Oguzturk, B. S. (2021). Çin rüyasının gerçekleşmesinde inovasyonun önemi: büyüme ve inovasyon ilişkisi üzerine ekonometrik bir analiz. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 413-437.

Özer, M. ve Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge harcamaları ve ihracat ilişkisi: OECD

ülkeleri panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 1-9.

Özcan, B. ve Arı, A. (2014). Araştırma-geliştirme harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel veri analizi. *Maliye Dergisi*, 166, 39-55.

Pece, A. M., Simona, O. E. O. ve Salisteanu, F. (2015). Innovation and economic growth: an empirical analysis for CEE countries. *Procedia Economics and Finance*, 26(1),461-467.

Petruzzelli, M. A., Ardito, L. and Savino, T. (2018). Maturity of knowledge inputs and innovation value: The moderating effect of firm age and size. *Journal of Business Research*, 86(2), 190-201.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Papers*, No.1233, 255-260.

Pesaran, M. H., Ullah A. and Yamagata T. (2008). A bias-adjusted lm test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.

Pesaran, M. H. (2007). A Simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.

Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

Petrariu, I. R., Bumbac, R. and Ciobanu, R. (2013). Innovation: a path to competitiveness and economic growth. The case of CEE countries. *Theoretical and Applied Economics*, 20(3), 15-26.

Phillips, P. and Hansen, B. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *Review of Economic Studies*, 57, 99-125.

Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Hall, J. H. and Nair, M. (2016). Innovation, financial development and economic growth in eurozone countries. *Applied Economics Letters*, 23(16), 1141-1144.

Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Bahmani, S. and Bennett, S. E. (2017). The innovation-growth link in OECD countries: Could other macroeconomic variables matter?. *Technology in Society*, 51, 113-123.

Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.

Romer, P. M. (1987). Growth based on increasing returns due to

specialization. *The American Economic Review*, 77(2), 56-62.

Romer, P.M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.

Romer, P. M. (2014). Mathiness in the theory of economic growth. *American Economic Review*, 105, 89-93.

Sağlam, Y. ve Çimen, A. (2019). Comparison of sectoral performance of R&D expenditures: analysing innovation based economic growth. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, Special Issue on Business and Organization Research*, 1(1), 58-68.

Sağlam, Y., Egeli, H. ve Egeli, P. (2017). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ar&ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: panel veri analizi. *Sosyo-ekonomi Dergisi*, 25(31), 149-165.

Samimi, A. J. and Alerasoul, S. M. (2009). R&D and economic growth: new evidence from some developing countries. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 3(4), 3464-3469.

Schoen, J., Mason, T. W., Kline, W. A., ve Bunch, R. (2005). The innovation cycle: a new model and case study for the invention to innovation process. *Engineering Management Journal*, 17(3), 3-10.

Shen, X., Lin, B. Wu, W. (2019). R&D Efforts, Total factor productivity, and the energy intensity in china, *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(11), 2566-2588.

Schumpeter, J. A. (1911). *The theory of economic development*. Harvard University Press, Cambridge.

Schumpeter, J. A. (1943). *Capitalism, socialism & democracy*. London: Routledge.

Spear, S. and Young, W. (2015). Two-Sector growth, optimal growth, and the turnpike: amalgamation and metamorphosis. *Macroeconomic Dynamics*, 19, 394-424.

Solow, R. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70, 65-94.

Srivastava, S., Sultan, A. and Chashti, N. (2017). Influence of innovation competence on firm level competitiveness: an exploratory study. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 11(1), 63-75.

Sylwester, K. (2001). R&D and economic growth. *Knowledge, Technology & Policy*, 13(4), 71-84.

Thuriaux-Alemán, B., Eagar, R. and Johansson, A. (2013). Getting a better return on your innovation investment - Results of the 8th Arthur D. Little global innovation excellence study. *Technology and innovation management*, 1(1), 1-24.

Türedi, S. (2016). The relationship between R&D expenditures, patent applications and growth: A dynamic panel causality analysis for OECD countries. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 16(1), 39-48.

Verbič, M., Majcen, B., Ivanova, O. and Čok, M. (2011). R&D and economic growth in slovenia: a dynamic general equilibrium approach with endogenous growth. *Panoeconomicus*, 1(1), 67-89.

Weerawardena, J. (2003). The role of marketing capability in innovation-based competitive strategy. *Journal of Strategic Marketing*, 11(1), 15-35.

Westerlund, J. and Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economic Letters*, 97(3), 185-190.

Yıldırım, D. Ç. ve Kantarcı, T. (2018). Araştırma geliştirme harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine bir panel veri analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(5), 661-670.

Yu-Ming, W., Li, Z. and Jian-Xia, L. (2007). Co-integration and causality between R&D expenditure and economic growth in china: 1953-2004. *International Conference on Public Administration*, 1(1), 869-876.

Zaman, K., Khan, H. U. R., Ahmad, M. & Aamir, A. (2018). Research productivity and economic growth: A policy lesson learnt from across the globe. *Iranian Economic Review*, 22(3), 627-641.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Covid-19's Fever on Financial Markets in China: The Interaction Between Foreign Exchange Market and the Stock Market

Çin Finansal Piyasalarında Covid-19 Ateşi: Döviz Piyasası ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki Etkileşim

Serpil KAHRAMAN

Doç. Dr.,
Yaşar Üniversitesi,
İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü.
Serpil.kahraman@yasar.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4570-1604

Görkem SARIYER

Doç. Dr.,
Yaşar Üniversitesi,
İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü.
gorkem.ataman@yasar.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8290-2248

Cilt / Issue: 9(2), 683-701
Geliş Tarihi: 04.09.2021
Kabul Tarihi: 10.03.2022

Atf: Kahraman, S. ve Sariyer, G. (2022). Covid-19's fever on financial markets in China: The interaction between foreign exchange market and the stock market. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 683-701. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.991071>

Abstract

Although the effects of the COVID-19 pandemic on economies are different, financial markets have followed a similar path. Financial economy approaches reveal that the financial markets of the countries will be affected primarily as a result of an external shock. Accordingly, in an external effect, the stock markets of developing countries or the exchange rate market are affected in the first stage, and this effect spreads to the other market in the second stage. The study investigates the preliminary impact of the pandemic on the Chinese stock market and foreign exchange market covering data on COVID-19, relations between epidemic statistics (daily numbers of new cases and new deaths) by comparing the pre-pandemic and post-pandemic periods by performing Pearson correlation analysis. Moreover, box plots are comparatively presented to show the daily distributions of the SSEC index and CNY exchange rate. Because the determination of the first affected market will guide policymakers in terms of eliminating the high volatility and risk factor in the markets. The results show that there is a significant interaction between the two markets and that neither market behaves randomly. This link is very important for determining macroeconomic policies against a random walk. The main research question of the article is whether monetary policy interventions have a positive effect on increasing the efficiency of financial markets. The findings of the study indicate that even the stock prices follow random walk, due to the EMH the source of the price movement is seen informative. It can be said that the Chinese money market is now in an upward trend due to the relative decrease in uncertainty and pessimistic expectations in the following period.

Keywords: COVID-19, Foreign Exchange Market, Stock Market, Random Walk, Efficient Market Hypothesis (EMH).

Jel Codes: F31, E41, F61, F37.

Öz

COVID-19 pandemisinin ekonomiler üzerindeki etkileri farklı olsa da finansal piyasalar benzer bir yol izlemiştir. Finansal ekonomi yaklaşımları, eklenmeyen bir dış şok neticesinde ülkelerin öncelikle finans piyasalarının etkileneceğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, dışsal bir etkide ilk aşamada gelişmekte olan ülkelerin borsaları veya döviz kuru piyasası etkilenmekte ikinci aşamada ise bu etki diğer piyasaya sıçramaktadır. Çalışma, pandemi öncesi ve pandemi sonrası dönemleri karşılaştırarak, pandeminin Çin borsası ve döviz piyasası üzerindeki ön etkisini COVID-19 verileri ve ilgili istatistikler (günlük yeni vaka sayısı, yeni ölüm oranları), Pearson korelasyon testi uygulayarak araştırmaktadır. Ayrıca, SSEC index ve CNY döviz kurlarının günlük dağılımları karşılaştırmaları olarak box plotlar ile gösterilmiştir. Zira ilk etkilenen piyasanın belirlenmesi, piyasalardaki yüksek volatilitenin ve risk unsurunun giderilmesi anlamında politika yapıcılara yol gösterici olacaktır. Sonuçlar, iki piyasa arasında önemli bir etkileşim olduğunu ve her iki piyasanın da rastgele davranmadığını göstermektedir. Bu bağlantı, rastgele bir yürüyüşe (random walk) karşı makroekonomik politikaları belirlemek için oldukça önemlidir. Para politikası müdahalelerinin finansal piyasaların etkinliğini artırmada olumlu etkisinin olup olmadığı makalenin temel araştırma sorusudur. Araştırmaların bulgularına göre, her ne kadar hisse senedi fiyatları rastgele yürüyüşe göre hareket etse de, Etkin Piyasa Hipotezinin dayandığı gibi, bilgiye dayalı bir fiyat hareketi olduğu görülmektedir. İzleyen süreçte belirsizliğin nispeten azalması ve kötümser beklentiler nedeniyle Çin para piyasasının artık yükseliş eğiliminde olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Döviz Piyasası, Borsa, Rastgele Yürüyüş, Etkin Piyasa Hipotezi (EMH).

Jel Kodları: F31, E41, F61, F37.

Introduction

The novel coronavirus disease (COVID-19) pandemic has a crucial influence on global economies. Although studies on the impact of the pandemic on human health and improving the treatment process are prioritized, the effects that the countries will have on the economy are also significantly concerned. The second-generation crisis models developed by Obstfeld (1986, 1994) indicates that uncertainty and pessimist expectations of the economic decision-making units are the main problems in a weak macroeconomic condition. As the traditional sources of financial volatility and crisis, these problems may lead to an increase in speculative behaviours in financial markets.

After the financial liberalization, financial markets have become substantially more integrated which indicates that the contagion linkages across markets. In financial economics, third generation models of crises which can be dubbed as a contagion models try to identify that the which fundamentals lead the contagion. The contagion or spread effect of the change in the economy occurs in more than a single economy, driven by the pandemic has led to supply shock. The supply side of the economy was closed its doors or reduced its production or operations to protect itself. This may intensify the downward movements in the monetary economy as well as the real economy. As the spread of the disease and consumers stay at home, producers have faced falling aggregate demand levels which may lead to a decrease in the value of stocks. So that, investors expect that the disease may lead to decrease stock returns by dampening economic activity, capacity usage ratio, and production level, etc. Thus, investors have fled from emerging market assets to safe havens such as US Treasury bonds, etc.

The attention of international investors and portfolio managers was mainly focused on stock markets as a barometer of an economy. China Stock Exchange as the world's second-largest is known as one of the best performing stock markets among the emerging markets. This study contributes to the existing literature on the following aspects. First, to the best of our knowledge, this paper is a pioneer study on analysing the preliminary effects of the COVID-19 pandemic from economic aspects. Second, this paper extends previous works by providing random walk theory to explain the behaviour of the stock market and exchange market. In this study, we investigate the effects of the pandemic on the Shanghai Composite Index (SSEC) of China's Stock Market and foreign exchange rate (CNY) by comparing the pre-pandemic and post-pandemic

periods. We consider the random walk theory in finance to explain the behaviour of the financial market in China. Another aim of this paper is to explain the monetary policies to reduce financial volatility against the pandemic. The paper is organized as follows. The second section explains the theoretical approaches of the study while the third section provides empirical literature. In the following sections data, modelling, methodology, and empirical results are given. Finally, the last section provides a conclusion and discussion.

From Random Walks to Efficient Market Hypothesis (EMH)

Theoretical studies mainly consider the transmission mechanism in financial markets. The flow-oriented approach (Dornbusch, 1976 and Dornbusch and Fischer, 1980) and the portfolio-balance approach (Branson et al., 1977) posit theoretical linkage between stock exchange market and foreign exchange market. The first approach focuses on the current account or international trade balance and suggests that higher stock returns are correlated with currency depreciation. On the other hand, the second approach focuses on the portfolio diversification between foreign currency and domestic currency-denominated assets (Frankel, 1983).

Among other financial markets, the stock market is the first and highly affected component by economic and non-economic factors. In this paper, we assume that the spread effect transfers from the stock market to the foreign exchange market. So that, parallel to the above-mentioned theoretical framework on the linkage between two financial markets, we also consider the random walk theory to explain the behaviour of SSEC index value and the exchange rate (CNY). Policymakers would like to know the movement of stock markets as well as the foreign exchange market to determine the policy implications against random walk (Kiran and Rao, 2019).

The Efficient Market Hypothesis (EMH) first theorized by (Bachelier, 1900), states that the stock prices fully reflect all available information at any time. Therefore, stock prices are random and not influenced by past information. Hence, no investors can predict the price movements to earn excess profit inefficient market (Fama, 1965, 1970). This phenomenon is called the Random Walk Theory, named after the book "A Random Walk Down Wall Street" written by American economist Burton G. Malkiel (1973). This theory advocates a long-term "buy and hold" strategy. According to this strategy in practice, investors should diversify their portfolios to reduce the risk. The main criticism of the theory noted

that markets follow the same trend over time, in other words, it is possible to outperform the market without assuming additional risk. However, stock markets consist of a larger number of investors who have different investment behaviours to affect the market trend in the short run. The empirical studies support that the emerging market economies are more inefficient than the developed countries. Therefore, the appropriate macroeconomic policies may lead to a more efficient market (Karamchandani et al., 2014).

In financial economics, the EMH is linked with the random walk hypothesis to indicate the price movement which the change in price level randomly departs from the previous price level. The main idea behind the price movement is based on the flow of information (Malkiel, 2003). The known information is also included in the past movement of stock prices and its returns which do not follow random walks. The EMH also refers to informative efficiency, so that the information rapidly affects stock prices. However, stock price forecasting is very hard because of today's stock price changes reflected by today's news, independent from the price of the day before which can be explained by the source of random walk (Gumus and Zeren, 2014).

Literature Review

Recent financial literature sparked a growing interest in the effect of non-economic variables on the interaction between two key actors of financial markets: the stock exchange market and the foreign exchange market. This issue has been examined by a large body of literature presents some examples of the causality and volatility between stock index exchange rates. Early empirical studies cover mostly the developed countries rather than emerging market economies. Gavin (1989) developed the model based on Tobin (1978) to evaluate the impact of monetary policy and fiscal policy on the stock market and exchange rate dynamics. The author states that even the stock market reduces the impact of monetary policy on the exchange market if there is a strong feedback relation between aggregate demand, the policies run in the opposite direction. Ayaji and Mougue (1996) perform an error correction model (ECM) to investigate the intertemporal relation between the stock market index and exchange rate for eight developed economies. The results indicate that a negative relationship between stock prices and the value of the domestic currency in the short run while a positive relationship is found in the long run. Another empirical study that focuses on these countries the UK and the USA is a study of Dimitrova (2005). The author applies

a multivariate short-run open economy model over the period between January 1990 and August 1994. The findings of this work suggest that a weak association and inverse relationship between the stock market and exchange rate exist. Ülkü and Demirci (2012) investigate the dynamic linkage between the stock market and foreign exchange market of eight European economies. They find that a strong correlation between the two markets is mainly driven by the depth level of the stock market and the dependence on foreign capital.

Moreover, after the 1997 Asian crisis economists focus on Asian countries rather than developed countries. Granger Huang and Yang (2000) is one such study to investigate the causal relationship between exchange rate and stock market for seven Asian economies from January 3, 1986, to June 16, 1998. The author's point of that causality runs from exchange rates to stock markets for Korea and found causality in an opposite way for the Philippines. The authors also show that there is a strong correlation between two market variables for the data of Hong Kong, Malaysia, Singapore, Thailand, and Taiwan while no interaction exists for Indonesia and Japan. In the Asian context, Ayaji, Mehdian, and Friedman (2008) explore the interaction between exchange rate and stock market for eight Asian emerging market economies by comparing advanced economies. The Granger causality test results indicate that causality runs from the money market to the stock market in Korea, and the reverse is found for Indonesia and the Philippines while no significant association exists between the variables for Malaysia, Singapore, Hong Kong, and Thailand. One another study Andreou et al. (2013) examines the linkage between the stock market and foreign exchange market in twelve emerging economies. The result of a vector autoregressive model with Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (VAR-GARCH) in this study, indicates a significant bidirectional spillover effect between two markets. Additionally, an analysis of the interaction between stock exchange market and exchange rate market can be found in the works of Fama (1981), Solnik (1987), Nieh and Lee (2001), Staverek (2005), Li and Rose (2008), Inci and Lee (2014), and Naresh et al. (2018).

On the other hand, examining the test market efficiency has been a subject of research for quite a while. Although, there is no consensus regarding whether emerging economies or developed economies, most studies support that the financial market efficiency changes over time such as Brenner (1977), Malkiel (2003), Timmerman and Granger (2004), Lee et al. (2010), and Lee et al. (2014).

Empirical Study

Data

As well known, the money market is a rapidly influenced component of the economy. As the two main components of financial markets, the foreign exchange market and the stock market variables are examined in this study. The major stock market index namely the Shanghai Composite Index – SSEC representing the stock market of China and the exchange rate of the Chinese yuan (CNY) in terms of the U.S. dollar are used. The data sources are the International Financial Statistics-IMF Data and CEIC. Data on COVID-19 statistics are obtained from situation reports documented by the World Health Organization (WHO, 2020). Daily statistics on new confirmed cases and new deaths are used.

The research includes five months of data from the beginning of November 2019 to the end of March 2020. This study period is divided into two in this research. The first period is labeled as “before” and covers the period of November 2019 to January 23, 2020. The critic day January 20, was the indicator of this selection. Thus, the “before” period is used to show the characteristics and relationships of the exchange rate and index value in China before and just the initial days of coronavirus’ human-to-human transmission. Since the stock market is closed after January 23, until February 3, the second period, labeled as “after”, covers the dates between February 3, to March 27 (to cover the whole week’s data from Monday to Friday). Thus, the “after” period is used to identify how to index value, exchange rate, and the relation between them are affected by the coronavirus epidemic in China.

Research approach

SSEC index values and CNY exchange rates (%) are descriptively analyzed in “before” and “after” periods comparatively. The relation between the exchange rate and the index value is assessed by Pearson correlation analysis for both of the “before” and “after” periods to observe if the magnitude of the relationship is affected by the epidemic. For the second period, covering data on COVID-19, relations between epidemic statistics (daily numbers of new cases and new deaths), index value, and exchange rate are also investigated. Figural representations on daily values of the SSEC index and CNY exchange rate are comparatively shown for “before” and “after” periods. For investigating how daily distributions of index value and exchange rates are changed with the epidemic, box plots on these data are comparatively presented for “before” and “after”

periods for each weekday.

Empirical findings

Main descriptive statistics on index value and exchange rate are summarized for “before” and “after” periods comparatively in Table 1.

Table 1

Descriptive statistics on SSEC and CNY

Variable	Period	mean	std. dev.	min.	1 st quartile	median	3 rd quartile	max.	skew.	kurt.
Index Value	before	2980.4	76.6	2872.0	2909.7	2977.6	3054.3	3115.6	0.28	-1.34
	after	2895.4	112.2	2660.2	2784.8	2911.5	2990.5	3071.7	-0.39	-1.06
Exchange rate (%)	before	6.99	0.05	6.86	6.97	7.00	7.03	7.07	-1.08	0.22
	after	7.00	0.05	6.93	6.98	7.00	7.02	7.11	0.76	-0.06

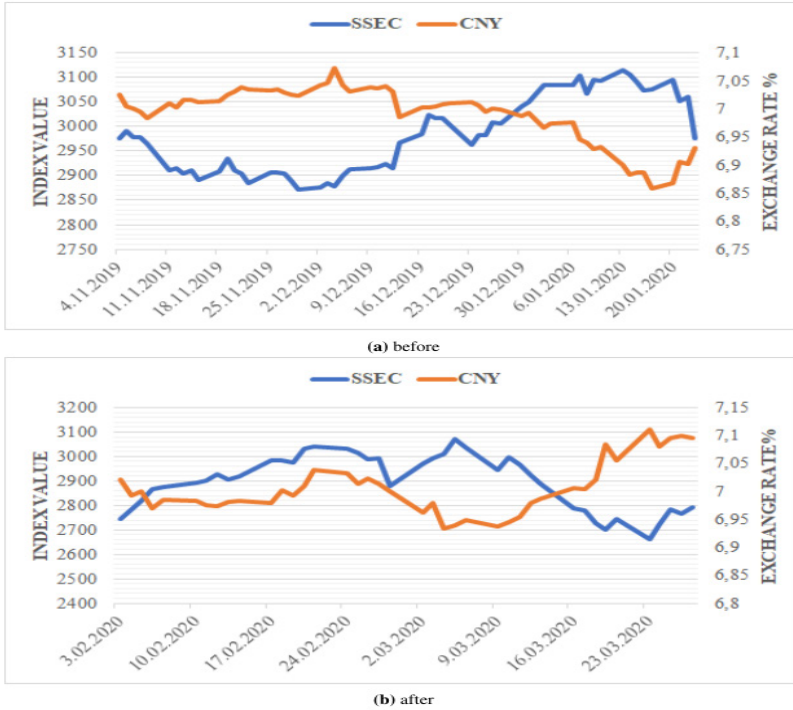
Source: IMF and CEIC

According to the presented statistics in Table 1, it is mainly observed that while index values are sharply decreased in the “after” period, the volatility in index values is increased. Besides, while index values are right-skewed in the “before” period, skewness shifts to left in the “after” period showing that distribution on index values is also affected by the coronavirus epidemic. While some amount of increase is observed in exchange rates, the volatility is not seemed to be significantly affected by the epidemic. On the other hand, the distribution of exchange rate is observed to be changed; while exchange rate distribution is left-skewed in the “before” period, it seems to have a right-skewed distribution in the “after” period.

Figure 1 shows daily index values and exchange rates in “before” and “after” periods respectively.

Figure 1

Daily values of SSEC and CNY

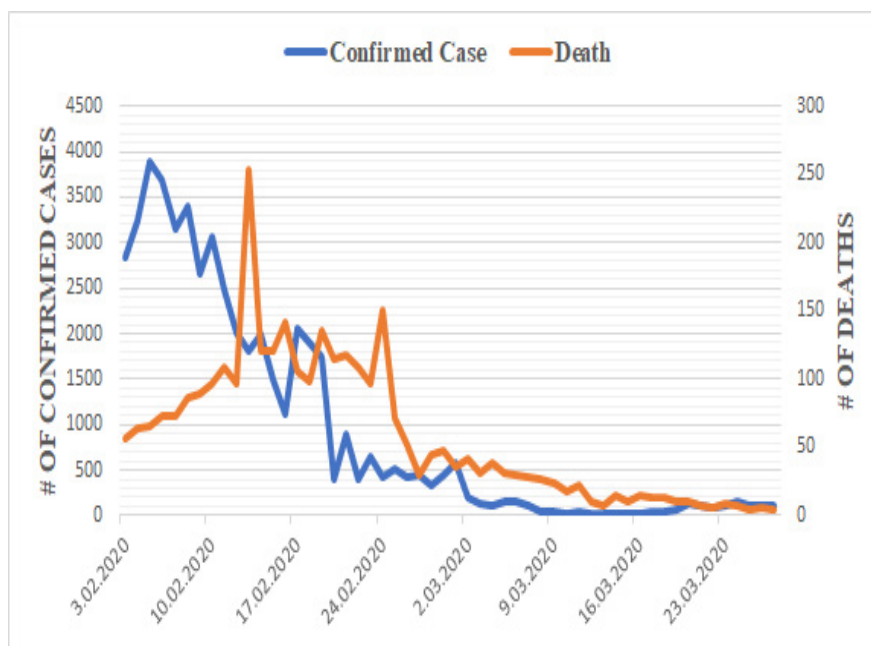
Source: IMF and CEIC

Figure 1 shows that index value and exchange rate changes inversely in general for both of the “before” and “after” periods. Please note that the first few days of human-to-human transmission of coronavirus, namely January 20 to 23, are evaluated in the “before” period and this effect is seen in Figure 1a, where index values begin to decrease and exchange rates begin to increase in these last days of this period. An increase in the value of the stock index has a negative short-run impact on the value of the domestic currency (CNY), likely due to pessimist expectations. This view of the exchange rate movement posits that the money demand is driven. Figure 1b, representing the “after” period, decrease in index values are generally observed in comparison with the “before” period. In addition, the difference between the two lines is seemed to sharpen in the “after” period. As can be seen in the above-mentioned figure, domestic currency appreciation harms the stock index movement.

The coronavirus was first detected in the city of Wuhan, China on December 31, 2019. Later then on January 20, China’s National Health Commission confirmed human-to-human transmission of the coronavirus. On March 11, the World Health Organization (WHO) characterized COVID-19 as a pandemic published the first report on the issue. According to the WHO by 26 March 2020, COVID-19 had led to more than 81,394 confirmed infections and 3,295 deaths in China (WHO, 2020). The considered documented statistics on coronavirus are also represented in Figure 2. Thus, the results of Figure 1b, representing index values and exchange rates in the “after” period” should be interpreted collectively with epidemic statistics.

Figure 2

Daily numbers of new cases and deaths (February 3 - March 27)

Source: WHO

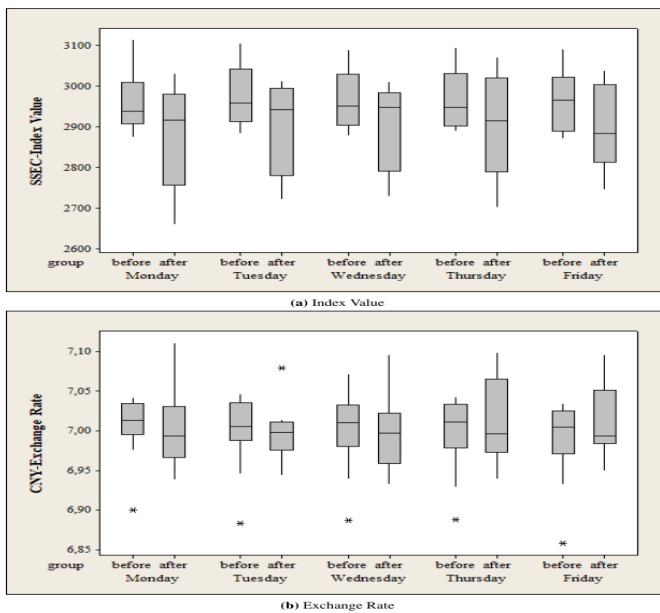
According to Figure 2, it is observed that daily statistics on cases and deaths are higher in the first days of February, several new cases make a peak on the 5th of February, and several deaths make a peak on the 13th of February. Since the last days of February 2020, the death rates began to decline in parallel to confirmed cases. These statics then starts to

decrease. In the first days of March, numbers on new cases are counted in decimals or just in one hundred. Similarly, starting from half of March, several deaths are counted in units of one-tenth. The decreases and stabilization on COVID-19 statistics reflect financial data, where index values started to increase and exchange rates started to decrease in the last days of March. Thus, a contagion of the COVID-19 pandemic behaves differently than a contagion of financial distress.

Figure 3 represents the distribution of index values and exchange rates for each day of the week in “before” and “after” periods comparatively. The figure also explains how investors responded to the pandemic during the weekdays.

Figure 3

Index value and exchange rate distribution for days of the week

Source: IMF and CEIC

Based on the box plots shown in Figure 3 following results are obtained. Firstly, distributions of index values are highly affected by the epidemic for each day after the week. For Monday through Thursday while the index value has right-skewed distributions in the “before” period, it is observed to have left-skewed (Monday through Wednesday) or symmetric

(only for Thursday) distributions in “after” periods. However, just the opposite result is seen on Friday, while the index value has a left-skewed distribution in the “before” period, the distribution shifts to the right in the “after” period. So that the SSEC index value was closed sharply higher on Wednesday, and following positive returns was seen from the financial shares. After the pandemic, since a strong recovery from Friday’s massive panic sell-offs on Monday, the SSEC index is currently in an upward trend.

For exchange rates, such a comparison does not hold for each weekday. Specifically, for Thursday and Friday, significant changes are observed in distributions of exchange rates, namely while distributions are left-skewed for these days in the “before” period, they are highly shifted to the right in the “after” period. It is also seen that the effects of outliers are almost eliminated in the “after” period compared to the “before” period, which shows that exchange rate values are stabilized after the epidemic. Because of the high-risk level of money markets, investors respond to any change very rapidly by trading or managing their portfolios.

Tables 2 and 3 show the results of correlation analyzes between the considered variables.

Table 2

Correlation between index value and exchange rates

period	correlation coefficient (r)	significance (p-value)
before	-0.839	0.000
after	-0.649	0.000

Source: IMF and CEIC

Table 3

Correlation between COVID-19 and financial data (daily)

Pairwise data		Correlation results	
COVID-19	Financial	coefficient	p-value
# of new cases	index value	-0.056	0.734
	exchange rate	-0.215	0.183
# of deaths	index value	0.396	0.011
	exchange rate	-0.240	0.136

Source: IMF and CEIC

Table 2 shows that CNY-exchange rates and SSEC-index values are significantly and negatively correlated in both of the “before” and “after” periods. However, a decrease is observed in the magnitude of the correlation in the “after” period, showing that epidemic effects on behaviors of financial indexes. No significant association is observed between COVID-19 statistics and the CNY-exchange rate. According to the random walk hypothesis, the findings indicate that there is a random walk in financial markets. However, due to the idea of EMH which the movement of stock price is based on the flow of information. This result is in line with our previous findings, showing that although the epidemic causes some changes in exchange rates, these changes are not so significant, meaning that exchange rates are more robust to this epidemic. However, the index value cannot be able to robust with the epidemic. Significant changes are observed in index values in reaction to several deaths, where such a significant change is not observed on index values in reaction to several new cases. This result should be interpreted as an increase in the number of deaths creates a higher panic in economic decision-making units and investors in comparison with the number of new cases, because these players are aware that recovery rates for new cases are high and this should decrease their concerns.

2020 China Stock Market Crash

The Covid-19 pandemic began in China bringing financial distress as it rapidly spread to the financial markets. The pandemic resulted in speculation, pessimist expectations, and uncertainty which led to increasing the volatility spill overs.

As the second-largest stock market in the world, China’s stock market investors are dominated by retail that’s relatively wealthy investors. China shares have faced the biggest sharp fall in the last four years. Since the pandemic began, capital outflows are as large as the financial crisis such as the 1997 Asian crisis (Lanau and Fortun, 2020). Due to the pandemic, a negative speculative bubble is seen in the stock market when investors expect that the stock prices will fall on subsequent days. International investors appear to have begun pricing behaviour in the last week of December. Later then on the China Stock Exchange was closed on 23 January by four trading days and reopened on 3 February. The reopening sent a relatively positive signal to the financial markets. As new information arrives, the WHO March 11 announcement on COVID-19 as a pandemic, the stock market entered a bear market. After that, the stock market equilibrium shifts to another decline phase by falling about

20 percent of its peak value relative to the previous month. The average on March 18, the SSEC index value dropped by less than 1 percent. On March, 19, the SSEC index reached above 2,780 points (SSEC, 2020). The SSEC index closed about an 8 percent daily drop. Since 6 March 2020, due to the pessimist expectations of the stock market investors, a sharp decline occurs. In more detail, stock prices of mainly service industries and manufacturing industries have experienced a sharp decline while stocks of healthcare producers have gone up by 10 percent. This level of stock market volatility is not seen since the 2011 Eurozone Sovereign Debt Crisis. The dept of the pandemic and the weakening of domestic currency has increased risk aversion. The forecast of the investment companies on China's Stock Exchange is now more optimistic. This might reflect relatively strong macroeconomic fundamentals.

Conclusion and Policy Implications

Stock Markets are the most volatile financial markets and the stock is known as the riskiest investment instrument. As the novel coronavirus spread all over the world, the virus represents the source of systemic risk by financial markets. The forecast of the economic impact of COVID-2019 is hard because of the rapid spread and uncertainty of the disease. In this case, the stock market movements provide valuable information to observe the behaviour of the aggregate economy. Since the first case was reported, stock market investors worried about the liquidity level and corporate debt even most companies are well-capitalized in China. Other major determinants, which affect the investors' behaviour are that the zero interest rate announcements of FED on government bonds, exchange rates, and other monetary and commodity prices such as oil and gold.

Defining the relationship between the stock exchange market and the exchange rate market is important for a few reasons. First, the way of relationship directly affects the policy implications and the decisions of macroeconomic policies on both monetary and fiscal. Second, the interaction between these markets may help for forecasting mainly the value of domestic currency which may lead to reducing the volatility in exchange rates. This will benefit multinational corporations and international trade companies that are dominated in the Chinese economy. Third, currency and stock are the key investment instruments. If the path of the stock index and the exchange rate is known, this may reduce the risk probability for international portfolio investors and investment companies (Ayaji and Mougoue, 1996). Most importantly, establishing the interaction between the stock exchange market and

foreign exchange market may reduce uncertainty and volatility as the main source of financial distress.

China's monetary and fiscal authorities implemented several economic policies to encourage the market efficiency. Even the China Stock Exchange has faced a sharp decline, and it is not clear how long the recovery period might last, many investors remain optimistic. The People's Bank of China (PBOC) conducted to open market operation tool. The Central Bank of the Republic of China (CBC) intervenes in the exchange rate by changing the repo rate to support the money supply (Reuters, 2020). The increase in money supply causes domestic currency (CNY) to depreciate. According to the monetary transmission mechanism, an increase in money supply led to a decrease in interest rate then led to an increase in investment level, and finally which in turn aggregate demand. This expansionary monetary policy accelerates economic activity with the support of the stock market that has a positive impact on aggregate demand while excess money supply may cause inflation. This process provides an overview of the theory of capital market inflation. A large proportion of fund inflow is taken out by government securities and corporate securities. In this process, the price level rise in the market has caused to accelerate the demand of financial investors. Thus, the impact of such changes, the cut the interest rate causes an increase in expenditure in an economy (Toporowski, 1999).

Overall, our study briefly explains the reaction of the SSEC Index value and the CNY exchange rates to the COVID-19 pandemic. The results suggest that the China SSEC-Shanghai Composite Stock Market rapidly responds to the coronavirus of the economic consequence. The regulatory authorities are still monitoring the impact of a pandemic on global economies to stabilize the financial markets. Now, the unknown answer is how long and how deep that pandemic distress is on the global economy. In the upcoming period, financial and macroeconomic instability could continue to grow as a result of the recession.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

References

Andreau, E., Matsi, M., Savvide, A. (2013). Stock and foreign exchange market linkages in emerging economies. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 27(2013),248-268.

Avalos, F. and Zakrajsek, E. (2020). Covid-19 and SARS: What do stock markets tell us? *BIS Quarterly Review*.

Ayaji, R. A. and Mougoue, M. (1996). On the dynamic relation between stock prices and exchange rates. *The Journal of Financial Research*, 19, 193-207.

Ayaji, R. A., Joseph F.R., and Mehdian, S. M. (1998). On the relationship between stock returns and exchange Rates: test of Granger causality. *Global Finance Journal*, 9(2), 241-251.

Bachelier L. (1900). Theory of speculation. A Thesis submitted to the Faculty of the Academy of Paris on March 29, 1900, and also in P. H. Cootner (1964) (Eds). The Random walk character of stock market prices. MIT Press.

Branson, W., Halttunen, H., Masson, P. (1977). Exchange rate in the short-run the dollar-deutsche mark rate. *European Economic Review*, 10(3), 303-324.

Brenner, M. (1977). The Effect of Model Misspecification on Tests of the Efficient Market Hypothesis, *The Journal of Finance*, 32(1), 57-66.

CEIC (2020). CEIC: Global economic data, indicators, charts and forecasts. Access date: 25.03.2020. <https://www.ceicdata.com/en>.

Dimitrova, D. (2005). The Relationships between exchange rate and stock prices. *Issues in Political Economy* 14.

Dornbusch, R. (1976). Expectations and exchange rate dynamics. *Journal of Political Economy*, 84, 1161-1176.

Dornbusch, R., Fischer, S. (1980). Exchange rates and the current account. *American Economic Review*, 70(5), 960-971.

Fama, E.F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.

Fama, E. (1981). Stock returns, real activity, inflation, and money. *American Economic Review*, 71, 545-65.

Frankel, J. A. (1983). Monetary and portfolio-balance of exchange rate determination. In J. Bhandari (Eds.). *Economic interdependence and flexible exchange rates*. MIT Press. Cambridge.

Gavin, M. (1989). The stock market and exchange rate dynamics. *International Money and Finance*, 8(2), 181-200.

Granger, C.W.J., Huan, B., and Yang, C.W. (2000). A bivariate causality between stock prices and exchange rates: evidence from recent Asian Flu. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 40, 337-354.

Gumus, F.B. and Zeren, F. (2014). Analyzing the efficient market hypothesis with the fourier unit root tests: evidence from G20 countries. *Ekonomski Horizonti*, 16(3), 225-237.

Inci, A.C. and Lee, B.S. (2014). Dynamic relations between stock returns and exchange rate changes. *European Financial Management*, 20(1), 71-116.

Karamchandani, M., Mohadikar, S., Jain, S. (2014). Stock Indices of BRIC economies: explored by non-linear dynamics and volatility. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 2(6), 53-65.

Kiran, S., Rao, R. P. (2019). Analysis of stock market efficiency in emerging markets: Evidence from BRICS. *The Romanian Economic Journal*, 72, 60-77.

Lanau, S. and Fortu, J. (2020). Economic views-The Covid-19 shock to EM flows. The Institute of International Finance.

Lee, C., Lee, J., Lee, C. (2010). Stock prices and the efficient market hypothesis: evidence from a panel stationary test with structural breaks. *Japan and the World Economy*, 22(1), 49-58.

Lee, C., Tsong, C., Lee, C. (2014). Testing for the efficient market hypothesis in stock prices: international evidence from non-linear heterogenous panels. *Macroeconomic Dynamics*, 18(4), 948-953.

Li, X-M., Rose, L.C. (2008). Market integration and extreme co-movements in APEC emerging equity markets. *Applied Financial Economics*, 18(2), 99-113.

Malkiel, B. G. (1973). *The time-tested strategy for successful investing: A Random walk down Wall Street*. W.W. Norton & Company Inc. USA.

Malkiel, B. G. (2003). The efficient market hypothesis and its critics. *Journal of Economic Perspectives*, 17(1), 59-82.

Naresh, G., Vasudevan, G., Mahalakshimi, S., Thiyigarajan, S. (2018). Spillover effect of US dollar on the stock indices of BRICS. *Research in International Business and Finance*, 44, 359-368.

Nieh, C., and C. Lee. (2001). Dynamic relationship between stock prices and exchange rate for G7 countries. *Quarterly Review of Economics and Finance*, 41, 477-490.

Obstfeld M. (1986), Rational and Self-Fulfilling Balance of Payments Crises, *American Economic Review*, 40, 72-80.

Obstfeld M. (1994), The Logic of Currency Crises, NBER Working Papers, No: 4640.

Reuters (2020). China cuts banks' reserve ratios again frees up \$115 billion to spur economy. <https://www.reuters.com/>. Access date: 25.03. 2020.

Solnik, B. (1987). Using financial prices to test exchange rate models: A note". *Journal of Finance*. 42:141-49.

Stavarek, D. (2005). Stock prices and exchange rates in the EU and the USA: evidence of their mutual interactions. *Czech Journal of Economics and Finance*, 55(3-4), 141-161.

Timmermann, A., Granger, C.W.J. (2004). Efficient market hypothesis and forecasting. *International Journal of Forecasting*, 20(2004), 15-27.

Tobin, J. (1978). Monetary policies and the economy: the transmission mechanism. *Southern Economic Journal*, 44, 421-431.

Toporowski, J. (2019). *Monetary Policy in an Era of Capital Market Inflation*. Working Paper No.279. Levy Economics Institute of Bard College.

Annandale-on-Hudson, NY.

Ülkü, N., Demirci, E. (2012). Joint dynamics of foreign exchange and stock markets in emerging Europe. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 22(1), 55–86.

WHO (2020). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. Access date: 20.03. 2020. <https://www.who.int/>.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Bireyin Sosyal Sermayesinin Kariyer Başarısına Olan Katkısı Üzerine Bir İnceleme¹

A Review on the Contribution of an Individual's Social Capital to Career Success

Yasemin KARATEKİN
ALKOÇ

Arş. Gör.,
Yüzyüncü Yıl Üniversitesi,
Erciş İşletme Fakültesi, Yönetim ve
Organizasyon Ana Bilim Dalı.
yaseminkaratekinalkoc@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9160-199X

Cilt / Issue: 9(2), 703-717
Geliş Tarihi: 22.04.2022
Kabul Tarihi: 01.06.2022

Atfı: Karatekin Alkoç, Y. (2022).
Bireyin sosyal sermayesinin kariyer
başarısına olan katkısı üzerine bir
inceleme. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2),
703-717. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1107562>

¹ Bu çalışma yazarın "Sosyal, Beşeri ve Psikolojik Sermayenin Kariyer Başarısına Olan Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma" isimli doktora tezinin bir kısmından faydalanılarak türetilmiştir.

Öz

Bu çalışma ile bireyin sahip olduğu sosyal sermayesinin, onun kariyer başarısı üzerine olan katkısı ilgili literatür bağlamında incelenip değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmada, ilk olarak sosyal sermaye ve kariyer başarısı kavramlarına açıklık getirilmiş, akabinde ilgili literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmaların neticesinde elde edilen bulgular üzerinden söz konusu bu ilişkinin varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde, bireyin kariyer başarısında, sahip olduğu sosyal sermayenin fazlaca etkili olduğu ve sosyal sermayenin bireye iş konusunda fazlaca avantaj ve katkılar sağlayabileceği tespit edilmiştir. Sosyal ağlar ve ilişkiler üzerine kurulu bir yapı olan sosyal sermayenin, bireye iş bulma kolaylığı sağlama, kaynakların değişimini kolaylaştırma ve ilişkileri güçlendirme gibi yönleriyle katkılar sunarak, bireyin kariyer başarısına da bir köprü oluşturduğu açıktır. Bireyin ilişkilerine yaptığı yatırımlar sonucunda elde ettiği kazançlar sayesinde, daha fazla kişiyle veya grupta temasta bulunarak, farklı bilgilere ve yeniliklere erişme noktasında kendisine olanaklar yaratabilmektedir. Bu sayede sosyal sermayenin, bireylerin kariyerlerine birçok perspektiften katkı sağlayacağı açıktır. Çalışmanın ilgili literatüre kuramsal açıdan katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Kariyer Başarısı, Objektif Kariyer Başarısı, Sübjektif Kariyer Başarısı, Literatür Taraması.

Abstract

With this study, the contribution of the social capital of the individual to his career success was examined and evaluated in the context of the relevant literature. In this context, primarily, the concepts of social capital and career success were clarified, and then this relationship was tried to be revealed through the findings obtained as a result of the studies on

the subjects in the relevant literature. As a result of the literature review, it has been seen that the social capital of the individual is very effective in the career success of the individual and it provides many advantages and contributions to the individual in business. It is clear that social capital, which is a structure based on social networks and relationships, provides a bridge to the career success of the individual by contributing to the ease of finding a job, facilitating the exchange of resources and strengthening relationships. Through the individual's investments in their relationships, he/she is able to create opportunities for himself to access different information and innovations by contacting more people or groups. Thus, it is clear that social capital will contribute to the careers of individuals in many aspects. It is thought that the present study will provide theoretical support to the relevant literature.

Keywords: Social Capital, Career Success, Objective Career Success, Subjective Career Success, Literature Review.

Extended Abstract

Although the conceptual background of social capital dates back a long time, the concept has been widely used since the 1980s. Although it was seen that the economic aspect of social capital was primarily focused on in the 1990s, it is a fact that today the concept in question attracts the attention of sociologists, political scientists and similar fields.

Despite its widespread use, there is no single accepted definition of the concept of social capital in the literature. Despite all the different definitions, if there is a common view, it is that social capital has a structure based on relationships. Because social capital is generally defined as "norms and networks that enable common cooperation". In accordance with the purpose of the study, the concepts of social capital and career success were first explained in the study. And then the studies conducted on the subject were included in a comprehensive manner and evaluations were made in the context of the relevant literature.

There is a consensus in the literature that three important people have made contributions that shed light on subsequent developments related to the concept of social capital. The first of them is Pierre Bourdieu, who developed and expanded the concept of social capital in his works on social class conflicts (Tüysüz, 2011). The second one is James Coleman, who examines the relationship between social capital and human capital (Kitapçı, 2017) and associates the concept of social capital with

development with his book titled "The Foundations of Social Theory" and also directs other studies on the subject (Tüysüz, 2011). The last of the three important people is Robert Putnam. Stating that social capital contributes to participation and cooperation Putnam (Kitapçı, 2017), also expressed the concepts of social commitments and citizenship (Allik and Realo, 2004) as the main elements of social capital.

As with all other issues related to social capital, there is no common consensus in the literature regarding the elements of the concept. However, in most studies on the concept, it is usually; It is seen that three concepts: trust, social networks and norms are defined as elements of social capital. Trust, the first of the social capital dimensions, is explained as "the formation of an opinion or optimistic expectation that other individuals will behave in a certain way" (Oğuz, 2006, s. 90). Despite all the uncertainties in the social capital summer, trust is mostly the main element of social capital. The second social capital dimensions is social networks. Social networks are important for understanding social capital because the basis of social capital is already individual and intergroup relations. The generally accepted opinion of networks is that the quality and density of networks are important for the level of social capital (Kitapçı, 2017). Norms are the last dimension of social capital. Norms are the sum of values that belong to a social community that does not have written resources on how individuals should behave (Çalışkan and Meçik, 2011).

The concept of career success is defined as the sum of the successes and positive psychological outcomes of the individual as a result of their experiences (Ng, Eby, Sorensen and Feldman, 2005; Seibert and Kraimer, 2001). When the literature on career success is examined, it is seen that the organizational and personal factors that determine career success are emphasized. Organizational factors; training opportunities provided to the employee can be said to be in the form of organizational support, mentoring. Personal factors are indicated as the human and social capital of the individual, socio-demographic characteristics and personal characteristics (Çakmak and Otluoğlu, 2014). At this point, it is seen that there are two different sides, objective and subjective, when determining an individual's career success. Objective career success in these aspects refers to items that allow it to be measured by others such as income, promotion, hierarchical position. In the aspect of subjective career success, it is the case that the individual evaluates his or her own work and the point of his/her career, and therefore the gains he has achieved, according to his/her own perception (Hughes, 1958).

Considering the studies examining the relationship between an individual's social capital and career success, it is seen that there is a significant and positive relationship between the relevant variables (Bueno, Salmador and Rodriguez, 2004; Krebs, 2008; Ouerdian and Mansour, 2019; Seibert and Kraimer, 2001; Tymon and Stumpf, 2002; Volker and Flap, 2003).

Studies show that, thanks to social capital, which is the earnings obtained as a result of investments in relationships, more people and groups can be contacted, more opportunities can be created to access different information and innovations. Social capital will also be able to minimize the risks that may arise due to mutual trust and established norms, allowing cooperation, trust and reputation to be formed in the environment where an individual works, and easy information flow. In this way, social capital will contribute to the careers of individuals in many aspects.

As a result, the social capital of individual employment advantages, facilitates the exchange of resources, increases the possibility of early promotion, and social networks strengthened ties with an increase in the level of income providing important contributions to the individual provided in this way, individuals' career success has created a positive impact on the results of the study can be seen clearly from that in the relevant literature. In future studies on the subject, the relationship between the two variables can be examined by conducting empirical studies in order to see the effectiveness of social capital in terms of both objective and subjective career success.

Giriş

Sosyal sermaye kavramının tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte, kavram 1980'lerden itibaren fazlaca kullanılır hale gelmiştir. 1990'lı yıllarda, sosyal sermayenin öncelikli olarak ekonomik özelliği üzerinde durulduğu görülse de, günümüzde söz konusu kavramın artık sosyologlar, siyaset bilimcileri ve benzeri alanların dikkatini daha çok cezbediği bir gerçektir. Bu sayede sosyal sermaye, farklı bilim dallarının birbirlerine yaklaşmalarına ve birbirlerinden faydalanmalarına olanak sağlamıştır.

Yaygın kullanımına rağmen, sosyal sermaye kavramının yazında kabul gören tek bir tanımı mevcut değildir. Kavram genel olarak, "güven, karşılıklılık, ağlar, birlikler, grup üyeliği, normlar ve ortak faaliyet" ifadeleri üzerinden tanımlansa da, farklı ekollerden gelen düşünürlerin her biri kavrama farklı anlamlar yüklemişlerdir. Tüm farklı tanımlamalara rağmen, ortak olan görüş, sosyal sermayenin ilişkiler üzerine kurulu yapısının olduğudur. Zira sosyal sermaye genel bir ifadeyle ortak iş birliğini mümkün kılan normlar ve ağlar olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal sermaye ve kariyer başarısı arasındaki bağlantıya odaklanan literatür incelendiğinde, bu mevzuya dair araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Öte yandan bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaları hep birlikte değerlendiren bir inceleme bilindiği kadarıyla yazında bulunmamaktadır. Bu çalışmada sistematikten daha ziyade "anlatı (narrative)" tarzı bir inceleme tercih edilmektedir. Bu seçimde bilhassa alandaki çalışmaların sayısı etkili olmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın amacı doğrultusunda, çalışmada öncelikle sosyal sermaye ve kariyer başarısı kavramları açıklanmış, daha sonra konuyla ilgili yapılan çalışmalara kapsamlı bir şekilde yer verilerek, ilgili literatür bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır. Son olarak sosyal sermaye ve kariyer başarısı ilişkisi irdelenerek, gelecek çalışmalara dair önerilerle çalışma nihayetlenmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye kavramının geçmişi çok eskilere dayanmakla birlikte, 1916 yılında yayımlanan "The Rural School Community Center" adlı çalışmasında Hanifan, öğrencilerin okul başarılarında aile ve çevrenin önemini ortaya koymak için sosyal sermaye kavramından yararlanmış (Abdioğlu ve Yavuz, 2013) ve kavramın bilindik ilk kullanımını gerçekleştirmiştir. Sonraları kavramın günden güne yaygınlaştığı

görülmüş ve kavram kent sosyologları, değişim teorisyenleri ve iktisatçılar tarafından ele alınmaya ve kullanılmaya başlanmıştır (Woolcock, 2000).

Literatürde üç önemli kişinin sosyal sermaye kavramıyla ilgili sonraki gelişmelere ışık tutan katkılarda bulduklarına dair fikir birliği vardır. Bu isimlerden birincisi, toplumsal sınıf çatışmaları ile ilgili ürettiği çalışmalarında, sosyal sermaye kavramını geliştirip büyüten Pierre Bourdieu'dur (Tüysüz, 2011). Bu kişilerden ikinci isim, sosyal sermaye ile beşerî sermaye ilişkisini irdeleyen (Kitapçı, 2017) ve "Sosyal Teorinin Temelleri" isimli kitabıyla, sosyal sermaye kavramını kalkınma ile ilişkilendiren, ayrıca konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalara da yön veren James Coleman'dır (Tüysüz, 2011). Üç önemli kişinin sonuncusu ise Robert Putnam'dır. Sosyal sermayenin katılımcılığa ve iş birliğine katkılar sağladığını belirten Putnam (Kitapçı, 2017), sosyal bağlılıklar ve vatandaşlık kavramlarını (Allik ve Realo, 2004) da sosyal sermayenin ana unsurları olarak ifade etmiştir. Bahsi geçen üçlünün görüşlerinde bazı farklılıklar bulunmasına rağmen, özünde hem Bourdieu, hem Coleman, hem de Putnam, sosyal sermayenin kişisel bağlantılar ve etkileşimler yoluyla, bu ilişkilerle bağlantılı olan ortak değerlerle beraber oluştuğunu ifade etmişlerdir (Field, 2008).

Günümüzde sosyal sermaye kavramı oldukça popüler bir kavram olarak gerek uluslararası gerekse ulusal yazında sıkça yer bulmaya devam etmektedir. Sosyal sermaye kavramının 2000'li yıllardaki kullanımına bakıldığında, ilgili yazında yer alan çalışmalarda konuya farklı perspektiflerden yaklaşıldığı görülmektedir. Sosyal sermaye konusunda iktisat alanında (örneğin Beugelsdijk ve Smulders, 2009; Narayan ve Cassidy, 2001; Reid ve Salmen, 2002 gibi) yönetim alanında (örneğin Lin ve Huang, 2005; Llorens, Meca ve Martinez, 2019; Luthans ve Youssef, 2004 gibi) ve farklı birçok alanda yapılan çalışmalara bakıldığında, konunun ne kadar geniş bir perspektifle ele alındığı açıkça görülmektedir. Yine kavramın geliştirilmesinde Dünya Bankası ve OECD'nin etkilerinin de büyük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sosyal sermaye kavramının tanımlanmasının da birçok farklı şekillerde yapıldığı görülmektedir. Bahse konu kavramı Hanifan, "toplumu oluşturan kişiler ve aileler arasında iyi niyet, dostluk, sempati ve sosyal ilişkilerden doğan, insanların günlük yaşamlarında sahip oldukları somut bir değer" şeklinde tanımlamıştır (Öztopçu, 2017, s. 32). Sosyal sermaye kavramının öncülerinden olan Coleman ise kavramın işlevine vurgu yaparak, "tek bir varlık değil, iki özelliği ortak olan farklı varlıkların bir türüdür: Hepsi bir sosyal yapının parçalarından oluşmakta ve yapının içinde bireylerin

belirli eylemlerini kolaylaştırmaktadır” (Coleman, 1988, s. 98), şeklinde bir tanımlama yapmaktadır. Bourdieu’nun (1992, s. 119) ise, bahse konu kavramı “hakikatte ve/veya pratikte karşılıklı bilinirlik ve tanınmaya bağlı olarak biraz ya da fazla kurumsallaşmış, uzun ömürlü iletişim ağına malik olması sebebiyle, bir bireyin veya bir grubun haklı olarak payına düşen kaynakların toplamı” şeklinde tanımladığı görülmektedir. Sosyal sermayenin en çok tanınan isimlerinden olan Putnam ise sosyal sermayeyi, bireylerden ziyade toplumun, ulusların sahip olacağı bir olgu (Putnam, 1993) olarak ifade etmiştir.

Bu malumatlardan hareketle, ilgili yazında sosyal sermaye kavramı hakkında pek çok değişik tanımlamaların var olduğu görülmektedir. Söze konu kavramın tanımlanmasının geniş bir yelpazede yer alması, bu sermaye türünün hem birey özelinde hem de toplumsal düzeyde kullanılabilmesinden ötürüdür. Tanımlamalardan yola çıkarak, sosyal sermayenin makro yani toplum boyutunda, mikro yani birey boyutunda değerlendirilmesi mümkündür.

Sosyal sermayeyle ilgili diğer tüm mevzularda olduğu gibi, kavramın unsurlarıyla ilgili olarak da yazında ortak bir görüş birliği bulunmamaktadır. Sosyal sermayenin unsurlarını; “aile, sivil toplum örgütleri, firmalar, kamu sektörü, etnik ve diğer sosyal gruplardan” oluşan toplumun en küçük yapısı olan aileden en büyük haliyle ulusa kadar geniş bir alanı kapsamaktadır (Karagül ve Masca, 2005, s. 43). Fakat konuyla ilgili yapılan çalışmaların çoğunda genellikle; güven, sosyal ağlar ve normlar olmak üzere üç kavramın yoğunlukla sosyal sermayenin unsurları olarak tanımlandığı görülmektedir.

Sosyal sermaye boyutlarından ilki olan güven, “diğer bireylerin belirli bir şekilde davranacağına dair kanaat ya da iyimser beklentinin oluşması” (Oğuz, 2006, s. 90) şeklinde açıklanmaktadır. Sosyal sermaye yazınındaki tüm belirsizliklere karşın güven, ekseriyetle sosyal sermayenin ana unsuru şeklinde yer bulmaktadır. Onyx ve Bullen, güveni, bireylerin kendilerine herhangi bir zarar gelmeyeceği düşüncesiyle, karşılıklı olarak yardımlaşma içinde olma halinin getirdiği sosyal yapıda, insanların kendiliğinden risk almaya istekli olabilecekleri anlayışının kazandırılması olarak açıklamışlardır (Kapu, 2008). Güven unsurunu iş dünyası açısından ele aldığımız zaman özellikle Fukuyama’nın (1995) aile dışı veya genelleştirilmiş güven olarak adlandırdığı kavramın önemi üzerinde durulmalıdır. Devrimizin toplumlarında karmaşık ve detaylı sözleşmelerin varlığı, karşılıklı güven duymanın oldukça önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bireylerin şahsi

menfaatlerine rağmen, verdikleri sözlerde tutarlı hareket etmelerinin bir sonucu olan güven, iş hayatında yadsınamayacak düzeyde önemli bir yer tutar.

Sosyal sermaye boyutlarının ikincisi ise sosyal ağlardır. Sosyal ağlar, sosyal sermayenin anlaşılması için önemlidir çünkü, sosyal sermayenin esasını zaten birey ve gruplar arası ilişkiler oluşturmaktadır. Ağlar konusunda genel kabul gören kanı, ağların kalitesi ve yoğunluğunun, sosyal sermaye seviyesi açısından mühim olduğudur (Kitapçı, 2017). Bu düşünceyi destekler nitelikte, Cohen ve Prusak (2001) da çok kişiyi tanıyor olmanın, o ağın bir üyesi olduğunun göstergesi olmadığına, aksine ağ üyeliğinin emek, zaman, enerji kullanımını ve duyguları gerektiren aktif bir süreç olduğuna vurgu yapmaktadır.

Sosyal sermayenin son boyutu olan normlar ise, “genel kabul görmüş kültürel inançların sosyal yapının işleyişinde yarattığı etkiler” (Harriss ve Rebzio, 1997, s. 933) olarak tanımlanmaktadır. Normlar, bir sosyal topluluğa ait olan bireylerin nasıl davranmaları gerektiği hususunda yazılı kaynakları olmayan değerlerin toplamıdır. Normlara bağlılığın yüksek olduğu bireylerde ve/veya toplumlarda, bireylerin bu normların aksine hareket etmeleri durumu da azalmaktadır. Bu sayede toplumlardaki ahlaki değerler ve eylemler standardize edilebilmektedir (Çalışkan ve Meçik, 2011).

Kariyer Başarısı

Kariyer ifadesinin çoğunlukla “meslekte yükselme, belirli bir statü elde etme, ilerleme ve tercih edilen bir mesleğe sahibi olma” (Sabuncuoğlu, 2005, s. 168) şeklinde algılanıp, ifade edildiği görülmektedir. Başarı kavramı ise, “kişinin yetenek ve yetismeye bağlı olarak gösterdiği ansal ya da eylemsel etkinliklerinin olumlu ürünü” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2019). Başarı, bireyden bireye farklılık göstermesi sebebiyle öznel bir kavramdır. Çünkü hedefi belirleyen, onun gelişmesi için emek veren ve elde ettiği sonucu tüm yönleriyle üstlenen bizzat bireyin kendisidir.

Kariyer başarısı kavramı ise, bireyin deneyimleri sonucu edindiği başarılarının ve pozitif psikolojik çıktılarının bir toplamı (Ng, Eby, Sorensen ve Feldman, 2005; Seibert ve Kraimer, 2001) şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bireyin işiyle ilgili arzuladığı sonuçlar elde etmesi durumu kariyer başarısı olarak ifade edilmektedir (Arthur, Khapova ve Wilderom, 2005). Kariyer başarısı ile ilgili literatür incelendiğinde, kariyer başarısını belirleyen örgütsel ve kişisel faktörler üzerinde durulduğu görülmektedir.

Örgütsel faktörlerin; çalışana sağlanan eğitim imkânları, örgütsel destek, mentorluk şeklinde olduğu söylenebilir. Kişisel faktörlerin ise, bireyin sahip olduğu beşerî ve sosyal sermayesi, sosyo demografik özellikleri ve kişisel özellikleri olarak belirtilir (Çakmak Otluoğlu, 2014).

Bu noktada, bir bireyin kariyer başarısını belirlerken objektif ve sübjektif olmak üzere iki farklı tarafın var olduğu görülmektedir. Bu yönlerden olan objektif kariyer başarısı ile, gelir, terfi, hiyerarşik pozisyon gibi başkaları tarafından ölçülebilmeye olanak sağlayan öğeler kastedilmektedir. Sübjektif kariyer başarısı yönü ile de, bireyin kendi işini ve kariyerinde geldiği noktayı; dolayısıyla elde ettiği kazanımlarını kendi algısına göre değerlendirdiği durumdur (Hughes, 1958). Zira değişen zamanla birlikte, iş anlayışları da değişmiş ve artık birey için kariyerin dışarıdan başkaları için nasıl görüldüğü veya kıymetlendirdiği değil, aksine bireyin kendi kariyer gelişimini nasıl idrak edip değerlendirdiği hususu önem arz eder hale gelmiştir.

İlgili Literatür Bağlamında Sosyal Sermaye ve Kariyer Başarısı Arasındaki İlişki

Bireyin sahip olduğu sosyal sermayesi ile kariyer başarısı arasındaki ilişkiyi irdeleyen araştırmalara bakıldığında, ilgili değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan biri olan Seibert ve Kraimer (2001) çalışmasında, sosyal sermaye ve kariyer başarısı arasındaki ilişki çeşitli meslek gruplarından oluşan 448 kişi üzerinden incelenmiş ve çalışmada sosyal sermaye kavramı, bağların gücü, yapısal boşluk ve sosyal kaynaklar kuramları bazında kavramsallaştırılmıştır. Bahse konu çalışma neticesinde, sosyal sermaye ile kariyer başarısı arasındaki ilişkinin varlığını destekler nitelikte sonuçlar elde edilmiştir.

Yine Tymon ve Stumpf (2002) çalışmasında, bilgi işçilerinin başarısı üzerinde sosyal sermayenin etkisi araştırılmış ve sosyal sermayenin bilgi, düşünce, fırsatları yakalama, güven ve ortak hareket edebilme gibi önemli kaynaklar yarattığı belirtilmiştir.

İlgili çalışma örneklerinden bir diğeri olan Volker ve Flap (2003) çalışmasında, işçiler üzerinden araştırma yapılmış ve neticede işçilerin sahip olduğu sosyal sermayenin onların iş performanslarını etkilediği sonucuna varılmıştır.

Sosyal sermayenin yararlarının ön plana çıkarıldığı Bueno, Salmador ve Rodriguez (2004) çalışmasında, sosyal sermayenin bireyin mesleki

başarısını arttırdığını, örgüt içinde bireye etkin bir portföy oluşturduğu, yenileşime olanak sağladığı ve gerek iş arama sürecinde gerekse mevcut işte ilerleme noktasında pek çok avantajlar sağladığı ifade edilmiştir.

Yine Krebs (2008) de çalışmasında, bireyin yüksek sosyal sermaye düzeyine sahip olması durumunda; hızlı ve iyi bir iş bulmasının kolaylaştığını, daha çok fırsatla karşılaşabildiğini, erken terfi olasılığının arttığını, gelir seviyesinin yükseldiğini ve daha yüksek performans değerlendirmesi almasından dolayı kariyer ilerlemelerinin sağlandığını bulgulamıştır.

Çalışkan, Pehlivanoglu ve Meçik'in (2014) diğer sermaye türleri gibi kabul gören sosyal sermayeyi, bireylerin kazançları üzerindeki önemini belirlemeye çalıştıkları araştırmalarından elde edilen bulgular, bu alan literatüründeki benzer çalışmaların sonuçları ile paralellik göstererek, sosyal sermayenin bireysel kazanç farklılıklarının oluşumunda etkili ve önemli bir faktör olduğu sonucuna varmışlardır.

Benzer bulgulara Kirel, Topgül ve Altınok'un (2016) çalışmasında da rastlanmıştır. Çalışmada örgütteki sosyal sermayenin performans, ücret ve motivasyon üzerinde fazlaca, yine alınan terfi düzeyinde de orta düzeyde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Bahsi geçen sonuçlara benzer şekilde, Ouerdian ve Mansour (2019) çalışmalarında, sosyal sermayenin objektif kariyer başarısı üzerindeki etkisini 348 Tunuslu bankacı üzerinden araştırmış ve çalışma nihayetinde sosyal sermayenin kariyer başarısı için yararlı olduğu varsayımını desteklemiştir.

Aynı tarzda Türkmen ve Erten'in (2021) sosyal sermayenin çalışanların iş performanslarına olan tesirlerini araştırdıkları çalışmalarının neticesinde; sosyal sermayenin çalışanların iş performansını nitelik, nicelik ve vakit bakımından istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini bulgulamışlardır.

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere, yapılan çalışmalar göstermektedir ki sosyal sermaye ve kariyer başarısı arasında kuvvetli bir bağ mevcuttur. Bu bağ sayesinde, bireyin sahip olduğu sosyal sermayesi onun kariyer başarısına fazlaca katkı sağlayabilecek mühim bir üstünlük ve güç kaynağı olmaktadır.

Sonuç

Son yıllarda sosyal sermaye kavramının artan popülerliğine paralel olarak, bahse konu kavramın hem uluslararası hem de ulusal literatürde çokça yer bulduğu görülmektedir. Küreselleşme ve iletişimde yaşanan gelişmelerle beraber, iş dünyasında da hızlı ve köklü pek çok değişimler görülmeye başlanmıştır. Temel kaynağı ilişkiler ve sosyal ağlar olan sosyal sermayede, yaşanan bu dönüşümlerde ayakta kalabilmek için bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Zira sosyal sermayeye sahip olmak bir avantajdır çünkü bireyler bu sayede ağlarla etkileşime girerek belirli kazanımlar elde edebilmektedirler.

İlişkilere yapılan yatırımlar neticesinde elde edilen kazançlar olan sosyal sermaye sayesinde, daha çok kişiyle ve grupla temas kurulabilir, farklı bilgilere ve yeniliklere erişimde daha fazla imkân yaratılabilir. Sosyal sermaye bireyin çalıştığı ortamda iş birliği, itimat ve itibarın oluşabilmesine, kolay bilgi akışına olanak sağlayarak, karşılıklı duyulan güven ve oluşturulan normlar sayesinde ortaya çıkabilecek riskleri de minimize edebilecektir. Bu sayede sosyal sermaye bireylerin kariyerlerine birçok perspektiften katkı sağlayacaktır.

Bunlarla birlikte güçlü sosyal sermaye seviyesine malik olan bireyler, münasebette oldukları bireylerin de malik oldukları pozisyonlardan yararlanabileceklerdir. Bu sayede kariyer süreçlerinde gerek iş ararken gerekse kariyerlerinde ilerleme konusunda referansa ihtiyaç duyduklarında, ağlarında yerleşik olan diğer bireylerin konumlarından yararlanarak önemli bir üstünlük elde edebileceklerdir. Dolayısıyla sosyal ağdaki bireylerin pozisyonları ne kadar iyi durumda olursa, bireyin elde edeceği yarar da o paralelde iyi olabilecektir. Bireyin sosyal sermayesi, kendisine iş ortamında faydalı veriler edinebilmelerine, imkânlardan faydalanabilmelerine ve ağa katkı yapabilmelerine olanak sağlayarak, bireyin bilgiyi kullanma aşamasında da etkin şekilde yer bulmasını sağlayacaktır.

Sonuç olarak, sosyal sermayenin bireye iş bulma avantajı sağladığı, kaynakların değişimini kolaylaştırdığı, erken terfi olanağını arttırdığı, gelir seviyesinde artışlar sağladığı ve sosyal ağlarda ilişkileri güçlendirdiği gibi bireye önemli katkılar sağladığı, bu sayede de bireylerin kariyer başarılarında olumlu etkiler yarattığı, ilgili literatürde yapılan çalışma sonuçlarından açıkça görülebilmektedir.

Konuyla ilgili yapılacak gelecekteki çalışmalarda, sosyal sermayenin hem objektif hem de subjektif kariyer başarıları açısından etkinliğinin

görülmesi amacıyla ampirik çalışmalar yapılarak, iki değişken arasındaki ilişki irdelenebilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Abdioğlu, H. ve Yavuz, S. (2013). İşletmelerde sosyal sermayenin ölçümlenmesi ve raporlanmasına yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 15(1), 25-56.

Allik, J. and Realo, A. (2004). Individualism-collectivism and social capital. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(1), 29-49.

Arthur, M. B., Khapova, S. N., Wilderom Celeste, P. M. (2005). Career success in a boundaryless career world. *Journal of Organizational Behavior*, 26(2), 177-202.

Beugelsdijk, S. and Smulders, S. (2009). Bonding and bridging social capital and economic growth. *Center Discussion Paper Series*, 27.

Bourdieu, P. and Wacquant Loic, C. D. (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Chicago: Chicago University Press.

Bueno, E., Salmador, M. P. and Rodriguez, O. (2004). The role of social capital in today's economy. *Journal of Intellectual Capital*, 5, 556-574.

Cohen, D. ve Prusak, L. (2001). Kavrayamadığımız zenginlik: Kuruluşların sosyal sermayesi (Ahmet Kardam Çev.). İstanbul: BZD Yayıncılık.

Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, 94, 95-120.

Çakmak Otluoğlu, Ö. (2014). Kariyer bağlılığının kariyer başarıları üzerindeki etkisinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 23, 350-363.

Çalışkan, Ş. ve Meçik, O. (2011). Sosyal ve beşeri sermayenin bireysel ekonomik getirisi üzerine uygulamalı bir analiz: Eskişehir ili örneği. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(2), 7-26.

Çalışkan, Ş., Pehlivanoğlu, F. ve Meçik, O. (2014). Bireysel kazançların belirlenmesinde sosyal sermayenin rolü: Yalova örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 313-323.

Field, J. (2008). Sosyal sermaye (Bahar Bilgen ve Bayram Şen Çev.) (İkinci. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press Paperbacks.

Harriss, J. and Renzio, P. D. (1997). Policy area “missing link” or analytically missing?: The concept of social capital, an introductory bibliographic essay. *Journal of International Development*, 9(7), 919-937.

Hughes, E. C. (1958). *Men and their work*. Glencoe, IL: Free Press.

Kapu, H. (2008). Sosyal sermaye ve organizasyonların öngörü yeteneğini geliştirme gücü. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 259-288.

Karagül, M. ve Masca, M. (2005). Sosyal sermaye üzerine bir inceleme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 37-52.

Kırel, A. Ç., Topgül, S. ve Altınok. (2016). Bankacılık sektöründe sosyal sermaye, motivasyon ve performans yönetimi arasındaki ilişkinin analizi. *İş Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 18(2), 21-44.

Kitapçı, İ. (2017). *Sosyal sermaye: Sosyal, ekonomik ve bilişsel bir perspektif*. İstanbul: Beta Basım.

Krebs, V. E. (2008). Social capital: The key to success for the 21st century organization. *IHIRM Journal*, 12(5), 38-42.

Lin, S. C. and Huang, Y. M. (2005). The role of social capital in the relationship between human capital and career mobility: Moderator or mediator?. *Journal of Intellectual Capital*, 6(2), 191-205.

Llorens, M. C. R., Meca Emma, G. and Martinez, M.C. P. (2019). The role of human and social board capital in driving CSR reporting. *Long Range Planning*, 52(6), 1-17.

Luthans, F. and Youssef, C. M. (2004). Human, social and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160.

Narayan, D. and Cassidy, M. F. (2001). A dimensional approach to measuring social capital: Development and validation of a social capital inventory. *Current Sociology*, 49(2), 59-102.

Ng, T. W., Eby, L., Sorensen, K. L. and Feldman, D. C. (2005). Predictors of objective and subjective career success: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, 58(2), 367-408.

Ouerdian, E. G. B. and Mansour, N. (2019). The relationship of social capital with objective career success: The case of Tunisian bankers. *Journal of Management Development*, 38(2), 74-86.

Öztopçu, A. (2017). *Sosyal sermaye teorisi ve sürdürülebilir yerel kalkınma*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. US: Princeton University Press.

Reid, C. and Salmen, L. (2002). Qualitative analysis of social capital: the case of agricultural extension in mali. In C. Grootaert, T. V. Bastelaer (Eds.), *Understanding and measuring social capital: A multidisciplinary tool for practitioners* (pp. 85-107). Washington: The World Bank.

Sabuncuoğlu, Z. (2005). *İnsan kaynakları yönetimi*. Bursa: Alfa Yayınları.

Seibert, S. E. and Kraimer, M. L. (2001). The five-factor model of personality and career success. *Journal of Vocational Behavior*, 58(1), 1-21.

Türkmen, İ. ve Erten, Ş. (2021). Sosyal sermayenin çalışanların iş performansı üzerine etkisi. *XV. IBANESS İktisat, İşletme ve Yönetim Bilimleri Kongreler Serisi*, 935-944.

Tüysüz, N. (2011). *Sosyal sermayenin ekonomik gelişme açısından önemi*

ve sosyal sermaye endeksinin hesaplanması (Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara).

Tymon, W. G. and Stumpf, S. A. (2003). Social capital in the success of knowledge workers. *Career Development International*, 8, 12-20.

Woolcock, M. (2000). Social capital and its meanings. *Canberra Bulletin of Public Administration*, 98, 1-19.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası Çerçevesinde Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonlarına Katılım

*Participation in United Nations Peacekeeping Operations in the Framework of the
Foreign Policy of the People's Republic of China*

Öz

Yarı sömürge tarihi ve uzun süren bağımsızlık mücadelesi, Çin'in dış politikasını belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Çin Halk Cumhuriyeti kuruluşunun ardından uluslararası ilişkilerin eşit ve egemen bir üyesi olarak tanınma çabasına girmiş ve müdahale karşıtı bir dış politika çizgisi benimsemiştir. Bu çerçevede Çin, başlangıçta Birleşmiş Milletler barışı koruma operasyonlarına şüpheyle yaklaşmıştır. Fakat Soğuk Savaş'ın ardından bu temkinli yaklaşım değişmiş ve ülke barışı koruma operasyonlarına katılımını önemli ölçüde genişletmiştir. Çalışma Çin'in BM barışı koruma operasyonlarına yönelik değişen yaklaşımını dış politika stratejileri bağlamında analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede dış politika; Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönem olmak üzere iki ana bölüm altında incelenmiştir. Çalışma, Çin'in Birleşmiş Milletler barışı koruma operasyonlarına son dönemdeki artan katılımı ile barışçıl gelişim stratejisi arasında bir ilişki kurmaktadır. Bu çerçevede çalışma, Çin'in operasyonlara dahilîyetini, ülkenin barışsever ve sorumlu devlet imajı ile ilişkilendirmektedir. Çalışma ayrıca, egemenlik ilkesinin, Çin Halk Cumhuriyeti dış politikası ve barışı koruma konsepti üzerinde hâlâ belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Çin'in rıza, tarafsızlık ve güç kullanmamayı kapsayan Birleşmiş Milletler barışı korumanın kutsal üçlüsüne bağlılığının, müdahale karşıtı dış politikasıyla ilgili olduğunu göstermektedir.

Zeynep ARIÖZ

Dr. Öğr. Üyesi,
Bandırma Onyedî Eylül Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü.
zarioz@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7470-5407

Cilt / Issue: 9(2), 719-747
Geliş Tarihi: 02.09.2021
Kabul Tarihi: 20.06.2022

Atf: Ariöz, Z.(2022). Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası Çerçevesinde Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonlarına Katılım. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 719-747. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.990211>

Anahtar Kelimeler: BM Barışı Koruma, ÇHC Dış Politikası, Uluslararası Güvenlik.

Abstract

The semi-colonial history and the long struggle for independence are the most important factors determining the foreign policy of China. After the

establishment of the People's Republic of China, it tried to be recognized as an equal and sovereign member of international relations and adopted a non-interventionist foreign policy. In this context, China initially viewed United Nations missions with skepticism. However, this cautious view changed after the Cold War period and China's participation in UN peacekeeping operations has dramatically expanded. The study aims to analyze the changing approach of China toward the United Nations peacekeeping operations in the context of foreign policy strategies. The article examined foreign policy in two parts; namely the Cold War period, and the post-Cold War period. The study links China's increased participation in UN peacekeeping operations with its strategy of peaceful development and assumes that China's participation in UN missions relates to the image of a responsible and peace-loving state. The study also finds that the principle of sovereignty still wields power over China's foreign policy and its peacekeeping concept. This study shows that China's adherence to the holy trinity of UN peacekeeping, including the consent of the host nation, impartiality, and non-use of force, is related to its non-interventionist foreign policy.

Keywords: UN Peacekeeping, PRC Foreign Policy, International Security.

Extended Abstract

China, which has been under the influence of European trade since the 17th century, has been exposed to European exploitation for a long time. By the early 20th century, China had lost most of its country and turned into an economically fragmented state. With the overthrow of the Chinese Empire in 1911, the republic was established. But the constitution was suspended and civil war broke out. The 22-year struggle between the Kuomintang and the Chinese Communist Party, ended with the establishment of the Chinese communist regime in 1949. After the end of the Civil War and the victory of Mao Zedong, the country adopted a *lean to one side* policy and the Soviet Union became China's most important partner. The primary foreign policy objective of the PRC in this period is to be recognized in the international arena and to ensure its independence. In the late 1950s and early 1960s, the Sino-Soviet split occurred. The PRC started to see the USSR as a danger as much as the USA and displayed an anti-hegemonic attitude in its foreign policy during this period. Alongside the Sino-Soviet split, the Sino-American conflict resulted in China's adoption of a *two-front strategy*, anti-imperialist (US) and anti-revisionist (Soviet Union) in the 1960s. During this period China also tried to control the non-aligned movement and to become the

leader of the Third World. After the 1969 USSR-China war and the USSR's threat to China with nuclear weapons, China had to accept the danger of confronting the USA and the USSR at the same time and change its strategy. It adopted the strategy of *compromising with the far away while fighting the enemy nearby* and normalized US relations. The US's policy of accepting the PRC and its withdrawal from Vietnam reduced the American threat to China, relations between the two countries improved. The PRC was admitted to the UN membership in October 1971, and nationalist China was expelled. The United States recognized that Taiwan is part of China and Nixon visited China in 1972. After Mao, Deng Xiaoping, adopted distinct economic development strategy namely *reform and opening*. It has been determined as official foreign policy strategies such as independence and being a peaceful state. After the collapse of the Soviet Union, China supported the establishment of a new international political and economic order by establishing strategic partnerships with other states and organizations such as ASEAN, WTO, APEC, ACD, FEALAC. At the 15th Party Congress of the Communist Party of China in 1997, Jiang Zemin announced the "Bi-Century Goals" of developing China's national economy by 2021 and 2049 and "becoming a prosperous, strong, democratic and culturally advanced socialist country". The Hu-Wen administration, which came to power in 2002, initially aimed to establish close ties with the great powers and blocs (EU, ASEAN, Russia and Japan) with the doctrine of *Good Neighborhood and Peaceful Rise* and pursued a multilateral active foreign policy. In this context PRC has adopted more pragmatic and conciliatory strategies in foreign policy within the framework of the goal of a multilateral international system. During this period, China takes concrete actions to ensure world peace and actively participated in the UNPKOs as part of the construction of a peace-loving and responsible image of the country. China's armed forces have joined to UNPKOs all over the world in DRC, Sierra Leone, Liberia and East Timor, Ivory Coast, Burundi and Haiti since the early 2000s. With the active presence of peacekeepers on the ground, the PRC finds the chance both to strengthen its interaction with the region and to expand its influence at the global level. China is the second largest contributor to peacekeeping among the permanent members of the UN Security Council. In the beginning China viewed UN peacekeeping with a lens of skepticism, and refrained from an active role. With providing technical and financial support, China has approached the missions cautiously within the framework of the principles of consent of the parties, non-use of force and impartiality - considered the holy trinity of UN peacekeeping missions. This attitude is related to China's adherence

to the traditional principle of sovereignty in foreign policy behaviours. In this context, by supporting the traditional peacekeeping concept of the PRC, it both maintains its traditional foreign policy line based on “equal sovereignty, non-use of force and non-intervention principles”, and strengthens the image of a global power and a peaceful state. In this context the PRC has sent over 40,000 peacekeepers to more than 20 UN peacekeeping missions under UN Charter principles in the last 30 years.

Giriş

17. yüzyıldan itibaren Avrupa ticaretinin etkisi altına giren Çin'in limanları Batılılara açılmış ve 1842'den itibaren ülke, Avrupa'nın sömürüsüne maruz kalmıştır. Afyon Savaşları (1839-1842/ 1856-1860) Batılı devletlerin ülkeye girmesi ve ticari ayrıcalıklar elde etmesiyle sonuçlanmıştır. 1894-1895'te Birinci Çin-Japon savaşında, Çin, Kore'nin kontrolünü kaybetmiş, Ruslar ise Mançurya'ya yerleşmiştir. 20. yüzyılın başında, yabancı düşmanlığına dönüşen Boxer ayaklanması, İtalya, ABD, Fransa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Japonya, Almanya, Birleşik Krallık ve Rusya'nın oluşturduğu birleşik orduyla bastırılmış, ülke yabancı etkisine daha da açık duruma getirilmiştir. 1904-1905 Rus-Japon savaşlarında Rusların yenilgisi ile Çin'e yönelik kimi avantajlar Japonya'ya geçmiş, Çin, bu dönemde topraklarının büyük bölümünü kaybetmiş ve ekonomik olarak parçalanmış bir ülkeye dönüşmüştür. Bu bağlamda Çin'i siyasi olarak birleştirme hedefi, farklı siyasi güçler arasında rekabete yol açmıştır. 1911'de Xinhai Devrimi ile Qing Hanedanlığı yıkılmış, hanedanlık karşıtı milliyetçi ve liberal güçlerin ortak mücadelesi ile cumhuriyet ilan edilmiş, komünistler, meşrutiyetçiler "Beş Uluslu Cumhuriyet" bayrağı altında birleşmişlerdir. İlerleyen dönemde özgürlükçü anayasa askıya alınmış, Sun Yat-Sen sürgüne gönderilmiş ve Kuomintang, Devrim Partisi/Milliyetçi Halk Partisi adını verdiği partiyi kurmuştur. 1925-1927 yılları arasında Kuomintang ile Çin Komünist Partisi arasında ilk ittifak kurulmuş olsa da, taraflar arasında Japonya işgaline karşı sözde işbirliği hariç 22 yıl sürecek mücadele, 1949'da Çin komünist rejiminin politik iktidarı ele geçirmesiyle son bulmuştur (Fairbank ve Goldman, 2006, s. 279; Balcı, 2022, s. 214). Bu süreçte Çin'de eski ve yeni siyasi güçler, siyasi amaçlarını devletin birliğine dayandırmış, farklı rakip siyasi güçler egemenliğin sürekliliğini ve ülkesel bütünlük hedefini yinelemiştir (Wang, 2017, s. 23). Günümüz Çin'inin "mutlak egemenlik" ve "iç işlerine karışmama" ilkeleri üzerine inşa edilen dış politikası, söz konusu tarihsel mirasın izlerini taşımaktadır. Yüz yıllık aşağılanma dönemi olarak bilinen on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda emperyalist tecavüz deneyiminin etkisi ile Çin, uzun zamandır mutlak egemenliğin ve müdahale etmeme ilkelerinin önde giden savunucusu olarak görülmektedir (Shogo, 2012, s. 30). Bu bağlamda, Çin, uzun süre BM barış gücü operasyonlarına temkinli yaklaşmış ve tüm barışı koruma faaliyetlerine uzak kalmıştır. Barışı koruma ile ilgili Güvenlik Konseyi'nde olumlu oy kullanmamayı tercih etmiş, barışı koruma fonlarına ve personeline katkıda bulunmaktan kaçınmıştır. Çin'in bu tutumunu, egemen bir devletin kendi ülkesinde dışarıdan müdahale olmaksızın, kendi iç işlerini kontrol etme hakkına doğal olarak sahip olduğu anlayışı şekillendirmiştir. Ancak 2000'li yıllardan

itibaren Çin, BM barışı koruma konusundaki şüpheli tavrını değiştirmiş ve operasyonlarına artan oranda destek vermeye başlamıştır. Bu çalışma, Çin'in BM barışı koruma operasyonlarını destekleme motivasyonunu ve bununla birlikte geleneksel barışı koruma konseptine bağlılığını açıklamayı hedeflemektedir. Literatürde Çin'in barışı koruma operasyonlarına dair değişen politikaları, genellikle Çin'in deniz aşırı askeri ve/veya ekonomik çıkarları çerçevesinde değerlendirilmekte (Cabestan, 2018; Gill ve Huang, 2009; ICG, 2009; Rogers, 2007; Stahle, 2008) söz konusu yaklaşım belirli ölçüde doğru olmakla birlikte yeterince kapsamlı bir perspektif sunmamaktadır. Çin, son dönemde uluslararası sistemde kendisini, barış ve güvenliğin korunmasında sorumluluk ve rol alan, yükselen, küresel bir güç olarak inşa etmeye çalışmaktadır. Bu değişimle birlikte mutlak egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkeleri, Çin'in dış politika çizgisini şekillendirmeyi sürdürmektedir. Çalışma, Çin'in barışı koruma operasyonlarına artan desteğini ve bilhassa geleneksel barışı koruma konseptine bağlılığını bu iki faktörün bir kombinasyonu olarak açıklamaktadır. Bu çerçevede Çin'in barışı koruma operasyonlarına dair değişen yaklaşımı, dış politikasının dönemsel olarak incelenmesi yoluyla açıklanmaya çalışılacaktır.

Soğuk Savaş Dönemi Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası

Barış İçinde Bir Arada Yaşama

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) 1949 yılında kurulduğunda Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı (CPPCC) Ortak Programı, geçici anayasa olarak kabul edilmiş, Pekin başkent olarak belirlenmiş, ulusal bayrak ve milli marş kabul edilmiştir. Dış politikada bağımsızlık, egemenliğinin korunması, kalıcı uluslararası barışın desteklenmesi ilkeleri benimsenmiştir (china.org, 2021). Çin, uluslararası ilişkilerin eşit ve egemen bir üyesi olarak tanınmayı, mümkün olduğu kadar kısa süre içinde gelişmeyi ve kendisini uluslararası sisteme kabul ettirmeyi amaçlamıştır. Devlet egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı ve içişlerine karışmama ilkelerine uygun olarak diğer devletlerle temas kurmuştur. Bu çerçevede, 1950'de SSCB ile imzalanan Dostluk Müttefik ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması ile taraflar herhangi bir barış ihlaline karşı yetkileri dahilinde gerekli tüm önlemleri ortak şekilde almayı taahhüt etmişlerdir. Taraflardan hiçbiri, karşı tarafa yöneltilen herhangi bir ittifaka girmeme, devlet egemenliğine, toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı ve içişlerine karışmama ilkelerine uygun olarak iş birliğini sağlama sözü vermişlerdir (Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic, 2014). Mao (1949), Çin'e eşit muamele gösteren tüm ülkelerin halklarıyla ortak

bir mücadele içinde birleşmeyi diğer tüm ülkelerdeki proletarya ve geniş halk kitleleri ile ittifak kurmayı ve uluslararası bir birleşik cephe oluşturmayı hedeflemiştir. Çin bu dönemde uluslararası sistemde kendisini tek meşru hükümet olarak kabul ettirmeyi ve eşit muamele görmeyi ve egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması çerçevesinde bütün yabancı hükümetlerle diplomatik ilişki kurmayı hedeflemiştir (Ekrem, 2003, s. 2). Bu bağlamda, Çin, Hindistan ve Myanmar'la 1954 yılında, egemenliğe ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ve barış içinde bir arada yaşama çerçevesinde, "Barış İçinde Bir Arada Yaşamanın Beş İlkesi"ne imza atmıştır. Barış İçinde Bir Arada Yaşamanın Beş İlkesi, Çin dış politikasının merkezinde olmuş ve uluslararası eylemleri için parametreleri belirlemeye devam etmiştir (Richardson, 2010). Yarım yüzyıldan fazla bir süredir Çin dış politikası, müdahale etmeme, başkalarının egemenliğine saygı gösterme, saldırmazlık ve barış içinde bir arada yaşama ilkeleri üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte 1949'da Çinli liderler, aşağılanma yüzyılının bir daha asla yaşanmamasını sağlamak için harekete geçmeye ve sorunlar kendi çıkarlarını doğrudan etkilediğinde savaşmaya hazır olduklarını göstermişlerdir (Brown, 2013). Bu çerçevede Çin, ABD'nin çevreleme ve 1950'lerin sonlarından itibaren Sovyetler Birliği'nin revizyonist politikalarına itiraz etmekten kaçınmamıştır. Yeni kurulan ÇHC, ulusal güvenlik çıkarları çerçevesinde 1950-51 Kore'de, 1959 Tibet'te, 1958-61 Hindistan sınırında, 1969'da SSCB ile Mançurya yakınlarındaki Zhenbao Adası yakınlarında olmak üzere bir dizi çatışmaya taraf olmuştur (Whiting, 1989, ss. 255-256). ÇHC, Çin'in temsilcisi olarak tanınmaması ve BM'de temsil edilmemesine karşın 1949'dan beri *tek Çin prensibi* çerçevesinde kendisinin, özerk bölge olarak Tibet ve bir eyalet olarak Tayvan da dahil olmak üzere tüm Çin'in meşru hükümeti olduğunu iddia etmiştir (Peng, 2000, s. 40). Çin'in ulusal güvenlik kaygılarıyla dahil olduğu Kore Savaşı, bu iddiayı güçlendirecek şekilde, ABD iradesine karşı koymayı göze alan, askeri gücüne güvenen bir rejimin işareti gibi görülmüştür. Çin, uluslararası düzende dengeyi etkileyen bir aktör olarak kendisini gösterme şansı bulmuştur (Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, 2006, s. 255). Ayrıca, ABD liderliğindeki 'BM güçleri' ile karşı karşıya geldiği Kore Savaşı, Çin'in Batı liderliğindeki müdahaleci operasyonlara dair endişesini bir kez daha artırmıştır. Kore Savaşı gibi Çin'in dış politikada, askeri araçlara başvurmadan kaçınmayacağını gösteren diğer bir örnek Tibet'in işgal edilmesi ve bölgenin Çin'in kontrolü altına girmesidir. ÇHC kurulduğundan itibaren Tibet'i kendi toprağı saymaya devam etmiş, 1954 Çin-Hint anlaşması önsözünde, *Çin'in Tibet bölgesi* ifadesi ile Tibet'in Çin toprağı olduğu

teyit edilmiş, 1959'da bölgeye tamamen hakim olmuştur (Eekelen, 1967, s. 38). Vietnam Savaşı, Çin'in ulusal güvenlik kaygılarıyla dahil olduğu diğer bir uluslararası çatışmadır. ABD, çevrelemeyi Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (SEATO) gibi örgütlenmeler yoluyla Güneydoğu Asya'yı içine alacak şekilde genişletince Çin, Vietnam Demokratik Cumhuriyetine desteğini artırarak tepki vermiştir (Best, ve ark., 2006, s. 250). Kuruluşundan itibaren dahil olduğu çatışmalar ve özellikle Kore ve Vietnam deneyimleri Çin'in uluslararası müdahaleye dair olumsuz, şüpheli yaklaşımını güçlendirmiştir.

Bağlantısız Dış Politika

20. Komünist Parti Kongresi'nden sonra bozulmaya başlayan SSCB-Çin ilişkileri, 81 komünist partisinin liderlerinin katıldığı 10 Kasım 1960'ta Moskova'da düzenlenen konferansla daha da gerginleşmiştir. 22. Kongrede SSCB, komünizme geçiş aşamasına başladığını ilan etmiştir. Artık ABD emperyalizmi kadar SSCB sosyal emperyalizmi de Çin'e düşmandır (Waltz ve Quester, 1982, s. 37). Çin, bu dönemde dış politikasında anti-hegemonyacı bir tutum sergilemiştir. Çin-Sovyet bölünmesinin yanı sıra Çin-Amerikan çatışması, 1960'larda Çin'in anti-emperyalist (ABD) ve antirevizyonist (Sovyetler Birliği) olmak üzere *iki yumruk stratejisini* benimsemesiyle sonuçlanmıştır (Cheng ve Zhang, 1999). Bu bağlamda Çin, yeni ortaya çıkmaya başlayan Bağlantısızlar Hareketi'ni kendi kontrolü altına alarak SSCB ve ABD'ye karşı üçüncü bir blok oluşturmayı amaçlamıştır (Gaddis, 2008, ss. 114-115). Mao, Asya ve Afrika ülkelerine ziyaretler yapmış ve Afrika ülkelerinin bağımsızlık mücadelesine ve toplumsal kalkınmasına destek vermiştir (Ekrem, 2003, ss. 87-91). Bu çerçevede müdahale etmeme, başkalarının egemenliğine saygı gösterme, saldırmama ve barış içinde bir arada yaşama ilkeleri, 1955'te Bandung Barış Konferansı'na da yön vermiştir. Çin, Bağlantısızlık Zirveleri, UNCTAD Konferansları ve beraberinde gelen yeni uluslararası ekonomik düzen çağrılarına destek vermiştir (UN, 1985).

Dışa Açılma Dönemi

Çin, kuzeyde ve batıda SSCB, güneyde Hindistan ve doğusunda Japonya ile çevrelendiğinde, "yakındaki düşmanla savaşırken, uzaktakilerle uzlaşma" stratejisini benimsemiş, ABD ilişkilerini normalleştirmiştir. ABD'nin, ÇHC'yi kabul etmek şeklinde değişen politikası ve Vietnam'dan çekilmesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmiş, ping pong diplomasisi ile gerilim daha da azaltılmış, ÇHC, Ekim 1971'de BM üyeliğine kabul edilmiştir. 1972'de Nixon, Çin'e ziyarette bulunmuş aynı yıl Çin-ABD ilişkileri için rehber niteliğindeki Şanghay Bildirisi imzalanmış ve Çin,

egemenliğe ve toprak bütünlüğüne müdahaleye karşı itirazını tekrar etmiştir (Joint Communiqué of the United States of America and the People's Republic of China (Shanghai Communiqué), 1972).

Deng Şaoping döneminde 1980'lerden itibaren Çin'de önemli reform hareketlerine girişilmiştir. Deng, üretkenliği artırmak için kapitalizmi merkezi planlamaya dahil eden Çin'e özgü bir sosyalizm modeli önermiştir. Sosyalizme ulaşmak için Çin'in devlet kontrolünde kapitalizmden geçmesi gerektiğini iddia ederek 4 modernizasyon programını uygulamaya koymuştur (Moak ve Lee, 2015, ss. 91-92). Dış ilişkilerde stratejiler, ekonomik kalkınma ve dışa açılma, küresel ve bölgesel güvenliğin sağlanması ve yeni bir siyasi ve ekonomik düzenin kurulması amacı çerçevesinde belirlenmiştir. Deng bu politikayı şu sözlerle ifade etmiştir:

Çin'in dış ilişkileri Çin halkının kendisi tarafından Çin'in özel koşulları ışığında yürütülmelidir, bağımsızlık ve kendine güven her zaman temel standımız olmuştur ve olacaktır. Egemenliğimize ve zor kazanılan bağımsızlığımıza daha da fazla değer veriyoruz ve hiçbir yabancı devlet Çin'in kendisinin vasalı olmasını ve Çin'in çıkarlarına zarar verecek herhangi bir şeyi kabul etmesini bekleyemez (Cheng ve Zhang, 1999, s. 99).

Çin'in reform hareketlerinin dış politikadaki yansıması, Batı ile ilişkileri geliştirmek ve Çin'in etrafındaki gerginlikleri azaltarak barış ve güvenlik ortamını sağlamaktır. Bu çerçevede 1979'da Deng, ABD'yi ziyaret etmiştir. Dışa açılmayı sağlayan yabancı sermayeyi kabul eden yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Karma ekonomi, tüketicilik, *desentralizasyon*, Deng devriminin diğer başlıca özellikleri olarak Çin dış politikasını şekillendirmiştir. Hong Kong'un tamamen sosyalist Çin'le bütünleşmesi talebinden vazgeçilerek, 1984'te "tek ülke iki sistem" modeli ile toprakların özerkliğini koruyan antlaşma imzalanmıştır. Tayvan ile bu model çerçevesinde ticari ilişkiler geliştirilmiştir (Best ve ark., 2006, ss. 344-345).

Çin bu dönemde kendisini dış dünyaya, özellikle Batı'ya açılmakla birlikte barışı koruma faaliyetlerine temkinli yaklaşmaya devam etmiştir. ÇHC, kurulduğunda kendisinin de varlığı için büyük önem taşıyan iç işlerine karışmama ilkesine bağlılığı ve müdahale karşıtı dış politikasının bir yansıması olarak barışı koruma operasyonlarına uzun dönem destek vermemiştir. BM Kıbrıs Barış gücünün yetki alanının genişletilmesine dair Güvenlik Konseyi Toplantısında, hükümetinin BM Şartı temel ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olduğu şeklindeki tutumunu açıkladıktan sonra olumlu oy kullanmışsa da 1980'ler boyunca operasyonlara dair çekimser oy kullanmaya devam etmiştir (UNSCR, 1981; UNSC, 1981).

Soğuk Savaş Sonrası Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası: BM Barışı Koruma Operasyonlarına Dair Değişen Yaklaşım

Çok Taraflılık Arayışı

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası güvenlik ortamında meydana gelen dramatik değişiklikler karşısında Deng, Çin'in dış politika ilkelerini, "uygun zamanı beklemek, pozisyonunu korumak, dikkat çekmeme siyaseti gütmek ve gereksiz çatışmalardan kaçınmak" olarak belirlemiştir (Huang ve Chu, 2009, s. 53). Çin, yeni bir uluslararası siyasi ve ekonomik düzenin kurulmasını diğer devletlerle stratejik ortaklıklar kurarak desteklemiştir. Bu çerçevede, Rusya Federasyonu'nu tanımış, büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkilere girmiştir. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Pekin'e ziyarette bulunmuş, 1997 yılında iki devlet arasında eşitlik ve ortak faydayı temel alan stratejik iş birliği kurulmuştur. Aynı yıl benzer ortaklık Fransa ile de kurulmuştur (https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/). Önceki yılların aksine, Çin uluslararası bölgesel ve küresel meselelere karşı "daha az çatışmacı, daha sofistike, daha yapıcı" bir yaklaşım benimsemeye başlamıştır (Medeiros ve Fravel, 2003). Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ile diyalog ortaklığı kurması, Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olma yönündeki adımları, Şangay Zirvesi bu yaklaşımın örnekleridir. 1990'ların ortalarından itibaren, Çin'in uluslararası kurumlara dahililiyeti ile eş zamanlı olarak barışı koruma faaliyetlerine olan ilgisi istikrarlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Çin 1990'lar boyunca, BM barışı koruma faaliyetlerinden kaçınmaktan ziyade operasyonlara katılmak şeklinde politika değiştirmiştir (Zhang, 1996).

Çin Komünist Partisi, 1997 yılında yapılan 15. Parti Kongresinde, dış politika girişimleri ve operasyonları için temel ilke olarak "çok taraflılığı" vurgulamıştır. Bu çerçevede dış politikada daha pragmatik ve uzlaşmacı stratejiler benimsemiş, BM'deki faaliyetlerini artırmaya ve egemenliğe saygı ve rızaya dayalı barışı koruma operasyonlarına destek vermeye yönelmiştir (Zhongying, 2005, ss. 88-90). Başlangıçta Çin, operasyonlara olan desteğini ateşkesi gözetmek, devriye ve tampon bölgeleri korumakla görevli askeri gözlem güçleri ile sınırlı tutmuştur. 1990'da Çin silahlı kuvvetleri, ilk kez BM Mütareke Gözlem Organizasyonuna (UNTSO) beş askeri gözlemci göndererek BM barışı koruma operasyonlarının katılımcısı olarak yer almıştır. 1992'de Çin silahlı kuvvetleri 400 askerden oluşan bir mühendis birliğini Kamboçya'ya, BM Geçici Otoritesi (UNTAC) hizmetine göndermiştir. Çin, rıza, tarafsızlık ve güç kullanmama ilkelerine bağlı geleneksel konsepti desteklemiş, bu tutum, iç işlerine karışmama

ilkesinin ve müdahale karşıtı dış politikasının Çin'in aldığı kararlarda etkili olduğunu göstermiştir. Çin, bilhassa Soğuk Savaş sonrası insani güvenlik, insani müdahale, koruma sorumluluğu gibi kavramlar altında oluşturulmaya çalışılan uluslararası müdahale yanlısı ilkelere şüpheyle yaklaşmıştır. 1990'lar boyunca Çin, Kosova müdahalesi başta olmak üzere uluslararası müdahaleye karşı şüpheli yaklaşımını sürdürmüştür, Ruanda ve Somali ve Haiti'de devlet egemenliğinin gözetilmesi konusundaki endişelerini tekrar etmiştir (Carlson, 2004). 1999 Kosova müdahalesinin BM Şartı'nın ihlali anlamına geldiği, Kosova'nın Yugoslavya Federal Cumhuriyetinin bir iç meselesi olduğunu ve sorunun egemenlik ve ülkesel bütünlüğe saygı temelinde çözülmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu süreçte, NATO'nun Çin büyükelçiliğini "yanlışlıkla" bombalaması, Çin tarafından BM Şartı'nın ve uluslararası hukukun ağır bir ihlali olarak nitelendirilmiş ve tepkiyle karşılanmıştır. Çin bölgede bir barışı koruma operasyonu konuşlandırılmasına yetki vermemiştir (UNSC, 1999, s. 12). Çin, kimi vakalar özelinde seçici davranışa da¹ genel olarak rıza olmaksızın uluslararası müdahaleye ve barışı koruma operasyonu yetkilendirmeye karşı bir tutum belirlemiştir. Çin bu dönemde her ne kadar uluslararası sistemle uzlaşmacı stratejiler benimsemiş olsa da, Çin'in ekonomik ve askeri bir güç olarak yükselişi ve ABD'nin çekilişine paralel olarak Asya Pasifik'te artan varlığı, nihayetinde bölge ülkeleri ve ABD için bilinen adıyla 'Çin tehdidini' yaratmıştır. Tiananmen olaylarına karşı ordunun sert müdahalesi, Güney Çin Denizi'nde Filipinler, Doğu Çin Denizi'nde ise Japonya ile çatışması, nükleer silah denemeleri, tartışmalı bölgelerde deniz tatbikatları gibi 1990'lar boyunca gerçekleştirilen askeri eylemlerin yanında 2005 yılında Tibet'e karşı 'barışçıl olmayan' araçların kullanımına izin veren Ayrılkçılıkla Mücadele Yasası'nın çıkarılması, Çin'in agresif ve yayılcı politika hamleleri olarak görülmüştür (Callahan, 2005, ss. 704-705). Ayrıca Çin'in ASEAN'ın komünist üyelerine destek vermesi Çin'e dönük şüpheleri daha da güçlendirmiştir. Çin, bu algıyı yıkmak için, o döneme dek resmi ilişki kurmadığı ASEAN ile 1991'de ilk kez resmi diyalog kurmuş, dış politikada daha pragmatik ve pro-aktif adımlar atılarak APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation), ACD (Asia Cooperation Dialogue), FEALAC (Forum for East Asia-Latin America Cooperation) gibi çok taraflı ve bölgesel mekanizmalara dahil olmuştur. Çin, ekonomik gelişme için piyasa ekonomisini desteklemek, güç kullanımından kaçınmakla birlikte orduyu modernize etmek ve uluslararası politikada etkisini artırmak şeklinde özetlenebilecek bir *hesaplama stratejisi/calculative strategy* benimsemiştir (Yong, 2005, ss. 19-

¹ Çin, Guatemala, Makedonya ve Haiti barışı koruma operasyonları özelinde, yetki verme ve katkı sağlama konusundaki pozisyonunu söz konusu devletlerin Tayvan ile olan ilişkileri çerçevesinde belirlemiştir.

20). Bu stratejisi ile Çin, ABD ve diğer büyük güçlerle dostane ilişkiler geliştirmeyi, Çin'in yükselişini, tehdit değil, Asya'nın istikrarı için gerekli şart olarak göstermeyi, güçlendireceği ordusu ile diplomatik ve politik koz elde etmeyi amaçlamıştır (Swaine ve Ashley J. Tellis, 2000). Bu çerçevede 1997'de, Çin devlet Başkanı Jiang Zemin, Clinton'ın daveti üzerine Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret etmiş ve ilişkilerinin temeli olan egemenliğe saygı ve eşit sayılma hususlarını tekrar etmiştir (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2021).

Barışçıl Gelişim Nosyonu

2002 yılında iktidara gelen Hu-Wen yönetimi, ilk olarak, "İyi Komşuluk ve Barışçıl Yükseliş"² doktrini ile büyük güçler ve bloklarla (AB, ASEAN, Rusya ve Japonya) yakın bağlar kurmayı denemiştir. Bu dönemde Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası gibi küresel kurumlarda reform çağrısında bulunmuş, AB ülkeleri ile çok kutuplu bir dünya düzeni inşa etmeyi, ekonomik gelişme için yakın komşularıyla uzlaşmayı, Latin Amerika ve Afrika'daki ülkelerle ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda 2000'li yıllar Çin dış politikası ve diplomasisinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir (Lam, 2006, ss. 159-165). Deng dönemi *taoguangyanghui*/ düşük profil diplomasine karşı 2000'lerden itibaren daha aktif bir diplomasi yürüten Çin için bu değişim sıradan bir devlet diplomasisinden büyük güç diplomasine geçiş olarak yorumlanmıştır (Zhao, 2013, s. 103). Çin, bu dönemde diğer ülkelerle egemenliğe saygı çerçevesinde iş birliği geliştirmek, komşuları ile dostça ilişkiler kurmak ve ABD'ye karşı bir denge oluşturmak ve fakat ilişkileri düşmanlığa vurdurmamak şeklinde çok yönlü ve aktif bir dış politika benimsemiştir. Çok taraflılığın inşası, barışçıl gelişim nosyonu ve yeni diplomasisinin bir parçası olarak barışı koruma operasyonlarına yönelik tutumunu değiştirmiştir. Çin, milli savunma konusunda yayınladığı beyaz kitapçıkta barışı korumayı özel bir başlık altında ele almış ve operasyonları "BM Şartı'nın ruhuna uygun olarak" destekleyeceğini ifade ederek değişimin ilk sinyallerini vermiştir (The State Council Information Office, 2004). Çin önceki on yılın aksine, 2000'li yıllar boyunca daha fazla sayıda barışı koruma operasyonuna destek vermiş ve özellikle de ev sahibi devletin BM misyonuna rıza göstermesi konusundaki geleneksel yaklaşımını korumuştur (Permanent Mission of the People's Republic of China to the UN, 2005) .

2000 yılında Çin, Doğu Timor'daki BM misyonlarına (UNMISET) ilk kez

² Barışçıl Yükseliş (*heping jueqi*), akademik ve siyasi alanda hala geçerliliğe sahip bir kavram olsa da resmi söylemde yerini giderek Barışçıl Gelişim (*heping fazhan*) kavramına bırakmıştır.

sivil polis gücü göndermiş, Bosna Hersek Misyonuna (UNMIBH) benzer şekilde destek vermiştir (The State Council Information Office, 2020). Çin, 2000’li yılların başında BM misyonlarının çoğunda görev almış, DRC, Sierra Leone, Liberya ve Doğu Timor, Fildişi Sahili, Burundi ve Haiti’de savaşçı olmayan birlikler ile operasyonlara katılmıştır. Teknik ve mali destek vermekle birlikte Çin, BM barışı koruma misyonlarının kutsal üçlüsü sayılan– tarafların rızasının alınması, güç kullanmama ve tarafsızlık ilkelerine (Bellamy, Williams ve Stuart, 2004) sadık kalmayı hedeflemiştir. Çin’in BM misyonlarına dair resmi söylemi, “Çin’in BM Güvenlik Konseyi’nin daimi üyesi olarak uluslararası barışı ve güvenliği korumak için daima çaba sarf ettiği ve BM’nin bu konudaki rolünü BM Şartı’nın ilkeleri rehberliğinde tam olarak desteklediği” şeklinde olmuştur. Bu bağlamda Çin tarafından desteklenen barışı koruma operasyonlarının geleneksel çerçevesi, BM Şartı ile ortaya koyulan iç işlerine karışmama, eşit egemenlik ve güç kullanmama ilkelerinin bir yansıması olmuştur. Çin’in müdahale karşıtı dış politikası, barışı korumanın klasik ilkelerine bağlılık şeklinde kendisini göstermiştir. Öyle ki operasyonların başarısı, BM Şartı’nın amaç ve ilkelerine, özellikle de devlet egemenliğine saygı ve diğer ülkelerin içişlerine karışmama ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalınmasına, ilgili ülkelerin önceden onayı olmadan operasyonların başlatılmamasına, BM barışı koruma güçlerinin, tarafsızlığına ve meşru müdafaa dışında güç kullanmamasına bağlanmıştır (The State Council Information Office, 2000). 2000 yılında, Çin Devlet Başkanı, BM Güvenlik Konseyi zirvesinde, Çin’in BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olarak dünya barışı ve uluslararası güvenliği sağlamada ve her türlü küresel sorunla mücadelede görev ve yükümlülüklerini yerine getireceğini ifade ederek, Çin’in pasif tutumunu değiştireceğinin sinyallerini vermiş ve fakat geleneksel barışı koruma konseptini destekleyeceğini şu sözlerle ifade etmiştir:

"Tarih, Birleşmiş Milletler barışı koruma operasyonlarının başarısının, BM Şartı'nın amaç ve ilkelerine, özellikle de devlet egemenliğine saygı, iç işlerine karışmama, tarafsızlık ve meşru müdafaa dışında güç kullanmamaya bağlı olduğunu kanıtlamıştır" (Zemin, 2000).

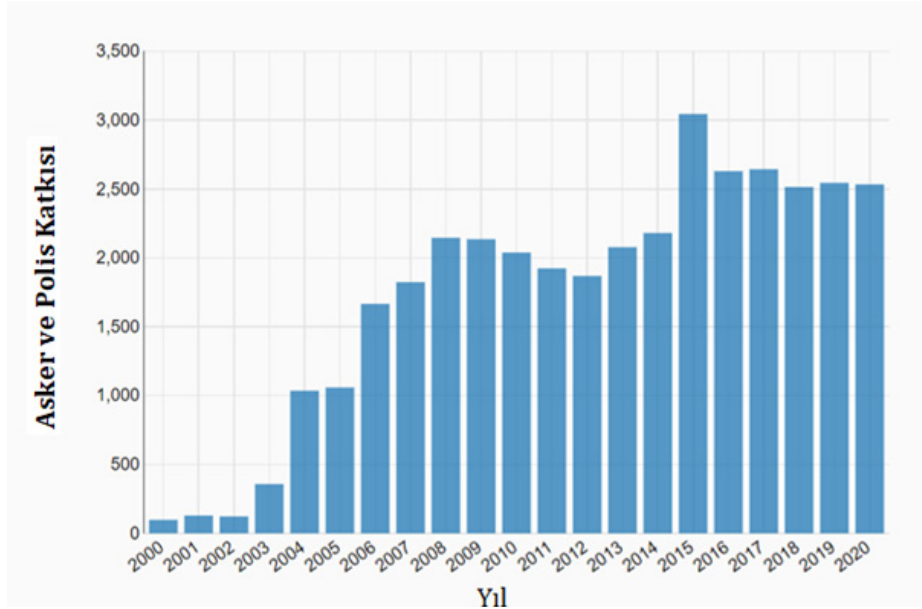
Yükselen bir güç olarak uluslararası sistemde statüsü ve kimliğine dair hassasiyetler taşıyan Çin’in BM barışı koruma operasyonlarına daha güçlü bir şekilde katılma kararı, “barış inşacısı” bir kimlik inşa etme çabası ile yakından ilişkilidir (Fung, 2016). Esasen Çin’in bölgesel ve küresel anlamda bir tehdit olduğu argümanına karşı 2000’li yıllarda, Jiang Zemin’in ardılı, Hu Jintao önderliğinde kavramsallaştırılan *Barışçıl Gelişim Nosyonu* bu dönüşümü hızlandırmıştır (Mohan, 2004). Çin, 1990’larda ortaya çıkan

Çin tehdidi imajını değiştirmek adına kendisini, bölgesel ya da küresel bir tehdit değil, barış ve istikrara katkıda bulunan bir aktör olarak inşa etmeye çabalamıştır. Öncelikle Çin, uluslararası sistemde küresel barış ve istikrarın engelleyicisi değil bir parçası olarak görülmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede 2004 yılında Hu Jintao, Asya için Boao Forumu'nda yaptığı konuşmada "barışçıl gelişim" ifadesini kullanmış, bir yıl sonra Çin Halk Cumhuriyeti Konsey Bilgi Ofisi, "Çin'in Barışçıl Gelişim Yolu" başlıklı beyaz kitapçığı yayınlamıştır. Çin, 14 adet BM barış misyonuna askeri personel, polis ve sivil memur göndererek BM barışı koruma çabalarına katılımını 3000'e çıkaracağını bildirmiş, BM barışı koruma da dahil olmak üzere uluslararası ilişkilerde daha aktif rol almaya istekli olduğunu göstermiştir (The State Council Information Office, 2005). Devlet başkanı Hu Jintao, BM Güvenlik Konseyi'nin bir acil karşılık kapasitesine ihtiyacı olduğunu, bu minvalde barışın restorasyonu, barışı koruma ve çatışma sonrası yeniden yapılanmaya destek vereceklerini açıklamıştır (UNSC, 2005). Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) 18. Ulusal Kongresinde Hu Jintao, gelecekte Çin'in, *uluslararası ilişkilerde daha aktif bir şekilde yer almak, büyük sorumluluk sahibi bir ülke rolünü oynamak ve küresel zorlukların üstesinden gelmek için diğer ülkelerle ortak çalışmak* niyetini tekrar etmiş ve Çin'in dış politikada "barışçıl gelişim" yolunu izleyeceğini ilan etmiştir (2012). Hu Jintao sadece gelişme stratejisine ilişkin bir kararı değil, aynı zamanda Çin'in uluslararası politikada daha aktif rol alma hedefini ilan etmiştir. Çin'in barışı koruma operasyonlarına katılımındaki en önemli motivasyonu, uluslararası sistemdeki yükselişine tehditkâr değil yapıcı, olumlu bir karakteristik kazandırmak olmuştur. Bu yaklaşım, uluslararası sistemle bütünleşmiş bir imaj yaratma çabasının bir parçasıdır. Özellikle bölge ülkeleri için Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun yarattığı tehdit algısını ortadan kaldırmak ve Çin'in bölgesel ve uluslararası barışa katkılarda bulunan sorumlu bir devlet olduğunu göstermek için barışı koruma faaliyetlerine katılım, barışçıl gelişim nosyonunu destekleyen stratejik bir araç olmuştur. Prestij ve imaj konusunda hassasiyetlere sahip Çin gibi yükselen güçlerin özellikle uluslararası statülerini onaylatmaya duydukları ihtiyaca yönelik, barışı koruma operasyonlarına katılım tercih edilir bir seçenektir (Bellamy ve Williams, 2012, s. 12). Çin'in, BM barışı koruma operasyonlarına katkısı yalnızca sayısal olarak artmamış aynı zamanda polis gücü, askeri gözlemci, medikal destek birimleri, mühendis, uzman ve memur sağlayarak niteliksel olarak da desteğini genişletmiştir. Çin dış politikasının, uluslararası güvenlik yönetiminde küresel bir rol alma talebi, BM kurumsallığında barışı korumaya dair artan faaliyetleri ile kendisini göstermiştir. Bu bağlamda 2001'de, ÇHC Barışı Koruma İlişkiler Ofisi kurulmuş, 2000'li yıllar boyunca

Çin silahlı kuvvetleri dünyanın çeşitli coğrafyalarında çok sayıda BM barışı koruma operasyonuna asker, polis ve uzman ekip sağlamıştır. 2009'da Çin silahlı kuvvetleri için barışı koruma eğitimi sunan ve bu konuda uluslararası iş birliği sorumluluğunu üstlenen Barışı Koruma Merkezi kurulmuştur. PLA, BM barış gücü askerleri için 20'den fazla uluslararası eğitim programı yürütmüştür. Barışı Koruma Merkezi, 2010'da BM Barışı Koruma Operasyonları Departmanı ile ortak şekilde Pekin'de ilk üst düzey barışı koruma eğitim programı düzenlemiş, 2014'te Barış Operasyonları Mücadeleler isimli Uluslararası Forumu ev sahipliği yapmıştır (The State Council Information Office, 2020). Çin, aynı zamanda ordusunun operasyonel kapasitesini farklı coğrafyalarda ve farklı nitelikteki çatışmalarda deneme ve gösterme şansı bulmuş (Gill ve Huan, 2013, ss. 144-146). Özellikle Afrika'daki BM misyonlarına katılım, stratejik, operasyonel ve taktiksel anlamda, PLA'yı güçlendirecek kapsamlı bir bilgi altyapısı sağlamıştır (Rogers, 2007, ss. 88-90).

Şekil 1

Birleşmiş Milletler Misyonlarına Çin'in Asker ve Polis Katkısı, 2000 – 2020

Kaynak: Gowan, 2020.

Çin, operasyonlara yükselen bir katılım göstermekle birlikte, geleneksel barışı koruma konseptine bağlı kalmıştır. BM Çin Büyükelçisi, söz

konusu operasyonların, *BM Şartı'nın amaç ve ilkelerine bağlı kalmaya devam etmesi ve Güvenlik Konseyi'nin izniyle ve rehberliğinde yürütülmesi, ilgili tarafların görüşlerine tam saygı duyması, kesinlikle tarafsız olması ve yalnızca gerektiğinde güç kullanma ilkesine bağlı kalması gerektiğini* ifade etmiştir (Zhang, 2004). Batılı devletler tarafından insan haklarının ağır ihlalleri karşısında devlet egemenliğini mutlak değil koşullu olarak kavramsallaştırma ve bu çerçevede yeni ilkeler belirleme girişimlerine karşı Çin, BM şartı altında mutlak egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkelerinde ısrar etmiştir. Egemenlik ve müdahale tartışmasında, G-77 ülkeleri ile Çin, *Birleşmiş Milletler Sözleşmesinde veya uluslararası hukukun genel ilkelerinde hiçbir yasal dayanağı olmayan sözde insani müdahale hakkını reddettiklerini açıklamış, anlaşmazlıkların ve ihtilafların çözümü için BM Şartı temel prensiplerine uyulması gerektiğini vurgulamışlardır* (Group of 77 South Summit, 2000).

Çin, BM Dünya Zirvesinde insan hakları çerçevesinde mutlak egemenliği tartışan ve devletlerin egemenliğini insan hakları bağlamında yeniden tanımlayan Koruma Sorumluluğu kavramını onaylayan 150 devletten birisi olsa da (UNGA, 2005), uluslararası müdahalenin BM Şartı altında değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek temkinli tutumunu sürdürmüştür (Permanent Mission of the People's Republic of China to the UN, 2005). Daha sonraki yıllarda, BM Çin Daimi temsilcisi Liu Zhenmin (2009) BM Genel Kuruluna hitaben koruma sorumluluğuna dair "devlet egemenliğine saygı gösterilmesi ve iç işlerine karışmama ilkeleri üzerinde herhangi bir tereddüt olmamalıdır" ifadesiyle Çin'in yaklaşımını sürdürdüğünü göstermiştir. Dönemin Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından uluslararası sorumluluk konusunda ortak bir yaklaşım geliştirmek adına desteklenen "Tehditler, Fırsatlar ve Değişim Üzerine Üst Düzey Paneli'nin" sonuç raporunu (UN, 2004) değerlendiren Çin, dış desteğin, BM Şartı ve uluslararası hukuka uygun olarak verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çin, BM reformlarına dair pozisyonunu, BM Şartı'na dayanan belirli şartlar çerçevesinde belirlemiştir (Permanent Mission of the People's Republic of China to the UN, 2005). Libya'da koruma sorumluluğu çerçevesinde uluslararası müdahale sürecinde BM'de Libya'nın egemenliğini vurgulamış ve uluslararası müdahale kararına çekimser oy kullanmıştır. Çin için devlet egemenliği ve müdahale etmeme ilkeleri, uluslararası ilişkilerinde hâlâ temel normlardır (Liu, 2012, ss. 165-166) ve söz konusu ilkeler Çin'in barışı koruma operasyonlarına katılım tercihini etkilemektedir. Çin'in operasyonlara katılma ve Güvenlik Konseyi'nde oy verme davranışı, geleneksel barışı korumanın kutsal üçlüsünden birisi olan rıza koşuluna sıkı sıkıya bağlı kalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Çin, egemenliğe saygı

ilkesinden doğan ev sahibi devletlerin rızasının alınması koşuluna bağlı kalmayı sürdürmektedir (Sunghee, 2019). Çin, müdahaleye ilişkin olarak ihtiyatlılık, askeri araçlardan kaçınma, BM Şartı'nın ve otoritesinin vurgulanması ve yerel desteğin alınması şeklinde özetlenebilecek prensipleri benimsemiştir (Liu, 2012). Bu çerçevede Güvenlik Konseyi ve asker sağlayan devletler arasında daha iyi bir istişareye dayalı, gelişmiş ve geliştirmekte olan devletler arasında dengeyi gözetken, şeffaf, demokratik bir barışı koruma konsepti öneren Brahimi Raporu, Çin tarafından desteklenmiştir (Brahimi, 2000). Böylece Çin, hem yükselen bir güç hem de Küresel Güney'in bir üyesi kimliği ile geliştirmekte olan ülkelerin egemenlik hassasiyetlerini de temsil etmiştir (Fung, 2015). Çin, BM barış güçlerinin neredeyse dörtte üçünün konuşlandığı Afrika ülkeleri ile kurduğu ilişkide de yarı-sömürge tarihini ve mutlak egemenlik ilkesini ortak bir hassasiyet noktası olarak vurgulamıştır (Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Ghana, 2006). Afrika kıtası, artan enerji ve hammadde ihtiyacını karşılamak, bölgenin ticaret potansiyeli ve stratejik konumu bakımından Çin için önemlidir. Dahası bölgede ABD ve Çin arasında barışı koruma konusundaki iş birliği Çin'in barışçıl bir yükseliş/gelişim, sorumlu bir ulus imajını oldukça güçlendirmektedir (Zhou, 2017). Bu bağlamda, 2018'de Pekin'de Çin-Afrika İş birliği Forumu yapılmış, Çin ile Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi (AUPSC) arasında iş birliği kurulmuştur. Barışı koruma operasyonlarına destek faaliyetlerin de yürütüldüğü, Çin'in ilk deniz aşırı üssü yine Afrika'da, Cibuti'de kurulmuştur. Tesis, Çin için *Afrika kıtasına açılan bir kapı* olarak yorumlanmıştır (Suciu, 2020). Çin'in BM misyonuna destek vererek ilk kez askeri birliklerini deniz aşırı konuşlandırdığı ülke yine Afrika kıtasındadır. Çin, BM tarafından Sudan ve Güney Sudan'da yürütülen üç misyona da katılım göstermiştir. Çin, bölgeye insansız hava araçları, tanksavar füzeleri ve zırhlı araçlar tesis ederek aktif katılımını zamanla güçlendirmiştir. Çin, muharebe birliklerinin konuşlandırılmasını içerecek şekilde barışı koruma katılımı profilini değiştirmiştir (Ministry of National Defense, 2021).

2005 yılında, Sudan'daki durumun uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğunu tespit eden Güvenlik Konseyi kararı ile rızaya dayalı Birleşmiş Milletler Sudan Misyonu'nun (UNMIS) kurulmasına Çin olumlu oy kullanmıştır (UNSCR, 2005). Çin, Sudan hükümetiyle ülkeye BM barış güçlerini kabul etmesi için doğrudan temas kurmuştur. Çin daha agresif bir politika benimsemek isteyen diğer devletlere rağmen ev sahibi devletin rızası ilkesine bağlı kalarak Sudan'da istikrarı sağlamaya çalışmıştır. 2007'de Darfur'da barışı korumanın temel ilkelerine uygun olarak bir komuta ve kontrol birliği, Birleşmiş Milletler-Afrika Birliği,

UNAMID kurulmuş, Afrika kıtası dışından Darfur'a barış gücü gönderen ilk ülke Çin olmuştur. 2020 yılında görevini tamamlayan misyon, Çin'in Birleşmiş Milletler Daimi Temsilci Dai Bing tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir.

Çin, 2007'den beri UNAMID'e barış gücü sağlayan ilk ülkelerden biri olarak çalışmıştır. Son 13 yılda, yaklaşık 5.000 Çinli barış gücü askeri görevlerini aktif olarak yerine getirmektedir. Çin, Sudan'da barışın inşasında olumlu bir rol oynamak için sürekli bir çaba içinde uluslararası toplumun geri kalanıyla birlikte çalışmaya hazırdır (2021).

Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi kararıyla, (UNSCR, 2011) Sudan'ın Abyei bölgesindeki acil duruma, Abyei için Geçici Güvenlik Gücü'nü (UNISFA) kurarak yanıt vermiş, misyon ateşkesi gözetmek gibi görevleri ile geleneksel bir barış gücü operasyonu özellikleri göstermiştir. Operasyona, 86 asker ile kıta ülkeleri dışında en çok asker sağlayan ülke Çin'dir (United Nations Peacekeeping, 2021). Misyon, bugün de Çin tarafından Abyei'de barış ve istikrar için önemli bir güç olarak değerlendirilmektedir (Bing, 2021). BM Güvenlik Konseyi, Güney Sudan'ın karşı karşıya olduğu durumu, bölgede uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğunu saptadığı ve "Güney Sudan Cumhuriyeti'nin egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğüne olan güçlü bağlılığını yeniden teyit ettiği" karar ile (UNSCR, 2011) ülkede Birleşmiş Milletler Misyonu (UNMISS) kurmuştur. Çin, söz konusu misyona önceki operasyonların aksine hatırı sayılır sayıda askeri birlikle destek vermiştir. 2013'te bölgedeki krizin ardından, Güvenlik Konseyi yeni bir kararla (UNSCR, 2014) misyonu güçlendirip ve görevini sivillerin korunması, insan haklarının izlenmesi ve insani yardımların ulaştırılması yönünde genişletmiştir. Çin de desteğini artırmış, UNMISS, Çin'in deniz aşırı ülkelere gönderilen ilk muharebe kuvvetleri olarak 2015 yılında 1000 kişiye ulaşmıştır (Lei, 2015). Çin'in bir BM barışı koruma misyonuna savaş birlikleriyle ikinci kez katkıda bulunuşu ise yine Afrika'da olmuştur. Mali'de, Birleşmiş Milletler Çok Boyutlu Entegre İstikrar Misyonunu kuran (MINUSMA), Güvenlik Konseyi kararında (UNSCR, 2013) barışı korumada rıza, tarafsızlık ve meşru müdafaa dışında güç kullanmama temel ilkeleri teyit edilmiştir. Bu kararlar barışı koruma konusunda desteklediği temel prensiplerin onaylanmasının yanı sıra Çin, Mali'deki güvenlik güçlerinin varlığı ile nüfuzunu artırmış, personelini yabancı bir ortama uyarlama, diğer BM birlikleriyle ve Fransızca konuşulan bir ülkede çalışma deneyimi kazanma ve yeni askeri teçhizatı test etme şansını bulmuştur (Cabestan, 2018). Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ndeki Birleşmiş Milletler Örgütü

Misyonu MONUSCO, -daha önceki ismi ile (MONUC)- Çin'in destek verdiği bir diğer önemli operasyondur. Misyonu kuran ve genişleten Güvenlik Konseyi kararlarında Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin ülkesel bütünlüğü, egemenliği ve siyasi bağımsızlığı vurgulanmış, iç işlerine karışmama ilkesi ve başarı için barışı korumanın temel prensiplerine bağlılık şartı tekrarlanmıştır (UNSCR, 2010; UNSCR, 2013).

2015 yılında, Çin Devlet Başkanı, Barışı Koruma Liderler Zirvesi'nde BM Şartı'nda yer alan temel prensiplere ve barışı korumanın temel ilkelerine sürekli bağlılıklarını vurgulamış ve BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olarak Çin'in, 25 yıldır barışı koruma operasyonlarına katıldığını, barışı koruma operasyonları için büyük bir ordu ve fon sağlayıcısı olduğunu ve gelecekte de bu aktif rolü sürdüreceğini ifade etmiştir. Çin, aynı yıl BM Barışı Koruma Yeteneği Hazırlık Sistemi'ne (PCRS) katılmış ve 8000 askerden oluşan bir barışı koruma yedek gücü oluşturmuştur (Jinping, 2015).

Çin, barışı koruma operasyonları aracılığı ile diğer devletlerle askeri ve siyasi ilişkilerini geliştirme zemini bulmuştur. Bu dönem BM Barışı Koruma Operasyonları ile ilgili olarak ABD ile ilk kez Pekin'de bir istişare yapılmış, BRICS ülkeleri ile BM barışı Koruma Operasyonları'na ilişkin ilk müşavere mekanizmalarını oluşturmuştur. Çin, Vietnam ile barışı korumada iş birliğine dair memorandum imzalamış, İngiltere ile diyalog başlatmış, Pakistan ile protokol imzalamıştır. Aynı zamanda Barışı Koruma Merkezi, PLA ile yabancı askeri kuvvetlerin arasındaki ilişkileri geliştirmiştir. Çin silahlı kuvvetleri, 90'dan fazla ülke ve 10 uluslararası ve bölgesel kuruluşla barışı koruma konusunda iş birliği yapmıştır (The State Council Information Office, 2020). Barışı koruma operasyonlarındaki aktif rolü Çin'in küresel ilişkiler ağına daha yakından dahil olması için etkili bir strateji olmuştur (Bellamy, ve ark., 2004, s. 156). Çin, Asya Pasifik bölgesinde barışı koruma alanındaki iş birliğini de kapsayan barış ve güvenliğin sağlanması konusunda ASEAN ile ortak bir deklarasyon imzalamıştır (Centre For International Law, 2004). Afganistan'ın hem mali hem de siyasi olarak yeniden inşasına katkı sağlamış, barışı koruma operasyonları da dahil olmak üzere NATO ile tarihinde ilk kez diyalog kurmuştur (Zhongying, 2005). Dahası son dönemde ABD'nin bölgeden çekilmesine istinaden uzmanlar, BM kararı ile bölgede kurulacak olası bir barışı koruma operasyonuna Çin'in destek vereceğini öngörmektedir (Financial Times, 2021; South China Morning Post, 2021).

Tablo 1

Ülke İsmi	Misyon Kodu	Misyon Tipi	Personel Tipi (grup)	Toplam Özet
Çin	MINURSO	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Uzman	11
Çin	MINUSMA	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Asker	413
Çin	MINUSMA	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Memur	13
Çin	MONUSCO	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Asker	218
Çin	MONUSCO	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Memur	6
Çin	MONUSCO	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Uzman	8
Çin	UNAMID	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Asker	318
Çin	UNFICYP	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Polis	3
Çin	UNIFIL	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Asker	410
Çin	UNIFIL	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Memur	9
Çin	UNMISS	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Asker	1.031
Çin	UNMISS	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Memur	18
Çin	UNMISS	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Polis	10
Çin	UNMISS	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Uzman	5
Çin	UNTSO	Güncel Barışı Koruma Misyonu	Uzman	4

Kaynak: <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>

Sonuç

Çin, sahip olduğu yarı sömürge geçmişi ve uzun süren bağımsızlık mücadelesinin belirleyici olduğu müdahale karşıtı dış politika çizgisinin etkisiyle başlangıçta BM barışı koruma operasyonlarına oldukça şüpheyle yaklaşmıştır. Çin, Soğuk Savaş'ın ardından BM barışı koruma operasyonlarına dair bu temkinli tutumunu değiştirerek giderek artan şekilde misyonlara katılım sağlamıştır. Çin, çok taraflı bir uluslararası sistem hedefi çerçevesinde dış politikada daha uzlaşmacı stratejiler benimsemeye yönelmiş, dışa açılma, çok taraflılık, barışçıl gelişim nosyonunun bir parçası olarak, BM barışı koruma faaliyetlerine aktif şekilde destek vermiştir. ÇHC kurulduğunda uluslararası ilişkilerde eşit ve egemen bir devlet olarak var olma mücadelesi vermiştir. 2000'lerden itibaren ise uluslararası sistemde kendisini sorumlu ve küresel bir güç olarak inşa etme çabasına girmiş ve barışçıl gelişim nosyonunu benimsemiştir. Bu çerçevede öncelikle ABD, Japonya ve Batı ile ilişkilerini geliştirmeye ve BM başta olmak üzere uluslararası ve bölgesel örgütler ile küresel anlamda nüfuzunu artırmaya dönük adımlar atmıştır. Son birkaç 10 yıllık periyotta Çin'in Birleşmiş Milletler barışı koruma operasyonlarındaki aktif varlığı, bu eğiliminin sahadaki tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin için, yükselen gücüne barışçıl bir kimlik kazandırmak operasyonlara destek vermesi noktasında en önemli motivasyondur. Öyle ki Çin, operasyonlara, son on yıllarda BM Güvenlik Konseyi diğer daimi üyelerinden daha fazla barışı koruma görevlisi sağlamaktadır ve aynı zamanda BM barışı koruma bütçesine finansal katkı veren ikinci büyük devlet konumundadır (United Nations Peacekeeping, 2021). Çin son 30 yılda, BM Şartı ilkeleri çerçevesinde

20'den fazla BM barışı koruma misyonuna 40.000'in üzerinde barış gücü göndermiştir (The State Council Information Office, 2020). Bu katılım, Çin'in, uluslararası sistemle bütünleşmiş ve istikrara katkı sağlayan küresel bir güç imajını güçlendirmesi ve dış politikada iş birliğine, çok taraflılığa ve barışçıl gelişim nosyonuna olan bağlılığını göstermesi bakımından önemli bir araçtır.

Çin, operasyonlara giderek artan bir şekilde destek vermekle birlikte BM Şartı "eşit egemenlik, güç kullanmama ve iç işlerine karışmama" prensipleri üzerine inşa ettiği müdahale karşıtı dış politikasının etkisi ile "tarafsızlık, güç kullanmama ve rıza" ilkelerini takip eden geleneksel barışı koruma konseptine bağlı kalmıştır. Çin, neredeyse bir yüzyıl önce belirlediği egemenliğe ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, iç işlerine karışmama, barış içinde bir arada yaşamanın ilkelerini günümüzde de referans almakta ve müdahale karşıtı dış politika çizgisini korumaktadır (Xi, 2014). Bu çerçevede Çin, geleneksel barışı koruma konseptine destek vererek hem mutlak egemenlik anlayışını korumakta hem de kendisine biçtiği barış inşacı devlet rolünü güçlendirerek Çin'in uluslararası toplumla etkileşim kurabileceği bir zemin yaratmaktadır. Bununla birlikte son dönemde, BM Şartı VII. Bölüm çerçevesinde konuşlandırılan, zorlama önlemlerine yaklaşan, barışı korumanın temel ilkelerinin esnetilebildiği yeni nesil barışı koruma operasyonlarının sayısı giderek artmaktadır. Çin için gelecek mücadele alanı, barışa zorlamaya yaklaşan bu operasyonlara olan talep karşısında, geleneksel barışı koruma konseptini sürdürüp sürdüremeyeceği olacaktır.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Balcı, Ç. (2022). Çin'in devrim tarihi: Aşamalar ve olasılıklar. *Teori ve Politika*, (85), 213-278.

Bellamy, A. J., Williams, P. and Stuart, G. (2004). *Understanding peacekeeping*. Cambridge: Polity Press.

Best, A., Hanhimaki, J., A.Maiolo, J. and Kirsten E. Schulze. (2006). *Uluslararası siyasi tarih 20. yüzyıl*. Yayın Odası.

Bing, D. (2021, 07 27). *Remarks by ambassador Dai Bing at Security Council open debate on UNAMID*. Erişim tarihi: 22.04.2021, <http://chnun.chinamission.org.cn/eng/hyyfy/t1895433.htm>.

Bing, D. (2021, 04 26). *Remarks by ambassador Dai Bing at Security Council open VTC on UNISFA*. Erişim tarihi: 22.04.2021, <http://chnun.chinamission.org.cn/eng/hyyfy/t1871970.htm>.

Brahimi, L. (2000, August 21). *Report of the panel on United Nations peace operations*. Erişim tarihi: 22.06.2021, <https://www.un.org/ruleoflaw/files/brahimi%20report%20peacekeeping.pdf>.

Brown, K. (2013, September 17). *Is China's non-interference policy sustainable?* Erişim tarihi: 20.03.2022, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-24100629>.

Carlson, A. (2004). Helping to keep the peace (albeit reluctantly): China's recent stance on sovereignty and multilateral intervention. *Pacific Affairs*, 77(1), 9-27.

Cabestan, J.-P. (2018). *Special report; China's evolving role as a UN peacekeeper in Mali*. Washington: United States Institute of Peace.

Callahan, W. A. (2005). How to understand China: The dangers and opportunities of being a rising power. *Review of International Studies*, 31(4), 701- 714.

Centre For International Law. (2004, November 29). *2004 plan of action to implement the joint declaration on Asean-China Strategic partnership for peace and prosperity*. Erişim tarihi: 22.04.2021, <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/2004-Plan-of-Action-to-Implement-ASEAN-China-Joint-Declaration-1.pdf>.

Centre For International Law. (2009, November 18). *Memorandum of*

understanding between the association of Southeast Asian Nations (Asean). Erişim tarihi: 22.04.2021, <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2017/07/2009-Memorandum-of-understanding-between-the-ASEAN-and-China-on-coop-in-Non-Traditional-Security-Issues.pdf>.

Cheng, J. Y.-S. and Zhang, F. W. (1999). Chinese foreign relation strategies under Mao and Deng: A systematic and comparative analysis. *Philippine Journal of Third World Studies*, 14(3), 91-114.

Ekrem, N. (2003). *Çin Halk Cumhuriyeti dış politikası*. Ankara: ASAM.

Fairbank, J. K. and Goldman, M. (2006) *China a new history*. Harward University Press.

Financial Times. (2021, July 6). *China watches Afghanistan anxiously as the US withdraws*. Erişim tarihi: 22.06.2021, <https://www.ft.com/content/49d266c6-a6c2-4ab2-bf52-ed34d72b22c1>.

Fung, C. J. (2015). Global South solidarity? China, regional organisations, and intervention in the Libyan and Syrian civil wars. *Third World Quarterly*, 33-50.

Fung, C. J. (2016). What explains China's deployment to UN Peacekeeping operations? *International Relations of the Asia-Pacific*, 16(3), 409-441.

Gaddis, J. L. (2008). *Soğuk Savaş, pazarlıklar, casuslar, yalanlar, gerçek*. İstanbul: YKY.

Gill, B. and Huang, C.-H. (2013). The People's Republic of China. In A. Bellamy and J. Williams (Eds.), *Providing peacekeepers the politics, challenges, and future of United Nations peacekeeping contributions* (pp. 139-157). Oxford: Oxford University Press.

Gill, B. and Huang, C.-H. (2009). China's expanding role in peacekeeping: prospects and policy implications. *SIPRI Policy Paper 25*, Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.

Gowan, R. (2020, September 14). *China's pragmatic approach to UN peacekeeping*. Erişim tarihi: 23.05. 2021, <https://www.brookings.edu/articles/chinas-pragmatic-approach-to-un-peacekeeping/>.

Group of 77 South Summit. (2000). *Declaration of the South summit Havana, Cuba, 10-14 April*. Erişim tarihi: 13.05. 2021, http://www.g77.org/summit/Declaration_G77Summit.htm.

China.org.cn. (2021). *Chinese People's Political Consultative Conference*. Erişim tarihi: 23.05. 2021, <http://www.china.org.cn/english/27750.htm>.

United Nations China. (2002, November 4). *Joint declaration of ASEAN and China on cooperation in the field of non-traditional security issues*. Erişim tarihi: 23.05. 2021, <http://www.china-un.ch/eng/zgbd/zgwjzc/t85876.htm>.

Huang, M.-H. and Chu, Y.-h. (2009). Exploring theoretical implications of the rise of China: A critique on mainstream international relations perspectives. In Q. Zhao, and G. Liu (Eds.), *Managing the China challenge global perspectives* (pp. 41-61). London: Routledge.

ICG. (2009, April 17). *China's growing role in UN Peacekeeping Asia report 166*. Erişim tarihi 20.03.2022, <https://www.crisisgroup.org/asia/north-east-asia/china/china-s-growing-role-un-peacekeeping#:~:text=Overall%2C%20China's%20growing%20role%20is,already%20making%20a%20significant%20contribution>.

Jinping, X. (2015, 09 29). *Xi Jinping attends and addresses UN leaders' summit on peacekeeping*. Erişim tarihi: 03.06.2021, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpdmgjxgsfwbcxlhgcl70zxnlfh/t1304147.shtml.

Jintao, H. (2012, November 16). *Report of Hu Jintao to the 18th CPC national congress*. Erişim tarihi: 22.07.2021, http://www.china.org.cn/china/18th_cpc_congress/2012-11/16/content_27137540_11.htm.

Lam, W. W.-L. (2006). *Chinese politics in the Hu Jintao era : New leaders, new challenges*. New York: An East Gate Book.

Lei, H. (2015, 01 16). *Foreign ministry spokesperson Hong Lei's regular press conference on january 16, 2015*. Erişim tarihi: 19.03.2021, <http://fj.china-embassy.org/eng/fyrth/t1229027.htm>.

Liu, T. (2012). China and responsibility to protect: maintenance and change of its policy for intervention. *The Pacific Review*, 25(1), 153-173.

Liu, Z. (2009, July 24). *Statement by ambassador Liu Zhenmin at the plenary session of the General Assembly on the question of "responsibility to protect"*. Erişim tarihi: 05.02.2022, <https://www.mfa.gov.cn/ce/ceun/eng/hyyfy/t575682.htm>.

Medeiros, E. S. and Fravel, M. T. (2003, December). China's new diplomacy. *Foreign Affairs*, 82(6), s. 23-35. Erişim tarihi: 19.03.2021, <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2003-11-01/chinas-new-diplomacy>.

Ministry of Foreign Affairs of The People's Republic of China. (2021). *President Jiang Zemin visited the United States*. Erişim tarihi: 22.06.2021, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/t18030.shtml.

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2014). *Conclusion of the "Sino-Soviet treaty of friendship, alliance and mutual assistance"*. Erişim tarihi: 19.03.2021, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/t18011.shtml#:~:text=On%2014%20February%201950%2C%20the,mutual%20Assistance%22%20and%20other%20agreements.ve&text=14%20August%201945.-,The%20%22Sino%2DSoviet%20Treaty%20of%20Friendship%2.

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. *China and Russia: partnership of strategic coordination*. Erişim tarihi: 19.05.2021, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/t18028.shtml.

Ministry of National Defense. (2021). *Overseas operations peacekeeping*. Erişim tarihi: 03.03.2022, http://eng.mod.gov.cn/news/node_48742_2.htm.

Moak, K. and Lee, M. W. (2015). *Deng Xiaoping theory*. New York: Macmillan.

Mohan, C. R. (2004). Debating China's 'peaceful rise': The rhyme of the ancient mariner. *Economic and Political Weekly*, 39(33), 3699-3702.

Peng, T. C. (2000). The history of Chinese Taiwan. *Chinese American Forum*, 15(4), 38-40.

Permanent Mission of the People's Republic of China to the UN. (2005, 06, 07). *Position paper of the People's Republic of China on the United Nations reforms*. Erişim tarihi: 02.04.2022, http://chnun.chinamission.org.cn/eng/chinaandun/zzhgg/200506/t20050607_8412070.htm.

Richardson, S. (2010). *China, Cambodia, and the five principles of peaceful coexistence*. New York: Columbia University Press.

Rogers, P. D. (2007). China and United Nations peacekeeping operations in Africa. *Naval War College Review*, 60(2), 73-93.

Stahle, S. (2008). China's shifting attitude towards United Nations peacekeeping. *The China Quarterly*, 195, 631-655.

Shogo, S. (2012). Why does China participate in intrusive peacekeeping?

Understanding paternalistic Chinese discourses on development and intervention. In M. Lanteigne and M. Hirono (Eds.) *China's evolving approach to peacekeeping* (pp. 29-43). New York: Routledge.

South China Morning Post. (2021, April 16). *China may send peacekeeping force to Afghanistan after US troops leave, observers say*. Erişim tarihi: 19.03.2021, https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3129707/china-may-send-peacekeeping-force-afghanistan-after-us-troops?module=perpetual_scrollvepgtype=articlevecampaign=3129707.

Suciu, P. (2020, May 11). *China's naval base in Africa is getting bigger. Is a network of bases next?* Erişim tarihi: 29.03.2021, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/chinas-naval-base-africa-getting-bigger-network-bases-next-153146>.

Sunghee, C. (2019). China's participation in UN peacekeeping operations since the 2000s. *Journal Of Contemporary China*, 28(117), 482–498.

Swaine, M. D. and Tellis, A. J. (2000). *Interpreting China's grand strategy*. CA: RAND Corporation. Erişim tarihi: 19.07.2021, https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB61.html.

The State Council Information Office of The People's Republic of China. (2000, October). *China's national defense in 2000*. Beijing: Erişim tarihi: 21.04.2021, <http://www.china.org.cn/e-white/2000/20-6.htm#c>.

The State Council Information Office of The People's Republic of China. (2004, December 27). *White paper: China's national defense in 2004*. Erişim tarihi: 18.05.2022, <http://en.people.cn/whitepaper/defense2004/defense2004.html>.

The State Council Information Office of The People's Republic of China. (2005, December 12). *China's peaceful development road*. Erişim tarihi : 18.05.2022 <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cegv/eng/zywjyjh/t227733.htm>.

The State Council Information Office of The People's Republic of China. (2020, September). *China's armed forces: 30 years of UN peacekeeping operations*. Beijing.

Tse-tung, M. (1949, June 30). *On the people's democratic dictatorship*. Selected Works of Mao Tse-tung: Erişim tarihi: 19.03.2021, https://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-4/mswv4_65.htm.

United Nations. (1985). *The history of UNCTAD 1964-1984*. New York: UNOG Library.

United Nations. (2004). *A more secure world: Our shared responsibility report of the high-level panel on threats, challenges and change*. United Nations Department of Public Information.

United Nations. China. Erişim tarihi: 01.08.2021, <https://peacekeeping.un.org/en/china>.

United Nations. UNMISS. Erişim tarihi: 01.08.2021, <https://unmiss.unmissions.org/about>.

United Nations Peacekeeping. *Troop and police contributors*. Erişim tarihi: 22.03.2021, <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>.

UNSC. (1981, December 14). *Security Council official records, 36th year, 2313th meeting*. Erişim tarihi: 10.03.2022, <https://digitallibrary.un.org/record/551728?ln=en>.

UNSC. (1999, Mart 24). *S/PV.3988*. Erişim tarihi: 19.03.2021, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/kos%20SPV3988.pdf>.

UNSC. (2005, September 14). *S/PV.5261*. Erişim tarihi: 19.03.2021, <https://undocs.org/en/S/PV.5261>.

UNSCR. (1981, December 14). *S/RES/495*. Erişim tarihi: 04.03.2022, <https://digitallibrary.un.org/record/26750/usage>.

UNSCR. (2002). *S/RES/1410*. Erişim tarihi: 19.03.2021, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/387/02/PDF/N0238702.pdf?OpenElement>.

UNSCR. (2005, March 24). *United Nations Security Council resolution. S/Res/1590* : Erişim tarihi: 12.03.2022, [https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1590\(2005\)](https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1590(2005)).

UNSCR. (2010). *S/RES/1925*. Erişim tarihi: 19.03.2021, [https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1925\(2010\)](https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1925(2010)).

UNSCR. (2011). *S/RES/1990*. Erişim tarihi: 19.03.2021, [https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1990%20\(2011\)](https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1990%20(2011)).

UNSCR. (2011). *S/RES/1996*. Erişim tarihi: 19.03.2021, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1996>.

UNSCR. (2013). *S/RES/2086*. Erişim tarihi: 19.03.2021, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2086>.

UNSCR. (2013). *S/RES/2100*. Erişim tarihi: 20.03.2021, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2100>.

UNSCR. (2014). *S/RES/2155*. Erişim tarihi: 21.03.2021, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2155>.

Van Eekelen, W.F. (1967). *Indian foreign policy and the border dispute with China*. Dordrecht: Springer.

Wang, H. (2017). Çin'in yirminci yüzyılı devrim, geri çekilme ve eşitliğe giden yol (Ü. Şenesen, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Waltz, K. and Quester, G. H. (1982). *Uluslararası ilişkiler kuramı ve dünya siyasal sistemi*. Ankara: SBF Basımevi.

Whiting, A. S. (1989). Foreign Policy of China. In R. C. Macridis (Eds.), *Foreign policy in world politics, states and regions*. Prentice- Hall.

Xi, J. (2014, June 28). *Carry forward the five principles of peaceful coexistence to build a better world through win-win cooperation*. Erişim tarihi: 11.04.2022, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/201407/t20140701_678184.html#:~:text=Echoing%20this%20historical%20trend%2C%20China,mutual%20benefit%2C%20and%20peaceful%20coexistence.

Yong, O. K. (2005). Securing a win-win partnership for ASEAN and China. In S. Swee-Hock, S. Lijun, and C. K. Wah (Eds.), *ASEAN-China relations: Realities and prospects* (pp. 19-26). Singapore: ISEAS.

Zemin, J. (2000, September 7). *Statement by president Jiang Zemin of the People's Republic of China at the millenium summit of the United Nations*. Erişim tarihi: 20.06.2021, <https://www.un.org/press/en/2000/20000907.sc6919.doc.html>.

Zhang, Y. (1996). China and UN peacekeeping: From condemnation to participation, international peacekeeping. *International Peacekeeping*, 3(3), 1-15.

Zhang, Y. (2004, October 27). *Statement by ambassador ZHANG Yishan, deputy permanent representative of China at 4th committee of GA 59th session on United Nations peacekeeping operations*. Erişim tarihi: 20.08.2021, <https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceun/eng/ldhy/ld59/t168416.htm>.

Zhao, S. (2013). Chinese foreign policy as a rising power to find its rightful place. *Perceptions*, XVIII(1), 101-128.

Zhongying, P. (2005). China's changing attitude to UN peacekeeping. *International Peacekeeping*, 87-104.

Zhou, B. (2017, November 15). How China can improve UN peacekeeping. *Foreign Affairs*. Erişim tarihi: 20.06.2021, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-15/how-china-can-improve-un-peacekeeping>.

YAZARLARA BİLGİ

AMAÇ VE KAPSAM

Tesam Akademi Dergisi, TESAM Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin sosyal politika, ekonomi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji alanında orijinal ve özgün çalışmalarla hazırlayıp yılda 2 kez (Ocak ve Temmuz) yayınladığı hakemli bir dergidir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmedi olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Açık Erişim İlkesi

Tesam Akademi Dergisi, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Tesam Akademi Dergisi'nin makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri TESAM Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Makale Değerlendirme Kabul Şartı

Derginin Yazarlara Bilgi metninde açıklanan ilke ve kurallara uymayan ve Yazıların Hazırlanması başlığı altında belirtilen şartları taşımayan makaleler değerlendirmeye alınmaz ve gerekli düzenlemelerin tamamlanması için makale yazara iade edilir.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAYIN ETİĞİ VE İLKELER

TESAM Akademi Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin

gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.

- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.

- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.

- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.

- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.

- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.

- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdaki etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda "yazar" yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm

bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyuğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

GENEL BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Yazı Tipi

Bütün metinde 11 punto Cambria yazı karakteri kullanılır. Tablo ve şekillerin nasıl hazırlanacağına dair ilgili bölüme bakınız.

Sayfa Yapısı

- A4 boyutlarındaki kâğıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm (0.98 inç) bırakılarak, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz şekilde olmalıdır.
- Çalışmalar tek sütun olarak hazırlanmalıdır.
- Paragraflarda ve başlıklarda girinti ve çıkıntı olmamalıdır.
- Çalışmalar 4500 - 8500 sözcük arasında olmalı ve sayfa numaraları sayfanın altında ve ortada yer almalıdır.

Paragraf Yapısı

Paragraf sekmesinde girintiler bölümünde;

- önce ve sonra alanı 0,6 nk
- satır aralığı 1,5 olmalıdır.

ÇALIŞMA BÖLÜMLERİ

Başlık

Makale başlığı, büyük harfli, bold ve sayfaya ortalı olmalıdır. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmişse vs. giriş başlığının sonuna (1) dipnotu konularak açıklama yapılmalıdır.

Yazar İsimleri

Yazar isimleri italik olmalıdır. Yazarın/yazarların tam adları, unvanları, çalıştıkları kurumlar ve elektronik posta bilgileri belirtilmelidir.

Öz

Öz 150-180 kelime arasında olmalıdır. Özde atıf kullanılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler ve Genişletilmiş Özet

Dergimize gönderilen Türkçe makalelerde Giriş bölümünden önce 150-180 sözcük arasında çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz (abstract) ile Türkçe makalelerde 750-1000 kelime içeren İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. İngilizce makalelerde ise, yalnızca İngilizce öz (abstract) yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden 3-5 İngilizce, 3-5 Türkçe anahtar kelime yer almalıdır.

Ana Metin

Nicel ve nitel çalışmalar Giriş, Yöntem, Bulgular ve Tartışma bölümlerini içermelidir.

Derleme türü çalışmalar problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin

üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir.

Diğer çalışmalarda konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucunun metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

Kaynakça

Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association (APA) (6. baskı) adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır.

TABLO, ŞEKİL VE EKLER

Tablo ve Şekiller

Tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlar metin içerisinde yer almalıdır. Çalışmanın sonunda ayrıca verilmemelidir.

Tablo ve şekillerde genel şablonun dışında 10 punto Cambria yazı karakteri kullanılır.

Kaynak kısmı ise tablonun altında olup, 9 punto Cambria ve standart yazı karakteri kullanılır.

Paragraf sekmesinde girintiler bölümünde;

- önce ve sonra alanı 0 nk,
- satır aralığı tek olmalıdır.

Başlıklar sola dayalı, bold ve rakam ile sıralanarak yazılmalı. (“**Tablo 1**” veya “**Şekil 5**” gibi...)

Tablo ve şekiller sola dayalı olmalı ve metin kaydırma özelliği kapalı olmalıdır.

Ekler

Her bir ek ayrı sayfalarda, kaynakçadan sonra verilmelidir.

Başlıkları 11 punto Cambria, bold ve sola dayalı yazılmalıdır. (“**EK 1**” gibi...)

BAŞLIK SİSTEMİ

Başlık Oluşturma

Her düzeydeki başlığı oluşturan kelimelerin ilk harfi büyük yazılmalıdır (ve, ile, de, mi gibi ekler her zaman küçük harfle yazılmalıdır.)

Tablo ve şekil başlıkları da bu kurala göre düzenlenmelidir.

Temel Başlıklar

Çalışmanın başlığı büyük harflerle ortalı ve bold yazılmalıdır.

Birinci Düzey Başlık

Sola dayalı ve bold yazılmalıdır. Kendinden önceki paragraftan bir satır boşluk ile ayrılmalıdır.

İkinci Düzey Başlık

Sola dayalı bold ve italik yazılmalıdır. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Üçüncü Düzey Başlık

Sola dayalı, bold ve italik yazılmalıdır. Sonuna üst üste iki nokta konmalı ve paragraf başlığın hizasından devam etmelidir. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Dördüncü Düzey Başlık

Sola dayalı ve italik yazılmalıdır. Sonuna üst üste iki nokta konmalı ve paragraf başlığın hizasından devam etmelidir. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmamalıdır.

Beş düzeyden daha fazla başlık oluşturulması önerilmemektedir.

Tablo ve Şekil Başlıkları

Tablo ve Şekil ifadeleri (**Tablo 1**, **Şekil 1** gibi) bold kullanılmalıdır, başlıklar ise ifadelerin altında düz şekilde yazılmalıdır.

REFERANS KULLANIMI

Metin İçi Referans Gösterimi

Atıflarda yazarlar arasında & işareti değil ve ibaresi kullanılmalıdır.

Örnek;

Arpacı ve Kuyu'nun (2000) çalışması... (Kesme işaretini parantezli ifadeye koymayınız)

(Arpacı ve Kuyu, 2010, s. 72)

(Arpacı, Kuyu ve Huysuz, 2000, ss. 12-13)

Detaylar için **Temel Atıf Biçimleri** tablosuna başvurunuz.

Atıfların Sıralanması

Parantez için atıflar alfabetik olarak dizilmelidir.

Örnek;

(Arpacı, 2013; Arpacı ve Kuyu, 2010, s. 15; Karman, 2000; Zengin, Warrant, Güner, Aykut ve Karpaz, 2013)

Aktarılan Kaynak

Bir referansın içindeki bir başka referanstan yapılan aktarma aşağıdaki gibi

gösterilmelidir.

Örnek;

(Torgerson, 1958, ss. 1-8'den akt., Baykul, 2000; Zengin, 1957'den akt., Pınar, 1999)

DİĞER HUSUSLAR

Vurgu

Başlıklar, tablo ve şekillerde yer alan temel değişkenler haricinde metin içerisinde bold kullanılmamalıdır. Vurgulanmak istenen hususlar açma kapama tırnak imi [“ ”] veya italik kullanımı ile yapılmalıdır.

Doğrudan Alıntılar

Doğrudan alıntılar normal metne göre soldan ve sağdan girintili ve 11 punto italik olarak yazılmalıdır.

Temel Atıf Biçimleri

Atıf Türü	Metin İçinde İlk Atıf	Metin İçi Müteakip Atıflar	Parantez İçi İlk Atıf	Parantez İçi Müteakip Atıflar
Tek Yazarlı	Walker (2007)	Walker (2007)	(Walker, 2007)	(Walker, 2007)
İki Yazarlı	Walker ve Allen (2004)	Walker ve Allen (2004)	(Walker ve Allen, 2004)	(Walker ve Allen, 2004)
Üç Yazarlı	Bradley, Ramirez ve Soo (1999)	Bradley ve arkadaşları (1999)	(Bradley, Ramirez ve Soo, 1999)	(Bradley ve ark., 1999)
Dört Yazarlı	Bradley, Ramirez, Soo ve Walsh (2006)	Bradley ve arkadaşları (2006)	(Bradley, Ramirez, Soo ve Walsh, 2006)	(Bradley ve ark., 2006)
Beş Yazarlı	Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker ve Soo (2008)	Walker ve arkadaşları (2008)	(Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker ve Soo, 2008)	(Walker ve ark., 2008)
Altı ve Daha Fazla Yazarlı	Wasserstein ve arkadaşları (2005)	Wasserstein ve arkadaşları (2005)	(Wasserstein ve ark., 2005)	(Wasserstein ve ark., 2005)
Kurum (Kısaltması yaygın kullanılan)	Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2003)	MEB (2003)	(Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2003)	(MEB, 2003)

Temel Kaynakça Ögeleri

Kitap

Türkçe Kitap

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf-Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Türkçe'ye Çevrilmiş Kitap

Morris, C. (2002). Psikolojiyi anlamak (A. Erkuş, D. Batıgün ve B. Ayvaşık, Çev.). Ankara: TPD Yayınları.

Türkçe Editörlü Kitap

Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortaoğu Tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Kurban, D. ve Tsitselikis, K. (2010). *Bir mütakabiliyet hikayesi: Yunanistan ve Türkiye'de azınlık vakıfları*. İstanbul: TESEV.

Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Öktem, E. (2008). Yeni Vakıflar Kanununun cemaat vakıflarına ilişkin hükümleri hakkında uluslararası hukuk açısından bazı gözlemler. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a armağan, Cilt II: Anayasa Hukuku kitabı* içinde (s. 547-377). Ankara: Yetkin Yayınları.

İngilizce Kitap

Gurr, T. R. (1993). *Minorities at risk*. Washington, D.C.: USIP Press.

İngilizce Editörlü Kitap

Aoi, C. and Coning, C. (2017). Conclusion. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.) *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

Çok Yazarlı İngilizce Kitap

Pruitt, D.G., Kim, S.H. and Rubin, J.Z. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.

İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Kjeksrud, S. and Vermeij, L. (2017). Protecting government from insurgencies. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.), *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

Makale	Türkçe Makale Taşdemir, H. ve Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. <i>Uluslararası Hukuk ve Politika</i>, 2(8), 25-35. İngilizce Makale Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Online Edinilmiş Makale Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Retrieved from https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf
Tez	Yüksek Lisans Tezi Ateş, T. (2016). <i>Azınlık hakları bağlamında Türkiye’de gayrimüslim cemaat vakıfları</i> (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara) Doktora Tezi Türkel, R. (2013). <i>Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti’ne kadar)</i> (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)
Kongre / Sempozyum Bildirileri	Tanrısever, O. (2017, Kasım). <i>Turkey’s migration diplomacy and the migration trends in its neighbouring regions: Opportunities and risks. Quo Vadis Türkiye? – Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları ile Türkiye’nin Gelecekteki Konumu</i>, II. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Bursa. Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve sosyal entegrasyonu. Y. Deniz ve F. Bilgin (Ed.), <i>TESAM Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu ekonomik siyasal ve sosyal boyutları ile göç bildiri kitabı</i> içinde (s. 17-42). Erişim tarihi: 09.11.2017, http://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocsempozyumbildirikitabi.pdf.
İnternet Kaynakları	T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Yunanistan’daki Türk Varlığı. Erişim tarihi: 01.01.2017, http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa. Hürriyet Gazetesi. (2015, 20 Kasım). Yunan sahil güvenlik mülteci botunu böyle patlattı. Erişim tarihi 04.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yunan-sahilguvenlik-multeci-botunu-boyle-patlatti-40016425. Brookings Institution. (2014). <i>Syrian refugees and Turkey’s challenges: going beyond hospitability</i>. Erişim tarihi: 23.11.2017, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Syrian-Refugees-and-Turkeys-Challenges-May-14-2014.pdf.

INFORMATION FOR AUTHORS

AIM AND SCOPE

TESAM Academic Journal is a refereed journal covering original and genuine studies on the areas of social policy, economy, foreign policy, sociology and published biannually (January and July) by TESAM Economic, Politic and Strategic Research Centre.

Besides hypothetical and analytical genuine studies, the Journal provides genuine compilations, short assertions, translations, and letters to the editor like writings and also it provides notes that examine current events under the name of agenda.

The main objective of the TESAM Academy is, to prepare an academic ground for both scientific studies about published issues and to create new opportunities by enabling relevant views to be shared. Also to be able to contribute to the domestic and abroad social sciences literature with the synergy composed of the ideas of writers who think differently in social sciences.

Without any compromising on quality and reliability, and with its persistence, TESAM Academy Journal claims to be one of the chief publications in the academic community.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After the plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Short presentations that took place in scientific meetings can be referred to if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives the green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Refused manuscripts and graphics are not returned to the author. The copyright of the published articles and pictures belongs to the Journal.

Open Access Statement

Journal of TESAM Academy is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in the Journal of TESAM Academy are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.en/>)

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by TESAM Economic, Politic and Strategic Research Centre. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Condition of Acceptance For Evaluation

Manuscripts that do not comply with the principles and rules defined in the Information for Authors and which do not meet the requirements stated in the Manuscript Preparation section below are not taken into consideration and will be returned to the corresponding author for the completion of the necessary arrangements.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After the plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors,

editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal. Reviewers' judgments must be objective.

Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE STATEMENT

Journal of TESAM Academy is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication

synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

The journal adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when

needed. Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process. The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

THE GENERAL FORMAT FEATURES

Font

11 point Cambria font is used for all text. Look at the related section about how to prepare the tables and figures.

Page Setup

- You should leave 2.5 cm (0.98 inch) blank to the top, bottom, left and right margins of the A4 size paper. It should be full justified. There should not be a hyphen at the end of the lines
- Studies should be prepared as a single column.
- There shouldn't be recesses and protrusions in the paragraphs and headings
- The manuscripts should contain between 4500 and 8500 words and the page numbers must be at the bottom and in the middle.

Paragraph Structure

In paragraph tab, indents section;

- 0.6 pt before and after
- Line space should be 1.5.

SECTIONS of the STUDY

Title

Article's title should be uppercase, bold and centered on the page. If the study has already submitted or it is made from a project or thesis, etc, an explanation should be made by placing * footnote at the end of the title.

Author Names

Author names should be italicized. Author's / authors' full names, academic degrees, institutions in which they work and e-mail information should be specified.

Abstract and Extended Abstract

Submitted manuscripts in Turkish must have before the introduction section, the abstract both in Turkish and English, between 150 and 180 words and an extended abstract in English between 750-1000 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used. Underneath the abstracts, 3 to 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English. If the manuscript is written in English, it must include an abstract only in English.

Main Text

Quantitative and qualitative studies should contain Introduction, Methods, Results and Discussion sections. The sample / Working Group, Data Collection Tools and Process subdivisions should necessarily be situated in method section. Subdivision of model should exist only if the model is original.

Compilations should reveal the problem, analyze relevant literature with a competent way, should concentrate on the deficiencies, gaps and contradictions in the literature and should mention the steps to be taken for the solution.

The changes can be made according to type of the issue in the other studies. But you should be careful that it shouldn't have many subsections or else so many details cause that the reader has difficulties about taking advantage of the text.

Bibliography

The writing rules that are specified in a book, Publication Manual of the American Psychological Association (APA) (6th edition) published by American Psychological Association, should be applied both in the text and bibliography.

TABLES, FIGURES AND APPENDIX

Tables, Figures

Elements like tables, figures, pictures, graphics etc. should be included in the text. They shouldn't be placed additionally at the end of the study.

10 point, Cambria and regular font is used in the tables and figures except general template.

The resource section is under the chart, 9 point Cambria font is used.

In paragraph tab, recess section;

before and after space 0 pt,

line spacing should be single.

The titles should be left justified, bold and written by putting in order with number. (For instance "Chart 1" or "Figure 5" ...)

Tables and figures should be left justified and text scrolling feature should be turned off.

Appendices

Each annex should be in separate pages and given after the bibliography.

Titles should be written left justified, 11 point, Cambria and bold (like "Annex 1")

TITLE SYSTEM

Title Formation

All title's words' initial should be capitalized. (words like and, with, also should be written in small letters all the time)

Table's and figure's titles should be arranged according to these rules.

Basic Titles

The title of the study and basic headings (Methods, Results, Discussion) should be written center justified and bold.

First Level Title

It should be written left justified and bold. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Second Level Title

It should be written left justified, bold and italicized . It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Third Level Title

It should be written left justified, bold and italicized . There should be colon at

the end of it and the paragraph should continue from the title's alignment. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Fourth Level Title

It should be written left justified and italicized. There should be colon at the end of it and the paragraph should continue from the title's alignment. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

It isn't recommended that you create more titles than five levels.

Tables and Figures' Titles

Tables and Figures' statements (like **Table 1**, in **Figure 1**) should be bold.

The titles of tables and figures should be italic.

USE OF REFERENCE

Reference Display Inside of the Text

You should use "and" instead of & symbol between authors in citations.

For Instance;

Arpacı and Kuyu's (2000) study... (Do not use the apostrophe in parenthetical statement)

(Arpacı and Kuyu, 2010, p. 72)

(Arpacı, Kuyu and Huysuz, 2000, p. 12-13)

Look at table of **Basic Citation Format** for details.

Ordering Citations

Citations in parenthesis should be in alphabetical order

For Instance;

(Arpacı, 2013; Arpacı and Kuyu, 2010, p. 15; Karman, 2000; Zengin, Warrant, Güner, Aykut and Karpat, 2013)

Resources Transferred

A transfer made from a reference that is in another reference should be indicated as follows:

For Instance;

(Torgerson, 1958, from pp.1-8 Baykul, 2000; Zengin, from 1957, Pınar, 1999)

OTHER ISSUES

Emphasis

Bold shouldn't be used in the text except for basic variables in titles, tables and

figures. The points that required to be highlighted should be italicized or you should use opening and closing quotation marks [“”].

Direct Quotes

Direct quotes should be written 11 point, italics, left and right indented as regards normal text.

Basic Citation Format

Reference Type	The first reference in the text	Following references in the text	The first reference in the parenthesis	Following references in the parenthesis
Single Author	Walker (2007)	Walker (2007)	(Walker, 2007)	(Walker, 2007)
Two Authors	Walker and Allen (2004)	Walker and Allen (2004)	(Walker and Allen, 2004)	(Walker and Allen, 2004)
Three Authors	Bradley, Ramirez and Soo (1999)	Bradley et al. (1999)	(Bradley, Ramirez and Soo, 1999)	(Bradley et al., 1999)
Four Authors	Bradley, Ramirez, Soo and Walsh (2006)	Bradley et al. (2006)	(Bradley, Ramirez, Soo and Walsh, 2006)	(Bradley et al., 2006)
Five Authors	Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker and Soo (2008)	Walker et al., (2008)	(Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker and Soo, 2008)	(Walker et al., 2008)
Six and more Authors	Wasserstein et al. (2005)	Wasserstein et al., (2005)	(Wasserstein et al., 2005)	(Wasserstein et al., 2005)
associations, government agencies etc. (commonly used abbreviation)	Ministry of Education (MOE, 2003)	MOE (2003)	(Ministry of Education [MOE], 2003)	(MOE, 2003)

References Examples

Books

Book in Turkish

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf-Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Book Translated in Turkish

Morris, C. (2002). Psikolojiyi anlamak (A. Erkuş, D. Batıgün ve B. Ayvaşık, Çev.). Ankara: TPD Yayınları.

Edited Book

Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu Tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Turkish Book with Multiple Authors

Kurban, D. ve Tsitselikis, K. (2010). *Bir mütekabiliyet hikayesi: Yunanistan ve Türkiye’de azınlık vakıfları*. İstanbul: TESEV.

Book Chapter in an Edited Book in Turkish

Öktem, E. (2008). Yeni Vakıflar Kanununun cemaat vakıflarına ilişkin hükümleri hakkında uluslararası hukuk açısından bazı gözlemler. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a armağan, Cilt II: Anayasa Hukuku kitabı* içinde (s. 547-377). Ankara: Yetkin Yayınları.

Book in English

Gurr, T. R. (1993). *Minorities at risk*. Washington, D.C.: USIP Press.

English Edited Book

Aoi, C. and Coning, C. (2017). Conclusion. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.) *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

English Book with Multiple Authors

Pruitt, D.G., Kim, S.H. and Rubin, J.Z. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.

Book Chapter in an Edited Book in English

Kjeksrud, S. and Vermeij, L. (2017). Protecting government from insurgencies. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.), *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

Article	Article in Turkish Taşdemir, H. ve Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. <i>Uluslararası Hukuk ve Politika</i>, 2(8), 25-35. Article in English Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Online Magazine Article Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Retrieved from https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf
Thesis	Master's Thesis Ateş, T. (2016). <i>Azınlık hakları bağlamında Türkiye'de gayrimüslim cemaat vakıfları</i> (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara) Doctoral Dissertation Türkel, R. (2013). <i>Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne kadar)</i> (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)
Meetings and Symposium	Tanrısever, O. (2017, Kasım). <i>Turkey's migration diplomacy and the migration trends in its neighbouring regions: Opportunities and risks</i>. Quo Vadis Türkiye? – Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları ile Türkiye'nin Gelecekteki Konumu, II. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Bursa. Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve sosyal entegrasyonu. Y. Deniz ve F. Bilgin (Ed.), <i>TESAM Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu ekonomik siyasal ve sosyal boyutları ile göç bildiri kitabı</i> içinde (s. 17-42). Erişim tarihi: 09.11.2017, http://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocesempozyumbildirikitabi.pdf.
Internet	T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Yunanistan'daki Türk Varlığı. Erişim tarihi: 01.01.2017, http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa. Hürriyet Gazetesi. (2015, 20 Kasım). Yunan sahil güvenlik mülteci botunu böyle patlattı. Erişim tarihi 04.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yunan-sahilguvenlik-multeci-botunu-boyle-patlatti-40016425. Brookings Institution. (2014). <i>Syrian refugees and Turkey's challenges: going beyond hospitality</i>. Erişim tarihi: 23.11.2017, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Syrian-Refugees-and-Turkeys-Challenges-May-14-2014.pdf.

